

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AMASYA'NIN
GÜNDELİK HAYATI
(ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)

MERVE KARAKULAK

DOKTORA

DANIŞMAN
PROF.DR. AYŞE PUL

ORDU- 2022

TEZ KABUL SAYFASI

Merve KARAKULAK tarafından hazırlanan “**XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AMASYA’NIN GÜNDELİK HAYATI ŞER’İYYE SİCİLLERİNE GÖRE**” başlıklı bu çalışma, 28.10.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **DOKTORA tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan	Prof. Dr. Ayşe PUL Ordu Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza
Üye	Prof. Dr. İlhan EKİNCİ Ordu Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza
Üye	Prof. Dr. Sezai BALCI Giresun Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Sevinç EREN Ordu Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Özkan ÖZER KESKİN On Dokuz Mayıs Üniversitesi/ Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

MERVE KARAKULAK

ÖZET

TARİH

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AMASYA'NIN GÜNDELİK HAYATI (ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)

MERVE KARAKULAK

XVIII. yüzyıl, Osmanlı tarihinde bir değişim ve geçiş dönemi olarak kabul görmekte birlikte hafızalarda *Ayanlar Çağı* olarak da yer edinmiştir. Bu yüzyılın ikinci yarısında yerel ayan aileleri tarafından yönetilen Amasya'nın gündelik hayatında döneme damgasını vuran değişim ve dönüşümlerin izlerini sürmek mümkün olmuştur.

Araştırmanın birinci bölümünde Amasya'nın tarihsel geçmişinden başlayarak genel görünümü, topoğrafyası, mahalleleri, nüfusu ve Amasya halkının gündelik hayatında en çok vakit geçirdiği mekanlar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Amasya'da yönetimden sorumlu ehl-i örf ve ehl-i şer sınıfına mensup kişiler şer'iyye sicillerine yansıdıkları konular bağlamında ele alınmıştır. Üçüncü bölümde özelde ailenin genelde Amasya toplumunun sosyoekonomik yapısı, gündelik hayatın içindeki örgütlenme biçimi ve ekolojik etkilenmeye bağlı olarak bu yapıya etki eden etmenler hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise çevre koşullarına bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde meydana gelen ya da gelebilecek olan cinayet, yaralama, gasp, hırsızlık, zina, tecavüz gibi günlük hayatın akışını bozan asayiş ve eşkıyalık olaylarından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Gündelik Hayat, Şeri'yye Sicilleri, Osmanlı Devleti, Ayan

ABSTRACT

HISTORY

DAILY LIFE IN AMASYA CITY SECOND HALF OF XVIII. CENTURY (ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)

MERVE KARAKULAK

XVIII. century was a period of change and transition in the Ottoman history, as well as the Age of Notables. In the second half of this century, it was possible to trace the changes and transformations that marked the period in the daily life of Amasya, which was ruled by local notable families. In the first part of the research, starting from the historical past of Amasya, the general appearance, topography, neighborhoods, population and the places where the people of Amasya spend most of their time in their daily life are emphasized. In the second part, administration, custom and dissent, are discussed in the context of the issues that are reflected in the sharia registers. In the third chapter, evaluations were made about the socio-economic structure of the Amasya society in general, the family in particular, the organization in daily life and the factors affecting this structure depending on the ecological influence. In the fourth chapter, the incidents of public order and banditry that disrupt the flow of daily life such as murder, injury, extortion, theft, adultery, and rape that occurred or could occur in every region of the Ottoman Empire, depending on the environmental conditions, were mentioned.

Key Words: Amasya, Daily Life, Şeri'yye Sicilleri, Ottoman Empire, Ayan

TEŞEKKÜR

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, XVIII. yüzyılda değişen yönetim düzeni içinde Amasya’da gündelik hayatın nasıl seyrettiği, bu seyre ne gibi faktörlerin olumlu ya da olumsuz etkilerde bulunduğu ve gündelik hayatın esas kahramanı olan bireylerin birbirleriyle olan ilişki sarmalını açığa çıkarabilmektir. Bununla birlikte toplumun her katmanına mensup bireylerden oluşan ailenin niceliksel ve niteliksel yapısı, kadının bu aile içinde ve dışındaki konumu, kanunların kendisine sunduğu hakları kullanma pratiği de ortaya koyulmak istenmiştir. Araştırmada, ana kaynak olarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait şer’iyye sicilleri kullanılmakla birlikte Amasya ile ilgili yapılan ikincil literatürden de yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın vücuda getirilmesinde her konuda desteğini hissettiğim gerek akademisyen kimliği gerek şahane anneliği ile rol model olarak aldığım kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Ayşe PUL’a öncelikle müteşekkirim. Müstesna fikirleriyle bakış açımı genişleten Prof. Dr. İlhan EKİNCİ’ye teşekkür ederim. Yine görüş ve önerileriyle katkılarını sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN’e, Prof. Dr. Sezai BALCI’ya, Dr. Öğr. Üyesi Sevinç EREN’e ve Dr. Öğr. Üyesi Özkan Özer KESKİN’e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca literatür taramamda eksikliklerin giderilmesi bağlamında ayırdığı değerli vakit için Dr. Öğr. Üyesi Halim KILIÇ’a minnettarım. Eğitim hayatım boyunca desteklerini hissettiğim değerli aileme, her zaman yanımda olup varlığıyla güç veren, fikriyatıyla yolumu aydınlatan değerli eşim Mesut KARAKULAK’a teşekkür ederim. Biricik kızım Asya’m, büyüyünce beni daha iyi anlayacağını umarak birlikte geçireceğimiz oyun saatlerinden fedakârlık yapıp çalışmama izin verdiği için en çok da sana teşekkür ederim.

MERVE KARAKULAK

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. AMASYA SANCAĞI VE YÖNETİM DÜZENİ	8
1.1. Amasya'nın Tarihçesi	8
1.2. Şehrin Fiziki Yapısı	18
1.3. Şehrin İdari Yapısı	20
1.3.1. Osmanlı Toprak Sisteminde Amasya Sancağı Kazaları	22
1.4. Nüfus	23
1.4.1. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya'da Nüfus	23
1.5. Gündelik Hayatın Alanı	34
1.5.1. Şehir Ve Kale	34
1.5.2. Dini Ve Sosyal Yapılar	40
1.5.3. Amasya Mahalleleri	48
1.5.4. Ev	53
2. AMASYA'DA YEREL YÖNETİM	58
2.1. XVIII. Yüzyıl Taşra Yönetim Düzeni	58
2.2. Şehir İdarecileri	67
2.2.1. Ehl-i Örf Mensupları	67
2.2.1.1. Mutasarrıf	68
2.2.1.2. Mütesellim	71

2.2.1.3 Ayan.....	72
2.2.1.3.1.Yerel Ayan Aileleri.....	73
2.2.1.3.2. Hanedan Ayan Aileleri	83
2.2.1.4.Alaybeyi.....	96
2.2.1.5. Yeniçeri Serdarı	97
2.2.1.6. Mübaşir.....	98
2.2.1.7. Diğer Görevliler (Şehir Kethüdası, Kethüdayeri, Kale Dizdarı)	100
2.2.2. Ehl-i Şer Mensupları	103
2.2.2.1. Kadı.....	104
2.2.2.2. Nâib.....	107
2.2.2.3. Diğer Görevliler (Kâtip, Muhzırbaşı, Müftü, Nakibü'l-Eşraf)	109
2.3. Yöneticilerin Kanun Dışı Hareketleri	112
3. ŞEHİRDE GÜNDELİK HAYAT	121
3.1. Aile.....	121
3.2. Nişan ve Evlilik	123
3.2.1. Nişan.....	123
3.2.2. Nikah.....	126
3.3. Mihr....	130
3.4. Eş ve Çocuk Sayısı	135
3.4.1. Çok Eşlilik	135
3.4.2. Çocuk Sayısı	138
3.5. Boşanma.....	139
3.6. Vesayet ve Nafaka	142
3.7. Ailenin Ekonomik Durumu	148
3.8. Sosyoekonomik Hayatta Kadın	157
3.9. Gündelik Hayatta Kullanılan Eşyalar	162

4. GÜNLÜK HAYATTA ASAYİŞİ BOZAN OLAYLAR.....	167
4.1. Cinayet ve Yaralama Olayları.....	167
4.1.1. Cinayet.....	167
4.1.2. Yaralama.....	174
4.2. Hırsızlık	175
4.3. Gasp.....	179
4.4. Gayrı Ahlaki Olaylar	180
4.4.1. Küfür ve Hakaret (Şetm).....	180
4.4.2. Zina ve Tecavüz.....	185
4.5. Miri Korularla İlgili Yaşanan Asayiş Sorunları.....	190
4.6. Eşkivalık Olayları	196
SONUÇ	210
KAYNAKÇA.....	226

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1 Amasya Sancağı ve Kazalarına Ait Avarız ve Nüzul Hane Sayısı.....	26
Tablo 2.2 Amasya Sancağına tabi Kazaların Avarız Hane Sayısı.....	26
Tablo 2.3 Amasya Kazasının Avarız Hane Sayısı.....	27
Tablo 2.4 Amasya Şehrinin Mahalleleri.....	50
Tablo 2.5 Tereke Defterine Göre Mihr Miktarı.....	131
Tablo 2.6 Tereke Miktarları.....	148
Tablo 2.7 Çalışmada Kullanılan Tereklerin Ayrıntılı Listesi.....	214

KISALTMALAR DİZİNİ

AHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AŞS.	: Amasya Şer'iyeye Sicili
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
GAUN AAD	: Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İÜHKM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
M.	: Miladi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
ND.	: Nâm-ı diğer
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
SUTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınlayan
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

XVIII. yüzyıl dünyadaki gelişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti'nin birçok yönden değişim-dönüşüm geçirdiği ve yıpratıcı uzun savaşların yer aldığı bir zaman aralığıdır. Bu dönemde devlet, bir yandan uzun savaşlar ve iktisadi problemlerle boğuşurken bir yandan da taşrada asi paşaların neden olduğu isyanlarla uğraşmıştır. Aslında bu hadiselerin her biri birbirine eklenmiş sorunların da ana kaynağıdır. Osmanlı'nın savaş ekonomisine dayanan iktisadi işleyişinin kaybedilen savaşlarla bozulması, beraberinde merkezi otoritenin hem baskısının artmasına hem de gücünün taşrada zayıflamasına neden olmuştur¹. Bu durum yerel yönetimlerde küçük güç bileşenlerini oluşturmuştur. Yani asi paşalar, ayanlar tam da bu devirde devletin oluşturduğu merkezi otorite boşluklarını doldurmuştur².

Tarihsel arka planıyla önemli merkez olan Amasya halkının gündelik yaşamı, Osmanlı sosyal dünyasının belli bir döneminin aydınlatılması açısından önemli veriler sunmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen dönemdeki kırılma noktalarına değinmekte fayda vardır.

XVIII. yüzyıl Osmanlı'nın en uzun yüzyılı olarak tabir edilen XIX. yüzyılı hazırlayan bir dönemdir³. Bu bağlamda Osmanlı dünyasını sadece kendi sınırları içerisindeki gelişmelerle düşünmemek gereklidir. Benzer dönemlerde Avrupa dünyası coğrafi keşiflerle başlayan süreçte hızla yükselişe geçmiş dünyada yeni pazarlar edinmiş, reform ve düşünce dünyası ile pek çok toplumu etkilemiş ve peşinden sürüklemiştir⁴. Bilhassa Avrupa'nın sanayi devrimi ile haberleşme ve ulaşımında yarattığı zamansal ve mekânsal değişim, çağın yeniliklerine ayak uydurmakta zorlanan Osmanlı Devleti için uzun ve zorlu bir yüzyılın da habercisi olmuştur⁵. Başka bir deyişle, Avrupa'nın hızlı yükselişi

¹Osmanlı iktisadi işleyişi için bkz., Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012; Osmanlı'nın ekonomik işleyişindeki problemlere farklı bir bakış açısı için bkz., Charles Issawi, "Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914) Bazı Gözlemler ve Sorunlar", *Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünyada Tarihindeki Yeri*, Timaş Yay., İstanbul 2020, s. 171-186.

² Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 14, s. 51-61.

³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 15.

⁴ David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, Alan Yay., İstanbul 1995, s. 36.

⁵ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev., Ayşe Berktaş, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 181-183; Yönetici elitlerin Avrupa'nın aksine yenilikleri yerinde tespit etmekten ziyade gelenekçi yapısı itibarıyla çoğunlukla ithal etmek istemesi bir yönüyle rakip Avrupa dünyası ile Osmanlı dünyası arasındaki kopuşu hızlandırmıştır. Bkz. Kemal Karpat, "Osmanlı Tarihinin Dönemleri Karşılaştırmalı Yaklaşım" *Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünyada Tarihindeki Yeri*, Timaş Yay., İstanbul 2020, s. 147-160.

karşısında Osmanlı gelişimi oldukça yavaş seyretmiştir. Diğer bir yandan toplumsal yapıda da bu duruma paralel olarak bazı problemler ortaya çıkmıştır⁶.

Avusturya ve Rusya'nın etkin bir güç olarak sahnede olduğu XVIII. yüzyılda, Osmanlı Devleti, bu iki devlete karşı büyük tavizler vermek zorunda kalmıştır. 1768-1774 yıllarında Rusya'yla, 1787-91 yıllarında ise Rusya ve müttefiki Avusturya'ya karşı iki cepheli bir savaş yürütölmek zorunda kalınmıştır. Buna ilaveten 1776'da İran'a karşı savaş ilan edilmiştir⁷. Savaşların uzun sürmesinin yanı sıra mağlubiyetle sonuçlanması Osmanlı Devleti'nin hem iktisadi hem de siyasi bir çöküş evresine girmesine neden olmuştur. Buna ilaveten 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ayanlara ve yerli hanedanlara duyulan büyük ihtiyaç ayanların halkın gözündeki itibarlarını iyice arttırmıştır⁸. Savaşların külfetinin karşılanması noktasında sıkıntı çekilmesi devleti, ihtiyaç duyulan askeri teçhizat ve parayı ayanlardan temin etme yoluna sevk etmiştir. Ayanlar, muhasıllık, mütesellimlik gibi üst düzey askeri ve idari görevleri üzerlerine alarak hem devlete istediği desteği sağlamış hem de buldukları coğrafyada nüfuzlarını genişletme fırsatına kavuşmuşlardır⁹. Bu şekilde devlet bir yönüyle sabit vergi gelirleri karşılığında yetkilerini yerel elitlere devretmiş bu da Osmanlı Anadolu'sunda baskıcı ve kaotik bir ortamın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bir önceki yüzyıla nazaran taşra yönetim örgütlenmesinde yeni bir sürece girdiği ve toplumsal yapının da bu sürece bağlı olarak dönüşüm geçirdiği kabul görmektedir. Amasya, yönetim mekanizmasının çarklarının işleyemez hale geldiği bu dönemde, Osmanlı taşrasının panoramasını yansıtmaya açısından önemlidir. Öte yandan Amasya, geçmişte şehzadeler şehri olma özelliğinden dolayı da yönetim açısından ayrı bir ehemmiyete sahip olmuştur¹⁰. Şehzadelerin idaresinde kaldığı süre boyunca üst düzey devlet memurları ve imparatorluk ailesine mensup kişilerce desteklenmiştir. Şehir hem fiziki açıdan hem eğitim ve kültürel açıdan hem de ekonomi ve şehirleşme açısından

⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan 21. Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995, s. 13

⁷ İncelenen dönemin siyasi ve askeri gelişmeleri için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, Bölüm 1-2, TTK, Ankara 1978, s. 81-86

⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK, Ankara 1994, s. 305.

⁹ Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlar", *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, s. 167-168.

¹⁰ Amasya'ya sırasıyla 1386 yılında Yıldırım Bayezid, Mehmed Çelebi, II. Murad, Ahmed Çelebi, II. Mehmed, II. Bayezid, Şehzade Ahmed, Murad, Mustafa, Bayezid ve son olarak da 1566 yılında şehzade II. Selim'in oğlu şehzade Murad sancakbeyi olarak atanmıştır. Amasya'nın başkente uzak olması taht rekabetinde dezavantaja dönüştüğünden dolayı XVI. yüzyılım ortalarından itibaren şehzadeler şehri olma özelliğini kaybetmiştir. Bkz. Selim Özcan, "Amasya'da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3 (5): 69*, Aralık 2015, s. 73-80.

büyük bir gelişme kaydetmiştir. Bu dönemde camiler, medreseler, külliyeler, imaretler, çarşılar, bedestenler, hanlar, hamamlar vb. yapılar inşa edilmiştir¹¹. Osmanlı hat sanatında önemli bir isim olan Şeyh Hamdullah, tarihçi Şükrullah, Zenbili Ali Efendi, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, ünlü tabip Sabuncuoğlu Şerefeddin gibi önemli şahsiyetler Amasya'da yetişmiştir¹². Ne var ki devlet tarafından verilen hizmetler büyük bir şehir yaratmak için yeterli olmamıştır¹³. Amasya'nın bulunduğu coğrafi konum, Selçuklular döneminden itibaren belirli aralıklarla geçirdiği ayaklanma ve isyan hareketleri ile anarşist düzen şehrin gelişmesinin önünde bir set oluşturmuştur. Etrafi dağlarla çevrili Amasya kırsalı her türlü eşkıyalık ve Celâlilik faaliyetleri için uygun bir ortam sunmuştur. Ovalık oluşu bölgeyi saldırıya açık hale getirirken dağların saldırganların kaçıp saklanmasına elverecek derece yakın olması işlerini daha da kolaylaştırmıştır. Celâli ya da eşkıyaların ardından onları takip için gönderilen kalabalık Osmanlı kuvvetleri de neredeyse onlar kadar şehri tahrip etmiştir. Bu şekilde bir tahribat tarımsal üretimi de durma noktasına getirmiştir. Bu nedenle bir türlü gelişemeyen ya da geliştirilemeyen şehir, Paşa sancağından çıkarılarak Sivas vilayetine bağlanmış ve çalışma dönemimizde de bu durumunu korumuştur¹⁴. Amasya şehzade sancağı olma özelliğini kaybetmiş olsa da çevre sancaklar nazarında tarihsel bir ehemmiyete sahip bir sancak olmuştur¹⁵.

Tarihsel ehemmiyetinin yanı sıra Amasya, Anadolu'nun sol kolu güzergahında önemli bir noktada, ordunun harekât güzergâhı içinde yer almaktadır. Doğudan gelen ticari malların Samsun üzerinden İstanbul'a ulaşmasında önemli görevler üstlenmiştir. Bu dönemde meydana gelen savaşları lojistik olarak destekleyen önemli bir sahadadır. Amasya ve tabii olduğu Sivas eyaletinden savaşlara sürekli asker ve zahire temini

¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY., İstanbul 2006, s. 97; Osman Fevzi Olcay, *Amasya Şehri*, Sad. Harun Küçük, Kurtuluş Altunbaş, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya 2010, s. 37.

¹² Mehmet Öz, "Amasya'nın Bir Kültürel-Siyasi Merkez Olarak Çevresiyle İlişkisi Canik (Samsun) Örneği", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri I. Kitap*, 13-15 Haziran 2007 Amasya, s. 66.

¹³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğubatı Yay., Ankara 2010, s. 31-32.

¹⁴ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 200-201.

¹⁵ Amasya XV. ve XVI. yüzyıllarda şehzade sancağı merkezi olması dolayısıyla yakın çevresi ile ilişki ağları bulunmaktadır. Örneğin Canik Sancağı'nda 1495 yılında Şehzade hassı geliri olarak 290.737 akçe tahsil edilmiştir. Bu yöre gelirinin %18'ini oluşturmaktadır. Ayrıca şehzadeler döneminde Amasya'da inşa ettirilen Yörgüç Paşa (1431), Mehmed Paşa ve II. Bayezid Külliyesi 'ne çevre sancaklardan vakıf tesis edilerek ekonomik olarak desteklenmişlerdir. Bununla birlikte eğitim ve kültür açısından bu komplekslerin içindeki medreseler ile Ayas Ağa Medresesi, Hızır Paşa Medresesi, Abdullah Bey Darülhadis Medresesi, Toruntay Medreseleri gibi önemli şahsiyetlerin yaptırdığı medreseler çevre sancaklardaki gençler için cazibe merkezi olmuştur. Bkz. Mehmet Öz, "Amasya'nın Bir Kültürel-Siyasi Merkez Olarak Çevresiyle İlişkisi Canik (Samsun) Örneği", s. 70-72.

hususunda taleplerde bulunulmuştur. Savaşların uzun ve yıpratıcı olması askerlerde isteksizlik yaratarak sık sık firari olayların yaşanmasına neden olmuştur. Olağanüstü miktarlara ulaşan sefer giderlerini finanse etmek için halka avarız türü vergiler yüklenmiştir. Bu tür yıpratıcı savaşların bölge ve Amasya ahalisi nazarında kayda değer toplumsal yansımalarının olduğu aşikardır.

Merkezi otoritenin zayıflamasına paralel olarak kendi güç bileşenlerini yaratan ve her türlü politik tavrın kolaylıkla karşılık bulduğu Amasya’da gündelik yaşam bir hayli çetrefilli ve kaotiktir. Amasya’ya özgü olmayan bu genel vaziyet elbette diğer yerleşim bölgelerinde de görülmekteydi. Bu yüzyılda iktidar taşradaki gerçeklikten izole olmuş marjinal ve sembolik bir hal almıştır. Yani sultan güç kaybına paralel olarak taşraya hâkim olma noktasında tavizler vermekte, uzlaşmacı ve müzakereci bir konuma evrilmekteydi¹⁶. Bu durum onun iktidarının, taşrada yöneticiliği devralan ayanlara karşı bağımlılığını giderek arttırmıştır. Öte yandan vali, mutasarrıf, kadı gibi idareciler giderek yerleşmeye başlamıştır¹⁷. İdari makamlara tayin edilen görevlilerin sık sık değiştirilmesi bu kişilerin kendi menfaatleri doğrultusunda yaptıkları zalimane faaliyetlerin de şiddetini arttırmıştır. Reaya, vali ve mutasarrıfların yükledikleri haksız vergilerin ağırlığı altında giderek daha fazla ezilmiştir. Diğer yandan adaletsiz uygulamalar da ayyuka çıkmıştır. Kadı ve nâibler kendilerine verilen kanuni ödenekle yetinmeyip gördükleri davalardan ilave ücretler talep etmiştir. Örfi ve şer’i görevliler iş birliği yapıp reayayı korumak yerine haklarını alabildiğince sömürü yoluna gitmiştir. Tüm bu zorbalıklar karşısında bazı topraksız genç köylüler de dağlara çıkmış kasaba kasaba köy köy gezerek reyanın elinde zaten az olan yiyeceğine, hayvanlarına göz dikmiş, halkın ırz ve namusuna musallat olmuşlardır¹⁸. Amasya’da halk bu olaylar örüntüsünün gölgesinde bir yaşam sürmeye çalışmıştır. XVIII. yüzyılın geneline yayılan bu özellikler ile merkezi hükümetin yaşadığı sorunların yansımalarını Sivas eyaleti ve bu eyalete tabi olan Amasya Sancağı’nda görmek mümkündür¹⁹.

¹⁶ Rıfa’at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2018, s. 92.

¹⁷ Bruce McGowan, “Ayanlar Çağı 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, Eren Yay., İstanbul 2004, s. 765-766.

¹⁸ Osmanlı taşrasındaki kargaşa dönemini hazırlayan pek çok dinamik vardı. Bu süreçte yaşanan hadiselerin halk üzerindeki etkilerini gözlemlemek için bkz., *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, Derleyen Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2020; Anadolu’daki düzensizliği farklı bir perspektiften ele alan çalışma için bkz., Sam White, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Alfa Yay., İstanbul 2012.

¹⁹ Taşra eyaleti olan Sivas eyaletinin XVIII. yüzyıldaki sosyo-ekonomik yaşamı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunların yansımalarının görüldüğü Sivas Ahkam Defterleri özelinde yapılan çalışma önemlidir.

Bu çalışma, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait (1750-1800) 20 adet ser'iyeye sicili defteri üzerinden kaleme alınmıştır. Mahkemede kadı tarafından tutulan bu defterler, mahkemeye intikal eden hukuki olayların kayıtlarını içermektedir. Bu nedenle tutulduğu bölgenin sosyoekonomik yapısını yansıtması bakımından oldukça değerlidir²⁰. Bu bağlamda Osmanlı taşrasında önemli bir şehir olan Amasya'nın gündelik hayatı değerlendirilecektir. Araştırmamızda 45 (H. 1163-1164 / M. 1749-1751), 46 (H. 1163-1168 / M. 1749-1755), 48 (H. 1168-1170 / M. 1754-1757), 49 (H. 1171-1174 / M. 1757-1761), 50 (H. 1175-1176 / M. 1761-1763), 51 (H. 1175-1177 / M. 1761-1764), 52 (H. 1178-1181 / M. 1764-1768), 53 (H.1182-1184 / M. 1767-1771), 54 (H. 1187-1189 / M. 1773-1776), 55 (H. 1191-1192 / M. 1776-1777), 56 (H. 1192-1193 / M. 1777-1778), 57 (H. 1192-1193 / M. 1778-1779), 58 (H. 1194 / M. 1780), 59 (H. 1195-1196 / M. 1780-1782), 60 (H. 1196-1198 / M. 1781-1784), 61 (H. 1198-1199 / M. 1783-1785), 62 (H. 1200-1201 / M. 1785-1787), 63 (H. 1200-1201 / M. 1785-1787), 64(H. 1202-1203 / M. 1787-1789), 65 (H. 1214-1215 / M. 1799-1801) numaralı Amasya şer'iyeye sicili defterleri kullanılmıştır. Bu defterler H. 1163-1201 / M. 1750-1801 yılları arasında kapsamaktadır. Siciller, Ankara Millî Kütüphanesi arşivinden dijital ortamda kopyası alınarak temin edilmiştir. Amasya şer'iyeye sicillerinde gündelik hayatın hemen her koluyla alakalı birçok bilgi ve belge bulmak mümkündür. Yönetim merkezinden taşra idaresine gönderilen ferman, berat, buyruldu kayıtları; aile hukuku bakımından nişan, nikah, mihr, boşanma, nafaka, vasi, vesayet; toplumsal düzeni bozması bakımından zina, küfür, tecavüz, yol kesme, yaralama, cinayet hırsızlık olayları; iktisadi olarak bağ, bahçe, ev, tarla satışları, borç, alacak-verecek kayıtları mutasarrıf, kadı, mütesellim, mütevellî, müderris, müftü gibi şer'i ya da idari görevlilerin tayin beratları ve gayrimüslimlerle ilgili kayıtlar bunlardan bazılarıdır.

Tezimizde ele aldığımız ve sicillerde de açık bir şekilde takip edilebilen olayların bir de Osmanlı şikâyet mekanizmasına yansımaya gündelik yaşamdaki boyutu bulunmaktadır. Siciller tabiatı gereği mahkemeye konu olan olayları içermektedir. Biz de tezimizde Amasya'nın gündelik hayatını mahkemeye konu olan bu olaylar örgüsünden nakletmeye çalışacağız. Günlük hayatın geçtiği ana mekanların başında han, hamam, çarşı, pazar, cami gibi insanların gerekli ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir araya geldikleri sosyal

Bkz. Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sivas 2020.

²⁰ Ahmet Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 14, 2009, s. 21-23.

mekanlar gelmektedir. Bu mekanlar sicillere istisnalar olmakla birlikte genelde buralarda meydana gelen hırsızlık, gasp, yaralama ya da kavga gibi hoş olmayan ancak gündelik hayat içinde de herkesin yaşayabileceği olaylar şeklinde yansımıştır. Mahkemeye hiç intikal etmeyen her şeyin normal seyrinde yaşandığı yani farklı bölgelerden insanların gelip hanlarda ticaret yaptığı, çarşı pazarlık işlerini görüp alışveriş yaptığı, kahvehanede dinlendiği, yolda komşusunu görüp sohbet ettiği, camilerde ibadetini yapıp hamamlarda temizlik işlerini gördükten sonra evlerine gittiği, ailesiyle akşam yemeği yiyip sohbet ettiği ve bu şekilde bir günü bitirdiği göz ardı edilmemelidir. Mahkemeye yansıtacak bir sorun olmadığı için biz bunları sicillerde görmeyiz. Dolayısıyla tezimizin ana kaynağını teşkil eden siciller genel olarak bir sorunlar ve problemler alanıdır. Nitekim Amasya'nın XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait gündelik hayatı da bu çerçeveye üzerine kurulmuştur. Amasya Sancağı'nın hem idari hem de coğrafi konum olarak geçmişten gelen bir ehemmiyete sahip olması bu alanda pek çok eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır²¹. Yapılan tez çalışmalarına bakıldığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait 50 yıllık sürecin tamamını kapsayan bir çalışmaya tesadüf etmedik. 1750-1800 yılları arasında yapılan tez çalışmaları genel olarak şer'iyye sicili transkripsiyonları üzerine yapılan çalışmalardır. Buna ilaveten 1710-1780 yılları arasında tereke defterleri üzerinden Amasya ve

²¹ Amasya tarihi üzerine yapılmış en önemli araştırma eser Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Efendi tarafından 12 cilt olarak kaleme alınan ancak 4 cildi ile 4. cildin zeylinin yayımlandığı "Amasya Tarihi" isimli eserdir. Eserin diğer ciltleri İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi'nde numaralı el yazması olarak bulunmaktadır. Ancak 5. cildi mevcut değildir. Eserin 1. cildi Latin harflere çevrilerek 1986 yılında basılmıştır. Bkz. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, C. I-4, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Ankara 1986; ayrıca Amasya'da müftülük yaparken "El-Belâbilü'r-Râsiyye fi Riyâzi Mesâili'l-Amâsiyye" isimli eserini 1823 yılında yazmaya başlayan Mustafa Vâzih Efendi de Amasya hakkında oldukça kıymetli bilgiler vermektedir. Bkz. Mustafa Vazih Efendi, *Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi*, *El-Belâbilü'r-Râsiyye fi Riyâzi Mesâili'l-Amâsiyye*, Haz. Ali Rıza Ayar, Recep Orhan Özel, Amasya, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya 2011. Amasya'ya dair yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin bazıları ise şunlardır: Yılmaz Karadeniz, *H. 1182 Şer'iyye Siciline Göre Amasya'nın İdarî, Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapısı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996; Hasan Ali Yavuz, *1777-1780 Yılları Arasında Amasya*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1999; Seniha Saadet Bayer, *61 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili*, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1999; Ergin Baş, *62 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2008; Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf ilişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1993; Oktay Özel, *Changes in Settlement Patterns Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, Manchesters University Department of Middle Eastern Studies, Doktora Tezi, 1993; Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2011; Hüseyin Güneş, *Lale Devri'nde Amasya (XVIII. Yüzyılın ikinci Çeyreği)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2001; Sadık Çetin, *Şer'iyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Gaziantep 2018; Hüsnü Yücekaya, *Şer'iyye Sicillerine Göre 19.Yüzyılda Amasya, Kayseri, Tokat ve Trabzon Şehirlerinde Dokumacılık*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2011.

Antakya'da ailenin karşılaştırmalı incelemesine dair bir yüksek lisans tezi²² ve ayrıca 1789-1839 yılları arasında ana eksenini merkez-taşra münasebetlerinin kapsadığı doktora tezi çalışmaları bulunmaktadır. Amasya'ya dair yapılan çalışmalar incelendiğinde şer'iyye sicilleri ekseninde Amasya'nın sosyal hayatına dair 1750-1800 yılları arasındaki 50 yıllık sureci kapsayan bir çalışmanın olmadığı görülmüş ve bu boşluğun yaptığımız çalışmayla giderilmesi amaçlanmıştır.

²² Hüseyin Fatih Budak, *Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Amasya ve Antakya şer'iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1710-1780)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2008.

1. AMASYA SANCAĞI VE YÖNETİM DÜZENİ

1.1. AMASYA'NIN TARİHÇESİ

Amasya, antik dönemlerden itibaren Anadolu yerleşim tarihinin belli başlı merkezlerinden biridir. Şehir, Osmanlı hakimiyetine geçmesine kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Şehrin ismi ve kuruluşu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Kimler tarafından ne zaman kurulduğu kesin olarak tarihlendirilemeye de bilinen en eski adı Amaseia'dır. Hitit döneminde de Amasid olarak adlandırılmıştır²³. Amasya'da müftülük yapan Mustafa Vazih Efendi eserinde şehrin adını Harşena Vadisi olarak vermektedir. Bununla birlikte şehirde çıkan elmas madeninden dolayı şehrin *Elmasiye* olarak anıldığını ve zamanla Amasya şeklini aldığı belirtilmektedir²⁴. Kaynaklar, efsane ve gerçek arasında şehrin kuruluşu hakkında kesin olmamakla birlikte çeşitli rivayetler sunmaktadır. M.Ö. 190-211 yıllarında Roma dönemindeki bir sikkede şehrin kurucusunun Yunan mitolojisinden Hermes olduğu belirtilmiştir²⁵. Bununla birlikte farklı kaynaklarda şehrin, Amas, Amis, Amises, Amezdi gibi isimlerde anılan bir kişi tarafından kurulduğu ifade edilmektedir²⁶.

Amasya'nın tarihi süreci içerisinde hakimiyet sahaları kronolojik olarak takip edildiğinde bu bölgede ilk olarak Hitit şehir devletlerinden birinin kurulduğu görülmektedir²⁷. Daha sonra sırasıyla Frigler (M.Ö. 1200-700), Kimmerler, Lidyalılar ve Perslerin (M.Ö. 585) egemenliği altındaki Amasya toprakları, Pontus Krallığına (M.Ö. 291) da iki asır başkentlik yapmıştır. Bu durum aslında Amasya'nın stratejik konumunu da gösterir niteliktedir²⁸. Şehir, Pontus hakimiyeti sonrası Roma İmparatorluğu sınırlarına dahil olmuş, başkent hüviyetini kaybetmesine rağmen (M.Ö. 25- M.S. 395) Roma kültür dairesinin içerisinde piskoposluk merkezi olarak önemli bir vilayet olmuştur. 712 yılına gelindiğinde Araplar tarafından ele geçirilen Amasya, bir süre sonra Bizans İmparatoru

²³ İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Amasya", *DİA*, C. III, İstanbul 1991, s. 1.

²⁴ Mustafa Vazih Efendi, "Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi", *El-Belâbilü'r-Râsiyye fî Riyâzi Mesâili'l-Amâsiyye*, Haz. Ali Rıza Ayar, Recep Orhan Özel, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya 2011, s. 50.

²⁵ Füzuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1962, s. 113.

²⁶ Osman Fevzi Olcay, *Amasya Şehri*, s. 19; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Ankara 1986, s. 111.

²⁷ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 7-9.

²⁸ Füzuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1962, s. 230-263

III. Leo'nun girişimleriyle Bizans topraklarına dahil olmuştur. Nihayetinde şehir, Türklerin hakimiyetine girene kadar belli başlı istilalara uğrasa da Bizans egemenliği içerisinde yer almıştır²⁹.

Anadolu'nun kesin olarak Türk iskanına açıldığı 1071'den hemen sonra Orta Anadolu'ya kadar ulaşan Türkmen kitleleri kısa sürede Orta ve Kuzey Anadolu istikametinde siyasi teşkilatlanmasını tamamlayarak Danişmendli Beyliği'ni teşkil etmiştir. Amasya şehri de XI. yüzyılda Danişmendli hakimiyet sahasına dahildir, fakat şehrin kesin fetih tarihi net değildir³⁰. Amasya, Tokat, Niksar, Çorum ve Kayseri'ye kadar sınırlarını genişleten Danişmendli Beyliği, Oğuz/Türkmen kitlelerinin Orta ve Kuzey Anadolu'yu süratle iskanında, eski Anadolu kent merkezlerinin ve kırsalının kısa sürede Türkleşmesinde, bu şehirlerin cami, imaret, medrese gibi Türk/İslâm şehrinin ana unsurlarıyla donatılmasında oldukça önemli rol oynamıştır. Bu cümleden olarak Amasya'nın piskoposluk merkezinden Türk/İslâm şehrine dönüşümünde Danişmendli etkisi vurgulanmalıdır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezîyetçi eğilimlerinin arttığı dönemde 1143'te I. Mesud, Danişmendli nüfuzunu gerileterek öncelikle Amasya'yı Selçuklu hakimiyetine almış ve Amasya merkezli yeni bir idari yapılanma inşa etmiştir. Müteakiben 1178'te Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan, Danişmendli Beyliği'ni tamamen ortadan kaldırarak Danişmendli hakimiyet sahasında Danişmendli Vilayeti'ni tesis etmiştir. İlk olarak Danişmendli döneminde belirlenen sonrasında ise Türkiye Selçuklu hakimiyetinde pekiştirilen bölgenin idari düzeni ana hatlarıyla Osmanlı yönetimi altında da sürdürülmüştür³¹.

Danişmendli ve Türkiye Selçuklu hakimiyeti döneminde Amasya'nın yönetimi bakımından siyasi istikrardan bahsedilmese de şehir hayatının istikrarlı ve sükûnet içinde olduğu, bölgenin doğrudan harbe sahne olmaması dolayısıyla iddia edilebilir. Şehirdeki düzen ve asayiş ortadan kaldıran ilk önemli hadise 1240 yılında gerçekleşen Babai İsyanı'dır. İsyanın önderi Baba İlyas, Amasya yakınlarında Çat Köyü'nde Vefâi tarikatı şeyhi olarak zaviyesini kurmuştur. Merkezi ve yerel otoritelerle devamlı çatışma içindeki Türkmen kitleleri, Yesevi, Kalenderi, Haydari, Vefâi gibi gayri sünni doktrinlere karşı oldukça meyyaldi. Türkmen gruplar arasında Amasya yakınlarındaki zaviyesinde propaganda faaliyetine başlayan Baba İlyas, Vefâiyye'nin Türkmenler arasında yaygınlık

²⁹ İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Amasya", s. 1.

³⁰ Claude Cahen, "Türklerin Anadolu'ya Girişi", Çev. Y. Yücel-B. Yediyıldız, *Belleten*, LI/201, Ankara 1988, s. 1426.; İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Amasya", s. 1.

³¹ Mükremin Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İA*, C. 3, MEB, İstanbul 1977, s. 469.; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, YKY., İstanbul 2010, s. 69-70.

kazanmasını sağlamış, hatta müritleri onu Baba Resulullah olarak tesmiye etmiştir. Amasya şehri bu bağlamda Babai İsyanı'nın merkezleri arasında görülebilir. Nitekim 1240'ta Baba İlyas'ın müritlerinden Baba İshak'ın komutasında Güneydoğu ve Orta Anadolu'da başlayan isyan Babailerin Amasya'da mağlup edilmesinden sonra bastırılmıştır. Baba İshak, Amasya'da ele geçirilerek idam edilmiştir. İsyanın askeri yönü böylelikle bastırılmış olsa dahi Babai İsyanı Anadolu'daki gayri Sünni kitlelerin sonraki süreçte ortaya çıkan isyan ve ayaklanmalarına zemin hazırlayan, ideolojik çerçevelerini belirleyen ilk tarihsel vaka olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkin Abdalan-ı Rum, sonraki süreçte Osmanlı kaynaklarının Râfizî olarak tanımladığı gruplar ve nihayet Bektaşilik, Babai İsyanı döneminde ortaya çıkan tarihi zemin üzerinde teşekkül etmiştir. Söz konusu süreç, Amasya kentinin tarihsel karakterindeki temel belirleyici unsurlar arasında sayılabilir. Bu bağlamda şehrin Osmanlı hakimiyeti döneminde de benzer sosyolojik ve dini tabana sahip Celâli kitlelerinin çatışma sahası olduğu görülecektir³².

Babai İsyanı, Amasya şehri dahil olmak üzere neredeyse bütün Anadolu sahasında büyük huzursuzluklara, çatışmalara ve asayişsizliğe neden olmuştur. İsyan döneminde sarsılan Türkiye Selçuklu Devleti otoritesi, isyanın hemen ardından aynı yıl içinde 1240'ta Moğol tehdidi ile karşılaşmış, nihayetinde Köseadağ Savaşı'nda Selçuklu mağlubiyeti sonrası Anadolu'da Moğol hakimiyeti dönemi açılmıştır. İlhanlı Devleti eliyle idare edilen Anadolu'da kurulan yeni idari taksimatta Amasya, "Rûm Vilayeti" adı altındaki bölgenin idari sahası içine alınmıştır³³.

Amasya'nın siyasi yönetimi XIV. yüzyılda bütün Anadolu'da olduğu gibi oldukça istikrarsızlık göstermiştir. Şehir, 1344'te Sivas merkezli Eretna Devleti'nin hakimiyetine girmiş, 1360'ta Eretna Devleti'nin Amasya Emiri Hacı Şadgeldi şehirde bağımsız otorite tesis etmiş, kısa sürede Tokat ve Canik üzerinde de hâkim olarak Amasya Beyliği'ni kurmuştur³⁴. Anadolu'daki güç dengelerinin sürekli olarak değişmesi Amasya yönetiminin el değiştirmesine neden olmuştur. Nitekim Amasya Emiri Hacı Şadgeldi'nin iktidardaki zafiyetleri otoritesinin kısa sürede sarsılmasıyla sonuçlanmıştır. İktidarı yeniden ele almak için 1381 yılında Kadı Burhaneddin ile girdiği mücadelede ise

³² Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas" *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 368.

³³ Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35, s. 80.

³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten*, C. 32, S. 125, 1968, s. 161-167.

öldürülerek saf dışı kalmıştır³⁵. Ancak Amasya ve çevresinin yönetimi siyasi çatışma konusu olmaya devam etmiştir. Osmanlı sultanı I. Murad'ın 1386'da başlattığı Anadolu'ya yönelik askerî harekât dahilinde Amasya coğrafyası da hedef alınmış ve gelişen hadiselerle birlikte Amasya'nın da içinde bulunduğu bazı vilayetler Osmanlı hakimiyetine girmiştir³⁶.

Amasya eski kent dokusu ve yerleşik idari-iktisadi üniteleri sebebiyle Osmanlı yönetici eliti tarafından şehzade eğitim merkezlerinden biri olarak seçilmiştir. Şehzadeler, Osmanlı idari pratiklerinin mikro sahada uygulamasını muhtelif sancaklarda icra ederek yönetim tecrübesi kazanmışlardır. Amasya Sancağı da bunlardan biridir. Amasya'nın "şehzade sancağı" niteliği kazanması, kentin Osmanlı idari düzenindeki önemini göstermektedir. Bununla birlikte XVI. yüzyılın sonlarına kadar şehzadeler, beraberlerinde gelen üst düzey devlet memurları, hanedan ve ailesine mensup kişiler ile birlikte şehri tesis ettikleri vakıflar ile donatmıştır. Amasya, bu sosyal tesisleri ile Bursa ve Konya'dan sonra adından söz ettiren bir şehir olmuştur³⁷. Şehzadeler döneminde şehir; siyasi, ticari ve kültürel açıdan büyük gelişme kaydetmiş, çoğunluğu bu dönemden günümüze aktarılan tarihi yapı zenginliklerine sahip olmuştur. Bu yapılar ile birlikte şehirleşme en üst düzeye çıkarılmıştır³⁸.

Şehzade sancağı olmasının yanı sıra Amasya Sancağı Orta Anadolu'ya hâkim stratejik mevkiisi ile öne çıkmaktadır. Amasya'nın idari merkez özelliği XV. yüzyılın başlarındaki Osmanlı merkezi otoritesinin yaşadığı yönetim krizi esnasında kendini göstermiştir. Yıldırım Bayezid'in 1402'de Ankara Savaşı sonunda Timur karşısında mağlubiyeti ve esareti üzerine başlayan iktidar kavgasındaki ana mekanlardan biri de Amasya'dır³⁹. Böylece Osmanlı Devleti, 1402-1413 yılları arasında Bayezid'in oğulları Süleyman, İsa, Musa ve Mehmet Çelebi kardeşlerin arasında taht mücadelelerinin yaşandığı bir kargaşa

³⁵ Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398) Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Sevinç Matbaası, Ankara 1983, s. 28-41.

³⁶ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Ankara 1986, s. 87-90.

³⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğubatı Yay., Ankara 2010, s. 31-32.

³⁸ Bu dönemde şehirdeki 48 Müslim mahallesinde inşa edilen cami, mescit, medrese, han, hamam gibi sosyal yapılar için bkz. Gediz Uruk, *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analizi ve Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. VII.

³⁹ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 1991, s. 27-28; Dimitris Kastritsis, *Bayezid'in Oğulları: 1402-1413 Osmanlı İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil*, Kitapyayınevi, İstanbul 2010; ayrıca bkz. Nilgün Elam, "Fetret Dönemindeki Güçler Dengesinin Bizanslı Tanıkları: Dukas ve Halkokondyles'in Historicaları ve Anonim Grekçe Kısa Kronikler 1415-1423", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, IV. Cilt-II. Kısım, 20-24 Eylül 2010, Ankara.

dönemine girmiştir. Fetret Dönemi olarak anılan ve tahripkâr sonuçları olan bu devirde Amasya, felaketlerin tam merkezinde yer almıştır⁴⁰.

Ülke kardeşler arasında pay edildiğinde Amasya'ya hâkim olan Mehmet Çelebi diğer kardeşlerini bertaraf ederek 10 Temmuz 1413'te Osmanlı tahtına oturabilmiştir. Bu süreçte önemli bir güç kaybı yaşayan Osmanlı Devleti, Anadolu'da mütevazı bir toprağa hükmeder hale gelmiştir. Nitekim Timur'un zaferi Osmanlı ilerleyişini yavaşlatsa da Amasya'dan hareketle Osmanlı tahtını elde eden Mehmet Çelebi, bu şehrin yönetimini yol göstericisi ve lalası Yörgüç Paşa'ya emanet etmiştir⁴¹. Ancak Amasya ve civarında Kara Tatarların sürekli olarak tehlike arz etmesi sonucu bölgeye Şehzâde Murad gönderilmiştir. Bu şekilde olası tehlikelere karşı Amasya yönetiminin daha fazla direnç göstermesi sağlanmaya çalışılmıştır. Sultan Mehmed Çelebi'nin 1421 yılında vefatına kadar Amasya'nın yönetim sisteminde bir değişiklik olmamıştır. Nitekim Mehmed Çelebi sonrası tahta II. Murad geçmiş böylece Amasya'nın idaresine tekrar Yörgüç Paşa tayin edilmiştir⁴².

Amasya, yönetici zümresinin ilerleme menzili hüviyetindeydi. Bu bölgede 1435 yılına kadar beylerbeyliği sıfatıyla görev üstlenen Yörgüç Paşa Edirne muhafızlığına atandıktan sonra⁴³ kontrolü II. Murad'ın oğullarından Şehzâde Ahmed Çelebi almıştır. Ancak şehzadenin ani ölümü 1438'de şehrin yönetiminin tekrardan değişmesine neden olmuş⁴⁴, diğer şehzâdelerden Alâaddin Çelebi yönetimi devraldıysa da 1443 yılında vefatı dolayısıyla bu görevi ancak 5 yıl yürütebilmiştir⁴⁵. Alâaddin Çelebi sonrası Amasya valisi olarak Lala Şahin Paşa akabinde de Hayreddin Hızır Paşa görevlendirilmiştir⁴⁶.

Osmanlı Devleti sistemi içerisinde Amasya, XV. yüzyılda önemini korumaya devam etmiştir. Şehzâdeler için eyalet merkezi hüviyetindeki şehre 1454 yılında Şehzade Bayezid yönetici olarak gönderilmiştir⁴⁷. 1481'de Fatih Sultan Mehmed'in vefatı sonrasında, Şehzade Cem yanlısı olduğu düşünülen Karamani Mehmed Paşa, bir yandan Amasya'ya bir çavuş yollarken öte taraftan payitahta daha yakın Karaman'daki Şehzade Cem'e, yakın adamlarından birini göndererek daha hızlı İstanbul'a varması için önlemler almıştır. Fakat Şehzade Bayezid taraftarı devlet adamlarının desteğiyle Yeniçerilerin

⁴⁰ Fahamettin Başar, "Fetret Devri", *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 481-482.

⁴¹ Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevârih*, II, Neşr. İ. Parmaksızoğlu, Ankara 1992, s.139-140.

⁴² Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, s. 129.

⁴³ Fahamettin Başar, "Yörgüç Paşa" *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 566-567.

⁴⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, s. 130.

⁴⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten*, C. 39, S. 156, 1975, s. 662.

⁴⁶ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, s. 130-145.

⁴⁷ Şerafettin Turan, "II. Bayezid", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 234.

ayaklanması üzerine sadrazam öldürülmüş ve İstanbul'da anarşi baş göstermiştir. Yeni sadrazam İshak Paşa'nın mektupları üzerine şehzade Bayezid Amasya'dan İstanbul'a doğru harekete geçmiş ve 20 Mayıs 1481'de tahta cülus etmiştir⁴⁸.

Fatih Sultan Mehmed devri büyük askeri başarılar ve fütuhatlar ile popüler tarih yazımında "altın çağ" olarak görülmüş, ancak büyük çaplı seferlerin maliyeti üreticinin ve tebaanın üzerindeki yükün geniş çapta artması sonucunu beraberinde getirmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in vefatı sonrası tahta cülus söz konusu olduğunda atak ve savaşçı tabiatlı Şehzade Cem yerine mutedil ve munis karakterli Şehzade Bayezid'in kamuoyu ve askeri sınıfın desteğine sahip olması büyük ölçüde bahsedilen ekonomik ve sosyal yüklerle doğrudan ilişkili görülebilir. Bir diğer taraftan II. Bayezid'in babasının zamanında uygulanan para politikalarını takip etmeyeceği ve mirileştirilen vakıf-mülk arazilerinin sahiplerine geri verileceği sözünü vermesi daha şehzadeyken kendisi lehine bir kamuoyu oluşmasını sağlamıştır⁴⁹.

Nitekim XV. yüzyılın son çeyreğinde baş gösteren ve XVI. yüzyılda bütün Anadolu sathında Safevi propagandası ile hızlanan isyan hareketleri, Anadolu'daki köylü ve kentli grupların maruz kaldığı ağır vergi yükünün, toprak gelirleri üzerindeki idareci sınıfın vergi toplama araçlarını rasyonalize ederek baskısını arttırmasının bir sonucudur. Toplumsal ayaklanmaların ve huzursuzlukların kısıtlı bir sebepler zinciri içinde ortaya çıktığını söylemek sosyal bilim metodolojisi çerçevesinde oldukça hatalı ve yanlış sonuçlara varacak genellemelere neden olan bir tutum olarak görülmelidir. Bu bağlamda II. Bayezid döneminde kuvvetle hissedilen akabinde I. Selim döneminde büyük bir toplumsal soruna dönüşen isyanlarda, o yüzyılda bütün Akdeniz havzasında etkili olan aşırı soğuk-sıcak iklim hareketleri, dengesiz koşullar dolayısıyla kuraklık, kıtlık nedeniyle nüfus artışının azalması, Osmanlı yönetici ideolojisine karşı marjinal kitlelerin alternatif Safevi zihniyetine meyletmesi gibi pek çok sebep sayılmalıdır⁵⁰.

İsyanların ve toplumsal huzursuzlukların Anadolu'daki merkezlerinden biri hem geniş konar göçer gruplara hem de kentli nüfusa sahip olan Amasya'dır. Amasya, Çorum, Tokat, Sivas sathında ortaya çıkan ve "Şahkulu İsyanı" olarak anılan ayaklanmalar Osmanlı-Safevi çatışmasını körüklemiştir. 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in Safevi tehlikesine karşı Çaldıran Seferi'ne çıkması bir müddet isyanları durdursa da neticede

⁴⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK, Ankara 1964, s. 161-162

⁴⁹ Ferudun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 180-183.

⁵⁰ Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 31.

köylüler arasındaki hareketlilik son bulmadı. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in askeri seferleri sırasında bilhassa da 1516'da Mısır harekâtında savaş koşullarından faydalanan isyancılar Baba Zunnûn ve Baba Celal önderliğinde şiddetin boyutunu arttırarak Amasya'yı talan etti⁵¹. İsyancılar bazı yerel beylerin destekleriyle şehirden uzaklaştırılabilmişti. Ancak bu süre zarfında Amasya Eyalet-i Rûm'un⁵² merkezi konumundaki yerini tedbir amaçlı Sivas'a devretmiştir⁵³.

Kanuni Sultan Süleyman devrine gelindiğinde Amasya'ya sancakbeyi olarak Veli Paşa vazifelendirilmiştir⁵⁴. 1534 yılına kadar bu görevi üstlenen Veli Paşa'nın ardından 1538'de Şehzade Mustafa şehre yönetici olarak tayin edilmiş, ancak şehzadenin hızlı yükselişi ve halk arasında hızlı bir şekilde taraftar toplanması Osmanlı merkezi otoritesini rahatsız etmiş ve bu durum 1553 yılında katline neden olmuştur⁵⁵. Halk tarafından sevilen ve desteklenen Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi Amasya'da infiale yol açmıştır. Bu sebeple Kanuni Sultan Süleyman, 1554'teki Doğu seferlerinin hem başında hem sonunda Amasya'ya gelerek halkın desteğini almak istemiştir. Osmanlı yönetim dairesinde önemini koruyan Amasya'nın yeni yöneticisi 1558 tarihinde Şehzade Bayezid olmuştur⁵⁶. Çalkantılı ve hareketli bir coğrafyada bulunan şehirde Şehzade Bayezid döneminde de sükûnet hâkim değildi. Amasya payitahta uzaklığı nedeniyle dezavantajlı bir şehzade sancağıydı. Bu nedenle taht yarışındaki şehzadeler türlü bahanelerle burada kalmak istemediklerini belirterek İstanbul'a daha yakın bir sancağa gönderilmek istiyordu. Bu nedenle şehrin eski cazibesi kalmamıştı. Amasya'ya yollanan Bayezid de İstanbul'a uzaklığı nedeniyle burada kalmak istemiyordu. Kardeşi II. Selim ile taht üzerine giriştiği mücadelede Amasya halkına türlü vaatlerde bulunarak emri altına toplanmaya davet etti. Bunu duyan köylü reaya ya da bir şekilde halinden memnun olmayan kişiler bir umut Bayezid'in emrinde toplandı. Ancak şehzade Selim babası Kanuni Sultan Süleyman'ın

⁵¹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, s. 165-167.

⁵² Bazen Roma İmparatorluğu'nun hakimiyet alanını bazen de Anadolu'nun genelini ifade eden Rûm kelimesi, XV. ve XVI. yüzyıllara gelindiğinde sadece Amasya, Tokat ve Sivas'ı kapsayan bölge için kullanılmıştır. Bkz. Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yay., İstanbul 2017; Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği (14-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017; Bunun yanı sıra Rûm kelimesi Osmanlılar tarafından coğrafi olarak da zaman zaman Anadolu'nun geniş bir kısmı için kullanılmıştır. Dolayısıyla bir karışıklığa sebebiyet vermemek adına bu bölge Memleket-i Rûm olarak tabir edilirken Tokat, Sivas ve Amasya bölgesi ise daha çok Vilâyet-i Rûmiyye-i Suğrâ olarak anılmıştır. Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 6, 1965, s. 51; Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 1989, s. 289.

⁵³ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, s. 170-173.

⁵⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, s. 185-187.

⁵⁵ Haldun Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 153-162.

⁵⁶ Şerafettin Turan, "Şehzade Bayezid", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 230-231.

da desteğiyle kardeşini bertaraf etti. Şehzade Bayezid ise canını zor kurtararak İran'a sığındı ve daha sonra orada öldü. Türlü vaatlerle etrafına topladığı insanlar şimdi hiçbir kazanç elde edemedi belki de evlerinden çıktıkları halden daha beter bir halde ortada kalmışlardı. Bunların kimi köyüne dönmüş kimi ise elindeki silahıyla dağlara çıkmıştı. Askerisi, mekteplisi, köylüsü bütün memnuniyetsizler bir araya gelerek büyük çeteler haline gelmişlerdi⁵⁷.

Özellikle devletin iktisadi krize girmesiyle köylünün giderek fakirleşmesi ve üzerindeki vergi yükünün artması Amasya tarihinin ayrılmaz parçası olan isyanlara, daha spesifik bir ifade ile Celâli İsyânları'na neden oldu. Oktay Özel, bu isyanlara giden süreci ve sonuçlarını kapsayan 1576-1643 yılları arasında Amasya kırsalının yerleşim düzeni, toplumsal yapısı ve nüfus hareketleri üzerine yoğunlaştığı çalışmasında önemli sonuçlara ulaşmıştır. 1576 yılı mufassal tahrir defteri ile 1643 yılı mufassal avarız defteri verilerine dayanarak Celâli isyanına giden süreci Amasya kazası ve nahiyeleri üzerinden değerlendirmiştir. Özel, 1576 defterinde dikkati en çok çeken hususun topraksız ve bekar erkek nüfus miktarının ve bunların toplam nüfus içindeki oranının artış hızı olduğunu belirtmektedir. Amasya kırsalında tehlikeli ve giderek sayıları artan bekar erkek nüfusun büyük patlamaya doğru hazırlandığı görüşündedir⁵⁸.

1576 tarihli mufassal defterde köy sayısı 379, mezra sayısı 87 (7 si meskûn), nüfus ise 28 bin nefer olarak kaydedilmiştir. 1643 yılı avarız defterinde ise Amasya kazası ve ona tabi 4 nahiyede 262 köy, 833 bekar ve bir kısmı dul olmak üzere toplam 4.628 nefer vergi nüfusu kaydedilmiştir. 1643 yılında mezralar ortadan kalkarken 25 de yeni köy kurulmuştur. Yani 1576 yılında daha fazla kırsal yerleşim ve nüfusa sahip olan Amasya kazasında 1643 yılına gelindiğinde 117 köy ortadan kalkmış ve 262 köy kalmıştır. 1576'daki vergi nüfusunda da büyük bir düşüş yaşanırken bekar yetişkin erkek nüfusunda %94 lük bir artış söz konusudur⁵⁹.

Dönemin resmi kayıtları incelendiğinde Amasya'da bu süreçte oldukça fazla hareketlilik gözlemlenmekteydi. Anadolu'yu uzun süre kasıp kavuran Celâli İsyânları 1608 yılında Kuyucu Murad Paşa'nın askeri hareketleri ile ancak bastırılabilmiştir⁶⁰. Celâli İsyânları dini-politik nedenlerle ortaya çıkmış fakat sosyoekonomik faktörler, Osmanlı merkezi otoritesinin sarsılması ve iklim krizi gibi nedenlerle yaygınlaşarak bilhassa Orta

⁵⁷ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 162-64.

⁵⁸ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 109.

⁵⁹ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 98-99, 101, 107,

⁶⁰ Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu'da Celâlilerle mücadelesi için ayrıntılı olarak bkz. Ayşe Pul, *Celali Kaçgunu Celaliler ve Kuyucu Murad Paşa*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.

Anadolu'daki sosyal yapıyı, üretim biçimini derinden sarsmış, asayiş ortamının neredeyse tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştır. Köylüler artık düzenli bir şekilde alınan avarız vergisinden idarecilerin baskı ve zulmünden Celâli eşkıyalarının tasallutundan kurtulmak için yerlerini terk edip serbest köylere yerleşmiştir. Bu serbest köylerdeki vakıflarda ne kadar üretici o kadar ürün ve vergi geliri mantığı hâkim olduğu için gelene kapılarını sonuna kadar açmışlardır⁶¹.

Sam White, 1598-99 yıllarındaki Celâli patlamaları ile iklimsel olayların doğru orantılı olduğunu ortaya koymuştur. 1580'lerden itibaren Osmanlı coğrafyasının genel bir küresel iklim değişikliklerinin etkisi altına girdiğini, özellikle bu durumun Karaman illerinin oluşturduğu İç Anadolu'da daha keskin yıkıcı izler bıraktığını belirtmiştir. Peş peşe gelen sağanak yağış ve kuraklık zamanlarının ardından bir de kıtlık ve salgın hastalılarla boğuşan köylü ve göçebeler kitleler halinde etrafa saldırmaya başlamıştır⁶². Küçük buzul çağı nedeniyle yaygınlaşan kuraklığın üzerine yönetim kaosu, Celâli eşkıyasının neden olduğu asayiş sorunları Anadolu nüfusunun fakirleşmesine ve Orta Anadolu'daki kitlelerin büyük kentlere doğru "Büyük Kaçgun" denilen göç hareketini başlatmasına neden olmuştur⁶³.

Güvende hissetmek insan tabiatında var olan vazgeçilmez bir duygudur. Güvende hissedilen yer yaşanılacak bir bölge haline gelmektedir. Merkezi otoritenin güçlü olduğu bölgelerde güven duygusunun daha ön plana çıktığı düşünülebilir. En azından istisnalar olmakla birlikte hayatın normal akışında seyredilme ihtimali yüksektir. Ne var ki çatışma, isyan genel anlamıyla kargaşa, Amasya'da Selçuklu devrinden beri yaşanmıştır. Daha evvelden de ifade edildiği üzere Amasya, Selçuklu devrinde Babai isyancılarının merkezi iken Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyıl boyunca tecrübe ettiği yönetim krizi ortamında Celâli İsyancıları'nın yoğunlaştığı bölgelerdendir. Bahsedilen dönemde merkezi otoritenin yetki sahasının tam anlamıyla dışına çıkan Amasya'da belli bir dönem Celâli eşkıya liderleri yönetimi devralmıştır. XV-XVI. yüzyılda şehzade sancağı statüsündeki Amasya, Celâli İsyancıları döneminde sancakbeyliği derecesine düşürülmüştür. Etrafı dağlarla çevrili iki verimli ve büyük ovayı içeren Amasya kazası kırsalı her türlü eşkıyalık ve Celâlilik faaliyetleri için uygun bir ortam sunmuştur. Ovalık oluşu bölgeyi saldırıya açık hale getirirken dağların

⁶¹ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 46.

⁶² Sam White, *Osmanlı'da İsyancı İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyancıları*, s. 116-120.

⁶³ Sam White, *Osmanlı'da İsyancı İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyancıları*, s. 245. Celâli elebaşlarının Anadolu'daki isyan faaliyetleri için bkz. William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyancı 1591-1611*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002.

saldırganların kaçıp saklanmasına elverecek derece yakın olması işlerini daha da kolaylaştırmıştır. Celâli ya da eşkıyaların ardından onları takip için gönderilen kalabalık Osmanlı kuvvetleri de neredeyse onlar kadar şehri tahrip etmiştir. Bu şekilde bir tahribat tarımsal üretimi de durma noktasına getirmiştir. Bu nedenle bir türlü gelişemeyen ya da geliştirilemeyen şehir, Paşa sancağından çıkarılarak Sivas vilayetine bağlanmış ve eski ihtişamını kaybetmiştir⁶⁴.

Osmanlı idari düzenindeki desantralizasyon eğilimlerinin yükseldiği dönemde şehrin yönetiminde mütesellim unvanlı büyük ayanların ve paşaların yerel temsilcileri hâkim konuma gelmişlerdir. Her ne kadar Celâli İsyânları bastırılsa da Anadolu'daki güvensiz ortam pek çok isyanın tekrar ortaya çıkmasına yol açmıştır. Haliyle bu durum Amasya gibi bu isyanların tam merkezinde olan bölgelerdeki yönetici zümre sirkülasyonu ve enflasyonunu ortaya çıkarmıştır. Öyle ki bu isyan hareketlerinin gözlemlendiği dönemlerde 20'den fazla sancakbeyi Amasya'yı yönetmiştir⁶⁵. Mutasarrıf ve mütesellim adı altında idareci olarak şehre gönderilen büyük ayan ya da paşalar hem görev sürelerinin kısalığı hem de bu mevkiyi elde etme sürecinde sarfettikleri maddi ve manevi gayri ahlaki davranışlar nedeniyle zararlarını çıkarma yoluna gitmekteydiler. Halka yükledikleri haksız tekalifler ve adaletsiz fiiliyatlar nedeniyle reyanın üzerinde bir baskının oluşmasına neden olmuşlardı. Bu baskı kimi reayayı eşkıyalığa sürüklerken kimisini de yerinden yurdundan etmişti. Tabi ki bunu tek başına yönetici zümrenin faaliyetlerine bağlamak hatalı olur. Büyük resimde Osmanlı Devleti'nin giriştiği uzun ve ekonomiyi olumsuz etkileyen maliyetli, çoğunlukla mağlubiyetle sonuçlanan savaşların ağırlığı Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Amasya halkı üzerine de çökmüştür. Sivas eyaleti ve ona tabi sancaklardan sürekli asker, zahire, mekkari talepleri reyanın bütün emeğini yok edip iyice fakirleşmesine neden olmuştur. Bunlara eşkıya tasallutunu da eklemek yerinde olacaktır. Bu konuda yeri geldiğinde değindiğimiz ve değineceğimiz birçok şikâyet sicillere işlenmiştir. Reyanın canına malına namusuna musallat olan eşkıya tairesi günlük hayatı derinden etkilemiştir. Bu şartlar altında yaşayacak imkân bulamayan reaya tairesinin *terk-i vatan* etmesi de kaçınılmaz olmuştur.

Aslında Amasya'da reyanın toprağını terk etmesinin izlerini 1643 yılına kadar takip edebiliriz. 1643 tarihli mufassal avarız defteri köy yerleşmelerinde belirgin bir azalış

⁶⁴ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 200-201.

⁶⁵ Osmanlı yönetim dairesi içerisinde Amasya'ya tayin edilen son sancakbeyi 1566 yılında II. Selim'in oğlu Şehzade Murad idi. H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, s. 170-173.

yaşandığını ortaya koymuştur⁶⁶. Amasya kırsalında yerleşimin fiziki coğrafya ile ilintili olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Kaybolan bu köylerin çoğunu en verimli ve düz ovalık (güvenlik açısından savunmasız) araziye sahip olan Argoma ve Geldigelen nahiyeleri ile nüfusunun çoğu 100 neferin altında olan köyler oluşturmaktaydı. Kayıp oranı küçük köylerden büyük köylere gidildikçe azalmaktaydı. Küçük köylerin çoğu Akdağ, Argoma ve Geldigelen nahiyelerinin ovalık bölgelerindeydi. Yani en fazla düz ovalardaki küçük savunmasız köyler kaybolmuştu⁶⁷. Amasya nüfusteki bu düşüşü sicillere kaydedilen avarız kayıtlarından da takip edebilmekteyiz. XVII. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar avarızhane sayılarında belirgin bir düşüş gözlenmiştir⁶⁸. 1643 defterinde mevcut olmayan 144 köyün 43'ü ise XX. yüzyılın köy yerleşim listelerinde sonradan tekrar ortaya çıkmıştır. Yani kayıp olarak görülen bu köylerin bir kısmı geçici olarak boşalmış ya da terk edilmiştir. Görülüyor ki güven ortamının sağlandığı zamanlarda reaya toprağına geri dönmüştü. Giden reayanın ardında kalan nüfus ise önceki döneme göre yaşlı, sayıca gayrimüslimi az ve genel olarak evli hanelerden oluşuyordu. Bekar nüfus bu seferde önceki artışıyla ters orantılı bir şekilde azalmıştı. Böyle bir tablo ancak olağanüstü durumlar, isyanlar, eşkıyalık, uzun süren savaşlar ve hatta iklimsel faktörlerle açıklanabilir⁶⁹.

Sonuç olarak tüm bu etkenler reayayı büyük bir geçim derdine sürüklemiştir. İşsiz güçsüz ve hatta psikolojisi bozuk bir şekilde ortada kalan bekar erkek nüfus çareyi dağlara çıkmakta görmüş esas tepkisi devlet olmakla birlikte bu tepkiyi en çok içinde yaşadığı topluma yansıtmıştır. Reaya da hem devlet hem yerel yönetici hem de kendi içlerinden türeyip yine namluyu kendilerine çeviren bu taife karşısında güvenli gördükleri alanlara gitmiştir. Buna cesaret edemeyen ya da toprağını vatanını bırakmak istemeyenler ise en çok harap olan, suistimale uğrayan zümre olmuştur. İşte Amasya'da tarihsel süreç içerisinde şehirli ya da köylülerin içinde buldukları gündelik hayatları bu olaylar zinciri altında geçmiştir.

1.2. ŞEHRİN FİZİKİ YAPISI

Amasya Sancağı'nın sınırlarını doğudan Tokat, batıdan Çorum, kuzeyden Canik, güneyden Bozok ile Tokat Sancağı oluşturmaktadır. Şehir, bu sınırlar arasında kalan

⁶⁶ 1576 yılı tahririnde mevcut olan 144 köy 1643 tarihli avarız defterinde görünmemektedir.

⁶⁷ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 114-117.

⁶⁸ Bkz. Birinci Bölüm: Nüfus.

⁶⁹ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 118-122.

geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Günümüzdeki sınırları hesaba katıldığında Lâdik, Havza, Vezirköprü'nün yanı sıra Osmancık'ın kuzeydoğu kısımlarıyla batı kanadında Mecitözü beldesinin kuzeydoğusunda yer alan Ortaköy ve batısındaki kısımları sancak sınırlarının dahilindedir⁷⁰. Amasya sancak merkezinin sınırları ise şöyle çizilmiştir: “Doğudan Lâdik ve Erbaa; batıdan Mecitözü, güneyden Tokat ve kuzeyden Havza, Merzifon ve Hacıköyü kazalarıyla sınırlıdır”⁷¹. Dar bir vadide kurulan Amasya şehrinin etrafı keskin kayalıklarla örülmüş korunaklı bir görünüme sahiptir. Bölgenin en geniş ırmaklarından olan Yeşilırmak şehri ikiye bölmüş ve yayılım alanını oluşturmuştur⁷². Geniş düzlükleri dik bir yamaçtan gören kalesiyle şehir öncelikle bu kalenin etrafından büyümüş daha sonra dış sur içinde kalan yerleşim alanlarıyla beraber tipik bir kale-şehir görünümüne sahip olmuştur. Ancak zamanla büyüyen şehir, surların dışına taşmış ve haliyle de kale-şehir özelliğini kaybederek açık-şehir görünümüne sahip olmuştur. Surların dışındaki şehir ise daha çok Yeşilırmak boyunca genişleme göstermiştir⁷³. Amasya’da yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise iki vadi arasından gelen hava akımının etkisiyle soğuk geçmektedir. Kalkerli kayalar güneşi şehre yansıtarak sıcaklığı arttırsa da doğu ve batı yönündeki yüksek kayalar, kenti güneşin yakıcı etkisinden birkaç saatliğine de olsa korumaktadır⁷⁴.

Amasya şehrinin ilk kuruluş bölgesinin, Yeşilırmak’ın kuzey sol kıyısında konumlanan Kırklar Dağı yamacında olduğu düşünülmektedir. Zaten Kral mezarları olarak anılan ve nehir boyunca uzanan bu bölgede, şehrin eski kalesinin kalıntıları bulunmaktadır⁷⁵. Türklerin bölgeye yerleşmesinden önce Amasya’nın daha küçük ve etki alanı daha zayıf bir yerleşim birimi olduğu tahmin edilmektedir. Bilhassa bölgeye gelen Selçuklu Türkleriyle beraber şehrin tedricen genişleme gösterdiği ve imar faaliyetlerinin arttığını tespit etmek mümkündür⁷⁶. Nitekim şehrin M.Ö. 66 yılına tekabül eden Roma hakimiyeti döneminden çok fazla eser günümüze ulaşmamıştır. Yalnız “Alçak Köprü” olarak anılan yapı ile 18 km uzunluğundaki şehrin su ihtiyacının karşılandığı Ferhat Su Kanalı’nın

⁷⁰ Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer’iyye Sicilleri Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 75

⁷¹ Hüseyin Güneş, *Lale Devri’nde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya 2014, s. 30.

⁷² Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 8-9.

⁷³ Ferruh Toruk, “Amasya Kent Dokusunun Fiziksel Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 31, s. 39.

⁷⁴ Ayşegül Kuş, “Henry John Van Lennep’e Göre Amasya”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/1, Yaz 2016, s. 257.

⁷⁵ Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 4-7; ayrıca bkz. Adnan Gürbüz, “15 ve 17. Yüzyıllarda Amasya Kalesi”, *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri I. Kitap*, 13-15 Haziran 2007 Amasya, s. 90-91.

⁷⁶ Uğur Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.Yüzyıl)*, İstanbul 1987, s. 70-71.

tamirâtı ile ilgili birkaç veriye ulaşılmıştır⁷⁷. Ancak Ferhat Su Kanalı'nın Pontus dönemine ait olduğu bilinmektedir. Roma dönemi sonrası M.S. 395 yılından itibaren şehirde Bizans dönemi maddi kalıntılarını gözlemek mümkündür. Bunlardan en önemlisi bazı surların kalıntıları ve Enderun adlı kilisedir. Hatta bu kilise Türk hakimiyeti döneminde Fethiye Camii/Kilise Camii olarak dönüştürülmüştür⁷⁸. Yine bölgede bazı Bizans kilise ve manastır kalıntılarına ulaşmak mümkündür⁷⁹.

1.3. ŞEHRİN İDARİ YAPISI

1398 yılında Şehzade Mehmed'in yönetiminde Osmanlı ülkesine bağlanan Amasya, 1402 Ankara Savaşı sonrası devletin dağılma sürecine girmesiyle Çelebi Mehmed'in kardeşlerine karşı yürüttüğü mücadelede hareket üssü olarak kullanılmıştır⁸⁰. 1413 yılında Çelebi Mehmed'in bu mücadelesi sonucu devlet düzeni yeniden tesis edilmiş ve Amasya, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği yanında üçüncü beylerbeylik olarak teşekkül ettirilen Rûm eyaletine bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Eyaletin teşekkülünden çok geçmeden Çelebi Mehmed, oğlu Şehzade Murad'ı Amasya Sancağı'na tayin etmiştir. Dolayısıyla şehir bu tarihten itibaren şehzade sancağı olarak statüsü kazanmıştır⁸¹.

Rûm vilayetinin önemli bir idari birimi olan Amasya Sancağı, XV. yüzyılın ilk yarısından 1520 yılına kadar "Paşa Sancağı" olarak kalmıştır⁸². 1520 yılından sonra bölgede yaşanan karışıklıklar nedeniyle eyalet merkezi Sivas'a nakledilmiştir⁸³. XVI. yüzyılda eyalet toprakları Amasya, Tokat, Sivas, Çorum, Canik, Karahisar-ı Şarki sancaklarından ibaret olup "Vilâyet-i Rum-ı Kadîm" olarak anılmıştır. Yeni fetihlerle birlikte Trabzon, Kemah, Bayburd, Malatya ve Divriği sancakları da dahil edilerek bunlara "Vilâyet-i Rum-ı Hadîs" denmiştir⁸⁴.

Amasya'nın bu idari yapısı, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın şehre tayinine kadar sürmüştür. 1538'de Amasya valisi olan şehzadeyle beraber şehir Sivas eyaletinden ayrı bir idari yapıya dönüştürülerek müstakil bir eyalet yapılmıştır. Hatta bu

⁷⁷Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 92-93; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 37-38.

⁷⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Buket Işıltan, TTK, Ankara 1999, s. 212.

⁷⁹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. II, s. 200

⁸⁰ İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya", s. 1.

⁸¹ Ali Açık, "Rum Eyaleti" *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 225-226.

⁸² Hüseyin Güneş, *Lale Devri'nde Amasya*, s. 147; Nitekim Sultan II. Murad saltanata geçince lalası Yörgüç Paşa'yı Rumiye-i Suğra valisi olarak 1422 yılında Amasya'ya göndermiştir bkz. Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği", s. 290.

⁸³ Sadık Çetin, *Şer'iyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Gaziantep 2018, s. 13.

⁸⁴ Ali Açık, "Rum Eyaleti", s. 225., Ömer Demirel, "Sivas", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 281.

eyaletin sınırlarına Çorum başta olmak üzere Canik, Karahisar-ı Şarkî sancakları bağlanmıştır. Tokat voyvodalığı ise müstakil bırakılmıştır. Ancak 1553 yılına gelindiğinde Şehzade Mustafa'nın katledilmesi tüm vaziyeti değiştirmiştir. Amasya'nın yönetim statüsü düşürülerek bey ve paşaların uhdesine bırakılmış ve şehir yeniden Rûm Vilayeti'ne dâhil edilmiştir⁸⁵. XV. ve XVI. yüzyıllardaki yoğun savaş dönemlerinde şehrin şehzadeler nezdinde yönetilmesine devam edilmesi Osmanlı yönetici elitlerinin şehri doğu sınırlarının ileri karakolu ve direnç merkezi olarak gösterdiğinin işaretidir. Yine İran savaşları süresince I. Süleyman'ın şehirde bir müddet konaklaması Amasya'ya atfedilen önemi de göstermektedir⁸⁶.

Amasya, 1576 yılında idari bakımdan Rûm vilayetine tabi dördüncü büyük şehirdir⁸⁷. Rûm Beylerbeyliği, XVII. yüzyılın ilk yarısından sonra Sivas eyaleti olarak anılmaya başlamıştır⁸⁸. Sivas eyaleti, Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Cânîk, Divriği ve Arapkir sancaklarından müteşekkildir.

Amasya, 1568-1636 yılları arasında paşa ve sancakbeyleri uhdesinde kalmış ve genel olarak bu bey ve paşaların tayin ettikleri mütesellimler aracılığıyla yönetilmiştir. Ayrıca 1610 yılından itibaren zaman zaman arpalık suretiyle tasarruf edilen Amasya Sancağı, 1635 yılından itibaren mutasarrıf olarak anılan daha çok paşa rütbeli kişilerin tasarrufunda olduğu bir döneme girmiştir. 1772 yılında malikane usulüyle Canikli Hacı Ali Paşa'nın tasarrufuna geçene kadar da idari statüsü aynı kalmıştır⁸⁹. Zaman zaman bu sistemin dışında atamalar olsa da Amasya, 1789'da II. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan'ın matbahına has olarak tayin edilene kadar Canikli-zâdeler tarafından malikane olarak yönetilmiştir. 1789'da ise has olarak kaydedilip iltizamla açık arttırmaya çıkmış, yerel ayan ailelerinden Bozok mutasarrıfı Çapanzâde Süleyman Bey ve Karahisar-ı Şarki mutasarrıfı Caniklizâde Hayreddin Ragıp Paşa arasında büyük bir rekabete konu olmuştur. Merkezi hükümeti rahatsız eden bu rekabet iki ailenin de aleyhine sonuçlanmış ve Amasya Sancağı, Yeniçeri ağalığından azledilen Tokad voyvodası ve Kâlhane emini

⁸⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 3, s. 180.

⁸⁶ Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s.299.

⁸⁷ Oktay Özel, *The Collapse Of Rural in Ottoman: Amasya, 1576-1643*, Leiden: Brill, 2016, s. 24.

⁸⁸ Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e sunduğu risalede, Rum Beylerbeyliği olarak zikredilirken, 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesinde Sivas eyaleti olarak belirtilmektedir. Bkz. Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Şehzâdelerden Mutasarrıf Paşalara Amasya Sancağının Yönetimi", *I. Amasya Araştırmalar Sempozyumu (13-15 Haziran 2007)*, I. Kitap, Amasya, s. 44.

⁸⁹ XVII. yüzyılın sonlarından itibaren sancaklara yaygın olarak *bey* olmayan, *paşa* rütbeli kişiler tayin edilmesinden dolayı bu kişiler sancakbeyi ya da mir-liva olarak değil mutasarrıf olarak anılmıştır. Bkz. Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Şehzâdelerden Mutasarrıf Paşalara Amasya Sancağı'nın Yönetimi", s. 53-55.

olan Yüzbaşıoğlu Emin Mehmed Ağa'ya iltizam olarak verilmiştir. Böylece muhassıllık sistemi ile tanışan Amasya Sancağı'nın ilk muhassılı da Emin Mehmed Ağa olmuştur⁹⁰. 1790 yılında tekrar Canikli sülalesinin muhassıllığına geçen sancağa muhassıl olarak da Hayreddin Ragıb Paşa tayin edilmiştir. 1794'te Hazinedarzâde Süleyman Paşa, 1799'da Tayyar Mahmud Paşa muhassıl olarak tayin edilmiş iken, 1791 ve 1796 yıllarında Çapanzâde ailesinden Süleyman Bey tayin edilmiştir. Bölgenin güçlü iki ayan ailesi dışında Amasya, 1792'de Hacı Lütfullah Ağa, 1793'te Süleyman Bey ve 1798'de Sadık Mehmed Ağa tarafından muhassıllık olarak idare edilmiştir⁹¹.

1.3.1. Osmanlı Toprak Sisteminde Amasya Sancağı Kazaları

Amasya Sancağı, 1520 yılına ait tahrir defterine göre; Amasya kazası, Merzifon, Gümüş, Kedeğra (Vezirköprü), Zeytun, Lâdik ve Simre-i Lâdik (Havza) olmak üzere yedi kazadan oluşmaktadır. 1576 tarihli tahrir defterinden Amasya'nın artık tabi sınırlarına ulaştığı ve 1520 tahririnden bir farklılık arz etmediği anlaşılmaktadır⁹². 1643 tarihli avarız defterine göre ise merkez kaza olan Amasya kazası da dahil olmak üzere kaza sayısı 11 olmuştur. Yeni kazaların tamamının eskiden nahiye olduğunu belirten Özel, bu nahiyelerin kaza statüsüne yükseltilmesinin avarız vergilerinin 1580'lerden itibaren düzenli yıllık vergiler haline getirilmesiyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Kazalarda idari ve mali işlerden sorumlu olan kadıların iş yükünün artması dolayısıyla kadılık bölgelerinin yönetilebilir büyüklükte olması doğrultusunda hareket edilmiştir⁹³. Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ortalarında sancağın 9 kazasının bulunduğunu belirtirken⁹⁴ 1665 tarihli bir kayıta 11, 1671 tarihli bir kayıta ise 10 kaza olarak kaydedilmiştir⁹⁵. 1666-67 yılına ait bir avarız kaydında da Amasya kazaları olarak Amasya, Zünnûnâbâd, Havza, Kedağra, Kelikras, Zeytun, Gümüş, Geldigelen, Merzifonâbâd ve Merzifon görülmekteyken 1653-54 yılından itibaren Varay kazasının adının defterlerde geçmesiyle kaza sayısı 11'e ulaşmıştır⁹⁶.

⁹⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 62-63, Muhassıl başlarda eyalet veya sancağın padişah ve ailesinin hassına ait vergi gelirlerini toplayan görevliyi ifade ederken, XVIII. yüzyılda bu göreve ek idari yönetimin de tahsis edilmesiyle idare ettiği sancaklar muhassıllık olarak anılmaya başlanmıştır. Bkz. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul 2010; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 2013, s. 22.

⁹¹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 62-79.

⁹² Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 75-76.

⁹³ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 92.

⁹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme II. Kitap*, s. 95.

⁹⁵ İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya", s. 3.

⁹⁶ Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya*, s. 72-73.

Lale devrini içine alan XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise Amasya Sancağı, Amasya, Kedeğra, Merzifon, Zünnûnâbâd, Lâdik, Havza, Kelkiras, Merzifonâbâd, Gümüş meâ Hacıköyü, Zeytûn olmak üzere 10 kazaya sahiptir⁹⁷. İncelediğimiz dönem olan XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da Amasya'nın kaza sayısını 11 olarak değerlendirebiliriz. Şöyle ki 1750 yıllarına ait imdad-ı hazariyye kaydında Amasya, Kedağra, Merzifon, Zünnûnâbâd, Lâdik, Kelikras, Merzifonâbâd, Havza, Gümüş meâ Hacıköy ve Zeytun kazaları geçmekteyken⁹⁸ yine aynı yıla ait imdad-ı seferiyye kaydında Varay, Kedağra, Merzifon, Zünnûnâbâd, Lâdik, Kelikras, Merzifonâbâd, Havza, Gümüş meâ Hacıköy ve Zeytun kazalarının isimleri geçmektedir. Buradaki İmdad-ı hazariyye kaydına Amasya kazasının dahil edilmediği görülmektedir⁹⁹. Ancak 1760, 1763 ve 1788 yıllarına ait imdad-ı hazariyye kayıtlarında Amasya kazası dahil edilip kaza sayısı 11 olarak kaydedilmiştir. Bunlar Amasya, Varay, Kedeğra, Zünnûnâbâd, Lâdik, Gelgiras, Merzifonâbâd, Havza, Gümüştacıköy, Zeytun, Merzifon kazalarıdır¹⁰⁰.

1767-68 yılına ait avarız vergisiyle ilgili bir belgede ise kaza sayısı 7'dir. Bunlar Amasya, Varay nam diğerk Geldigelen, Zünnûnâbâd, Gelgiras, Zeytun, Gümüş ve Merzifonâbâd'dır. Ancak 1768-69 tarihli imdad-ı hazariyye belgesinde sayı 10'dur. Bu tarihte ordunun zahire ihtiyacı için gönderilen fermanda ise sayı 11'dir. Amasya, Lâdik, Varay, Zünnûnâbâd, Gelkiras, Gümüştacıköy, Merzifonâbâd, Zeytun, Kedağra, Havza'dır¹⁰¹. Sicillerde genel olarak kaza isimleri vergi tahsili amacıyla kaydedilmektedir ve tahsil edilmesi istenen vergi türü hangi kazaya isabet ediyorsa onun ismi kaydedilmiştir. Dolayısıyla kaza sayılarında sürekli bir değışiklik söz konusudur. Bu verilere göre çalışma dönemimizin sonu olan 1800 yılına kadar Amasya'nın, Amasya kazası dahil olmak üzere 11 kaza ve Amasya Kazasına bağı Geldigelen, Hakala, Akdağ ve Ezinepazarı olmak üzere dört nahiyeden oluştuğunu söylemek mümkündür.

1.4. NÜFUS

1.4.1. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya'da Nüfus

Bir şehrin nüfusu, mahalle sayısı ve mahallelerin zaman içerisindeki değışim ve dönüşümleri konusundaki en kantitatif ve sarikh bilgiyi nüfus sayım defterleri vermektedir.

⁹⁷ Hüseyin Güneş, *Lale Devri'nde Amasya*, s.148-9.

⁹⁸ Amasya Şer'iyye Sicili 45, 38/1. Bundan sonra AŞS olarak kısaltılacaktır.

⁹⁹ AŞS. 45, 44/1.

¹⁰⁰ AŞS. 49, 116/1; AŞS. 51, 86/1; AŞS. 64, 41/3.

¹⁰¹ Yılmaz Karadeniz, *H. 1182 Şer'iyye siciline göre Amasya'nın İdari, Sosyal, Siyasi ve İktisadi Yapısı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s. 42-43.

Ancak Osmanlı Devleti en erken tarihli nüfus sayımını 1831’de yapmıştır. Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti’nin nüfusu hakkında tahrir defterleri kesin olmasa da tahmini olarak en ayrıntılı sayısal verilere ulaşmamıza imkân sağlamıştır. Ancak XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tımar sistemi etkinliğini kaybetmiş tahrir defterleri yerine cizye ve avarız defterleri demografi alanında istatistiksel bilgi almamızı sağlayan defterlerden olmuştur¹⁰². Tekâlif-i örfiyye adı verilen vergi grubuna dahil olan avarız vergisi, divanın kararı ve padişahın emriyle olağanüstü durumlarda bilhassa savaş giderlerini karşılamak için halktan nakdi, aynı ya da hizmet olarak alınan bir vergi türüydü¹⁰³. Sürsat, nüzul ve iştirâ gibi aynî vergiler ile kürekçi, lağımçı ve şakka gibi bedenî vergiler avarız grubu vergilere dahildi. Avarız, savaşlarda nakit olarak talep edilirken mal ve hizmet olarak da nüzul vergisi alınmaktaydı¹⁰⁴. Avarız vergisi, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda mali buhran nedeniyle şehir ya da köy fark etmeksizin bütün reayadan yıllık toplanan düzenli bir vergiye dönüştürülmüştür¹⁰⁵.

Merkezden gönderilen mübaşir, ulak gibi görevlilerin harcamaları, yöneticilerin şehirde olası bir eşkıya ayaklanmasını bastırmak ya da çıkan olaylarda asayişini sağlamak için yaptığı harcamalar, ulaşım ve haberleşme ile kamuya ait onarım ve yapım işleri için yapılan harcamalar şehirdeki halka, esnaf gruplarına ve kasabalarla köylere bölüştürülen imdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye vergisinden karşılanmaktaydı. Bu harcama kalemlerinin hepsi mahkeme kayıtlarının ve her türlü yazışmanın bulunduğu şer’iyye sicilleri içinde “Tevzi Defteri”, bazen de “Salyâne Defteri” adı altında kaydedilmiştir¹⁰⁶. Biz de XVIII. yüzyılın ikinci yarısında şer’iyye sicillerinde yer alan “bedel-i avarız ve nüzul” vergilerinin alınması ve çeşitli “hazariyye ve seferiyye” türünde vergilerin

¹⁰² Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 35-50.

¹⁰³ Askerin geçeceği yollar boyunca tesis edilen menzillere belirlenen çeşit ve miktarda zahire satmak (sürsat), ordunun ihtiyacı olan harp malzemesini ve arpa, saman gibi çeşitli ihtiyaç maddelerini tedarik etmek ve nakletmek, gerektiğinde amele, araba, hayvan bulmak, kürekçi, azap, cerâhor, kavas isimleri altında orduya yardımcı sınıflar temin etmek, hisar yapmak ve avarız akçesi ya da avarız bedeli akçe ile seferin masraflarına iştirak etmek bu vergilerin belli başlılarından idi. Bkz. Ö. Lütfi Barkan, “Avârız”, *İA*, C. II, Eskişehir 1997, s.14; Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 109.

¹⁰⁴ Bruce McGowan, “Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü (1600-1830)”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 2, Ankara 1981, s. 1327.

¹⁰⁵ Osmanlı Devleti, tekâlif-i örfiyyeyi, bölgelerin idare sistem içerisindeki en üst yöneticisi kanalıyla yani vali, mütesellim ve voyvodalar nezdinde, eyaletin veyahut bölgenin önde gelenleri ve kadıları vasıtasıyla toplamaktaydı. Bu vergi türü erkek nüfus veya hane üzerinden hesaplanırdı. “rûz-ı hızır” ve “rûz-ı kasım” şekliyle iki dönemde ödenmek koşulu ile taksitlendirip defterlere kaydedilirdi. Bkz. Mefail Hızlı, Bursa’da “Tekâlif-i Örfiyye” Uygulamaları (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2, 2001, s. 29; Ayrıca XVIII. yüzyılda Amasya Kazası’na tahmil olunan avarız türü vergiler için bkz. Jülide Akyüz Onat, “18. Yüzyıl Amasya Kazasına Tahmil Olunan Vergiler”, *History Studies*, 3/2, 2011, s. 321-336.

¹⁰⁶ Musa Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 148-149.

toplanması için tutulan bu salyane defterlerindeki veriler üzerinden şehrin nüfusu hakkında tahminlerde bulunmaya çalışacağız.

Devletin olağanüstü durumlarda kaynaklarının yetersiz olması üzerine ihtiyaç duyduğu para, hizmet, eşya ve mahsulün miktarını tespit edip mübaşirler aracılığı ile toplayıp hazineye gönderdiği verginin tespit edilmesinde avarız-hanesi ölçüt kabul edilmiştir¹⁰⁷.

Avarız hanesi, devletin önceleri tek hane üzerinden vergi aldığı ancak XVII. yüzyılın başlarından itibaren birkaç hanenin veya kişilerin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş vergi birimlerine dönüştürülmüştü. Bir avarız hanesinin kaç hanenin veya bireyin bir araya gelmesiyle oluşturulduğu zamansal ve mekânsal olarak değişiklik göstermekteydi¹⁰⁸.

Kadınların kaza bölgesindeki avarız hanelerini sicillere kaydettiği defterler gerçek hane ve mücerred rakamlarını değil, mahalle, nahiye ve/veya kaza ölçeğinde yalnızca toplam avarız-hanesi miktarını vermektedir. Bu avarız hane kayıtlarından hareketle nüfus hakkında bazı tahminlerde bulunmak olası olsa da bizi kesin sonuçlara ulaştırmaktan oldukça uzaktır¹⁰⁹. Bu nedenle bu veriler üzerinden nüfus hesaplamalarına girişmek oldukça tehlikelidir. Harput ve Ankara'nın avarız hanesi, gerçek hane ve kat sayıları üzerinden nüfusunu belirlemeye çalışan Rifat Özdemir; devletin ihtiyacı dahilinde talep ettiği silah güç, zahire vb. için oluşturulan avarız hane birimlerinin o yörenin nüfusunun saptanmasında oldukça muğlak ve gerçek dışı sonuçlar verebileceğini ortaya koymuştur¹¹⁰. Yani bu vergilendirme biçimi nüfus belirlemede tümüyle bir ölçüt olarak kabul edilmemelidir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi avarız ve nüzul hanelerinin gerçekte ne kadar kişiyi belirttiği konusunda tam bir fikir birliğine varılamamıştır. Barkan, “*bir avarız hanesinin 3, 5, 10 ya da 15 gerçek*” haneye tekabül edebileceğini belirtmektedir¹¹¹. Biz de

¹⁰⁷ Rifat Özdemir, “Avârız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, X. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV, 22-26 Eylül 1986, Ankara, 1993, s. 1584.

¹⁰⁸ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, s. 9; avarız hanesindeki sayı ne kadar artarsa kişi başına pay edilecek vergi oranı da bu bazda azalmaktaydı. Yani devlet ricali bölgenin gelir düzeyine göre avarız olarak belirlediği miktarı o bölgede yaşayan avarız hanesinin gelirine paralel olarak belirlemeye çalışıyordu. Örneğin bir mezra da bu avarız hanesindeki sabit vergi 10 kişiye bölünürken başka bir yerleşim biriminde ödenecek aynı tutar 20 kişiye bölünebiliyordu. Her kazada muafkların (imam, hatip, müezzin, kadı, seyyid, sipahi, sipahioğulları vb) sayıları da kaydedilir ve bunlara *Hâne-i Gayr-i Avârız* denirdi. Bkz. Mustafa Öztürk, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, *OTAM*, 8, 1997, s. 252.

¹⁰⁹ Şehir ve köylerde her hane vergi mükellefi sayıldığından bunların birkaçı bir arada bir avarız hanesi olarak kaydedilmiştir. Ancak ihtiyaca ve bölgelere göre değişiklik gösteren avarız hanesinin kaç gerçek haneye tekabül ettiği konusu tartışılabilir bir konu olmuştur. Avarız ve cizye “hane” verilerinin nasıl değerlendirileceği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, s. 35-50.

¹¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Özdemir, “Avârız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, s. 1561-1613.

¹¹¹ Ö. Lütfi Barkan, “Avârız”, s. 15.

Amasya'nın XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki tahmini nüfus tespitinde bir avarız hanesini 10 gerçek hane ve yine Barkan'ın¹¹² evli vergi mükellefini gösteren bir haneyi 5 kişi olarak kabul etmesi üzerine bir haneyi 5 fert olarak kabul edeceğiz. Aşağıdaki tablo 1, yıllara göre Amasya Sancağı'nın avarız hane ve nüzul hane sayılarını gösterirken tablo 2 Amasya Sancağına tabi kazaların avarız hane sayısını ve tahmini nüfusunu, tablo 3 ise Amasya şehrinin avarız hane sayısını göstermektedir.

Tablo 2.1.

Amasya Sancağı ve Kazalarına Ait Avarız ve Nüzul Hane Sayısı			
Defter ve Sicil Sayfa Numarası	Sene	Avarız	Nüzul
45, 47/1-3	1163	371 1.5 rub'	371 1.5 rub'
46, 52/1-2	1168	373 ve 1,5 rub'	373,5 ve 1,5 rub'
49, 49/2-50/1 ¹¹³	1172	373,5 ve 1,5 rub'	373,5 ve 1,5 rub'
49, 74/2-75/1 ¹¹⁴	1173-74	373 ve 1,5 rub'	373,5 ve buçuk rub'
49, 35/1-2	1175	373 ve 1,5 rub'	373,5 ve buçuk rub'
51, 47/1-2	1177	373,5 ve 1,5 rub'	373,5 ve buçuk rub'
53, 22/1	1182	373,5 ve 1,5 rub'	373,5 ve buçuk rub'
56, 22/1-23/1	1191	373,5 ve buçuk rub'	373,5 ve buçuk rub'
61, 84/1-84/2	1199	373,5 ve buçuk rub'	373,5 ve buçuk rub'

Tablo 2.2.

Amasya Sancağına tabi Kazaların Avarız hane Sayısı¹¹⁵				
Kaza adı	Kazanın avarız hane sayısı	Tahmini gerçek hane	Bir hanedeki fert sayısı	Tahmini nüfus

¹¹² Ö. Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*. 10, 1953, s. 1-26.

¹¹³ Her bir avarız hanesinden 400 akçe ve görevli mübaşirlerin maaşları için her bir avarız hanesinden 50 akçe tahsil emri verilmiştir.

¹¹⁴ Her bir avarız hanesinden 400 akçe ve görevli mübaşirlerin maaşları için her bir avarız hanesinden 60 akçe tahsil emri verilmiştir.

¹¹⁵ AŞS. 53, 23/2, 156/3.

Amasya	178 hane 1 rub'	10	5	8.900
Zünnûnâbâd	36 hane	10	5	1.800
Kelkiras	10 hane	10	5	500
Zeytun	40,5 hane 1,5 rub'	10	5	2.025
Gümüş	39 hane	10	5	1.950
Merzifonabâd	40 hane	10	5	2.000
Varay nd. Geldigelen	29,5 hane	10	5	1.450
Toplam (rub'lar toplamda hesaplanmıştır)	373,5 ve buçuk rub	10	5	18.687,5

Tablo 2.3.

Amasya Kazasının Avarız Hane Sayısı¹¹⁶	
Amasya Kazası	21,5 hane 1 rub'
Ezine Pazarı	48 hane
Geldigelen	38,5 hane
Akdağ	22 hane
Hakala	23,5 hane 1 rub'
Toplam	178 hane 1 rub'

Avarız, bedel-i nüzul ve sürsat vergileri gibi çeşitli vergilerin tahsili için gönderilen emirlerde ve sicillerdeki salyane kayıtlarında Amasya Sancağı'nın avarız hane sayısı 373 ya da 373,5 hane, Amasya şehrinin avarız hane sayısı ise 178 hane 1 rub' olarak kaydedilmiştir.

Yukarıdaki listeye göre XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amasya Sancağı'nın avarız hanesi ve bedel-i nüzullerinin çok fazla değişmediğini 373 ya da 373,5 hane olarak kaldığını görmekteyiz. Ancak 29 Şubat 1768 tarihli bir ferman suretinde Amasya şehrinin

¹¹⁶ AŞS. 53, 99/1.

28,5 hanesinin belgede geçtiği şekilde *-na-mevcut* olarak kaydedildiği böylelikle Amasya şehrinin avarız hanesinin 150,5 haneye düştüğü görülmektedir¹¹⁷. Burada Amasya kazasının yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 178,5 hanesi mevcut iken 13 Haziran 1768 senesinde Amasya merkez ve nahiyelerine isabet eden miktar 150,5 hanedir ve her haneye 14 kuruş isabet etmektedir¹¹⁸. Aynı durum 56 numaralı defterde de mevcuttur. 1777 senesine ait fermana Amasya kazasının mevkufat defterinde 178 hane 1 rub' olan bedel-i avarız ve nüzul hanesinden 28,5 hanenin *na-mevcut* olduğu belirtilmektedir. Bu durumda miri malına eksik tertip yapmamak adına olmayanların hissesinin de mevcut olanlardan tahsil edilmesi için emirler gönderilmiştir. Buna göre her bir haneye 15 kuruş isabet etmektedir¹¹⁹. Yine 1784, 1785 ve 1787 senelerinde de bu şekilde kaydedildiği görülmektedir¹²⁰.

Sancağın XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki toplam avarız hane sayısını yüzyılın ilk yarısının avarız ve bedel-i nüzul haneleri ile karşılaştırdığımızda büyük bir farklılık göze çarpmaktadır. Şöyle ki yüzyılın ilk yarısında 514,5 ya da 515 hane olan avarız ve bedel-i nüzulünü¹²¹ yüzyılın ikinci yarısında 373 ya da 373,5 hane olarak görmekteyiz. Buradaki avarız hane sayısında büyük bir düşüşün olduğu aşikardır. Aslında Amasya Sancağı'nın avarız hane sayısında XVII. yüzyıldan itibaren kademeli bir düşüş olduğu görülmektedir. 1650'li yıllarda 819 olan avarız hane sayısının yüzyıl sonunda 560,5'a kadar düştüğü gözlenmektedir¹²². XVIII. yüzyıla gelindiğinde 514,5 haneye ulaşan bu kademeli düşüş yüzyılın ikinci yarısında 373,5'a kadar gerilemiş ve yüzyıl sonuna kadar bu şekilde sabit bir hal almıştır. XIX. yüzyılın başlarına (1814 yılı) ait yapılan çalışmada da Amasya Sancağı'nın avarız hanesi 373,5 Amasya kazasının da yine 178 hane olarak kaydedildiği görülmektedir¹²³. Burada devletin mal-ı miriyi tutturmak için eskiden beri kabul edilen 373 rakamını kullandığı düşünülmektedir. Amasya avarız hanelerinde böyle bir düşüşün meydana gelmesinde eşkıyalık olayları nedeniyle çift bozma, kıtlık, devletin özellikle sefer zamanlarında halka yüklediği ağır yükümlülüklerin neden olabileceğini

¹¹⁷ AŞS. 53, 22/1.

¹¹⁸ Amasya (mahalleler) 21,5, Ezine Pazarı 48, Geldigelen 35,5, Akdağ 22, Hakala 23,5 avarız hanesi mevcuttur. AŞS. 53, 24-25, 99.

¹¹⁹ AŞS. 56, 25/1.

¹²⁰ AŞS. 61, 84/1,84/2, 60/2; AŞS. 64, 87/1.

¹²¹ Hüseyin Güneş, *Lale Devri'nde Amasya*, s. 93.

¹²² 1650 yılında 819, 1652-53 yılında 759 ve 1 rub', 1658-59 yılında 740 ve 1 rub', 1661-62 yılında 703 ve 1 buçuk rub', 1672-73 yılında 674,5 ve 1 buçuk rub', 1681-82 yılında 632,5 ve 1 buçuk rub', 1692-93 yılında 560,5 ve 1 buçuk rub' avarız hanesi mevcuttur. Bkz Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyeye Sicilleri Göre)*, s. 68.

¹²³ Yılmaz Karadeniz-Birol Bayram Güngör, "Amasya Sancağı'nda Mukataa ve Vergi Gelirleri", *SBARD*, S. 13, Mart 2009, s. 192.

düşünmekteyiz. Reaya, üzerlerine yüklenen vergileri ödemekte zorluk çektiğinden dolayı perişan olmuş ve başka yerlere dağılmıştır. Reaya taifesi, kadı veya nâibe sayılarının azaldığını mali yönden de güçlerinin kalmadığını söyleyerek bölgeleri için kabul edilen avarız hane sayılarının düşürülmesi adına der saadete ilam yazması için başvurular yapmıştır¹²⁴.

XIX. yüzyıla girerken varılan bu sonucun kökleri çok eskilere dayanmaktadır. Samsun, Tokat, Ordu ve Çorum gibi civar bölgelerde 1450 ile 1550-60 yılları arasında köylülerin işledikleri toprak miktarı kademeli olarak küçülmeye başlamıştı. Kısacası reaya giderek topraksızlaşıp fakirleşmişti. Bekar erkek nüfus ise 1520'lerden itibaren hızla yükselmekteydi. 1520'lerde 9 bin evli 4 bin bekar erkek vardı. 1576'da ise evli ve bekar erkek sayısı neredeyse eşitlenmişti. Evli erkek 9.171'den 15.754'e çıkarken bekar erkek ise 4.283'ten 12.923'e çıkmıştı. Fakirleşen köylülerde evlenememe ya da geç evlenme durumu ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte evlenenlerde de önemli bir artış söz konusuydu. Bu da hane sayısının artması yani bakıma muhtaç nüfusun çoğalması ve doğal olarak da geçim sıkıntısının artması demekti¹²⁵.

1640'larda Amasya kırsalı iktisadi olarak bir çöküş içindeydi. Bu nüfus krizi beraberinde üretim krizini de getirmişti. Bekar nüfus bu seferde 1570'li yıllardaki artışıyla ters orantılı bir şekilde azalmıştı. Ekilebilir araziler boş kalmış doğal olarak tarımsal üretimde büyük bir düşüş yaşanmıştı. Böyle bir durumda boş kalan reaya çiftlikleri askeri çiftliklere dönüşmüştü. Köylüler ise çareyi kitleler halinde yerlerini terk ederek genellikle avarız vergisinden muaf vakıf ve serbest tımar olan köy ve kasabalara gidip yerleşmekte buldu. Bu şekilde burada en azından kendilerini güvende hissetmeyi ummaktaydılar¹²⁶. Yukarıda da değinildiği gibi avarız kayıtlarından izlenen bu istikrarlı düşüş, reyanın toprağını terk edip göçmesinin XVIII. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini göstermektedir.

1768-1774 ve 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşları hem sonuçları hem de gerçekleşmesi bağlamında Anadolu'da halkın üzerindeki yükü bir kat daha arttırmıştır. Hem asker hem de zahire tedarikinde şehir halkından ekstra taleplerde bulunulması buna ilaveten idarecilerin baskıcı yönetimi ve içinde bulunulan kaotik ortam sosyo-ekonomik olarak bir

¹²⁴ Rifat Özdemir, "Avârız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", s. 1594.

¹²⁵ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 108-109.

¹²⁶ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, s. 124.

çöküntü yaşayan halkı köylerini veyahut yaşam alanlarını terk etmeye sevk etmiş olabilir¹²⁷.

Şehirde yaşayan gayrimüslim nüfusu da yine sicillere kaydedilen cizye vergisi kayıtlarından takip etmek mümkün olmuştur. Cizye, zimmilerin devletin himayesine karşılık ödedikleri bir baş vergisi olup yetişkin her Hristiyan erkekten (15 yaşın üzerindeki) sene başlarında nakit olarak alınan bir vergi türüdür¹²⁸. Cizye'nin düzenli bir biçimde toplanılması için belli başlı prosedürler takip edilmiştir. Öncelikle üç yılda bir *nev-yafte yılı* olarak adlandırılan denetlemeler yapılmakta ölen kişilerin kayıtları düşürülmektedir. Önceki kontrollerde gözden kaçmış olan vergi mükellefleri de defterlere işlenmektedir. Teftişler devam ederken toplam cizye mükellefi sayısının değişmemesine özen gösterilmiştir. Tüm bunların dışında cizyeyi verecek mükellefler zengin, orta halli ve fakir olarak gruplara ayrılmıştır¹²⁹.

Osmanlı yönetimi cizye vergisinin toplanılmasında takip ettiği hassasiyeti nüfusun belirlenmesinde göstermemiştir. Ancak nüfusun geniş bir kısmından toplanan tahrir vergilerinin tespitinde yapılan sayımlar bir yönüyle cizye vergisinin belirlenmesinde ölçüt olarak kabul edilmiştir. Yani cizye vergisi ödeyenleri belirleyen tahrir sayımları olmuştur¹³⁰. Şer'iyye sicillerinde yapılan sayımların toplamı olarak bazen eyalet ölçeğinde ve genellikle kaza bazında cizye evrakları tutulmuştur. Amasya şehrindeki gayrimüslimleri de bu belgeler üzerinden takip edeceğiz.

İncelediğimiz dönem içinde nüfusun büyük ekseriyetinin Türk ve Müslüman olduğu tespit edilmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait gayrimüslim nüfusun tespitinde yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sicillerdeki cizye kayıtlarından istifade edilmiştir. Ne yazık ki şehirdeki zimmi nüfusun hangi dine mensup olduğu ve etnik yapısı hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. XVI. yüzyılda adı geçen gayrimüslim mahallelerinden incelenen dönemin sicil verilerinde sadece Suvadiye Mahallesi mevcut olup, Suvadiye ve Asıl Suvadiye olarak ikiye bölünmüştür. Toplam avarız hanesi 5 olarak kaydedilmiştir. XVI. yüzyılda adı geçen zimmi mahallelerine sicillerimizde rastlanılmamıştır. Bununla birlikte az sayıdaki zimmi nüfus mahallelerde Müslümanlarla beraber yaşamaktadır.

¹²⁷ AŞS. 56, 103/1; 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşının başlamasıyla Amasya'ya hemen ferman gönderilerek gerekli askerin eksiksiz olarak belirlenen bölgelerde toplanması emredilmiştir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere askerin pek çoğu bu fermana riayet etmemiş veyahut firar etmiş ve devleti büyük zararlara uğratmıştır. Bu nedenle bu türden eylemlerde bulunanların cezalandırılacağına dair art arda emirler gönderilmiştir bkz. AŞS. 64, 9/1.

¹²⁸ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", Çev. Şinasi Altundağ, *Bellekten*, VIII/ 32, 1944, s. 606-608.

¹²⁹ Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 46.

¹³⁰ Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", s. 6.

Amasya’da bulunan gayrimüslim reayanın erkeklerinden her yıl tahsil edilmek üzere kadiya cizye evrakı gönderilmiştir. Bir bölgenin cizye kağıtları kesin olarak belirlenmiş miktarlarda olmuştur. Yerleşim biriminin nüfusunun azalması ve çoğalması bu miktarı değiştirmemiştir¹³¹. 1760-61 senesine ait cizye beratında Amasya, Çorum, Canik, Sivas, Bozok, Divriği, Arabgir ma Eğin Sancaklarında yaşayan ehl-i zimmet kefere, Yehuda ve Eramine-i Acem taifelerinden tahsil edilecek cizyeleri a’la 2.000, evsat 14.998, edna 4.402 olmak üzere 21.400 olarak kaydedilmiştir¹³².

1763 yılında Amasya kazasının cizye evrakı; a’la 100, evsat 300, edna 700 olmak üzere toplam 1100 olarak kaydedilmiştir¹³³. 1781 yılı Aralık/Ocak ayında a’la 110, evsat 820, edna 110 olmak üzere 1040’tır¹³⁴. 1785-86 yılında¹³⁵ ve 1788 yılının Ekim’inde¹³⁶ ise a’la 110, evsat 900, edna 110 olmak üzere toplam 1120 cizye evrakı kaydedilmiştir. 1813 yılında da cizye miktarı ala 110, edna 110, evsat 897 olmak üzere toplam cizye adedi 1117’dir¹³⁷. Görülüyor ki ekonomik durumlara göre evrak sayısı değişse de sonuçta pek bir değişiklik olmamıştır. Şehirde cizye ödemekle yükümlü olan erkek nüfusu üzerinden bir tahminde bulunulduğu takdirde, her bir vergi mükellefini bir hane kabul edip ve her hanede ortalama fert sayısı kabul edilen 5 rakamı ile çarparsak 5.600 sonucu çıkmaktadır. Cizye vergisi ödemekle mükellef rüşt sayılan yani 15 yaşın üzerindeki erkeklere cizye vergisi ödemeyen kadın, çocuk ve diğer muaf tutulanlar da ilave edildiğinde bu sayı makul görünmektedir.

İncelenen belgeler doğrultusunda gayrimüslim nüfusun şer’i mahkemelere çok rahat başvurabildikleri ve yargılama hususunda Müslümanlardan ayrı tutulmadıkları tespit edilmiştir. Şehir hayatının birçok safhasında tüm gruplar iç içe, birbirleriyle etkileşim halindeydi. Nitekim gayrimüslimler miras paylaşımı, nafaka işlemleri¹³⁸, alım-satım, vasi tayini gibi hususlarda en çok da İslâm’ın kadını koruyan hükümlerinden faydalanma

¹³¹ Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, s. 622.

¹³² AŞS. 49, 100/3.

¹³³ AŞS. 53, 87/1.

¹³⁴ AŞS. 58, 73/1.

¹³⁵ AŞS. 61, 100/1.

¹³⁶ AŞS. 64, 1/2.

¹³⁷ Yılmaz Karadeniz-Birol Bayram Güngör, “Amasya Sancağı’nda Mukataa ve Vergi Gelirleri”, s. 187.

¹³⁸ Yahudi cemaati kadınlar kocalarından boşanmaları konusunda oldukça katı kurallara sahipti. Ayrıca Yahudi kız çocukları mirastan Müslüman kız çocuklarına göre oldukça az bir miktar almaktaydı. 18. yüzyılda Yahudi kadınları, kanunlarının kendilerine vermedikleri miras paylarını alabilmek için şer’i mahkemeye müracaat etmişlerdir. Bkz. Fatma Müge Göçek, Marc David Baer, “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010, s. 58-59.

amacıyla şer'î mahkemeyi tercih etmekteydi¹³⁹. 1780 tarihinde Karatay Mahallesi sakinlerinden Ana Veledi Vartoros isimli zimmiye mahkemeye başvurmuştur. Ana, nikahlı eşinin başka memlekete gittiğini, kendisinden haber alamadığını, kendisine bir nafaka bırakmadığı için de halinin perişan olduğunu belirterek nafaka talebinde bulunmuştur. Onun bu talebi üzerine kadı kendisine yevmi 25 akçe nafaka tayin etmiştir¹⁴⁰. Yine ebeveynlerinin vefatıyla yetim kalan çocuklara vasi tayin edilmesi işi için de kadı huzuruna gelindiği görülmektedir. Pazar-ı Sûfla Mahallesinde yaşayan Ahsiyet Veledi Ahbar'ın vefatından sonra yetim kalan küçük oğulları Kara Bey ve Agop'a mahkeme tarafından dedeleri Agop vasi tayin edilmiştir¹⁴¹

Sicillerde bazı hallerde Müslim ve gayrimüslim reyanın şehir idarecilerine karşı birlik olup birbirlerini korudukları görülmektedir. 28 Mayıs 1762 tarihli bir kayıttta daha önce boyahanesi açılıp eşyası çalınan Eski Kethüda Mahallesi'nden Uzunoğlu Boyacı isimli zimmiye karşı Amasya mütesellimi Kimsesiz Ahmed kötü muamele ederek suçlamalarda bulunmuştur. Bunun üzerine Gümüşlüzâde Mahallesi'nden Hafız es-Seyyid Mehmed Efendi, Pervane Bey Mahallesi'nden Hacı Ömer bin Hasan, Hızır Bey Mahallesinden Hasan Ağa bin Hüseyin ve başka mahallelerden kırk-elli kişiden oluşan bir grup mahkemeye gelerek zimminin mağdur olduğunu savunmuşlardır. Bu davayı Müslüman ahalinin bir araya gelerek kendilerinden olmayan birinin uğradığı haksızlığa karşı durarak toplum içerisindeki farklı dini grupların birbirlerine karşı sergiledikleri güzel bir dayanışma örneği olarak yorumlayabileceğimiz gibi yönetici zümrenin haksız ve kötü muamelesine karşı yapılan toplu bir tepki olarak da yorumlayabiliriz. Zira bu dönemde idareci tahakkümü had safhaya yükselmişti. Kırk elli kişilik bir grubun bir araya gelip içlerinden birine karşı yapılan haksızlığa dur diyebilme cesaretini göstermesi bir birikmişliğin sonucu meydana gelmiş olabilir¹⁴².

Müslim ve gayrimüslimler günlük hayatlarında birbirlerinden mal alışverişinde bulunup bu alışverişi kadı sicillerine kaydettirmişlerdir. Örneğin, Sofuzâde Mahallesi'nden Pirpeyon Veledi Kökes ve zevci Agob Veledi Körk, Pazar-ı Süflâ Mahallesi sakinlerinden Demirci Salih bin Osman mahkemeye gelerek Ilıcak mahallinde Çukur Tarla mevziinde

¹³⁹Osmanlı Devleti'nde, Müslim ve gayrimüslim teb'a eşit haklara sahipti. Gayrimüslimler ceza hukuku hariç Osmanlı mahkemelerine başvurarak hak arama talebinde bulunabilirlerdi. İslam hukukunda gayrimüslim mahkemelerinin verdiği kararların uygulanmasının caiz olmaması gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemelerini tercih etme sebeplerinden biri olabilir. Bkz. Jülide Akyüz, "Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 6, 2007, s. 77-79.

¹⁴⁰ AŞS. 57, 94/1.

¹⁴¹ AŞS. 59, 62/1.

¹⁴² AŞS. 50, 10/3.

dut, eşcâr-ı sâire ve bir bâb böcekhaneden oluşan mülk bağlarını 385 kuruşa Salih Bey'e sattıklarını ve aralarında alacak verecek kalmadığını kaydettirmiştir¹⁴³. Bazı alışverişlerde çıkan alacak verecek problemlerinde de yine mahkemenin yolu tutulmuştur. Gelkiras Kazası'na bağlı Alişar Köyü'nden Ali bin Hasan, mahkemeye gelerek Beyazıt Paşa Mahallesi'nden Simon Veledi Anton'un Yukarı Suvadiye Mahallesi'nde Arpakoğlu mülki, Taş ve Boraboğlu mülki ve caddeyle çevrili bir bab fevkani oda, bir kiler, bir havuz ve bir miktar avlulu evini 7 sene önce Altucı Toros isimli Ermeni'den 25 kuruşa satın almış iken Simon'un burayı zapt ettiğini belirtmektedir. Simon ise evi 8 sene önce Toros isimli zimmiden 60 kuruşa satın aldığını söylemektedir¹⁴⁴.

Müslim ve gayrimüslimler uzun yıllar boyu aralarında devam edip bir sonuca vardıramadıkları alacak verecek meseleleri için de mahkemenin yolunu tutmuşlardır. Örneğin, Pervane Bey Mahallesi'nden Ekmekçi el-Hac Mehmed bin Ebubekir ile aynı mahalleden Varsam Veledi Karabed satış konusunda anlaşmazlık yaşamıştır. Şöyle ki Ekmekçi el-Hac Mehmed, 9 sene önce Varsam Veledi Karabed'e 100 adet keçi verip karşılığında da birer zincirli altın ve 100 kuruş aldığını ancak parasının geri kalanı olan 175 kuruşunu alamadığını belirtmektedir. Varsam ise Gümüşlüzâde Mahallesinden es-Seyyid Saadettin Efendi ve Bayezid Paşa Mahallesinden Hocasâde el-Hac Abdullah isimli kişilerin şahitliği ile elinde borcu olmadığını gösteren belgesini mahkemeye sunarak el-Hac Mehmed'in iddiasını çürütmüştür¹⁴⁵. Yine Zara Köyü'nden Papazoğlu Vasil Veledi Stefan isimli zimmi, 8 yıl önce babasından 170 kuruşa satın aldığı bağın 30 kuruşunu ödemeyen es-Seyyid Mustafa'dan¹⁴⁶, Şamice'den Emine binti Hüseyin, vekili Molla Mustafa bin Ali vasıtasıyla Aşağı Suvadiye Mahallesi'nden Agop Veledi Memun'dan 10 sene önce ölen eşi Hasan bin Osman'ın zimmetinde kalan mihr-i müeccel ve terekesinden hissesinin karşılığı olarak verilen dört ırgatlık bir kıta mülk bağı kanunsuz olarak zapt ettiği iddiasıyla Agop Veledi Memun'dan¹⁴⁷, Merzifon'dan İvan Veledi Kirkor, vefat eden Mehmed bin Recep'in zimmetinde kalan 300 kuruşunu alabilmek için Recep'in oğlu Molla Ahmed bin Mehmed'den davacı olmuştur¹⁴⁸.

Zimmiler kendi aralarındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması hususunda da şer'i mahkemeleri tercih etmişlerdir. 1764-65 yılında Hacı Hamza Mahallesinden Hanım

¹⁴³ AŞS. 59, 89/2.

¹⁴⁴ AŞS. 50, 29/2.

¹⁴⁵ AŞS. 51, 82/3.

¹⁴⁶ AŞS. 50, 18/3.

¹⁴⁷ AŞS. 50, 22/3.

¹⁴⁸ AŞS. 50, 47/5.

Vanete? Sofiler Mahallesi sakinlerinden Artin Veledi Andon'a vefat eden babası Serkiz'in Artin'in babası Andon'un zimmetinde 6 yıllık ücret ve seneliği 25 kuruştan 150 kuruş alacağı olduğunu belirterek Andon'un vefat etmesiyle bu borcu babasının terekesinin intikal ettiği Artin'den talep etmiştir. Artin ise şahitler huzurunda babasının 12 sene önce Serkiz zimmiye 6 senelik ücreti mukabelesinde 75 kuruş verdiğini, Serkiz'in de babası Andon zimminin zimmetindeki borçların hepsini ödediğini belirtmesiyle dava düşmüştür¹⁴⁹.

Amasya'da Müslim ve gayrimüslimler birbirlerine gerek mahallede gerek çarşı pazarda komşu olmuşlar alışveriş yaparak ilişki ağları oluşturmuşlardır. Onların bir arada yaşamaları zimmilerin İslâm dinini seçmelerine de vesile olmuştur. Örneğin 1777 tarihli belgede Helkıs Mahallesi'nde yaşayan Ermeni taifesinden Ahabet Veledi Kirkor, mahkemeye başvurarak Müslüman olmak istediğini beyan ederek Fatıma ismini, 5 yaşındaki kızı Tahuki ise Emine ismini almıştır¹⁵⁰. 1780 yılında Nasrani olan Meryem de İslam dinine geçerek Rabia, Manas isimli zimmi ise Mehmed ismini almıştır¹⁵¹. 13 Eylül 1783 tarihli belgede de Yukarı Suvadiye Mahallesi sakinlerinden Manuk isimli zimmi İslamiyet'i kabul ederek Ali ismini almıştır¹⁵².

1.5. GÜNDELİK HAYATIN ALANI

1.5.1. Şehir ve Kale

Osmanlı şehirleri genellikle içtimai, sınai ve ticari aktivitelerin gerçekleştiği yaşam alanları ile ibadethaneler etrafında şekillenen mahalle olmak üzere iki ana kısımdan meydana gelmektedir¹⁵³. İlk kısım, çarşı-pazar, han, bedesten gibi hizmete yönelik olan yapılar grubunu oluşturur. Genellikle merkezden etrafa doğru bir yayılım gösteren bu yapılar şehrin en canlı noktalarını oluşturmalarına rağmen, bir Osmanlı şehrinin merkezi aslında merkez cami ve bedestenidir. Çarşı-pazar bu yapıların çevresinde vücut bulmaktadır¹⁵⁴. Faroqhi, bir yerleşim biriminin şehir olarak adlandırılabilmesi için bir sancakbeyi ya da en azından bir kadısının bulunması, pazar etkinliklerinin varlığına işaret

¹⁴⁹ AŞS. 58, 29/1.

¹⁵⁰ AŞS. 56, 80/1.

¹⁵¹ AŞS. 58, 18/3; ayrıca başka bir ihtida kaydı için bkz. AŞS. 58, 39/2, 54/3.

¹⁵² AŞS. 60, 1/1.

¹⁵³ İlhan Şahin, "Şehir", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 447.

¹⁵⁴ Gönül Tankut, "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara, 25-29 Eylül 1970)*, C. II, Ankara 1973, s. 778.

eden vergiler olduğuna dair bilgilerin olması ve nüfusun büyük bir çoğunluğunun geçimini tarım-dışı faaliyetlerden karşılaması gerektiğini belirtmektedir¹⁵⁵.

Osmanlı Devleti'nde erken dönemlerden itibaren şehirlere ve şehirlileşmeye büyük önem verilmiştir. Taşradaki yönetim birimlerinden olan sancak, kaza ve nahiye merkezleri ekseriyetle şehir hüviyetindeydi. Buna rağmen bu türden merkezlerin tümüyle şehir olarak kabul edildiğine dair bir ölçüt de bulunmamaktaydı. Bu nedenle şehir tanımlamasında genellikle nüfus, idari fonksiyon ve ekonomik özellikler dikkate alınmaktadır¹⁵⁶.

Amasya şehri, "Küçük Asya" olarak tabir edilen Anadolu'da İris yani Yeşilirmak'ın iki tarafında Canik Dağları'nın eteğinde kurulmuştur. Suru, kalesi, bağ ve bahçeleri, transit mevki ve şehzadelerin saltanat merkezinde ikamet yeri olması Amasya'yı oldukça değerli kılmıştır¹⁵⁷. Osmanlı Devleti'nde yol ağı sağ, orta ve sol olmak üzere üç şebeke halindedir. Amasya, Anadolu'nun orta kol güzergâhında yer almaktadır. Bu kol, İstanbul'dan başlamakta Gebze, İznik, Hendek, Düzce, Bolu, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Harput yoluyla Diyarbakır'a oradan da Mardin, Nusaybin, Musul'a ulaşmakta ve Bağdat'ta son bulmaktadır¹⁵⁸. Amasya ve Tokat üzerinden Sivas'a giden yol kuzeydoğu Anadolu'nun bel kemiğini oluşturmakta ve tali yollarla diğer kollara bağlanmaktadır¹⁵⁹. Amasya'nın ticaret yolu güzergahı üzerinde bulunması, Karadeniz ticaret limanlarına yakınlığı ve ipek böceği yetiştiriciliğine iklimsel uygunluğu şehrin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. İpek üretiminin dünyadaki önemli merkezlerinden olan İran'dan gelen ipeğin ticaretinin yapılmasının yanı sıra ipekböceği yetiştirilmesi, dokuma ve boyamasının yapılması ile ipekçilik, önemli bir ekonomik faaliyet haline gelmiştir¹⁶⁰.

Şehirlerin kurulmasında ve yerleşim düzeninin biçimlendirilmesinde önemli katkıları bulunan fiziki ve sosyal mekânlar bulunmaktadır. Bunlardan biri dağ başlarına inşa edilen muhkem yapıyı ifade eden kal'a yani kalelerdir. Şehirle iç içe olan kale, şehrin güvenliğinin sağlanması ve çeşitli tehlikelerden korunması konusunda önemli görevler

¹⁵⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011, s. 12.

¹⁵⁶ İlhan Şahin, "Şehir", s. 446.

¹⁵⁷ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 5-6.

¹⁵⁸ İsmet Miroğlu, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan)*, İstanbul 1997, s. 241-251.

¹⁵⁹ Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epeçeli, C. I-II, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010, s. 250-256.

¹⁶⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY., İstanbul 2009, s. 136.

üstlenmiştir. Kalelerin içinde kale kumandan ve muhafızlarının konutları, camisi ve özellikle su ihtiyacını karşılamak için su kuyusu veya sarnıçları bulunmaktadır¹⁶¹. Kale, iç kale ve dış kale olarak ikiye ayrılmaktadır. İç kale, erlerin silah ve mühimmatının, zindanın, barut ve tahıl mahzenleri ile hazine veya resmî belgelerin korunduğu bölümleri içermektedir. Şehri çepeçevre saran dış kalenin ise ana yollardan şehre giriş çıkışların yapıldığı kapıları vardır¹⁶².

Amasya Kalesi'nin kim tarafından inşa ettirildiği tam olarak bilinmese de meşhur coğrafyacı Strabon, Pontus Kralı Mitridates'in burayı inşa ettirdiğini belirtmekle beraber Kral Sarayı ile Kral Mezarlarının da kale içinde yer aldığını bildirmektedir¹⁶³. Lennep, kral mezarlarının taştan kesilerek yapıldığını ve konum olarak kalenin güney-doğu tarafında şehre hâkim bir yerde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca her bir mezarın belli bir büyüklükte bir oda şeklinde olduğunu ve kalenin aşağı tarafından kayanın içine yapılmış yanal merdivenler ile buraya çıkıldığını belirtmiştir¹⁶⁴.

Amasya Kalesi, Enderun Kalesi (Aşağı Kale-Tahta'l-Kal'a, İç Kale) ve Harşene Kalesi (Yukarı Kale-Kal'a-i Bâlâ) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Enderun Kalesi, doğudan Helkis Mahallesi, batıdan Sâbıküddin Mahallesi, güneyden Yeşilirmak ve kuzeyden Harşene Kalesi'yle sınırlıdır. Dört kapısı ve iki burcu vardır¹⁶⁵. Bir Bizans yapısı olan iç kale, Türklerin bölgeyi hâkimiyetine almasıyla yoğun onarım tamir ve ilaveler geçirmiştir. 1520 ve 1576 tarihli tahrir defterlerine göre iç kalenin etekleri yerleşim alanı olarak faal bir şekilde kullanılmıştı. Mescid-i Hatibüddin, Ahi Sadeddin, Cami-i Enderun, Mescid-i Hızır Bey, Karatay, Hak-ı Zeber (Çandır) ve Saray Mahalleleri Enderun Şehri olarak tabir edilen iç kalede yer almaktaydı¹⁶⁶.

Adını kaleyi yaptıran kişiden aldığı düşünülen Harşene Kalesi ise yaklaşık 15 metrelik surlarla çevrelenmiş görkemli bir yapı hüviyetindedir. Kalenin surları hemen yanı başındaki ırmağı takip etmektedir. Ancak kale ve surların çok azı günümüze ulaşmıştır. Geniş bir alana yayılmış olan Herşane Kalesi kompleksi içerisinde saray, medrese, zaviye, iki hamam ve imarethane bulunmaktadır. Kalenin iki burcu ve girişi vardır¹⁶⁷. Burçlardan biri doğu, diğeri ise kuzeydedir. Kapıların ise biri kuzeydoğu kısmında

¹⁶¹ Semavi Eyice, "Kale", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 234-35.

¹⁶² Yusuf Oğuzoğlu, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1988, s. 2.

¹⁶³ Strabon *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, Çev., Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2000, s. 51.

¹⁶⁴ Ayşegül Kuş, "Henry John Van Lennep'e Göre Amasya", s. 261.

¹⁶⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 44.

¹⁶⁶ Adnan Gürbüz, "15 ve 17. Yüzyıllarda Amasya Kalesi", s. 95.

¹⁶⁷ Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 43.

bulunan Şamlar (Şamlular) Mahallesi'ne açılır. Diğer kapı ise şehrin batısında bulunan Hızır Paşa Mahallesi'ne bakar¹⁶⁸.

XVI. yüzyılda Amasya'da bulunan H. Dernschwam, kalenin görünüşünün oldukça etkileyici olduğunu söyler. Yine surlarının ince ve iç kısmında kerpiçten evlerin bulunduğu, buralarda hizmetkârların ve kale kumandanının oturduğundan, her gün buradan sabah ve akşam borazanlar ve davulların çalındığından bahsetmektedir¹⁶⁹. XVII. yüzyılda Amasya'yı ziyaret eden Evliya Çelebi de kalenin beş köşeli bir taştan olduğunu, içinde eski tarzda bir saray, Yıldırım Han Camii ile cephanesi, buğday ambarı ve sarnıçlarının bulunduğunu belirtmektedir¹⁷⁰. Amasya'da bir hafta kalan Simeon da eserinde, Amasya'nın meyve dolu ve her bakımdan bereketli bir şehir olduğunu, ortasından büyük bir nehir aktığını ve şark tarafında bir dağın üzerinde kalesinin olduğunu ifade etmektedir¹⁷¹.

Lenep de “1844 yılında ziyaret ettiğini söylediği kalenin üst tarafında bulunan odanın hala ayakta olduğunu ve bu odanın zemininin daha önceleri Türk askerleri tarafından kullanılan ok ve zırh gibi materyallerle dolu olduğunu söylemektedir”¹⁷².

Şehirde Osmanlı hakimiyetinin tesis edilmesinden sonra kaleye önem verilmiş ve içine müstahfızlar yerleştirilerek tımarlar verilmiştir. Ancak XVII. yüzyılda kalenin sınır boyunda yer almamasından ve kaledeki askerlerin seferlerde zorunlu hizmetlerinin bulunmamasından dolayı kaledeki müstahfızlar, 1657'de Sinop Kalesi'ne nakledilmiştir. Hatta 1832'de kaledeki askeri teçhizat ve mühimmatlar tamamen kaldırılmıştır¹⁷³. Böylece âtil bir vaziyete düşen Amasya kalesi her ne kadar dönem dönem tamir edilse de harabeye dönmüştür. Bu nedenle günümüze yalnız kale duvarlarının bazı parçaları ve sur temelleri ulaşmıştır.

Bir diğer taraftan Osmanlı dünyasında şehir merkezlerinde bulunan kaleler gündelik yaşam alanının çerçevesini belirlemektedir. Bu kompleks yapılarda bulunan han, hamam, camii ve çarşılar halkın yegâne toplandığı ve alışverişin yaşandığı alanlardır. Nitekim

¹⁶⁸ Hüseyin Hüsameddin, bu yapılar dışında da şehirde bazı kalelerin mevcut olduğunu söyler. Bunlar harabe halde bulunan Arguma, Balus, Zemendu, Fon ve Kelgis Kaleleri'dir. Bkz., Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 43-48, 54.

¹⁶⁹ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 296.

¹⁷⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme II. Kitap*, s. 95.

¹⁷¹ Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, Everest Yay., İstanbul 2013, s. 104.

¹⁷² Ayşegül Kuş, “Henry John Van Lenep'e Göre Amasya”, s. 258

¹⁷³ Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 44-45.

Osmanlı resmi kayıtları da bu görüşü desteklemektedir. Kale sakinlerinin hizmetleri karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmaları yerleşim bakımından yoğunluğu artırıcı etki yapmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında her ne kadar eski önemi kalmamış olsa da kaleye görevli atamalarının olması burada yaşamın varlığına işaret etmektedir. 1759-60 yılında Geldigelen nahiyesine tabi Yavri köyüne, 9.800 akçe gedik tımarı ile iç kalede sakin olup hizmet etmek şartıyla kale dizdarlığı ataması yapılmıştır¹⁷⁴. Aslında atama beratında kale içinde sakin olup hizmet etme şartının olması da buranın eskiye nazaran yerleşim yeri olarak pek tercih edilmediğine işaret etmektedir. Bir başka belge de bunu ispatlar niteliktedir. Belgede kale müstahfızı olarak görev yapan Hasan'ın birkaç yıldır görev yerini terk edip görevini suiistimal ettiği belirtilmektedir. Bu dönemde İstanbul'a sık sık yerleşik olarak yaşayan ve kaleyi korumakla görevli olan kale muhafaza neferlerinin görevlerini yerine getirmeyip çeşitli suiistimallerden dolayı kaleyi ve görevlerini terk ettikleri haberleri gitmiştir¹⁷⁵. Bunun üzerine 1762-63 senesinde Amasya kadısı ve kale dizdarından kalede olmayanların tespit edilmesi ve dirliklerinin başka kişilere verilmesi istenmiştir¹⁷⁶. Ayrıca dönem dönem kale dizdarlarına kalelerde bulunan mühimmat, cephan ve neferlerin mevcudiyetinin mübaşirler vasıtasıyla tespit edilip bildirmesi konusunda buyrulduklar gönderilmiştir¹⁷⁷.

Kalede yaşamın devam ettiğinin bir örneğini de Amasya Kal'a-i Bâlâ (Yukarı Kale) dizdarı el-Hac Osman'ın merkezi idareye gönderdiği mektupta görmekteyiz. el-Hac Osman, Kal'a-i Bâlâ yakınında eskiden beri kale ahalisinin hayvanlarını otlattıkları Kırklar Çayı olarak bilinen bir mera alanının olduğunu ancak ahalinin bu kadim merasına dışarıdan kimsenin müdahale etmemesi gerekirken Amasya ulemasından es-Seyyid Hüseyin'in, kale camiinde vaaz ve nasihat etmek üzere kadı Hükkanizâde el-Hac İbrahim Efendi'nin arzıyla 1754-55 senesinde askeriden berat alarak bu merayı zapt ettiği bildirilmektedir. Kale ahalisinin aktif yerleşimde olduğu zamanlarda sürekli kullanım alanı olan mera yeri muhtemelen halkın azalması ya da boşalması nedeniyle çevreden

¹⁷⁴ AŞS. 49, 93/2, 94/1.

¹⁷⁵ "Amasya kal'ası dizdarı Mustafa Hafız südde-i saadetime mektup gönderüp Amasya Sancağında Geldigelen Nahiyesi Çaygünü nam karye ve gayriden 2046 akçe gedik tımar ile Amasya kalesinin kal'a..müstahfızından Hasan'ın birkaç seneden beri ismi mevcut ve kendisi na-mevcut olup gedik tımar ile kal'a mezbur mustahfıza mahalden olmağla darende-i tevki-i ref-i hümayun Seyyid Ahmed'e verilmek babında inayet-i reca arz etmeğın darende-i kal'ada sakin olup hizmet-i lazimesi eda etmek şartıyla tevcih olunmak için seneatına mi'eteyn ve elf Safer'in dördüncü günü tarihiyle hükm-ü şerifim tezkeresi ihraç olunmak fermanım olmağın zikr olunan 2046 akçe gerek tımar ile kal'a-i Amasya'nın mustahfızlığı...üzere mezkur Seyyid Ahmed'e tevcih olup südde-i saadetime layık dava görüp yürümeğe zikr olunur" bkz. AŞS. 49, 48/1.

¹⁷⁶ AŞS. 51, 23/1.

¹⁷⁷ AŞS. 46, 45/1, 49, 95/1; AŞS. 59, 111/1.

müdahalelere açık hale gelmiştir. Eskiden beri aldıkları beratlarla meraları kullanma hakkına sahip olan kişiler dışarıdan yapılan müdahaleler ile karşı karşıya kalmışlardır. Meraların otunu ve suyunu izinsiz kullanan bu kişiler asıl kullanma hakkı bulunanların meralardan yararlanmalarını engelleyerek hayvanlarının beslenememesine ve telef olmasına sebep olmuşlardır¹⁷⁸.

Sicillerde kale sakinlerine dair vasi tayini, tereke ve veraset kayıtlarından XVIII. yüzyılda kalede yaşamın azalmakla birlikte devam ettiği anlaşılmaktadır. Amasya kalesi ikamet yeri olmasının yanı sıra içinde bulunan zindan sebebiyle hapisane olarak da etkin bir şekilde kullanılmıştır. Köyceğiz Mahallesi'nden es-Seyyid Abdullah, 1759-60 yılında mahkemeye başvurarak 1756-57 yılında ölen oğlunun katilinin es-Seyyid Mehmed olduğunun mahkemece tespit edilip Amasya Kalesi'nde hapsedildiğini belirtmektedir. Ancak kale dizdarının kendi adamları ile oğlunun katilini öldü gösterip salıverdiğini, sonradan da “firar eyledi” diye haber verdiğini beyan etmiştir. Bu olay üzerine mağdur olduğunu resmi olarak ilgili makamlara bildiren es-Seyyid Abdullah, adaletin sağlanması adına oğlunun katilinin bulunması, dizdar ve maiyetinin mahkeme huzurunda yargılanıp ceza almasını talep etmiştir¹⁷⁹. 2 Kasım 1756 yılına ait başka bir kayıta işledikleri suç belirtilmeyen Abdurrahman bin Veli, Mahmud bin Abdüsselam ve Hüseyin bin Hasan isimli kişiler kale zindanında hapsedilmiştir. Bu kişilerin dizdar odasında hapsolup firar etmemeleri üzerine Devehane Mahallesi'nden Osman Beşe Bin Hüseyin, Dere Mahallesi'nden İbrahim Beşe bin Veli, Hacı Hamza Mahallesi'nden Ali Beşe bin Ebubekir, Bayezid Paşa Mahallesi'nden Hasan isimli kişiler kefil olmuşlardır. Bu kefil olanlara da serdar olan Mehmed Ağa bin el-Hac Ali kefil olmuştur. Bu şekilde bir taleple kefil olunması oldukça manidardır. Hapse atılanlar belli ki varlıklı statü sahibi kişilerdi. Hapisane koşullarının ağırlığından olsa gerek dizdar odasında hapsedilmeleri için beşe lakaplı Yeniçeriler kefil olmuştur¹⁸⁰. Belki de bir rüşvet söz konusudur ne yazık ki bunu tam anlamıyla bilmemekteyiz¹⁸¹. Bu kayıtlar XVIII. yüzyılda eski önemini kaybeden

¹⁷⁸ Belgenin devamında bu şekilde ahaliyi baskı altında tutup zulmeden es-Seyyid Hüseyin'in beratının ahalinin haline merhameten refedilmesi istenmektedir. Kale dizdarı el-Hac Osman'ın çabası sonuçsuz kalmamış, mera eskiden oluğu gibi hayvanlarını otlatmaları için kale ahalisine açılmış ve es-Seyyid Hüseyin'in berat kaydı ise askeri ruznamçesinden refedilmiştir bkz. AŞS. 49, 96/2.

¹⁷⁹ AŞS. 49, 64/1, 81/2, 82/2.

¹⁸⁰ Beşe kelimesi Osmanlı Devleti'nde Yeniçerilerin kullandığı bir unvandır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yeniçeriler arasında bu unvana daha sık rastlanılmıştır. Yeniçerilerin askeri kimliklerinin yanında sosyo-ekonomik hayatta da bir kimlik oluşturmalarıyla birlikte bu unvan taşrada yayılmış ve yerleşmiştir. Bkz. Turan Açık, “Beşe Unvanı Hakkında”, *Tarih Dergisi*, Sayı 62, (2015/2) İstanbul 2016, s. 44-46.

¹⁸¹ AŞS. 48, 7/2.

kalenin hapisane olarak faal bir şekilde kullanıldığını göstermektedir¹⁸². Ancak kale, kentleşme, idari ve sosyal yapının değişimi, askeri teknik ve düzenin değişmesi gibi sebeplerden dolayı bakımsız kalmış tabiat şartlarının da etkisiyle tahribata uğramıştır.

Amasya Kale'si, kanunlara aykırı hareket eden ve sürgünle cezalandırılan kişiler için kullanıldığı gibi savaşlardaki esirlerin tutulduğu bir mekân olarak da ön plana çıkmaktadır. Örneğin Fransız birliklerinin ani bir biçimde Mısır'a girişiyle cereyan eden Osmanlı-Fransız savaşında esir alınan 20 Fransız askeri, şehirde bulunan kalede hapsedilmiştir¹⁸³.

1.5.2. Dini ve Sosyal Yapılar

İnsanların her dönemde hem gündelik hayatın zaruretlerinden uzaklaşıp sosyalleştikleri birbirleriyle iletişim-etkileşim halinde oldukları hem de ihtiyaçlarını karşıladıkları, geçimlerini temin ettikleri, ibadetlerini yerine getirdikleri bazı alanlar bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda çarşı, pazar, camii, mescit, kilise, han, hamam, kahvehane gibi mekanlar hem şehirli hem de dışardan gelenlerin buluştuğu ortak alanlardır. Buralardaki alışveriş sadece maddesel değildir. Giyim kuşamdan fikir alışverişlerine kadar pek çok hususta halkın istifadesi söz konusudur. *Mecma'-ı nâs* olarak adlandırılan bu alanlar insanların gündelik yaşam içerisinde sıklıkla vakit geçirdikleri mekanlardır¹⁸⁴.

Mahallelerde cami veya mescit toplumsal merkezi oluşturmaktadır. Bilhassa akşam ve yatsı namazları ahalinin bir araya geldiği cemaatle birlikte ibadet ettiği zaman dilimleridir. Bu mekân içerisinde sürekli hale gelen bu buluşmalar mahallenin bir nevi kendi cemaatlerini oluşturmasını da sağlamıştır¹⁸⁵. Osmanlı şehirlerinde, şehrin en büyük ve en eski camisinin çevresinde ekonomik, sosyal ve kültürel fonksiyonları ifa eden birimler kurulmakta ve bu yapı kompleksinin bütün şehre hâkim bir pozisyonda yer aldığı görülmektedir¹⁸⁶. Örneğin Danişmendlilerin fethinden sonra Nesturî'ye Manastırı camiye

¹⁸² 1850'li yıllarda Amasya hapisanesinin fiziki şartlarının oldukça kötü olduğu, ıslah ve tamire ihtiyaç duyulduğu sıklıkla dile getirilen konulardan biri olmuştur. Özellikle sıcak havalarda tıka basa dolu olan koşulların sağlık açısından tehlike arz ettiği belirtilmiştir. Bkz. Mucize Ünlü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Amasya Hapisanesini Islah Faaliyetleri", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri I. Kitap*, 13-15 Haziran 2007 Amasya, s. 174-178.

¹⁸³ Sadık Çetin, *Şer'iyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri*, s. 45.

¹⁸⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde "Sûk-ı Sultânî", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 174.

¹⁸⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 73.

¹⁸⁶ Adnan Gürbüz, *XV ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları*, Dergâh Yay., İstanbul 2001, s. 27.

çevrilmiş “Fethiye Camii” adını almıştır¹⁸⁷. Fethiye Camii Ulu Camii ya da Cuma Camii olarak uzun bir süre kullanılmıştır. Amasya’nın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra Sultan Bayezid’in hatırasına istinaden sancakbeyi olarak görev yaptığı Amasya’da 1481’de oğlu Şehzade Ahmed tarafından II. Bayezid Külliyesi’nin yapımına başlanmış, 1486 yılında tamamlanmıştır. Böylece külliyedeki Sultan Bayezid Camii de Cuma Camii konumuna gelmiştir¹⁸⁸. Camiler bazen kötü niyetli kişiler tarafından toplumsal huzuru bozmak amacıyla kullanılan alanlar da olabilmekteydi. Böyle durumlar müftüden alınan fetvalarla önlenmeye çalışılmıştır. Fetvaya göre:

“Amasya’da Sultan Bayezid Camii bir dinlenme yeri konumundadır. Bazı kimseler bu alanlarda hayır işlemek niyetiyle oturma yerleri yaparlar. Buralarda derviş görünümlü, fakat içleri fesat dolu kimseler toplanıp asılsız ve ileri geri sözlerle şehirde huzurun bozulmasına ve cemaatin azalmasına sebep olurlar. Bu kötü gidişatın düzelmeyeceği bilindiğinden söz konusu yerlerin yetkili makam kararıyla yıkılıp ortadan kaldırılması gerekir mi? Cevap: Gerekir”¹⁸⁹.

Camii tek başına dini bir ibadet merkezi değil aynı zamanda farklı sosyal tabakalarda yaşamını sürdüren bireylerin bir araya gelmesini sağlayan önemli bir ortak noktadır. Amasya’daki Sultan Bayezid Han Camii, Enderun Camii, Mehmed Paşa Camii, Kocacık, Gümüşlüzâde, Kal’a-i Bâlâ, Fethiye, Recep Mahalleleri’nde bulunan camiiler Müslüman reayanın ibadet edip hoş sohbet edebildiği, ahalinin ihtiyaçları vs. çeşitli meselelerin paylaşıldığı alanlardır. Camisi bulunmayan bölgelerde ya yerli ahali kendi imkanlarıyla ya da hayırsever kişiler kendi malından cami inşa ettirmişlerdir. Örneğin 1781 yılının Mart ayı ortalarında Geldigelen nahiyesine bağlı Karasenir mevziinde bir ibadethanenin olmamasından dolayı Müslümanların cuma namazından mahrum kaldıkları belirtilmiş ve bunun üzerine Abdullah isimli hayırsever burada bir camii şerif inşa ettirmiştir¹⁹⁰. Yine bazı kişilerin ölmeden önce vasiyetlerine mal varlıklarının belli bir kısmının camide Yasin-i Şerif okutma, harap olan camii ya da diğer ibadethanelerin tamir edilmesi gibi hayır işleri için harcanmasını eklettirmiştir. Köyceğiz Mahallesi’nde vefat eden Şabanefendizâde Ali Sipahi’nin vasiyetinde belli bir meblağın Gümüşlüzâde camiinde

¹⁸⁷ Mustafa Vâzih Efendi, *Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi*, s. 55; ayrıca bkz. Ferruh Toruk, “Amasya Kent Dokusunun Fiziksel Gelişimi”, s. 40.

¹⁸⁸ Selim Özcan, “Amasya’da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri”, s. 84.

¹⁸⁹ Mustafa Vâzih Efendi, *Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi*, *El-Belâbilü’r-Râsiyye fî Riyâzi Mesâilî’l-Amâsiyye*, s. 15.

¹⁹⁰ AŞS. 59, 114/3.

İhlas-ı Şerif okunması için ayrıldığı kaydedilmiştir¹⁹¹. Sofular Mahallesi ahalisinden olan Canikli Ali b. Hasan b. Hüseyin de vefat ettikten sonra 970 kuruş değerindeki terekesinden üç varisine 50'şer kuruş olmak üzere 150 kuruş ve defin masrafları için harcanması için 20 kuruş düştükten sonra kalan miktarı hayır işlerine harcanması için bir vasî-i muhtâr tayin etmiştir¹⁹². Üçler Mahallesi'nden Hafız Debbağ Mehmed bin Ömer de içerisinde böcekhanesi, meyve ağaçları olan dutluk bağını vakfederek mütevellî tayin etmiştir. Vakıf şartlarında ölümüne kadar vakfın gelirlerinin kendisine, ölümü halinde ise tayin ettiği mütevellî vasıtasıyla ayda üç kere ruhuna Kur'an-ı Kerim okutulması ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için tahsis edilmesini istemiştir¹⁹³. Canikli Ali, bir sıbyan mektebi bina edip, buradaki sıbyanlara ve ayrıyeten Müslüman cemaate namaz kıldırması için cümlenin münasip gördüğü dindar bir kişinin seçilmesi, buna ilaveten Zenne Köyü'nde vakfettiği medresenin tamir edilmesi ve arta kalanın da Gümüşlüzâde Ahmed Bey Camii'nin bacalarının tamirine sarf edilmesini istemiştir¹⁹⁴. 1 Ekim 1763 tarihli başka bir belgede de Üçler Mahallesi'nden Sadi Efendi bir sıbyanhane vakfetmiştir¹⁹⁵. Toplumun hali vakti yerinde kişileri tarafından vakfedilen bu yapılar halkın gün içinde bir araya gelerek vakit geçirdikleri alanlardır.

Yeni ibadethaneler inşa edilmekle birlikte mevcut olan yapıların da âtıl kalmamasına özen gösterilmiştir. Sicillerde tamire muhtaç olduğu belirtilen Sultan Bayezid Han külliyesi yukarıda da belirttiğimiz gibi medrese, mektep, imarethane ve handan oluşan bir yapılar kompleksidir. Zamanla tahribata uğrayan bu kompleksin tamir edilmesi hususu gündeme gelmiş ve bunun için gerekli olan kurşun, cam, kireç, kereste, amele ücreti ve diğer masraflar deftere kaydedilmiştir¹⁹⁶. Camilerde hayırseverler tarafından vakfedilen para ya da gayrimenkuller sayesinde vakit namazları sonrası yapılan dini ibadetler, gün içinde toplu yapılan faaliyetlerden olmuştur. Sultan Bayezid Camii'nde cuma günü haricinde her gün hadis okunması için Tamgacı Ahmed Ağa bir bağ vakfetmiştir¹⁹⁷.

¹⁹¹ AŞS. 51, 102/2.

¹⁹² Ölmeden önce kişinin kendisinin tayin ettiği muhtar anlamındadır. Bkz. Bölüm III. Ailenin Dağılmasından Sonraki Koruyucu Müesseseler: Vesayet ve Nafaka.

¹⁹³ AŞS. 59, 3/2; Camii Enderun Mahallesi'nden Emine binti Ebubekir, içerisinde böcekhanesi, meyve ağaçları olan dutluk bir bağ vakfederek gelirinin varisleri arasında dağılımından sonra kalan miktarın ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasını istemiştir. Bkz. AŞS. 59, 17.

¹⁹⁴ AŞS. 51, 115/2, 116/1.

¹⁹⁵ AŞS. 51, 21/3.

¹⁹⁶ "...Amasya'da vâki' cennet mekân Firdevs-âşiyân Sultân Bâyezid Hân aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân hazretlerinin câmi'-i şerif ve medrese ve mekteb-i latife ve imâret-i âmire ve hân ve sâ'ir ebniye-i hayriyyeleri..." bkz. AŞS. 59, 29/1.

¹⁹⁷ AŞS. 62, 25/1; Sultan Bayezid Camii'nin yapısal özellikleri için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1983, s. 211-15.

Amasya ve çevresinde Danişmendliler döneminde pek çok eser inşa edilmiştir. Ancak Danişmendlilerin günümüze kalıntıları ulaşan yegâne eseri Enderun Camii'dir¹⁹⁸. 1779 Kasım-Aralık tarihinde Amasya kadısı tarafından Enderun Camii mütevelliliğine günlük bir akçe vazifesiyle Hafız Mustafa Halife tayin edildiğine dair kayıt mevcuttur¹⁹⁹.

Şehirdeki maddi kalıntıların çoğunluğu bölgeye XII. yüzyılda hâkim olan Selçuklu dönemine aittir. Türklerin Anadolu'ya iyice yerleşmesiyle beraber Türk-İslâm mimarisinin de bölgede belirginleşmeye başladığını görmekteyiz. Nitekim Amasya'da da bu mimarinin örneklerinin sıklaştığını belirlemek mümkündür. Bunlar içerisinde şehirdeki Selçuklu mimarisinin kalıntılarında Beyler Sarayı ve Kızlar Sarayı en dikkat çekenlerdir²⁰⁰. Yine Halifet Gazi Medresesi ve Doğrakiye (Tuğrakiye) Medresesi eğitim öğretim faaliyetlerinin yapıldığı Selçuklu devrinin önemli yapılarındandır²⁰¹.

Selçuklu hakimiyeti sonrası XIII. yüzyılda Amasya ve havalisinde Moğol egemenliği yaşanmıştır. Bu devirde de şehirde han, medrese, saray gibi sosyal müesseseler inşa edilmeye devam etmiştir. Gök Medrese ve Camii olarak bilinen ve Vali Seyfettin Torumtay tarafından inşa ettirilen yapı dönemin en önemli eserlerinden olduğu gibi ayırt edici özellikleriyle dikkat çekicidir²⁰². Moğol dönemi sonrası XIV. yüzyılda yarım asırlık Eretna hakimiyeti söz konusudur. Amasya'da bu kısa devirde Şadgeldi Paşa tarafından inşa ettirilen eserler önem arz etmektedir. Örneğin Saraçhane Camii ve Alaca Yahya Medresesi bu dönemin en dikkate değer eserleridir²⁰³. Son olarak şehir Osmanlı sınırlarına dahil edildiğinde maddi kalıntı envanteri çeşitlenmiş ve çoğalmıştır. Osmanlı döneminde şehzadeler şehri olan Amasya'da Selçuklu mirası saraylar revize edilerek kullanılmış yeni han, çarşı, pazar, mescit ve camiler yapılmıştır. 1431 yılında Gökmedrese Mahallesi'nde Yörgüç Paşa'nın inşa ettirdiği Yörgüç Paşa Külliyesi, Şehzade Ahmed'in Hacı İlyas Mahallesi'nde temelini attırıp 1486'da bitirildiği Sultan II. Bayezid Külliyesi ve 1495'te vezir Mehmed Paşa'nın kendi adıyla anılan mahallede inşa

¹⁹⁸ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 56-57.

¹⁹⁹ AŞS. 45, 42/2.

²⁰⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 50-53.

²⁰¹ Amasya'daki Selçuklu dönemi kalıntılarında Hasan Mescidi, Hoca Muhibüddin Mevdüd-i Ziyari Mescidi, İmadüddin Süli Bey Mescidi, Kepük Selguri Mescidi, Lala Mescidi ve Mübarezeddin Behramşah Mescidi önemli eserlerdendir. Bkz. Muhammet Arslan, *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 1379.

²⁰² Fazilet Koçyiğit, "Amasya Gökmedrese Camii Üzerine Bir Değerlendirme" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 35, s. 423-431; ayrıca bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, s. 205-210.

²⁰³ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 117.

ettirdiği külliye şehirde ticaret ve ekonomiyi canlandırmanın yanı sıra insanlara sosyalleşme imkânı da sunmuştur²⁰⁴.

Gayrimüslim halk da dini ritüellerini gerçekleştirmek için bir araya geldikleri kiliselerinin tamir ve onarımı için özel ihtimam göstermişlerdir. Örneğin, Ermeni patriği Agop, Amasya'da bulunan Meryem Ana Kilisesi'nin üzerindeki kiremitlerin dökülüp bazı duvarlarının tamamen yıkıldığını, bekçi odasının dahi harap olduğunu ve bu yerin eşkıya merkezi haline geldiğini söylemektedir. Kadın ve çocukların korku içinde yaşadıklarını mezarlık ziyaretine dahi gidemediklerini belirterek buranın tamirâtı için izin istemektedir. İstanbul'a gönderilen bu arza cevaben kilisenin tamamen tamir edilebilmesi için gerekli maddi kaynakların yetersiz olduğu bildirilmekle birlikte sadece makberliğin (mezarlık) bekçi kulübesinin tamir edilmesine izin verilmiştir. Ancak aslında kilisenin her yerinin tamir edilmesi talep edilmektedir²⁰⁵. Devlet gayrimüslim mabetlere karşı son derece titiz yaklaşarak yıkılacak dereceye gelinceye kadar tamir ve onarımlarına izin vermemek yönünde bir geleneksel duruş sergilemekteydi. Burada ise bekçi kulübesinin tamirine izin verilmesi gerçekten çok manidardır. Dikkat çeken bir husus buranın eşkıya merkezi haline gelmesidir. Devlet ancak idari açıdan bir güvenlik sıkıntısı söz konusu olduğunda (bu bir mezarlık kulübesi bile olsa) tamire izin vermiştir. Çünkü kamu nizamı ve güvenliği en önemli hassasiyetlerden biridir. Hele ki yerel güçlerin yükseldiği ve merkezîyetçiliğin zayıfladığı bir dönemde bu hassasiyetin daha da arttığına şüphe yoktur. Eğer ki bu belge gayrimüslimlerin kilisede güvenliği tehdit etmesi yönünde olsaydı kuşkusuz tamir izni hemen alınabilirdi.

Gündelik hayatın en yoğunlaştığı yerlerden biri de çarşı-pazarlardır. Bu toplanma mekanları kendi içerisinde bir nizama ve düzene sahiptir²⁰⁶. İslâm şehirlerinde merkezde bir cami onun hemen yanında ise pazar yerleri ve hanlar yer almaktadır²⁰⁷. Şehirlere yakın ve uzak çevreden gelen misafirlere kapılarını açan ve onların konaklayacağı mekânlar öncelikle hanlardır. Hanlar, şehrin vazgeçilmez unsurlarının başında gelir. Onlar bir yandan şehrin ticarî hayatının canlılığına sahne olurken, diğer yandan da bu hareketliliğin başlıca unsuru olmuşlardır. İç avlulu, genellikle tahtani ve fevkani (1 veya 2) katlardan oluşan hem ticaret mekânı olan hem de başta tacirler olmak üzere şehre dışardan

²⁰⁴ Amasya'da şehzadeler döneminde yapılan sosyal yapılar için bkz. Selim Özcan, "Amasya'da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri", s. 85-87.

²⁰⁵ AŞS. 49, 87/1.

²⁰⁶ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 95.

²⁰⁷ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 87.

gelenlerin geceledikleri buluşma alanları olan hanlar,²⁰⁸ Müslüman, Hristiyan, Yahudi, hacı, derviş, tüccar gibi çeşitli ırktan ve dinden kişilerin bir arada kalıp iletişim halinde olduğu mekanlardır²⁰⁹. Özellikle tereke defterlerinde şehre dışarıdan gelip handa kalan kişilerin isimleri geçmektedir. Arapkirli İbrahim bin Hüseyin, Filibeli Anaşdas Veledi Toraki, Tokatlı Ömer b. Abdullah Saraçhane Hanı'nda²¹⁰; Rumelili Mardiros, Hısn-ı Mansûr kasabasından es-Seyyid Abdurrahman bin Mustafa, Diyarbakırlı Sarban Amasya'da iki kapılı Taşhan'da misafir olarak kalmakta iken vefat etmişlerdir²¹¹. Yine Çorumlu İbrahim isimli zimmi de Amasya'da handa kalan kişiler arasındadır. Genelde ticaret amacıyla Amasya'ya gelen bu kişilerin terekeleri akrabalarına ulaşamadığından dolayı beytül-mala intikal etmiştir²¹².

Şehirde cami, han, bedesten ve çarşı-pazarlar birbiri etrafında gelişmiştir. Kazancı Mahallesi'nde 1485 yılında II. Bayezid'in kapı ağalarından Hüseyin Ağa tarafından büyük bir bedesten yaptırılmıştır²¹³. Bu bedestenin etrafında Bayram Paşa Hanı civarında Aşağı Pazar olarak bilinen bir pazar gelişmiştir. Kapan Hanı mevkiinde ihtiyaç dahilinde bir pazar kurulmuş ve buraya da Yukarı Pazar adı verilmiştir²¹⁴. Bozahane Mahallesi'nde İbâdullâh denilen bir pazar mevcuttur²¹⁵. İbâdullâh sükunda bulunan camide her cuma vaaz vermek üzere görevlendirilen kişilerin belirtildiği kayıtlardan camii ve çarşının iç içe olduğu anlaşılmaktadır²¹⁶. Şehirde ticaret ve ekonominin kalbi olan bu mekanlarda aynı dalda üretim yapanlar ve satıcılar bir çarşıda yer almakta ve icra ettikleri meslekle anılmaktadırlar. Bakkallar, Arpacılar, Berberler Çarşısı vs. gibi.

Çarşılar genellikle erkeklere özgü mekanlar olsa da kadınlar da kendi ürettikleri eşya ya da yiyecekleri satarak aile ekonomisine katkı sağlamıştır²¹⁷. Hatta varlıklı kadınların bazılarının çarşılarda dükkanları bile bulunmaktadır. Kurşunlu Mahallesi'nden Zeynep Hanım'ın Arpacılar Çarşısı'nda 177,5 kuruş değerinde bir dükkân ve Bakkallar

²⁰⁸ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde 'Sük-ı Sultânî'", s. 173.

²⁰⁹ Mehrdad Kıa, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Pozitif Yay., İstanbul 2013, s. 102.

²¹⁰ AŞS. 59, 62/3, 101/2; AŞS. 61, 58/2.

²¹¹ AŞS. 59, 104/1; AŞS. 62, 16/1; AŞS. 64, 79/1; Dere Mahallesi'nde bulunan Taş Han 1758 yılında Amasya mutasarrıfı tarafından Mimar Mehmed Kalfa'ya yaptırılmıştır. Bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, s. 282.

²¹² AŞS. 60, 53/1.

²¹³ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 127.

²¹⁴ Vâzih Efendi, *Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi*, s. 58.

²¹⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 91.

²¹⁶ Sırasıyla Şeyh Mustafa Efendi, es-Seyyid Mustafa Efendi bin es-Seyyid Osman Efendi, Özoğlu Hacı Mehmed, Hâfiz Abdullâh cami-i şerifte vaaz vermek üzere tayin edilmişlerdir. Bkz. AŞS. 59, 18/2, 20/1, 20/2.

²¹⁷ Mehrdad Kıa, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, s. 89.

Çarşısı'nda da 100 kuruş değerinde dükkân hissesi²¹⁸, Cami-i Enderun Mahallesi'nden Şan binti Mehmed'in Berberler Çarşısı'nda 100 kuruş değerinde berber dükkânı, Bakkallar Çarşısı'nda 20 kuruş değerinde de hissesi vardı²¹⁹.

Han, hamam, bedesten gibi yapı kompleksleri genellikle sosyal ve ticari merkezli fonksiyonları ile ön plana çıkmaktadır. Bu bölgeler şehrin kalbinin attığı en canlı merkezlerdendir. Halkın ihtiyaçlarını karşılaması doğrultusunda tercih ettikleri bu mekanlar aynı zamanda belli bir sosyalleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Ancak bu her zaman olumlu yönde ilerlememiştir. Ana kaynak grubunu oluşturan kadı sicilleri mahkemeye intikal eden dava kayıtlarını içermektedir. Yani mahkemeye yansıyan konular her zaman olmamakla birlikte daha çok bir anlaşmazlık ya da şikâyet sonucu oluşmuştur. Mahkemeye yansıyacak bir sorun olmadığı zamanlarda Müslim ya da zimmi, köylü ya da şehirli, zengin ya da fakir fark etmeksizin kalabalık grupların bir araya gelerek alışveriş yaptığı, ticari ve ekonomik faaliyetler yürüttüğü göz önünde bulundurularak bu sosyal alanlarda pek çok yaralama ve hırsızlık olaylarının da olabileceği pek tabii mümkündür. Bu tür olaylar da günlük hayatın bir parçasıdır. Böyle bir olay 1763 senesinin Eylül/Ekim aylarında Köyceğiz Mahallesi'nde meydana gelmiştir. Aynı mahalle sakini olan Mehmed bin Mehmed, Kara Süleyman'ı gece sabaha bir saat kala handa siyah kabzalı bir hançer ile sol memesi üzerinden yaralayarak öldürmüştür²²⁰. Diğer bir olayda ise Hacı Köyü hanında Arapkirli Mustafa bin Mehmed, Mustafa bin Salih ve Diyarbakırlı Süleyman bin Abdurrahman'ın, Bayburtlu Mustafa bin İsmail'i "*bir gün mukaddem hayvanına yem asmışsın*" diye darp edip yanındaki on adet findık ve yirmi adet zer-i mahbup altınlarını çalmıştır²²¹.

Hamamlar da günlük hayatta özellikle kadınlar tarafından sıklıkla tercih edilen sosyal mekanlardandır. Siyaset, nişan-evlilik gibi her türlü konuların konuşulduğu, evlerin gündelik tekdüzeliğinden uzaklaşıldığı bir buluşma alanıdır²²². Amasya müftüsü Vazih Efendi'nin fetvası buna güzel bir örnektir. Fetvada kadınların hamama gitmesi şöyle değerlendirilmiştir:

“Amasya’da bir kısım hanımlar, hamama giderken yanlarına aldıkları turşu, meyve ve diğer iştah kabartıcı yiyecek maddelerini hamamın bir köşesinde

²¹⁸ AŞS. 59, 17/1.

²¹⁹ AŞS. 59, 10/2.

²²⁰ AŞS. 51, 100/2.

²²¹ AŞS. 50, 8/4.

²²² Mehrdad K1a, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, s. 99; Ayrıca bkz. Raphaela Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, Adapa Yay., Ankara 2006, s. 69.

atıştırırken, birçok yoksul çocuk uzaktan canı çektiği için umama hastası olsa ayrıca yiyecek kırıntılarının kirlı suya karışmasıyla ekmeğe hüremetsizlik edilse, hamam işletenlerin eşleri aracılığıyla bu çirkin davranışı engellemek gerekir mi? Cevap: Gerekir”²²³.

Bu fetvadın hamamların kadınların sıklıkla yiyecekler eşliğinde birlikte vakit geçirip sosyalleştiği bir alan olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki bu eğlence bazı hastalıklara neden olduğu, fakir olup bu yiyeceklere ulaşamayanların imrendiği ve nimete yapılan bir hüremetsizlik olduğu belirtilerek kısıtlanmak istenmiştir. Kadınların günlük hayatta temizlik işlerini gördükleri aynı zamanda eğlenip sosyalleştikleri hamamlarda, zaman zaman anlaşmazlıklar çıkabilmekte ve kazalar yaşanabilmektedir. 14 Mart 1777 tarihli mahkeme kaydında Amasya’da Zeyker Köyü’ne bağı Yukarı Mahalle sakinelerinden Raziye binti Süleyman ile Danişment Mahallesi sakinelerinden Emine binti Halil yine aynı köyde Yukarı Hamam isimli hamamda kavga etmişler ve Emine binti Halil, Raziye binti Süleyman’ı döverek hamile olan Raziye’nin çocuğunu düşürmesine neden olmuştur²²⁴. Belgede bu kavganın nedeni belirtilmese de kadınların kavgasının arkasında özel sebep ya da sebepler olabilir. Yine 18 Eylül 1777 tarihli başka bir kayıta da Seyid Ali isimli bir kişi dağa oduna gittiğinde eşinin hamama gittiğini ve hamamda uşaklardan birinin hamamın camını kırıp cam kırığının mahkeme kâtibi Ahmed Efendi’nin eşinin ayağına battığını, bunu kendi sabi kızının yaptığı sanarak kızını dövmeye başladığını belirtir. Bununla da kalmayıp kızını kurtarmaya gelen eşini de dövüp kulağının sağır belinin tutmaz olmasına neden olduğunu ifade eder. Hatta eşinin kavgadan sonra üç aydır bütün uzuvları tutmamış ve bir çocuk düşürmüştür²²⁵. Kavgada tarafların aynı mahalleden oluşları bir sosyal yansıma olarak görülebilir. Mahalledeki çekişmeleri ve farklılıkları hamama taşıyarak devam etmeleri de kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte aynı köyden/mahalleden olanların birbirleriyle dayanışması ve diğer tarafı bertaraf etme çabası olarak da görülebilir. Ancak asıl manidar olan taraflardan birisinin şehirli diğerinin köylü kökenlerinin görülmesidir. Belli ki kadınlar arasında köy ve şehirli kökenli olmaktan kaynaklı görgü, adap ve yaşam biçimi farkı bulunmaktadır. Köylü ve şehirli kökenlerinin olması dışında zaman zaman aynı kentin farklı mahallelerinden olmak bile ki -çünkü farklı meslek, din, mezhep ve sosyal aidiyetler

²²³ Mustafa Vazih Efendi, *Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi*, *El-Belâbilü’r-Râsiyye fî Riyâzi Mesâilü’l-Amâsiyye*, s. 17.

²²⁴ AŞS. 56, 11/1.

²²⁵ AŞS. 56, 75/2.

demekti- kavga sebebi ya da kavga ortamını hazırlayan sebeplerden birisi olabilirdi. Her ne kadar hamam bu gibi farklılıkların en aza indirildiği, sosyal mensubiyete ait sembollerin en aza taşındığı ve gösterildiği yer de olsa yine de bazı farklılıklara işaret ediyor olabilir. Farklı sosyal çevrelere ait kadınların bu sıkışık sosyal alanda birbirlerine girmesi de son derece mümkündür. Bir diğer husus ise bu köylerin dini yapıları ve mensubiyetleri hususundadır. Kavganın taraflarının Sünni ve Alevi olma durumu da ihtimal dahilindedir.

1.5.3. Amasya Mahalleleri

Osmanlı Devleti'nde mahalle, aynı meslek ya da inanç sahibi olan ve belirli ahlaki normlar ile birbirlerinin davranışlarından sorumlu tutulan insanlar tarafından aynı cami, zaviye veya imaretin etrafında kurulan evlerden oluşan bir ünedir²²⁶. Mahallelerde farklı dine mensup bireyler Müslümanlarda da olduğu gibi kendi ibadethaneleri çevresinde yaşam alanı oluşturmuştur. Şehir içinde her dine ait mensupların barındığı ayrı mahalleler olduğu gibi farklı dindeki halkın birlikte yaşadığı mahalleler de mevcuttur. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi bireylerin yaşadığı bu mahalleler şehrin ahengi ve uyumunu göstermesi bağlamında önemlidir²²⁷.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amasya'nın nüfusu ve mahallelerini şer'iyeye sicillerinde bulunan avâriz ve nüzûl hânelerinin toplanması için düzenlenen mevkûfât defterleri suretlerinden, müfredat defterleri, altı ayda bir hesaplanarak sancak ve belde masraflarının mahallelere dağıtılması ile ilgili kayıtların tutulduğu tevzi/salyane²²⁸ olarak bilinen defterlerden yararlanarak tespit edebilmekteyiz. Ancak bu belgelerin asıl kaydediliş amacı mahallelere düşen vergi miktarını tespit etmek olduğundan mahalle sayıları değişkenlik gösterebilmektedir. Ayrıca şer'iyeye sicillerinde günlük hayatla ilgili

²²⁶ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 75; Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 100.

²²⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 157.

²²⁸ Tevzi-Salyane Defterleri, eyalet veya sancak yöneticilerine ödenen imdad-ı hazeriyye, imdad-ı seferiyye, hükümet tarafından görevlendirilip şehirde kalan ya da gelip geçen mübaşir, ulak gibi kamu görevlilerinin harcamaları, asayiş sağlamaya adına şehir yöneticilerinin yaptıkları olağanüstü harcamalar, kamuya aiti yapı ve onarım işleri, ulaşım ve haberleşme gibi harcamaların yılda iki defa olmak üzere şehir kethüdası, ayan, mütesellim, esnaf dernekleri temsilcileri, kadı ve mahkeme görevlilerinin bir araya gelerek hesapladıkları harcamaları şehir ve çevresindeki kasaba ve köylere taksim edilen vergi kayıtlarını içermektedir. Altı ayda bir hesaplanıp dağıtımı yapılan bu vergilerin kapsamı hakkında bkz. Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 148-170. Ayrıca bkz. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1981, s. 135-168.

belge sayısının farklılık göstermesi, defterlerde geçen mahalle isimlerinin de farklılık göstermesine neden olabilmektedir.

Tüm bunları göz önünde bulundurarak 1750-1800 yılları arasındaki zaman diliminde Amasya'nın 52 mahallesi olduğunu söyleyebiliriz²²⁹. 45 numaralı sicildeki belde masraflarının Amasya kazasına taksim edildiği tevzi defterinde Yahudiyân Mahallesi ile birlikte 52 mahalle tespit edilmiştir. Ancak sonraki sicillerin avârız hânesi, nüzûl hâneleri, imdâd-ı hazariyye imdâd-ı seferiyye vb. defterlerinde Yahudiyân olarak kaydedilen mahalle ismi yer almamıştır. Bu şekilde mahalle sayısı 51'dir. Buradan Amasya'daki gayrimüslim nüfusun diğer mahallelere dağılarak Müslüman nüfusla bir arada yaşadığı sonucunu çıkarabiliriz.

Aşağıdaki tabloya bakarak yıllar içinde Amasya'nın mahalle sayısında ve isimlerindeki değişimi görebiliriz. Şehrin konum itibari ile fiziki olarak çok fazla genişleme imkanına sahip olmaması mahalle sayılarında önemli miktarda artış ya da azalışı engellemiştir. Aslında şehrin gün geçtikçe büyümesi genel itibariyle vadi yamaçları yönünde olsa da bu bölgenin kullanışsızlığı yerleşimin Yeşilirmak vadisi boyunca doğu-batı yönünde yayılmasına neden olmuştur²³⁰.

²²⁹ AŞS. 45 numaralı sicilde 59/1, 64/1, 88/1 numaralı kayıtlarda mahalle sayısı 52 gösterilirken AŞS. 48, 119/1; AŞS. 49, 85/1; AŞS. 51, 36/2; AŞS. 58, 6/1; AŞS. 64, 77/1 numaralı kayıtlarda mahalle sayısı 51 olarak kaydedilmiştir.

²³⁰ Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 38.

Tablo 2.4: Amasya Şehrinin Mahalleleri

XVI. Yüzyıl ²³¹	XVII. Yüzyıl ²³²	XVIII. Yüzyıl ²³³	1831 Nüfus Defteri ²³⁴	H. Hüsameddin ²³⁵ (1905-1910)
Mahalle Adı	Mahalle Adı	Mahalle Adı	Mahalle Adı	Mahalle Adı
-	Bağ-1 Helkıs	Bağ-1 Helkıs	Bağ-1 Helkıs	Bağ-1 Helkıs
-	Helkıs	Sade Helkıs	Sade Helkıs	Sade Helkıs
Şeyh Gırık	Şeyh Gırık	Şeyh Gırık/Çıkrık	ŞeyhGırık/Çıkrık	-
-	Çevikçe	Çevikçe/çökçe	Çevikçe	Yakup Paşa
Dede Kasım nd Gazgancı	Gazgancı	Gazgancı	Gazgancı	Kazancı
Cami-i Pervane	Pervane Bey	Pervane Beğ	Pervane Beğ	Pervane Bey
Uzun Mustafa	Uzun Mustafa	Uzun Mustafa	Uzun Mustafa	Uzun Mustafa
Gümüşlüoğlu	Gümüşlü-zade	Gümüşlü-zade	Gümüşlü-zade	Gümüşlü-zade
Doğrak	-	-	-	-
-	Pirinççi	Pirinççi	Pirinççi	Pirinççi
Saraçlar	Saraçhane	Saraçhane	Saraçhane	Saraçhane
Alçak Köprübaşı	Köprübaşı	Köprübaşı	Köprübaşı	Köprübaşı
Dârüsselâm	Dârüsselâm	Dârüsselâm	Dârüsselâm	Dârüsselâm
-	Kurşunlu	Kurşunlu	Kurşunlu	Kurşunlu
Karatay	Karatay	Karatay	Karatay	Karatay
Hızır Bey	Hızır Bey	Hızır Paşa	Hızır Paşa	Hızır Paşa
-	Hacı İlyas	Hacı İlyas	Hacı İlyas	Hacı İlyas
Gök Medrese	Gök Medrese	Gök Medrese	Gök Medrese	Gök Medrese
Aşağı Meydan Mescid-i Seyfeddin	Seyfeddin	-	-	-
-	-	Sabikuddin	Sabikuddin	Sabikuddin
Beyazid Paşa	Beyazid Paşa	Beyazid Paşa	Beyazid Paşa	Beyazid Paşa
Mescid-i Çeribaşı Mahmud Bey	Çeribaşı	Çeribaşı	Çeribaşı	Çeribaşı
Sofioğlu	Sofuzade	Sofuzade	Sofuzade	Sofuzade
Dere Mescid	Dere	Dere	Dere	Dere
Mescid-i Kamerüddün	Kamerüddin	Kamerüddin	Kamerüddin	Kamerüddin
Acem Ali	Acem Ali	Acem Ali	Acem Ali	Acem Ali
Günceğiz	Günceğiz	Kübceğiz	Kübceğiz	Kübceğiz
Mescid-i Kılıçcı	Kılıçcı	Kılıçcı	Kılıçcı	Kılıçcı
Müeyyedzade ma Yakutiye	Yakutiye	Yakutiye	Yakutiye	Yakutiye
-	Hatuniye	Hatuniye	Hatuniye	Hatuniye
Eski kethüda	Eski Kethüda	Eski Kethüda	Eski Kethüda	Eski Kethüda
-	Fethiye ma Yahudiyân	Fethiye	Fethiye	Fethiye
Ahi sadeddin	Ahi Sadeddin	Ahi sadeddin	Ahi sadeddin	Ahi sadeddin
Devehane	Devehane	Devehane	Devehane	Devehane

²³¹ Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 49-50.

Temenna	Temenna	Temenna	Temenna	Temenna
Şamice	Şamice	Şamice	Şamice	Şamice
Üçler	Üçler	Üçler	Üçler	Üçler
Sofular	Sofular	Sofular	Sofular	Sofular
Çırakçı	Çırakçı	Çırakçı	Çırakçı	Çırakçı
Mescid-i Hacı Hamza	Hacı Hamza	Hacı Hamza	Hacı Hamza	Hacı Hamza
Eslem/İslâm	Eslem	Eslem	Eslem	Eslem
Cami-i şehri-i Enderun	Cami-i Enderun	Cami-i Enderun	Cami-i Enderun	Cami-i Enderun
Recep Halife	Receb	Receb	Receb	Receb
Kocacıkoğlu	Kocacık	Kocacık	Kocacık	Kocacık
Mescid-i Halife-Hoca Süleymanoğlu	Hoca Süleyman	Hoca Süleyman	Hoca Süleyman	Hoca Süleyman
Şamlular	Şamlular	Şamlular	Şamlular	Şamlular
Saray	Saray	Saray	Saray	Saray
Mehmed Paşa	Mehmed Paşa	Mehmed Paşa	Mehmed Paşa	Mehmed Paşa
-	Bozahane	Bozahane	Bozahane	Bozahane
-	Şeyh Cui	Şeyh Cui	Şeyh Cui	-
Sevadiye	Sevadiye	AşağıSuvadiye	AşağıSuvadiye	Savakça
-	Sevadiye asl	YukarıSuvadiye	YukarıSuvadiye	-
-	Bazar Süfla	Bazar Süfla	Bazar Süfla	-
Mescid-i Kilise	-	-	-	-
Mescid-i Hatibüddin	-	-	-	-
Hak-ı Zeber	-	-	-	-
Çavırıcı nd Papaz(Tatar)	-	-	-	Tatar
Kuba nd.Bezzazistan	-	-	-	Kuba
İmaret-i Sultan Beyazid han	-	-	-	Ziyare
Aşağı Pazar	-	-	-	Şehreküstü
Şah Çelebi	-	-	-	Hekim Çelebi
-	-	-	-	Kayabaşı
-	-	-	-	Karasenir
Cemaat-i Yahudiyân	Yahudiyân	-Yahudiyân	-	-
Cemaat-i Nasriyye	-	-	-	-
Anderyas	-	-	-	-
Vartan	-	-	-	-
Taife-i ?	-	-	-	-
Avkuniye	-	-	-	-

²³² Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicilleri Göre)*, s. 63-64.

²³³ ASŞ, 45, 59/1.

²³⁴ Sadık Çetin, *Şer'iyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri*, s. 16-17.

²³⁵ H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 85-144.

Bu tabloya göre yıllar içinde Amasya’da bazı mahalle isimlerinin değiştiği, bazılarının birleştiği ya da ayrıldığı, bazılarının da ortadan kalktığı görülmektedir. XVI. yüzyılda şehirde 52 mahalle bulunmaktadır. Bunlardan 4’ü gayrimüslimlere aittir. Yine yakın çevredeki 5 gayrimüslim köy ile şehirde cemaat olarak yaşayan 3 yerleşme yeri de eklendiğinde bu sayı 60’a ulaşmaktadır²³⁶. 1576 yılında yapılan tahrirde bazı mahallelerin birleşmesi bazılarının ise tamamen boşalmasıyla mahalle sayısı 58’e düşmüştür²³⁷.

XVII. yüzyıla gelindiğinde Helkis, Bozahane, Çevikçe, Fethiye, Hacı İlyas, Hatuniyye, Kurşunlu, Pirinççi, Şeyh Cui, Sabikuddin Mahalleleri’nin ilave edildiği görülmektedir. Kilise Mescidi, Kuba ve Şah Çelebi Mahalleleri ise konumları itibarıyla bir araya gelerek kuvvetle muhtemel Fethiye Mahallesi’ni oluşturmuştur. Nitekim kaybolan mahallelerdeki bazı maddi yapılar Fethiye Mahallesi sınırları içerisinde tespit edilmiştir. Yine Hızır Bey Mescidi olarak adlandırılan yerleşim biriminin de benzer bir şekilde başka bir mahallenin sınırlarına kaydedildiği düşünülebilir. Doğrak Mahallesi ise Mehmed Paşa Mahallesi ile birleştirilmiştir. XVII. yüzyılda Aşağı Pazar Mahallesi’nin ikiye ayrılarak Pazar-ı Sûfla Mahallesi’ni ortaya çıkardığı izlenimini vermektedir²³⁸.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında da yeni mahalle isimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar Kefere, Yenice, Kabasakal, Şeyh, Ferzend mahalleleridir. Ancak Kefere, Yenice, Kabasakal, Şeyh, Ferzend²³⁹ mahallelerinin adlarının avârız ve nüzûlhâne defterlerinde bulunmadığı sadece sicil içerisindeki belgelerde geçtiği belirtilmiştir²⁴⁰. Bizim incelediğimiz sicillerde de bu mahallelerin isimlerine rastlanılmamıştır.

Hüseyin Hüsameddin ise eserini yazdığı 1905-1910 yıllarında Amasya’ya ait 55 mahalle isminden bahsetmektedir. Bunlardan Tatar, Hekim Çelebi, Ziyare, Şhreküstü, Kuba, Yakup Paşa, Karasenir ve Kayabaşı Mahalleleri XVIII. yüzyıl sicillerinde mahalle olarak tespit edilememiştir. Eserde, 53 mahalle şehrin sınırları içinde zikredilirken Kara Senir ve Kayabaşı mahallelerinin şehrin dışında olduğu belirtilmiştir²⁴¹. İncelediğimiz sicillerde Kara Senir bir mahalle olarak değil mevki/mahal/bölge olarak kullanılmıştır²⁴².

²³⁶ Dragobid, Ziyare, Lis, Kelkis, Ağalık bkz Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 50.

²³⁷ Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 51-52.

²³⁸ Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer’iyye Sicilleri Göre)*, s. 67.

²³⁹ 1720-21 tarihli bir telhiste buranın bir mahalle değil, bir karye olduğu görülmektedir. Geçmişte Çorum’a bağlı kalmış; halkının isteği üzerine birkaç defa Çorum’a ve Amasya’ya dâhil olduğunu görmekteyiz. Hüseyin Güneş, *Lale Devri’nde Amasya*, s. 74.

²⁴⁰ Hüseyin Güneş, *Lale Devri’nde Amasya*, s. 52, 74-75.

²⁴¹ H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 85-144.

²⁴² Örneğin terekelerde Şan Hanım’ın Karasenir, Okmeydanı, Çaylar mahallerinde 1.920 kuruş değerinde üzümlik ve dutluk bağı AŞS. 59, 10/2; Zeynep Hanım’ın Okmeydanı, Çay ve Karasenir mahallerinde 1.633

Yakup Paşa Mahallesi ise incelediğimiz sicillere Çökçe Mahallesi olarak yansımıştır²⁴³. Ziyare²⁴⁴ ve Tatar²⁴⁵ isimleri yine mahalle olarak değil köy olarak kaydedilmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait sicillerde olup da Hüseyin Hüsameddin'in eserinde olmayan mahalleler de bulunmaktadır. Bunlar, Yukarı Suvadiye, Aşağı Suvadiye, Şeyh Cui ve Pazar Sûfla mahalleleridir. XVI. yüzyılda var olan Mescid-i Hatibüddin ve Hak-ı Zeber mahallelerine de sonraki yüzyıllarda rastlanmaması ortadan kalkmış olabileceğini düşündürmektedir. Yine Fethiye ve Yahudiyan mahalleleri ile Pirinççi ve Pazar-ı Sûfla mahallelerinin bir vergi ünitesi olarak birleştirildikleri görülmektedir²⁴⁶.

Sonuç olarak yukarıda da değindiğimiz nedenlerden ötürü tevzi-salyane kayıtlarındaki mahalle sayı ve isimleri ufak farklılıklar içerse de XVII. yüzyıldan itibaren sabit hale geldiğini söyleyebiliriz. 1831 yılında yapılan nüfus sayımında Amasya'da kaydedilen mahalle isimleri ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki mahalle sayı ve isimlerinin uyumlu olduğu görülmüştür. Burada da Yahudiyan isimli bir mahallenin kaydedilmediği ve mahalle sayısının 51 olduğu tespit edilmiştir²⁴⁷.

1.5.4. Ev

Osmanlı ailesinin yaşadığı ev, iş alanlarından ayrı mahremiyet ön planda tutularak inşa edilmiştir²⁴⁸. Toplum içerisinde mahremiyet; şehir, mahalle, ev kümeleri ve ev olarak nitelendirilen halkalarla birbirine eklemlenmiştir. Mahremiyetin derecesi dışarıdan içeriye doğru girildikçe artmaktadır. En iç halka olan evde, evli çocuklar yakın akrabalarla bir arada geniş aile tipinde yaşanılıyorsa mahremiyet ilişkisi daha ön planda tutulmuştur. Kadın kendisine namahrem olan ailenin diğer erkekleri ile kapalı bir ilişki içinde olmuştur²⁴⁹. Sicillere dayandırılarak yapılan araştırmaların genelinde evlerin

kuruş değerinde üzümlük ve dutluk bağı AŞS. 59, 17/1; Mondros Veledi Mihail'in de Kızbağ, Karasenir ve Çay mahallerinde 1.300 kuruş değerinde dutluk bağının bulunduğu kayıtlıdır. Bkz. AŞS. 53, 125/1.

²⁴³ Osmanlı emirlerinden Yakup Paşa'nın 1412 yılında kargir duvar içinde bir cami-i şerif, yanında bir minare ve iki tarafında çilehane yani Halvetiye zaviyesi, önünde bir dersane ve şeyh odası yaptırarak vakıf tesis ettirmiştir. Duvarın batı tarafında Çökcü Baba diye meşhur olan Şemseddin Mehmed el-Kırtası Tekkesi olduğundan burası Çökçe, Yakup Paşa tarafı ise Çilehane isimleriyle meşhur olmuştur. Bkz. H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, s. 141-42.

²⁴⁴ "...Amasya kazasına tabi Ziyare Karyesi..." AŞS. 54, 13/1; AŞS. 60, 4/2.

²⁴⁵ "...Ezine Pazarı nahiyesine tabi Tatar Karyesi..." AŞS. 59, 8/1, 26/1.

²⁴⁶ Bunu iki mahallenin Pirinççi ma Pazar Suflla olarak kaydedilmesinden anlıyoruz. Bkz. AŞS. 53, 21/1, 99/1.

²⁴⁷ Sadık Çetin, *Şer'iyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri*, s. 16-17.

²⁴⁸ Suraiya Faroqhi, "Kentlerde Toplumsal Yaşam", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, Eren Yay., İstanbul 2004, s. 703.

²⁴⁹ Nil Tekgül, "Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda "Mahremiyet" Halkaları", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 416-18.

haremlik selamlık olarak çok fazla bir ayrıma tabi tutulmadığı ortaya çıkarılmıştır. Bu durum Osmanlı ailesinin çok kalabalık aile yapısına sahip olmayan çekirdek aile tipinde olduğunu ya da aile içinde mevcut haremlik selamlık ilişkisinin çok katı bir şekilde uygulanmadığını göstermektedir²⁵⁰.

Şer'iyye sicillerinde ev, beyt, dam, menzil, konak ve hane kelimeleriyle ifade edilmektedir²⁵¹. Amasya sicillerinde ise evin karşılığı olarak daha çok menzilin kullanıldığı görülmüştür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sicillere kaydedilmiş olan ev satış işlemlerinden Amasya evlerinin fiziki yapısı hakkındaki bir fikir sahibi olabilmekteyiz.

XVII. yüzyıldan itibaren evler fevkani (üst) ve tahtani (alt) olarak çok katlı ahşap binalar olarak inşa edilmeye başlamıştır²⁵².

Belgelerde geçen “...bir bab fevkani (üst) ve bab tahtani (alt) oda ve bir kiler ve tahtadan ahır ve bir miktar havluyu müştemil mülk-i menzil...”²⁵³, “...bir bab fevkani oda ve bir kiler ve bir havuz ve bir miktar havluyu müştemil mülk-i menzil...”²⁵⁴, “...mülk-i menzil iki oda ve havlulu müştemil...”²⁵⁵, “...iki oda ve cüz-i avluyu müştemil menzil...”²⁵⁶ şeklindeki ifadelerden evlerin kaç katlı, kaç odalı olduğunu öğrenebilmekteyiz.

Burada *mülk-i menzil* ile kastedilmek istenen bir kişinin mülkü olan bir evdir. Yani bu tabir arazinin üzerinde evle birlikte yer alan tüm yapıları ifade etmektedir²⁵⁷.

Buna göre Amasya'daki evlerin büyük çoğunluğu tek ya da çift katlı yapılardan oluşmaktadır. Bazılarında avlu ve ahır da bulunmaktadır. Bazen sicillerde oda, sofa, tabhane ayrı ayrı yazılmayıp *buyut-u müteaddide* (bir dizi yapı) olarak kaydedilmiştir²⁵⁸. Evin en temel birimi olan oda, bir aile için gündüz oturma alanı olup gece yatak odası olabileceği gibi yemeklerin hazırlanıp yendiği misafirlerin ağırlandığı çok fonksiyonel

²⁵⁰ Nil Tekgül, “Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda “Mahremiyet” Halkaları”, s. 18.

²⁵¹ Ömer Demirel, Muhiddin Taş, Adnan Gürbüz, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara 1992, s. 703.

²⁵² Nil Tekgül, “Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda “Mahremiyet” Halkaları”, s. 415.

²⁵³ AŞS. 50, 28/5.

²⁵⁴ AŞS. 50, 29/2.

²⁵⁵ AŞS. 51, 85/3.

²⁵⁶ AŞS. 51, 95/1.

²⁵⁷ Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 83.

²⁵⁸ “...büyüt-ı müteaddide ve ma'lûmetü'l-mikdâr bağçe ve havluyu müştemil müstakilen kendi menzirim...”

AŞS. 59, 89/1; Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s. 85.

bir birimdir²⁵⁹. Amasya'daki evler de genelde avluya sahip olup bir ya da iki odadan oluşmaktadır. Evin avlusu bir çeşme, kuyu veya havuzun olduğu bir bahçeye açılmaktadır²⁶⁰. Avlu için muhavvata, hayat ve Amasya'da olduğu gibi havlu gibi farklı kelimeler kullanılmıştır²⁶¹. Özellikle şehirlerde kadınların vakitlerinin çoğunu evde geçirmesi sebebiyle avlu, dışarı işlerinin yapıldığı yerdir. Ev halkının beslenme ihtiyaçlarının karşılandığı fırın, kiler gibi alanlar ile dikiş nakış gibi uğraşlar için seçilen yer avlu olabilmektedir. Avlunun kapı ve duvarları özel alan ile kamusal alan arasındaki sınırı belirlemektedir²⁶². Osmanlı taşrasındaki evlerin pek çoğunda bulunan avlu ailenin özel yaşam alanıdır. Sadeliğiyle şık bir görünüme sahip olan bu evler hanenin ekonomik seviyesine göre değişiklik göstermektedir²⁶³.

Osmanlı şehirlerinde evler, herkese açık büyük ana yolu ifade eden tarik-i amm ve birkaç evle son bulan tarik-i hass adı verilen çıkmaz sokaklarla bağlantılıdır²⁶⁴. Örneğin, "...bir taraftan dahî tarîk-ı âmm ile ve tahtânî odaları müştemil mülk-i menzil..."²⁶⁵ ifadesiyle ana yola bakan iki katlı bir ev, "...Mehmed Ağa ve Çavuş Hacı Hasan Ağa menzilleri ve nehr-i kebîr ve tarîk-ı âmm ile mahdûd hâricinde büyü-t-i adîdeyi müştemil mülk-i menzil..."²⁶⁶ ifadesiyle de bir taraftan komşu evler bir taraftan nehir ve ana yol ile çevrili bir ev kastedilmektedir.

Amasya sakinlerinin çoğunlukla mülkiyetine sahip oldukları evlerde oturdukları, kiralama usulünü pek tercih etmedikleri görülmüştür. Evlerin fiyatları ise bulunduğu mahalle, oda sayısı, tek/çift kat oluşu, bahçesi, su kuyusu, ahır, tuvaleti gibi yapıların olup olmamasına göre değişkenlik göstermiştir. Sicillere kaydedilen satış hüccetlerinden evlerin fiziki yapısı ve fiyatlarını öğrenebilmekteyiz. Örneğin, 30 Eylül 1762 tarihinde Sofular Mahallesinden Ali bin Hasan hem komşu evlere hem de ana caddeye bakan iki katlı, iki odalı, ahır ve avlusu bulunan evini 34 kuruşa satmıştır²⁶⁷. Yine bir yıl sonra Ekim-Kasım ayının ortalarında Kamerüddin Mahallesi'nde komşu evlerle çevrili iki oda

²⁵⁹ Doğan Kuban, *Türk "Hayat" lı Evi*, İstanbul 1995, s. 134.

²⁶⁰ Doğan Kuban, *Türk "Hayat" lı Evi*, s. 20.

²⁶¹ 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başlarında avlu için Kayseri'de *muhavvata*, Ankara'da ise *hayat* kelimeleri kullanılmıştır. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s. 83-84.

²⁶² Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", *Toplum ve Bilim*, S. 83, 1999/2000, s. 104-105.

²⁶³ Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyeye Sicilleri Göre)*, s. 246.

²⁶⁴ Ömer Demirel, Muhiddin Taş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", s. 704.

²⁶⁵ AŞS. 59, 16/1.

²⁶⁶ AŞS. 59, 22/2.

²⁶⁷ AŞS. 50, 28/5.

ve avlusu bulunan bir ev 20 kuruşa satılmıştır²⁶⁸. Aradan geçen 20 yıllık bir süre zarfında ev fiyatlarının bir miktar arttığı gözlenmektedir. Zira 7 Ekim 1781 tarihinde kaydedilen bir ev satış kaydında, Köyceğiz Mahallesi sakinlerinden Gülfidân bint-i Abdullah'ın “*etrâf-ı erba‘adan el-Hâcc Abdulkâdir oğlu menzilleri ve tarîk-ı âmm ile mahdûd derûnunda büyût-i adîdeyi müşt Emil*“olan evini 100 kuruşa Osman Beşe'ye sattığı kaydedilmiştir²⁶⁹.

Sicillere yansıyan veraset davalarından da evlerin şekli ve fiyatı hakkında bilgi edinmek mümkündür. Örneğin 27 Haziran 1781 tarihli bir kayıttan Pervane Bey Mahallesi sakini Sâbite bint-i Ahmed'in vefat etmesiyle veraseti oğlu Ali ile kızı Sabite'ye intikal etmiştir. Oğlu Ali'nin de vefatıyla veraseti eşi Ayşe ve kardeşi Sabite ile baba bir kardeşleri Ümmü Gülsüm ve es-Seyyid Mehmed'e kalmıştır. Sabite, mahkemeye gelerek annesi ve kardeşi vefat edince evde kendi hissesi varken Serkes Veledi Esdader'in burayı zapt ettiğini beyan ederek kendisinden şikayetçi olmuştur. Serkes ise evin yarı hissesini kardeşi Ali'nin ölmeden önce el-Hac Mehmed bin Ali'ye 400 kuruşa verdiğini, kendisinin de el-Hac Mehmed'den 425 kuruşa satın aldığını şahitler huzurunda ispat etmiştir. Böylece mahkeme evin sadece yarı hissesinin davacı olan Sabite'nin olduğuna karar vermiştir.²⁷⁰ 6 Şubat 1782 yılında Bayezid Paşa Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Hüseyin bin Ahmed zevcesi Fatma bint-i Zeynelâbidîn'in kendilerine vakfedilen bir evin tekrar mülke çevrilmek istenmesi üzerine mahkemeye başvurmuştur. Buna göre, “Lale Hânım Kızı” olarak bilinen İsmihan bint-i Hacı Mehmed bin Abdürrahim 11 sene önce aynı mahalleden

“...*etrafi Saray Ağası es-Seyyid İbrahim Ağa ve Elmacioğlu es-Seyyid el-Hâc Mehmed Ağa ve Kürdoğlu Ali Baş e menzilleri ve tarîk-i âmmıyla mahdûd hâriciyye ve dâhiliyyede büyût-ı müteaddîde ve tut ve eşcâr-ı müsmireli bir mikdâr bağçeyi müşt Emil silk-i mülk-i sahîhinde münselik bir bâb mülk-i menzili...*” vakfedip gelirini hayatta olduğu sürece kendine vefatı halinde ise “...*müvekkile-i mezbure Fatma'ya ve Fatma'yı tezevvüç eden kimseye evlâd ve evlâd-ı evlâdına batnen ba'de batnin ba'de'l-inkırâz mutlaka fukarâ-yı müslimîne şart edip...*”

Hüseyin Efendi bin Abdullah'ı da müteveli olarak tayin etmiştir. Ancak bir gün sonra vakfetmekten vazgeçip mülkünü geri almak için Kalınbacakoğlu İbrahim bin Abdullah

²⁶⁸ AŞS. 51, 85/3.

²⁶⁹ AŞS. 59, 38-2.

²⁷⁰ AŞS. 59, 23/2.

Efendi'yi vekil tayin etmesi üzerine olay mahkemeye intikal etmiştir. Bu dava kaydından İsmihan Hatun'un vakfettiği evin kaç katlı kaç odalı olduğunu öğrenemesek de evin ehli-i örften bazı kişilere komşu olduğu, *hâriciyye ve dâhiliyyede büyût-ı müteaddide* yani iç ve dış kısmında birtakım yapılara, dut ve meyve ağaçlarının bulunduğu bir bahçeye sahip olduğu anlaşılmaktadır²⁷¹.

Şer'iyye sicillerinde geçen 170 tereke defteri üzerinde yaptığımız incelememizde 76'sı erkek 18'i de kadın olmak üzere toplam 94 tereke sahibinin evinin olduğu görülmüştür. En yüksek fiyatlı evlerin geneli 1000, 900, 800 kuruş değerindedir. Bu evler müderris, müftü, kâtip, ağa gibi toplumda belli bir maddi gelire sahip kişilere aittir. Bunlardan biri Kurşunlu Mahallesi'nden Aliye binti Ahmet'tir. 4.013 kuruş değerindeki bir mal varlığına sahip olan Aliye'nin 1000 kuruş değerinde evi bulunmaktadır. Tereke defterlerinde bu evler hakkında bir ayrıntı verilmemektedir²⁷².

²⁷¹ AŞS. 59, 84/2.

²⁷² AŞS. 59, 104/2.

2. AMASYA'DA YEREL YÖNETİM

2.1. XVIII. YÜZYIL TAŞRA YÖNETİM DÜZENİ

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin büyük değişimler gösterdiği, ekonomik sıkıntıların derinleştiği ve buna paralel olarak merkezi otoritenin zayıfladığı bir dönemdir. Her yönetim dairesinde olduğu gibi yerel yöneticiler yükselişe geçerek hizipleşmeye başlamıştır. XVIII. yüzyıl Amasya'sı bu türden çekişmelerin yani; merkezi hükümetle yerel hükümetin sık sık karşı karşıya geldiği ve mücadele ettiği önemli sahalardan biridir. Bilhassa yerel eşraf kökenli olup yönetici sınıfına dahil olan ailelerin bu dönemdeki hızlı yükselişi hatta aileler arasındaki güç savaşları bir taraftan merkez ve taşra arasındaki ilişkileri belirlerken bir taraftan da taşra halkının dünyasında değişikliklere sebep olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı taşrasındaki Amasya şehrinin hem bir sancak merkezi hem de kaza merkezi olarak idarî-askerî ve adlî-idarî yapı içerisindeki çekişmeleri, merkezi yönetimin hizipleşen yerel güçlere karşı reaksiyonları ele alınacaktır. Ayrıca belgelerden elde edilen veriler ışığında idarî-askerî ve adlî-idarî yapının pratiğindeki değişiklikler incelenirken XVIII. asırda bu kurumsal yapıların çarklarında görev alan personellerin nitelikleri değerlendirilecektir.

Osmanlı taşra idaresinin bel kemiğini ulema kökenli kadı ve askerî kökenli bey (beylerbeyi, sancakbeyi) oluşturmaktadır. Kadı; sultanın yargı yetkisini temsil ederken, bey sultanın yürütme yetkisini uhdesinde bulundurmaktadır. Adilane bir yönetim uygulayabilmek adına bey, kadının verdiği karar dışında herhangi birini cezalandıramamaktadır. Kadının da beyin iradesi olmaksızın hükmünü uygulama yetkisi yoktur²⁷³. Yani taşra yönetim sisteminde basite indirgenmiş bir güçler ayrılığı söz konusudur. Osmanlı toprakları klasik dönemden itibaren bu ikili sistem çerçevesinde yönetilmiştir. İdari taksimatın en büyük ünitesini eyalet ve sancaklar oluştururken sancaklar da kaza denilen şer'i-idari birimlere ayrılmıştır. Eyaletler veya vilayetler beyberbeyi/mir-i miranların, sancaklar ise sancakbeylerinin tasarrufundadır²⁷⁴.

²⁷³ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII/152, Ankara 1974, s. 665.

²⁷⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2003, s. 84; Eftal Ş., *Batmaz, XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara

Beylerbeyi ve sancakbeyleri genellikle uzun süre yönetimde kalıp, tımar sisteminin bir gereği olarak kendilerine has olarak verilen dirlikleri tasarruf etmişlerdir²⁷⁵.

Sosyal hayatın belirleyicisi ve idare edicisi olması bakımından taşrada yerel yönetimler büyük bir önem arz etmekteydi. Bu yüzyılda merkezden atananlar kadar yerel güçlerden yükselen idareciler de önem kazanmıştı. Başta kadı ve yerel idareciler özellikle idareciler yerel sosyal yapının içinden yükselmekte -özellikle ayanlar- ve bölgeyi yönetmekteydiler. İçinden çıktıkları sosyal kitlenin bir parçası olan bu grubu, onların hareket tarzını merkezle ve kendi dayandıkları sosyal yapı ile ilişkileri o dönem Amasya'sını (yerel sosyal yapısını) anlamak için bize değerli veriler sunabilir. Yani bir anlamda kendileri dönüşürken çevrelerini nasıl dönüştürdükleri veya dönüştürmeye çalıştıkları, merkezin bunlara etkisi, bunların merkez ve halk üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmak toplumsal hayatı anlamada bize yardımcı olabilir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar tımar sisteminde meydana gelen köklü dönüşümler eyalet ve sancakların yönetim şeklini de temelinden değiştirmiştir. Anadolu'da pek çok yönetim birimi sancaklıktan çıkarılarak malikane veya iltizam şekliyle yönetilmeye başlanmıştır. Tezimizde baz aldığımız bu zaman diliminde Amasya şehrinin yerel yöneticilerine geçmeden önce taşra yönetiminin geçirdiği değişim evresinden genel hatlarıyla bahsetmekte fayda görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan toprak sistemine göre topraklar üç ana kısma ayrılmıştır. Bunlar miri, mülk ve vakıf arazidir. Miri arazinin kullanım hakkı ve işleyişi tamamen merkezi yönetime bağlıdır. Ancak devlet tasarruf hakkını belli bir dönem için şahıslara da devredebilmektedir²⁷⁶. Ekonomisini ziraata dayandıran Osmanlı Devleti'nde nakde duyulan ihtiyacın gün geçtikçe artması sonucu bu ihtiyacı karşılamının esaslı bir yolu

1995, s. 28; eyaletler, toprak idare sistemine göre salyâneli/salyânesiz olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Salyânesiz olan yerleşim birimlerinde tımar sistemi aktif olarak işlemekteydi. Rumeli, Anadolu, Karaman, Bosna, Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Halep, Şam, Trablus-Şam gibi önemli eyaletler bu grupta yer alıyorlardı. Bu bölgelerin öşür ve resimleri havâss-ı hümâyûn adı altında hazineye, beylerbeyi ve sancakbeyi haslarına, zeamet ve tımarlara, ayrıca da vakıflara tahsis edilmekteydi. Mısır, Habeş, Bağdat, Basra, Yemen ile Cezair-i Garb eyaletleri ise salyâneli eyaletlerdi. Bu eyaletlerin elde ettikleri gelirler öncelikle bölgedeki devlet görevlilerinin maaşları için kullanılmaktaydı. Arta kalan meblağ ise hazineye aktarılırdı. Bkz Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 86-87; bir de Yavuz Sultan Selim'in doğu seferi sonucu yurtluk-ocaklık sancakları ve hükümet sancakları şeklinde teşekkül edilen yerel kabile reislerinin idaresinde olan topraklar bulunmaktadır. Bu hükümetler tımar rejimine tabi beylerbeyilik sınırları içinde bulunmalarına rağmen bölgesel özerkliğe sahiptir. Bkz. Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", s. 661.

²⁷⁵ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, C. 6., İstanbul 1992, s. 69-71. Kadılar da meclis-i şer' adı verilen mahkemede yaptıkları her işlemin karşılığında belirli bir vergi aldıkları için onların da gelirleri hazineden değil, bu vergilerden karşılanmaktaydı bkz. Hülya Taş, "Osmanlı Diplomatikası ile İlgili Bir Kitap Vesilesiyle", *Bellekten*, 71/262, Ankara 2007, s. 999.

²⁷⁶ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 2013, s. 271

olarak tımar sistemi uygulanmıştır. Yönetim mekanizmasının kusursuz bir biçimde işlemesi için hayati önem taşıyan bu sistemde, taşradaki yönetici kadronun gereksinimleri de sağlanmıştır²⁷⁷. Böylece toplamakta zorluk çekilen aynı vergi, dirlik sahiplerine aktararak hem onların geçimi sağlanmış hem de büyük bir ordu tesis edilmiştir. Bu şekliyle devlet, idari açıdan doğrudan merkeze bağlı olan idarecilerle otoritesini en uç topraklara kadar hissettirirken, mali açıdan da vergilerin toplanılması için herhangi bir aracıya ihtiyaç duymamıştır. Böylece vergiler daha kolay ve masrafsız olarak toplanmıştır²⁷⁸. Ancak yine de merkezi hükümet, imparatorluğun her tarafından aynı olarak tahsil edilen vergilerin nakit akışında sıkıntı çekmeye devam etmiştir. Bu nedenle hazine, kendi bünyesindeki memurların maaşının ödenmesi hususunda farklı arayışlara gitmek zorunda kalmıştır. Bu arayış iltizam sistemi ile sonuçlanmıştır²⁷⁹.

İltizam sisteminde genellikle aynı olarak tahsil edilen vergiler, mültezim olarak isimlendirilen bir zümre tarafından piyasada nakde çevrilerek devlet hazinesine aktarılmıştır. Bu sisteme konu olan birim, devletin bazı vergi kaynaklarının birleşiminden oluşan, senelik nakdi bir birikiminin toplamını teşkil eden mukataa haline getirilmiştir. Mukataa haline getirilen işletme, müzayedeye ile en fazla teklifi veren mültezime, tahvil olarak adlandırılan ekseriyetle üç-beş yıllık dönemler için devredilmiştir. Mukataanın vergilendirme hakkını belli bir zaman aralığı dahilinde üzerine alan mültezim, elde ettiği hasılatın, müzayedede tespit edilen miktarını hazineye aktardıktan sonra geriye kalan miktarı zimmetine geçirmiştir²⁸⁰. Zamanla büyük boyutlara ulaşan bu sistem, mültezimlerin zenginleşerek şehirde söz sahibi olan ayan denilen bir zümreye dönüşmesinde basamak oluşturmuştur. Şöyle ki Osmanlı klasik çağında vergilerin çok az bir kısmı iltizama devredilmişti. Vergilerin çoğunluğu tımar sistemi ile sipahiler aracılığı ile toplanmaktaydı. Ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru uzun süren ve maliyetli savaşların finanse edilmesinde duyulan nakit ihtiyacının sürekli artması gibi çeşitli sebeplerden ötürü devlet tımar düzenini terk ederek iltizama ağırlık vermeye başlamıştır²⁸¹.

²⁷⁷ Tımar için bkz. Ö. L. Barkan, "Tımar", *İA*, C. XII/1, s. 286; Halil İnalıcık, "Tımar", *DİA*, C.41, s. 168-170; Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 108-123.

²⁷⁸ Eftal Ş. Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, s. 56

²⁷⁹ Eftal Ş., Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, s. 98.

²⁸⁰ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 103.

²⁸¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 13.

Başlarda ticaret maddelerine konan vergiler ve padişah haslarının gelirleri iltizama verilirken²⁸² bu yüzyılın sonlarına doğru boşalan tımarların bir kısmı miri mukataaya dönüştürülmüştür. Böylece bu mukataalar bazı üst düzey devlet görevlilerine açık arttırma usulü ile tahsis edilmiştir²⁸³. Merkezi devlet iltizam sistemini bir nevi iç borçlanma aracı olarak da görmüş, ekonominin sıkıntıya düşmesi bu eğilimini daha da güçlendirmiştir. XVII. yüzyılda iltizam kontratlarının süreleri 1 ile 3 yıldan 3 ile 5 yıla kadar uzatılmıştır. Müzayede de belirtilen miktarın giderek artan bir kısmı peşin olarak talep edilmiş ve iltizam sistemi bir iç borçlanmaya dönüştürülmüştür²⁸⁴.

Devletin bir yönüyle savaş ekonomisine dayanan iktisadi işleyişi alınan mağlubiyetlerle masraflarını karşılayamaz hale gelmiştir. Üretim ekonomisinden ziyade tüketime dayanan bu ekonomi modeli beraberinde borçlanmayı da getirmiştir. Dolayısıyla devlet üretim olmaksızın vergi gelirlerini arttırmak istemiştir. Bu durum haliyle para taşımasına neden olmuştur²⁸⁵. Sonunda bütçe açığını kapatmak için yeni kaynak arayışı iltizam sistemine yeni bir boyut kazandırmış ve müzayedede belirlenen iltizam bedelinin bir kısmının mültezimlerden peşin olarak alınmasına karar verilmiştir. Böylece aslında askeri sınıf elinde olan iltizamlar, esas amacı yüksek kâr elde etmek olan sermaye sahibi bir zümrenin eline geçmeye başlamıştır. Bu zümrenin vergi kaynağının bakımı ve geliştirilmesi için hiçbir çaba göstermemesi sistemi sıkıntıya düşürmüştür. Nihayetinde devlet giderlerinde en büyük paya sahip olan ordu ve bürokrasinin giderlerinin karşılanması için maaşları ve vergileri düzenli bir şekilde ödemeleri karşılığında bazı mukataaların *kayd-ı hayat* şartı ile (ber-vech-i te'bid) verilmesine neden olmuştur²⁸⁶.

İltizamların hayat boyu verilmesi usulü malikane sistemi olarak adlandırılan yeni bir işleyişi meydana getirmiştir. Bu sistemde bir mukataaya en yüksek teklifi vererek sahip olan kişi bunun kullanım salahiyetlerini belirten berat almıştır²⁸⁷. 1695 yılında uygulamaya konulan bu sistemin amacı mukataa dahilinde bulunan reayayı korumak, mültezimlerin sürekli değişmesinden kaynaklı tahrip edilen geliri sürekli hale getirerek

²⁸² Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, s. 680.

²⁸³ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elâzığ 1997, s. 33; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, TTK, Ankara 1977, s. 293.

²⁸⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s. 13.

²⁸⁵ Eftal S., Batmaz, İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, 1999, s. 39.

²⁸⁶ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 105; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, s. 33-34; Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, s. 683.

²⁸⁷ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, Kitapevi, İstanbul 2003, s. 21.

sabitlaştirmek ve hazineye nakit para akışını sağlamak olmuştur²⁸⁸. Malikane sistemini iltizamdan ayıran başlıca faktörler, bir mültezimin mukataayı işletim hakkı devam ederken başka bir mültezim tarafından yüksek bir bedel teklif edilerek iltizam sözleşmesini bozabilme hakkının olmaması ve mukataayı işletim hakkının yani vergi toplama hakkının ömür boyu sürecek olmasıdır²⁸⁹.

Aslında sistemden beklenen, malikane sahibinin ömür boyu vergi tasarrufunda bulunmak adına sermaye yatırdığı mukataanın verimliliği ile ilgilenmesi, genelde nüfuzlu kişiler oldukları için memnun olmadığı anda mültezimine müdahalelerde bulunarak kolayca değiştirmesi, kısaca vergi kaynağını himaye etmesi idi. Ancak beklenildiği gibi olmamış, malikane sahipleri ekseriyetle sahip oldukları bu sermayeye özen göstermemiş, mukataalarını bir iltizama devrederek taşeronluk üstlenmişlerdir. Bu durum da devletin planladığının aksine bir iktisadi işleyiş modelinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca malikane sahipleri kademeli bir iltizam sisteminin ortaya çıkmasının da önünü açmıştır. Malikane sahipleriyle alt sözleşmeler yapıp vergi toplama hakkını devralan, mukataa mahallinde yerleşmiş zengin ve nüfuzlu kişiler olan alt mültezimler iltizama aldıkları mukataada, malikane sahibine ait hak ve yetkilere temsilen sahip oldukları için bu durumu kolayca istismar etmekten çekinmemişlerdir²⁹⁰.

Zamanla devletin zararına olduğu anlaşılan bu sistemde, malikane sahipleri kanunsuz vergiler toplayarak zenginleşmiş, oğulları tarafından aynı malikanenin satın alınabilmesiyle de zenginlikleri katlanarak devam etmiştir. Böylece Anadolu’da miri mukataa ve sancakların malikane olarak ele geçirilmesiyle nüfuz ve kudret bakımından oldukça güçlü aileler ortaya çıkmış ve bu sistem ailelerin ayan olarak yerleşmelerine neden olmuştur²⁹¹.

Klasik dönemin aksine XVIII. asırda yönetim elitleri, yerel sancakların idaresinde tutarlı bir siyaset izleyememiştir. Eyalet ve sancaklarda tımar sistemi gereği has olarak idare edilen topraklar mukataaya dönüştürülmüştür. Bu durum merkezi yönetiminin taşraya tamamen bir gelir grubu olarak bakmasına neden olmuştur. Zira artık eyalet ve sancakların askeri yönünün azaldığı bir döneme girilmiştir²⁹².

²⁸⁸ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 107.

²⁸⁹ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, s. 20.

²⁹⁰ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 114; Eftal S., Batmaz, *İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları*, s. 40

²⁹¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, TTK, Ankara 1994, s. 107-108.

²⁹² Orhan Kılıç, “Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Şehzadelerden Mutasarrıf Paşalara Amasya Sancağı’nın Yönetimi”, s. 55.

XVIII. yüzyıla kadar taşra yönetim dinamiklerinde zuhur eden bu değişiklikleri Amasya Sancağı'nda da takip etmek mümkündür. 1645 yılından 1648 yılına kadar Hümaşâh Sultan'ın uhdesinde bulunan Amasya Sancağı, bey ve paşalara iltizam olarak verilmiştir. 1636-1772 yılları arasında ise zaman zaman arpalık suretiyle tasarruf edilmiştir. Tezimizde baz aldığımız zaman aralığı olan XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ise Amasya Sancağı, mutasarrıf olarak tabir edilen yöneticilere *-ber vech-i arpalık*²⁹³ olarak verilmiş, 1772 yılında Canikli Hacı Ali Paşa'nın malikane usulüyle tasarrufuna kadar bu şekilde devam etmiştir. Aslında merkezi yönetimin Amasya üzerindeki tasarrufunun değişimi Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinde yerel dinamikleri kendi safında kullanmasıyla da açıklanabilir. Zira Canikli Ali Paşa, bu dönem zarfında gerçekleşen Osmanlı-Rus harplerinde önemli başarılar elde etmiş hatta bu başarılar sayesinde hatırı sayılır bir servete de sahip olmuştur. Her ne kadar şaibeye açık bir zenginlik elde etse de bu kontrolsüz yükselişi merkezi yönetim tarafından lehte kullanılacak şekilde yönlendirilmiştir. Böylece Ali Paşa, Osmanlı yönetimi tarafından başka bir yerel güç olan ve merkezi yönetimin emirlerini yetire getirmeyen Abaza Mehmed Paşa'nın infazı için görevlendirilmiştir. Bu görevi başarıyla yerine getiren Ali Paşa'ya Amasya Sancağı ömür boyu iltizam olarak verilmiştir. Tüm bu yaşanan süreç değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin kendi sözünden çıkan ve hizipleşen bazı yerel güçlere karşın yeni yerel güçler yaratmakta zorlanmadığı ve onlara taşra yönetimlerini devrederek kendi sistemi içerisinde kontrol sağladığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak bu yerel güçler kontrolsüz bir güce dönüştüğünde ya karşılıklarına benzer bir güç çıkarılmış ya da etkin oldukları sahalardan dışına yönetici olarak atanmıştır. İmparatorluğun son yüzyıllarına girerken yönetici değişikliklerinin sıklaşması da nihayetinde yerel güç odaklarının çoğalmasıyla ilişkilidir. Nitekim bu süre zarfında Amasya, daha önceki döneme göre sadece daha fazla sayıda paşa rütbeliler tarafından idare edilmiştir²⁹⁴.

Zaman zaman bu sistemin dışında atamalar olsa da Amasya, 1789 yılına kadar Caniklizâdeler tarafından malikane olarak yönetilmiştir. 1789'da ise Beyhan Sultan'a has olarak kaydedilip iltizamla açık arttırmaya çıkmış, yerel ayan ailelerinden Bozok mutasarrıfı Çapanzâde Süleyman Bey ve Karahisar-ı Şarki mutasarrıfı Caniklizâde Hayreddin Ragıp Paşa arasında büyük bir rekabete konu olmuştur. Merkezi hükümeti

²⁹³ Devlet memurlarına hizmet süreleri boyunca tahsis edilen ek gelir, görevden ayrıldıktan sonra da bir nevi emekli maaşı gibi ödenen paradır. Bkz. Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 392.

²⁹⁴ Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Şehzadelerden Mutasarrıf Paşalara Amasya Sancağı'nın Yönetimi", s. 54

rahatsız eden bu çekişme iki ailenin de aleyhine sonuçlanmış ve Amasya Sancağı, Yeniçeri ağalığından mazul olan Tokat voyvodası ve Kâlhane emini olan Yüzbaşıoğlu Emin Mehmed Ağa'ya iltizam olarak verilmiştir. Böylece muhassıllık sistemi ile tanışan Amasya Sancağı'nın ilk muhassılı da Emin Mehmed Ağa olmuştur²⁹⁵.

1790 yılında tekrar Canikli sülalesinin muhassıllığına geçen sancağa muhassıl olarak Hayreddin Ragıb Paşa tayin edilmiştir. 1794'te Hazinedarzâde Süleyman, 1799'da Tayyar Mahmud Paşa muhassıl olarak tayin edilmiş iken, 1791 ve 1796 yıllarında Çapanzâde ailesinden Süleyman Bey'e muhassıllık verilmiştir. Bölgenin güçlü iki ayan ailesi dışında Amasya, 1792'de Hacı Lütfullah Ağa, 1793'te Süleyman Bey ve 1798'de Sadık Mehmed Ağa tarafından muhassıllık olarak idare edilmiştir²⁹⁶.

Farklı birçok yönetim formunu görebileceğimiz bir sancak hüviyetinde olan Amasya Sancağı, XVI. yüzyıldan itibaren şehzade, sancakbeyi/mutasarrıf, mutasarrıf nezdinde yönetimi devralan mütesellim ve nihayetinde muhassıllar tarafından idare edilmiştir. Sancak gelirlerinin tasarrufu bakımından değerlendirildiğinde ise has, arpalık has, mutasarrıflık, malikânelik ve muhassıllık olarak yönetilmiştir²⁹⁷.

Yönetim sistemindeki bu değişim ve dönüşümler idare edilen zümrenin sosyoekonomik yaşamını nasıl etkiledi? Mültezimler, mukataa olarak açık arttırmaya çıkan işletmeleri önemli miktarda bir meblağ ile elde etmekteydiler. Mukataaları başlarda 1 ile 3 yıl daha sonra 3 ile 5 yıl ve en sonunda ömür boyu elde etme fırsatını yakaladılar. Bu müzayedeler üst düzey devlet idarecileri ile belli bir gelir seviyesine ulaşan kişiler arasında cereyan etmekteydi. Reayadan bir kişinin müzayedede rekabet edebilme ihtimali yoktu. Malikane sahipleri de sarf ettikleri paradan daha fazlasını elde etmek için mukataanın verimliliğini arttırmayı düşünmek yerine daha çok vergi tahsiliyle ilgilenmeye başladılar. Alt sözleşmelerle vergi toplama işini mukataa bölgesinin yerel zenginlerin eline bıraktılar. Doğal olarak da bu alanı suistimale açık hale getirdiler.

Mukataa gelirlerinin sorunsuz bir şekilde kanunların yol göstericiliğinde tahsil edilip defterlere kaydedildiği örnekler de pek tabii mevcuttur²⁹⁸. Bunların bir kısmı önlem olarak

²⁹⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 62-63, Muhassıl başlarda eyalet veya sancağın padişah ve ailesinin hassına ait vergi gelirlerini toplayan görevliyi ifade ederken, XVIII. yüzyılda bu göreve ek idari yönetimin de tahsis edilmesiyle idare edilen sancaklar muhassıllık olarak anılmaya başlanmıştır bkz. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul 2010.; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 2013, s. 22.

²⁹⁶ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 62-79.

²⁹⁷ Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Şehzadelerden Mutasarrıf Paşalara Amasya Sancağı'nın Yönetimi", s. 61.

²⁹⁸ Mizan-ı harir mukataasının 1758-59 senesine ait iltizamı Ali Ağa'ya verilmiştir bkz. AŞS. 49, 66/1, Amasya'da cerime (suçludan alınan para cezası) mukataasının 1759-60 yılı iltizamı Hüseyin Ağa'ya

kadı sicillerine kaydedilirken bir kısmı da yapılan usulsüzlükler üzerinedir. Sicillerin kaynak değeri de burada ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birinde Maraş, Karaman ve Sivas eyaletlerinin duhan mukataasından İnebolu, Bartın, Araklı, Sinop ve Samsun iskelelerinin 1748-49 yılı rüsum-ı mirisinin tahsili ayandan el-Hac Mehmed'e verilmiş iken bazı kişilerin mukataa tahsiline çeşitli bahaneler çıkararak karşı koyduğu belirtilmiştir²⁹⁹. 1755 yılının Mart/Nisan ayına ait bir başka kayıta bir malikane mutasarrıfı ise mukataanın her sene 50 kuruşluk mal hasadının zamanı gelince sorunsuz yapıldığını, ancak her yeni gelen sancak mutasarrıflarının bu meblağı reayadan tekrar tekrar talep ederek reayanın sıkıntı çekmesine neden olduğunu belirtmiştir³⁰⁰. Belli bir nüfuza sahip yerel ayan ailelerinden bazı kişiler de kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekten çekinmemektedir. Amasya Sancağı'nın kaza ve nahiyeleri ile Amasya'daki mizan-ı harir (ipek) mukataası senelik 101.400 akçe mal ile Abdurrahman, Ebubekir, El-hac Hüseyin, Ömer ve Mehmed'e müşterek olarak verilmişken Rahtvanzâde Ahmed, bazı gizli yerlerde harir (ipek) satışı yapmıştır. Aslında kanunlara göre resm-i mizaniyenin tahsilinde kolaylık sağlamak için şehir içinde iki bölgede ipek satışına izin verilmiş ve berat alan kişilerin burada satış yapması istenmiştir. Ancak Rahtvanzâde Ahmed, bu kanunu ihlal ederek asıl beratla bu görevi alan kişilerin zarar etmesine neden olmuştur. Rahtvanzâde ailesi Amasya'nın önde gelen yerel ayan ailelerindedir. Bu aile mensupları çeşitli görevler üstlenerek şehir hayatında söz sahibi olmuşlardır. Hatta Rahtvanzâde Ahmed, 1760 senesinin Nisan/Mayıs ayı başlarında mutasarrıf Ebubekir Paşa tarafından mütesellimliğe kadar yükseltilmiştir³⁰¹. Toplum içinde önemli görevler üstlenerek belli bir yer edinen bu kişilerin kanunsuzları pek tabii kötü örnek oluşturmakta ve peşinden gidecek kişilere cesaret verebilmekteydi. Merkezi hükümet kendisine yansıyan bu kanunsuzlukları önlemek için ferman çıkararak ilgili bölgelerin yöneticilerine göndermiştir. Buna göre, şehir kasaba ve köylerde hasıl olan harir öşrünü alan ya da gizleyen olursa ele geçirildiklerinde iki kat vergi ödeyecekleri, resmi mizana muhalefet edenlerin de miriye 25.000 kuruş ödemek üzere nezre bağlanacakları belirtilmiştir. Miri mizanın zarar etmesine neden olan ayandan bazı kişilerin bu görevden uzaklaştırılmaları, Amasya'da harir yüklerinin satışının şehir içindeki Taşhan ile yakınındaki iki han dışında başka bir yerde yapılmaması eğer bu emre karşı gelenler olursa da isimlerinin bildirilip Samsun

verilmiş ve iltizam bedeli sorunsuz teslim alınmıştır bkz. AŞS. 97/1; 1761-62 yılı ağded-i ağnam mukataası el-Hac Mehmed Sadık Ağa ve bedeli sorunsuz bir şekilde tahsil edilmiştir AŞS. 51, 12/1; AŞS. 51, 84/1.

²⁹⁹ AŞS. 45, 37/3.

³⁰⁰ AŞS. 46, 50/2.

³⁰¹ AŞS. 49, 110/1.

kalesinde hapsedilmeleri istenmiştir³⁰². Bu belge 16 Kasım 1758 tarihli olduğuna ve Rahtvanzâde Ahmed de 1760 yılında mütesellim tayin edildiğine göre Rahtvanzâde Ahmed'in belirtilen ceza uygulamalarından pek etkilenmediği söylenebilir.

Miri mukataalara dair yapılan kanunsuzluklar tüm uyarı ve ceza tehditlerine rağmen devam etmiş olmalı ki 1781-82 yılında tüm eyaletleri ilgilendiren genel bir ferman çıkarılmıştır. Şâm, Haleb, Diyârbekir, Mardin, Adana, Ayıntâb, Malatya ve Tokat'ta miri mukataalar bazı devlet adamları ve ayanlarının uhdelere bırakılmıştır. Ancak mukataalar, bu kişilerin daha fazla para hırsı nedeniyle sürekli el değiştirmiştir. Kendi menfaatleri için tohum ve diğer ihtiyaçlarını faizcilerden birkaç misli akçe vererek temin eden mukataa sahipleri, ele geçirdikleri miri mukataayı ancak bir veya iki sene ellerinde tutabileceklerini düşündüklerinden ve her sene artan faizlerin ödenmesinde ziraattan, bağ ve bahçelerden edindikleri kazancın yeterli gelmemesinden dolayı daha çok kâr sağlama adına reayaya fazla vergi yüklemişlerdir. Mukataa sahiplerinin kendi çıkarlarını gözetmesinden dolayı reaya perişan bir duruma düşürülmüştür. Şehir yöneticilerine reayayı rencide etmemeleri, kendi serbestiyetleri üzere hayatta oldukça malikaneyi kontrol etmeleri için berat verildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda mukataa sahibinin öldüğünde muacceleli vermek şartıyla malikaneyi oğluna devredilebileceği eğer ödemezse tekrar devlete intikal edileceği de bildirilmiştir³⁰³.

3 Mayıs 1792 yılına ait bir kayıta Amasya mukataasının el-Hac Ali Paşa ve oğlu Mikdad Ahmed Paşa'ya müşterek olarak verildiği belirtilerek, el-Hac Ali Paşa ve oğlu Mikdad Ahmed Paşa'nın mukataanın az miktarda ve sadece mutasarrıfına yetecek kadar olduğunu söylemesi halinde onlara iltimas edilmemesi, sefer vakti geldiğinde 8.150 kuruş seferiyyeyi ve seferin olmadığında da 3.000 kuruş hazariyyeyi vaktinde Hazîne-i Âmire'ye teslim etmeleri, hisselerine düşen muacceleli ödemeleri karşılığında hayatta oldukça malikaneyi zapt edebilecekleri belirtilmektedir³⁰⁴.

Aslında yukarıda mukataa adı altında ömür boyu bir bölgenin kaderinin belli bir ailenin eline terk edilmesini görmüş bulunmaktayız. Bu dönemde Amasya ve diğer şehirlerde merkezîyetçiliğin geri plana düşmesiyle hüküm süren bu aileler kanun ve nizamı kendi çıkarları doğrultusunda tatbik etmişlerdir. Ayanlar, sicillere en üst idareciden en altına

³⁰² AŞS. 49, 51/1. 1758 yılında bu sefer el-Hac Hüseyin, Ömer, Abdurrahman ve Mehmed tekrar merkeze bir arzuhal göndererek müşterek olarak uhdelerinde bulunan Amasya mizan-ı harir mukataasının sümün (8/1) hissesine mutasarrıf olan Ebubekir'in eskiden beri kâtibî olmayan mukataaya kendi arzıyla kâtip tayin ettirdiğini belirtmekte ve bu tayine rızalarının olmadığını belirterek iptalini istemektedirler bkz. AŞS. 49, 66/3.

³⁰³ AŞS. 59, 35/4.

³⁰⁴ AŞS. 59, 35/4, 45/1.

kadar meydana gelen olayları kendilerine göre değerlendiren, bazen reyanın hakkını sömüren, vergi yükü altında ezen bazen de reyanın tarafında olup (ya da öyleymiş gibi görünüp) uğradığı haksızlıkların peşine düşen bir konumda yansımışlardır. Halka yüklenen ağır vergiler, kanunsuz atamalar ve onların bu hareketlerinden cesaret bulan eşkıya ya da yine bu uygulamalardan bunalıp dağa çıkıp insanların can, mal ve namuslarına yönelik yapılan saldırılar gündelik hayatın seyrini olumsuz yönde etkilemiştir.

XVIII. yüzyılda savaşların kaybedilmesiyle yaşanan toprak kayıpları neticesinde tımar sayısı hayli azalmıştır. Buna rağmen halk geçimini sağlayabilmek için tımarlara talip olup, ele geçirdikten sonra da savaşa gitmeyi reddetmiştir³⁰⁵. Savaşa katılan tımarlı sipahilerin sayısı yok denecek kadar azdı. Bu dönemde verilen tımarların çoğu alaybeyi bayrağı altında bulunma şartı taşıyordu³⁰⁶. Savaşa gelmeyenlerin tımarlarının ellerinden alınıp başkasına verileceği şeklindeki ikazlara rağmen fayda getirmemiş hizmet yerleri terk edilmiştir³⁰⁷. Tımar olan bazı köy topraklarını işleyenler vergi vermemek için seyyid, yeniçeri, sipahi gibi askerîlik iddia etme yoluna gitmiştir³⁰⁸. Bazıları da gayri hukuki yollarla tımarı kendi üzerlerine geçirmiştir. Bunlardan birinde Ali isimli bir kişi, 5.100 akçe tımara mutasarrıf olan babası el-Hac Ali'nin vefat etmesiyle tımarının mahlul kaldığını yine Geldigelen nahiyesinde İlnik köyüne 9.084 kuruş tımara mutasarrıf olan alaybeyi vekili Hacı Mehmed'in kendi tımarına kanaat etmeyip bu tımarı Mehmed ismine tekrar berat çıkararak kaydettirdiği belirtilmiştir. Mehmed'in başka başka berat çıkararak kullandığı tımarın beratının lağvedilerek kendisine verilmesini istemektedir³⁰⁹. Anadolu'da merkezi otorite boşluğundan istifade ederek iyice kökleşen ayanların idari yönetiminde olan bölgelerde baskıcı, suistimale açık yönetim yerel halkın üzerinde kendini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Sosyoekonomik koşulların ağırlığı ile belli bir güce sahip olmayanların hakları çok kolay bir şekilde sömürülmüştür.

2.2. ŞEHİR İDARECİLERİ

2.2.1. Ehl-i Örf Mensupları

³⁰⁵ Yücel Özkaya, *18.Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, s. 46.

³⁰⁶ AŞS. 54, 55/1, 55/2, 59/1, 59/2, 59/3, 67/1; AŞS. 56, 60/1, 60/2, 61/1.

³⁰⁷ AŞS. 49, 103/2.

³⁰⁸ AŞS. 49, 48/2.

³⁰⁹ AŞS. 51, 65/2.

2.2.1.1. Mutasarrıf

XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında sancak yöneticisi klasik dönemden farklı olarak sancakbeyi yerine mutasarrıf olarak tabir edilmiştir. Aslında “*Osmanlı idari teşkilatında bir görev ya da memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden kişi anlamına gelen mutasarrıf*” kelimesi, XVII. yüzyıl başlarından itibaren sosyo-ekonomik değişimlere bağlı olarak sancağa veya livaya gönderilen idareci anlamına dönüşmüştür³¹⁰. XVIII. yüzyılda yaygın olarak sancaklara *bey* olmayan, *paşa* rütbeli kişilerin tayin edilmesinden dolayı bu kişiler sancakbeyi ya da mir-liva olarak değil mutasarrıf olarak anılmıştır. Bunda Osmanlı taşrasındaki yönetim birimlerinin mukataaya dönüştürülerek iltizama verilmesi, askeri yönlerinin azalması ve daha çok ekonomik açıdan değer kazanmalarının etkili olduğu söylenebilir³¹¹.

Padişah fermanıyla göreve atanan mutasarrıfların bir kısmı birden fazla kez yönetime atanmakta ve genellikle de mütesellimleri aracılığıyla bu görevi yerine getirmekteydiler. Bunlardan Cevher Paşa altı (1741, 1744, 1748, 1752, 1754, 1762), Ebubekir Paşa beş (1749, 1753, 1755, 1758, 1765), Ömer Paşa iki (1745,1757) Süleyman Paşa iki (1761, 1763) ve Mikdat Ahmed Paşa'nın da iki kez (1778,1781) mutasarrıf olarak atandığı görülmektedir. Örneğin, 1761 yılında Amasya mutasarrıfı olan Süleyman Paşa'ya 1763 yılında gönderilen fermanda tekrar mutasarrıf olarak atandığı bildirilmiştir³¹². Bu paşalardan hariç Amasya Sancağı tasarrufunda bulunan bey ve paşalar ise şunlardır: Hasan Paşa (1749), Zaralı Mehmed Paşa (1753), Abdullah Paşa (1754), Ömer Paşa (1757), Hüseyin Paşa (1763), Halepli Abaza Mehmed Paşa (1766), Ahmed Paşa (1767), Hacı Hidayet Paşa (1768), Hacı Sadık Mehmed Paşa (1770), İsmail Paşa (Mayıs sonları 1770), Halil Paşa (1772), Canikli Ali Paşa (1773), Yusuf Paşa (1776), Hacı Ali Paşa

³¹⁰ Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 377.

³¹¹ Orhan Kılıç, “Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Şehzadelerden Mutasarrıf Paşalara Amasya Sancağı'nın Yönetimi”, s. 55; Sancak idarecilerinin mutasarrıf olarak anılması XIX. yüzyılda gerçekleşmiş ve uzun süre devam etmiştir. Bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 22.

³¹² “-ber vech-i arpalık Amasya Sancağına mutasarrıf Çeteci Abdullah Paşa kayni Ahmed Paşazade Süleyman dame ikbalehu tevki ref-i hümayun vasil olucak malum ola ki sen ki mir-i miran-ı kiramin yarar ve namdarı olup her vechle müstehakk-ı inayet ve atıfet olduğun ecilden halıya hakkında mezid-i inayet-i şahane ve mezid-i re'fet-i seniyye-i padişahanem zuhura götürülüp işbu 1176 senesi Şevval'in onuncu gününden avatıf-ı aliye-i müllükane ve avarif-i behiyye-i hüsrevhanemden şeref yafte-i sudur olan hattı hümayun-ı şevket-makrun mucubince ber vech-i arpalık Amasya Sancağı yine sana tevcih ve inayet edip ilanı için tayin olunmuştur. Budur ki hattı hümayun şevket makrunum ile sadır olan ferman-ı alışanım celil-ül-kadrum mucubince tehir ve tevakkuf etmek zıkr olunan Amasya Sancağı'na ber vech-i arpalık sen mutasarrıf olup zabt u rabtında reaya ve berayanın himayet ve siyanette ve saire fermanım olan hidemat-ı aliyemin eda ve teşşiyet ve tekmilinde bezl-i iktidar ve sai bi şimar eyleyüp min ba'd-ı fukara raiyyet ve sükkân-ı vilayet kıtat-ı memlekete bir vecihle zulm u teaddi ve tecavüzden bagayet ihtiraz ve ictinap üzere olasız” bkz. AŞŞ. 49, 109/3; AŞŞ. 51, 74/2.

(1780), Halil Paşa (1780), Mustafa Paşa (1781), Mehmed Paşa (1781), Hasan Paşa (1788) göreve tayin edilmiştir³¹³. XVIII. yüzyılın son on yılında ise Amasya muhassıllık olarak yönetildiğinden Emin Mehmed Ağa (1790), Hayreddin Ragıb Paşa (1791), Çapanoğlu Süleyman Bey (1792), Hacı Lütfullah Ağa (Hacı Lutoğlu)³¹⁴ (1793), Süleyman Bey (1794), Hazinedarzade Süleyman Bey (1795), Süleyman Bey (1797), Sadık Mehmed Ağa (1799) muhassıl olarak atanmışlardır.

XVIII. yüzyılda devlet kademelerinin her alanında meydana gelen değişimlerle birlikte artık eyalet ve sancak yöneticileri bey ve paşalar arasından seçilir olmuş, vali olması gerekirken yeterli tevcih edilecek yönetim birimi bulunmadığı için birçok bey ve paşaya durumlarına göre bir veya birkaç sancağın yönetimi arpalık olarak verilmiştir. Bununla birlikte başka görevi olan vezir veya paşaya ek gelir olması için sancak tevcih edilmiştir³¹⁵. Yüzyılın ikinci yarısında da bu durumun devam ettiği görülmektedir. Örneğin Amasya Sancağı, 1756 yılında Maraş Beylerbeyi olan Abdullah Paşa'ya³¹⁶, 1758 yılında Karahisar-ı sahip Sancağı mutasarrıfı olan Ebubekir Paşa'ya³¹⁷, 1762 yılında Çorum Sancağı mutasarrıfı olan Cevher Paşa'ya ber vech-i arpalık olarak verilmiştir³¹⁸. Sancakta görev yapacak mutasarrıflar için devlet tarafından tahsis edilmiş kamusal bir bina bulunmamaktadır. Bu durum Amasya'ya has bir özellik olmayıp ülke genelinde yaşanan bir durumdur. Bundan dolayı, mutasarrıf ailesi ve kapı halkı ile kendisine uygun "saray" denilen büyük bir binada ikamet etmiş ve burayı ayrıca yönetim binası olarak da kullanmıştır. Bu binanın kira gideri, menzil kirası ile kendi maaş ve personel giderleri sancak ahalisinden imdad-ı hazariyye, imdad-ı seferiyye ve aidat-ı muayyene isimleri altında tahsil edilmiştir³¹⁹. 1763-64 yılında masraf kalemlerinin tek tek belirtildiği imdad-ı hazariyye kaydında

"...Amasya Sancağı mutasarrıfı Süleyman Paşa hazretlerine baha-i zahire 150 kuruş...", *"...Süleyman Paşa hazretlerinin bir senelik konak kirası 240 kuruş..."*, *"...Süleyman Paşa hazretlerinin muhtar başına ve konakçısına 60 kuruş..."*

³¹³ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 34-74.

³¹⁴ Hacı Lütfullah Ağa Amasya muhassılı Süleyman Bey'den 1793 yılında iltizam ederek Amasya mütesellimi olmuştur. Bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 67.

³¹⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 11.

³¹⁶ AŞS. 46, 51/1.

³¹⁷ AŞS. 49, 49/1.

³¹⁸ AŞS. 51, 60/3.

³¹⁹ Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 377.

şeklinde Amasya mutasarrıfı ve maiyetindekilerin giderleri tespit edilmiştir³²⁰. Yine bu sarayların onarım, bakım ve ısıtma giderleri de sancak halkı tarafından karşılanmıştır. 1761 tarihinde Amasya mütesellimi Rahtvanzâde Ahmed Bey'e gönderilen bir buyruldu da Amasya sancak mutasarrıflarının ikamet edeceği sarayın eskiden olduğu gibi tamir edilmesi istenmiştir³²¹.

Mutasarrıf olarak sancağa tayin edilen idareciler sefer zamanlarında ordunun zahire, piyade, nakliye gibi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik isteklerin toplanıp orduya aktarılmasıyla görevlidir³²². Ancak en önemli görevi reayayı koruyup huzurunu sağlamaktır. Aksinin yaşanması halinde mutasarrıflar, sorumluların yakalanıp cezalandırılması ve reayanın refahının tesis edilmesi hususunda sık sık uyarılmıştır. Örneğin, 1761 senesi mutasarrıfı Cevher Paşa'dan şehrin ileri gelenleriyle birlikte reayayı müşkül duruma sokan ve haksız para talep eden levend eşkıyasının üzerlerine gidip haklarından gelmesi istenmiştir. Cevher Paşa da mütesellim Musa Bey ve maiyetleriyle birlikte eşkıya üzerine gitmiş ancak Kutluca Köyü civarında eşkıyanın kurduğu tuzak maiyetindeki birliğin dağılmasına neden olmuştur³²³. Cevher Paşa'nın başarısızlığı üzerine önceki mutasarrıf (1760-61 yılı) Süleyman Paşa ve 1762-63 yılı mutasarrıfı Mehmed Paşa, eşkıya taifesiyle girişilen mücadelede üstün başarı sergilemiştir. Her iki mutasarrıfın bu başarıları takdir edilerek Çorum Sancağına giren eşkıyayı takip etmek üzere Mehmed Paşa'ya Çorum Sancağı, Süleyman Paşa'ya ise tekrar Amasya Sancağı ihsan edilmiştir³²⁴. Bu gibi durumlarda idari makamın boş bırakılmaması elzem bir mesele olduğundan 1762 yılında Süleyman Paşa ayan başı olan Gürcizâde Halil Bey'e vaziyeti anlatan bir inha göndererek sancağın eşkıya saldırılarına karşı savunmasız bırakılmaması adına kendisi sancağa dahil olana kadar mütesellim olarak atandığını bildirmiştir³²⁵.

Tüm atamaların dışında bazı yerel güçlerin bölgesel güç olarak yükselip sistemli olarak kendi yönetim sahası dışındaki bölgelerde eşkıyalık veya yağma hareketlerine dahil olduğunu tespit etmek de mümkündür. Bu durum yerel güçlerin şahsi servetlerini arttırarak bölgesel hatta imparatorluk siyasetinde söz sahibi olacak konuma

³²⁰ AŞS. 51, 36/2.

³²¹ AŞS. 49, 110/2.

³²² AŞS. 54, 50/1, 50/2, 212/1, 213/2.

³²³ AŞS. 51, 62/1; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 43.

³²⁴ AŞS. 51, 74/2; Çorum mutasarrıfı olan Mehmed Paşa Hüseyin-âbâd ve Alaca tarafına kaçan eşkıyayı toptan yok ederek büyük yararlıklar gösterdiğinden vezaretle Trabzon valisi oldu bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 44.

³²⁵ AŞS. 51, 75/1.

yükseldiklerini göstermektedir. Amasya üzerinde de belli dönem tasarrufları bulunan Canikzâdeler bu duruma güzel bir örnektir.

Amasya'da sancak idarecilerinin yüzyılın ciddi bir sorunu haline gelen eşkıyaları takip ya da sefer için görevlendirilmeleri idarenin kısa sürelerle el değiştirmesine neden olmuş ve bu durum kuşkusuz çeşitli suiistimallere de açık kapı bırakmıştır. Bu değişikliklerden en çok etkilenen yine reaya olmuş, eşkıya zulmüne uğradıkları yetmezmiş gibi bir de kendilerini himaye etmekle görevli olan yöneticiler tarafından mağdur edilmişlerdir. Bu konu başka bir bölümde ele alınacağından tekrara düşmemek adına burada kısa tutulmuştur³²⁶.

2.2.1.2. Mütesellim

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren sancakların arpalık şeklinde tevcih edilmesi usulü, XVIII. yüzyılda yaygın hale gelmiştir. Mutasarrıf olarak anılan sancak idarecileri başka bir şehirde ikamet etmeleri, seferlerde görevli bulunmaları ya da eşkıya takibi gibi farklı görevlere memur edilmeleri sebebiyle yerlerine burayı yönetecek bir mütesellim tayin etmişlerdir³²⁷. Sancağın en üst mevkideki idarecilerinden olan mütesellimlerin tayin usulleri ve yetki alanlarıyla ilgili kadı sicilleri kayda değer bilgiler sunmaktadır. Kadı sicillerindeki belgelere göre mütesellim atamaları valiler kanalıyla bir buyruldu ile kadılara, kethüda yerlerine, yeniçeri serdarlarına, ayan-ı vilayet ve iş erlerine duyurulmaktadır. Bu tayinlerin özellikle yerel ahaliyi ve sancağı kollayabilecek ve vergileri hakkıyla toparlayabilecek güçlü ve kararlı kişiler arasından seçilmesine ehemmiyet verilmiştir³²⁸. Mütesellimlerin görev süreleri sancak mutasarrıflığı sürelerinin kısalığı ve belirsizliğine bağlı olarak en fazla bir yıl veya üç-beş ay kadar kısa sürmüştür³²⁹.

Osmanlı yerel yönetimindeki üst düzey memur olan mütesellimler buldukları bölgelerdeki asayiş ve düzeni sağlamakla yükümlüydü. Bunun yanı sıra olası silahlı bir kalkışmayı bastırmak, seferlere asker toplayarak iştirak etmek ve merkezin ihtiyacı olan

³²⁶ Bkz. Yöneticilerin Kanun Dışı Hareketleri

³²⁷ Yücel Özkaya, "Mütesellim", *DİA*, C. 32, 2006, s. 20; Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Şehzadelerden Mutasarrıf Paşalara Amasya Sancağı'nın Yönetimi", s. 53-54.

³²⁸ AŞS. 46, 43/2; ayrıca bkz. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 205; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *AÜDTCF Dergisi*, 28/3-4, Ankara 1977, s. 372.

³²⁹ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 25; Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 205

emtia gereksinimlerini sağlamalıydı³³⁰. Tayin beratlarında mütesellimlerden sıklıkla ahalinin asayişinin kollanıp, verginin eskiden olduğu üzere usulünce tahsil edilmesi ve eşkıya taifesinin *zabt u rabtının* sağlanması gibi konulara dikkat etmeleri istenmiştir. Tayin beratlarında özellikle usulünce vergi tahsil edilmesi hususu üzerinde durulması bu alanın önceki mütesellimler tarafından sürekli suistimal edildiğine işaret etmektedir³³¹. Önceleri kul sistemi içinden yetişme beylerbeyi ya da sancakbeylerinin kapı halkından seçilen mütesellimler, giderek güçlenen taşralı ve yerli kişilerden seçilmeye başlanmıştır³³². Mutasarrıflar, mütesellimleri genelde nüfuzundan istifade etmek amacıyla yönetim bölgesini tanıyıp bölge halkını yönlendirebilecek kişiler arasından seçmişlerdir. Buradaki asıl amaçlardan biri vergi gelirlerini tahsil edip sahibine ulaştırmak olduğundan genel olarak bu kudrete sahip memleket ayanı ya da şehrin önde gelen ailelerinden kişiler tercih edilmiştir³³³. Sicillerin bize sunduğu belgeler ışığında bu durumun Amasya için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. 1753 yılında şehrin köklü aileleri arasındaki Fazlıoğullarından sipahiler kethüdası Hacı Mustafa Ağa mütesellim olarak tayin edilmiştir³³⁴. Yine 1763 yılında şehrin ileri gelen ayan ailelerinden olan Gürcizâde Halil Bey'e sancağın zapt ve idaresi ve ayrıca vergi aidatlarının toplanması için mütesellim olarak tayin edildiği bildirilmiştir³³⁵. Bu yüzyılda birçok sancak idaresi artık mütesellimler tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Mütesellimlerin yerli ayanlar arasından tayin edilmeleri idari bir güç olarak sivrilmelerine neden olurken birçok yerin gelirinin malikane olarak verilmesi de iyiden iyiye zenginleşmelerini sağlamış, bu durum merkezi yönetimin gücünün Anadolu'da daha az hissedilir olmasına neden olmuştur³³⁶.

2.2.1.3. Ayan

³³⁰ Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955, s. 14; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 25.

³³¹ AŞS. 46, 43/2, AŞS. 49, 110/1, AŞS. 51, 60/2, AŞS. 58, 12/1.

³³² Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarik Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 366.

³³³ Ahmet Gökhan Kaynakçı *18. Yüzyılın İlk Yarısında Konya*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2020, s. 46.

³³⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 42.

³³⁵ AŞS. 46, 43/2. "kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Amasya ahalisinden Gürcizade Halil Bey zide mecduha inha olunur ki hala ber vech-i arpalık mutasarrıf olduğumuz Amasya sancağının zabt u rabt ve aid olan aidat payesini ahz u kabz eylemek üzere işbu 1176 senesi mah-ı Safer'ül-hayr'ın yirmibirinci gününden zabt eylemek üzere tarafından mütesellim nasb ve tayin olduğun ecilden işbu mütesellimlik buyrulduhu tahrir ve isdar ve serdarlık üzere irsal olundu...". AŞS. 51, 65/1.

³³⁶ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", s. 696.

2.2.1.3.1. Yerel ayan aileleri

Osmanlı'da "ayan" tabiri XVI. ve XVII. yüzyıllarda toplumun hatırı sayılır nüfuzlu kişileri için kullanılmıştır. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kapıkullarının, mültezimlerin, mukataa eminalerinin, yüzyılın sonlarına doğru ise beylerbeyilerinin, emekli kadı ve müftülerin, yerli ahaliden olup zamanla zenginleşen kişilerin bu gruba dahil olmasıyla ayan ve eşrâf sayısı iyiden iyiye artmıştır³³⁷.

XVIII. yüzyılda şehir idaresinde mutasarrıf, mütesellim ve kadının yanı sıra ayanların da etkili olduğu görülmektedir. Nitekim bu duruma Amasya Sancağında da tesadüf edilmektedir. Örneğin, 1761 yılında -ser ayan- olarak Torun es-Seyyid Ali Ağa seçilmiştir³³⁸. Amasya sicillerdeki ferman ve buyuruldu örneklerinde sıklıkla rastlanılan a'yân-ı vilâyetler³³⁹, "*Amasya kadısı, Amasya mütesellimi, kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı ve ayân-ı vilâyet iş erlerine inhâ olunur ki...*" şeklinde şehirdeki hiyerarşik sırada yerini almıştır³⁴⁰. Devlet ve halk arasındaki ilişkilerde önemli role sahip olan ayân-ı vilâyetlere daha çok ehl-i zimmet ve nasarânın rüsûmları³⁴¹, sefer-i hümâyûn için lâzım gelen malzemelerin tedârîki³⁴², eşkıya takibi³⁴³, imdâd-ı masârif-i hazariyye ile ilgili kayıtlarda yer verilmiştir³⁴⁴.

XVIII. yüzyılda etkin bir pozisyonda olan ayan aileleri gerek şehir ekonomisini gerekse merkezi yönetimi yönlendirmede önemli görevler üstlenmişlerdir. Genellikle etkin oldukları bölgede yönetici olarak tayin edilmişlerdir. Zamanla güçlenip, kendi aralarında rekabete giren ayan aileleri bölgelerinde sıkı bir iç çatışmanın yaşanmasına da neden olmuşlardır. Bu tür hadiselerde devlet, alternatif güç olarak diğer ileri gelen ailelere yönelerek güçlü aileyi bertaraf etme yani denge siyaseti izleme yoluna gitmiştir³⁴⁵.

³³⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, s. 137.

³³⁸ AŞS. 49, 21/1.

³³⁹ Molla, kadı, müftü, müderris, seyyid ve tarikat şeyhi gibi ilmiye mensupları. Kethüda yeri ve yeniçeri serdarı gibi kapıkulları ve bunların mâzul ve emeklileri ile çocukları, kasapbaşı ve bakkalbaşı gibi esnafın önde gelenleri, zahireci, kuyumcu, sarraf, bezzaz ve çuhacı gibi tüccar ve mültezimleri ayandan sayılmış ve Osmanlılar da bunların hepsine birden "a'yan- ı vilayet" adı verilmiştir. Bkz. Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 195-96.

³⁴⁰ AŞS. 46, 39/3, 110/3.

³⁴¹ AŞS. 49, 100/3.

³⁴² AŞS. 49, 37/1.

³⁴³ AŞS. 49, 43/1, 47/2, 58/2.

³⁴⁴ AŞS. 45, 39/2.

³⁴⁵ Saim Savaş, "XVIII. Asırda Sivas'ta Bir A'yan Ailesi Zaralızâdeler", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. VIII, İzmir 1993, s. 88-89.

Sivas eyaletinde ayanlık iddia edip reayanın üzerinde güç ve baskı uygulayanların sayısı hayli fazladır³⁴⁶. Ayanların etkin bir şekilde sahnede olduğu XVIII. yüzyılda Sivas eyaleti üzerinde de büyük ayan ailelerinin hakimiyeti bulunmaktadır. Zaralızâdeler³⁴⁷, Kenanzâdeler³⁴⁸, Çapanoğulları³⁴⁹ ve Caniklizâdeler³⁵⁰ bölgenin önde gelen âyan ailelerindedir. Mahkeme sicillerinden belirleyebildiğimiz kadarıyla Amasya, Zaralızâde, Caniklizâde ve Çapanzâde gibi büyük hanedan ailelerinin idaresinde kalmıştır. Bu aileler ayan kökenli yerli ailelerden, ayan-ı vilayetin içinden çıkmalarına rağmen resmi ayan olarak mütalaa edilmemektedirler. Bu hanedanlar, devlet tarafından kendilerine büyük rütbelere ve bölgelere verilen, halk nezdinde büyük saygı duyulan ailelerdendir ve sadece kendi bölgelerinin değil Anadolu’da pek çok bölgenin idarecisi konumuna yükselmişlerdir³⁵¹. Bunların yanı sıra 1750’li yıllarda Amasya’da Fazlızâde, Rahtvanzâde gibi irili ufaklı yerel ayan ailesinden kişilerin de idareci olarak görev aldıkları ve bunların muhtelif zamanlarda nüfuzlarını farklı şekillerde hissettirdikleri görülmektedir.

Hanedan ailelere geçmeden önce XVIII. yüzyılın başlarında bölgesel güç olarak ortaya çıkan, Sivas’ın Zara karyesinde yaşayan ve Osmanlı yönetimi tarafından yaşadıkları karye ile tanımlanan Zaralı ailesinin Amasya’daki faaliyetlerinden bahsetmekte fayda görmekteyiz³⁵². Ailenin önde gelen isimlerinden olan Mehmet Paşa, 1745 yılında Amasya mutasarrıfı, 1747 yılında ise Sivas valisi olmuş ve böylece Amasya’da etkin bir konuma yükselmiştir³⁵³. Mehmed Paşa, ailenin kökleşmesine önemli katkı sağlayan, bu görevleri

³⁴⁶ Çorum’da Kör Hafız isimli eşkıya ile birlikte hareket eden ve ardından ayanlık iddiasıyla ortaya çıkan Ali, etrafında topladığı kalabalık maiyetiyle halka eziyet etmiş bu nedenle sürgün edilip hapis cezası almıştır. Sivas eyaletinde yaşanan bu tür olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 92-99.

³⁴⁷ Zaralızâdeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A’yan Ailesi: Zaralızâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

³⁴⁸ E. Erhan Uygunuçarlar, *Kenanzâdeler*, Kitabevi Yay., Sivas 2019.

³⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Çapanoğulları”, *Belleten*, TTK, S. 150, Ankara 1974, s. 215-261.

³⁵⁰ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003; Canay Şahin, *The Rise and fall of an Ayan family in eighteenth century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003; İbrahim Serbestoğlu, “Âyanlar Çağında Amasya’nın İdaresi: Caniklizâdeler ve Amasya”, *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara 2017, s. 59-82.

³⁵¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, s. 137; Yücel Özkaya, Anadolu’da büyük bir kudrete sahip olan ailelerin ayanlığı nasıl ele geçirdiği hakkında önemli bilgiler sunduğu çalışmasında, Kayseri (Kalaycıoğulları, Emir Ağazadeler, Zennecioğulları), Ankara (Müderrişzadeler, Nakkaşzadeler, Muslu Paşazadeler) ve Konya’da (Gaffarzadeler) ayan olmak için mücadele veren hanedan aileleri ele almıştır. Bkz. Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, C. 42, S. 168, Ekim 1978, s. 667-723.

³⁵² Muhammed Aydın, *Sivas’ta Ayan Aileleri*, Belediye Yay., Sivas 2015, s. 46-47.

³⁵³ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmani*, IV, İstanbul 1996, s. 1078.

ifa ederken çeşitli yollara başvurarak otoritesini arttıran hatta yönetime baş kaldırma cüretinde bulunan bir idarecidir. Öyle ki Mehmet Paşa, 1749 tarihinde Amasya'da devlet hazinesine gönderilmek üzere toplanan vergilere el koymuştur. Durumdan haberdar edilen padişah paşayı uyarsa da bu uyarılar paşaya pek sirayet etmemiştir³⁵⁴.

1750 tarihinde tembih ve ihtarlara rağmen fukaraya zulmedip ahaliyi rencide ettiği tespit olunan Mehmet Paşa tekrar aynı göreve getirilmiş, yaptığı hataları tekrar etmemesi gerektiği kendisine sert bir dille bildirilmiştir³⁵⁵. Daha sonra devlet yöneticileri ince bir siyaset izleyerek yerel gücünü parçalamak amacıyla Mehmed Paşa'yı Trabzon Valiliği'ne, Trabzon Valisi olan İbrahim Paşa'yı da Sivas Valiliği'ne tayin etmiştir³⁵⁶.

Çeşitli faaliyetlerde bulunup merkezle arasını düzelteren Mehmed Paşa, daha evvel Amasya'ya ait zimmetine geçirdiği vergileri ödeyeceğini beyan ederek tekrar Amasya Sancağı'na talip olmuştur³⁵⁷. Zimmetindeki parayı tahsil etmek isteyen merkezi hükümet ise Mehmed Paşa'yı yeniden Sivas Valiliği'ne tayin etmiştir³⁵⁸. Aynı zamanda Amasya Sancağı da arpalık olarak paşaya tahsis edilmiştir. Osmanlı yönetimi tarafından arpalıklar etki alanı güçlü ve nüfuzlu yöneticilere verilmekteydi. Bu yönüyle Mehmet Paşa'nın Osmanlı taşrasında kalabalık maiyete sahip hatırı sayılır bir ayan olduğu anlaşılmaktadır³⁵⁹.

Mehmed Paşa kendi yönetim dairesinde nam salmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere merkezi hükümet tarafından bu paşanın nüfuzu kabul görerek bundan istifade yoluna gidilmiştir. Örneğin Samsun-Vezirköprü arasındaki eşkıya hareketlerinin önlenmesi görevi paşaya verilmiştir³⁶⁰. Ancak paşanın hakkındaki olumsuz haberler ve pek çok kez zimmetine para geçirmesi kendisini Osmanlı yönetimi ile ters düşürmüştür. Sancak ahalisinden tahsil edilen vergileri devlet hazinesine değil zimmetine aktarmıştır. Daha sonra muhassıllar tayin ederek zaten vergisini ödemiş olan Amasya Sancağı ahalisine ikinci kez vergi yüklemiştir. Vergilerin tahsil ettirilmesi için de yerel ayandan Fazlıoğullarını görevlendirmiştir³⁶¹. Bu durum Mehmed Paşa'nın hakimiyet kurduğu alanda ne kadar taraftar toplayıp kök saldıgının da göstergesidir. Zira kendisi merkezi yönetim tarafından taşra idaresi için görevlendirilmesine rağmen, yönetim içerisinde yeni

³⁵⁴ BA, MD, 153/37; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 41.

³⁵⁵ BA, MD, 154/374.

³⁵⁶ BA, MD, 154/407.

³⁵⁷ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 41.

³⁵⁸ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, IV, s. 1078.

³⁵⁹ İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralızâdeler*, s. 116.

³⁶⁰ BOA, Cevdet Dahiliye, nr. 7439.

³⁶¹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. 4 zeyl, s. 44; İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralızâdeler*, s. 116.

bir düzen kurarak kendinden daha küçük güçler üzerinden idareyi elinde tutma, vergi toplama ve halkın üzerinde baskı kurma gibi güç gösterilerinde bulunmuştur. Bununla ilgili olarak ahalinin şikâyeti söz konusudur. Ladik kazasının Küpecik, Otuz ve Tatlucak köylerinin ahalileri 600 kuruş tutarındaki hazariyyelerini eyalet mutasarrıfına teslim etmek üzere ayanları Mahmud Çelebizâde Seyyid Mahmut, Hacı Halilzâde Seyyid Süleyman ve Tağyaşzâde Hacı Mehmet'e verdiklerini ancak bu kişilerin parayı teslim etmediğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine vali de verginin bu köylerden tekrar tahsil edilmesini istemiştir. Köy ahalileri zaten ödedikleri vergiyi ikinci defa ödedikleri gibi, ayanlara verdikleri parayı da geri alamamışlardır. Ayrıca eyalet genelinden hazariyye ve seferiyye paralarının toplanıp valiye gönderildiği halde Sivas valisinin buna kanaat etmediği belirtilmiştir. Valinin gönderdiği levendler ve mübaşir vasıtasıyla zahire baha, fistan baha, mübaşiriyye gibi adlar altında daha fazla para talep ettiğine dair şikâyetler yapılmıştır. Merzifon'da *ikramiye* adıyla fazladan hazariyye ve seferiyye talep eden Sivas ve Amasya mutasarrıfları da şikâyet edilmiştir³⁶². 1742-1752 yılları arasındaki Sivas ahkâm defterlerine dair yapılan bir çalışmada Amasya kazasına ait 163 şikâyet kaydı tespit edilmiştir. Yoğun olarak gelen şikâyetlerin başında asayiş olayları ve vergiler gelmektedir. Amasya kazasında vergilere dair yapılan şikâyetlerin çoğu da kendine maddi çıkar sağlamak isteyen yönetici sınıfın halktan fazla ve usulsüz vergi talepleri üzerine olmuştur. Bununla birlikte halkın vergisini ödememesi ya da eksik ödemek istemesi dolayısıyla yöneticilerin yaşadığı sıkıntılar ve bu sıkıntılardan kaynaklanan şikâyetler de dile getirilmiştir³⁶³. XVIII. yüzyılda uzun süren savaşların etkisiyle ekonomi olumsuz etkilenmiş, artan masraflar ise halka vergi olarak geri yansıtılmıştır. Ödenmekte zorluk çekilen ve olağanüstü hallerde alınan avarız vergisinin sürekli hale getirilmesi halkın üzerinde büyük bir külfete dönüşmüştür. Halk, devletin kanunen koyduğu vergiyi bile ödemekte sıkıntı çekerken, türlü zorluklarla bir araya getirip ödediği bu verginin tekrar talep edilmesinin nasıl bir buhrana neden olabileceğini hayal etmek zor olmasa gerek. İstanbul'a gönderilen şikâyetlerde de bu buhranı görmek mümkündür. Yerel taşra halkı devletin kendilerine verdiği şikâyet hakkını kullanarak merkezi yaşadıkları kanunsuzluklardan haberdar ederek bir çözüm beklemiştir. Büyük bir nüfuza sahip ayan ailelerinin yaptığı kanunsuzlukların farkında olan devletin çözüm yolu her zaman kısa

³⁶² Çorum kazasında da 1751 senesinde mütesellim tayin edilen Abdullah Ağa, üzerine düşen görevleri yapmadığı ve halkın hazariye paralarını toplamasına rağmen valiye teslim etmediği için görevinden azledilmiştir. Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 177.

³⁶³ Gürkan Cevger, "Ahkâm Defterlerine Göre Amasya Kazası'nda Gündelik Yaşam 1742-1752", *Uluslararası Amasya Sempozyumu 4-7 Ekim 2017*, Amasya, s. 131-135.

vadeli olmamıştır. Ne yazık ki bu süre zarfında en çok zarar gören yerel taşra halkı olmuştur.

Amasya'nın yerel ayan ailesi olup Zaralızâdelerin maiyetinde olan Fazlıoğulları, Mehmed Paşa'nın Sivas valisi olarak tayin edilmesiyle nüfuz ve gücünü arttırmıştır. 1753 yılında Amasya mutasarrıflığının tekrar Mehmed Paşa'ya verilmesiyle sipahiler kethüdası olan Fazlıoğlu Hacı Mustafa Ağa da mütesellim tayin edilmiştir³⁶⁴. Fazlıoğulları aracılığıyla Amasya'daki haksız uygulamalar köylerden kendisine güvenen yiğit ve leventlerin Amasya, Tokat ve Zile havalisindeki köyleri basarak, köylülerin mallarını yağmalamasıyla sonuçlanmıştır. Vergi tahsil işleminin zorla yapılmaya çalışılması bölgede şakilik yapan levendlerin sayılarının hızla artmasında önemli etken olmuştur³⁶⁵.

Fazlıoğlu ailesinin fertleri Amasya'da pek çok görevi bünyesinde toplamıştır. Bunlardan biri de vekilliktir. Bir bölgede reaya, vergi işlerini halledilmesi, vergilerin hissesine göre tahsil edilip toplanması daha sonra da vergi memuruna eksiksiz bir şekilde teslim edilmesi için içlerinden birini vekil seçmektedir. Amasya halkı da vekillik görevini Fazlıoğlu adıyla bilinen bir mütegalibeye vermiştir. Fazlıoğlu, ahalinin vergi ücretlerini toplamış ancak gerekli yerlere ödemesini yapmamış, zimmetine geçirmiştir³⁶⁶. Yerel ayan ve mütegalibeden kişilerin bu tür adaletsizlikleri ile ahalinin hakkı sömürülmüştür. Ahalinin kendi içinden türeyen mütegalibelerin ve tabi oldukları idarecilerin bu faaliyetleri karşısında merkezi hükümetin tepki vermemesi ya da tepkisinin yetersiz kalması yerel ahalinin milis kuvvetler şeklinde organize olmasına sebep olmuştur. 1754 yılının Temmuz-Ağustos ayında valinin vilayetteki rahavetinden ve suistimallerinden dolayı Havza da eşkıya taifesinin türediği, yol kesip halkı katlettiği ve malını gasp ettiği yolunda sürekli ihbarların geldiği kaydedilmiştir. Bunun üzerine devlet, bu bölgedeki başıboş gezen levendat makulesine dikkat edilmesi, reayaya karşı yapılan zulüm ve tecavüzünün önlenmesi eşkıya ile mücadelede tedbirin elden bırakılmaması ve mümkün olduğunca ceza uygulamalarından kaçınılması gerektiği konusunda emirler göndermiştir³⁶⁷.

Bu dönemde valiler gibi onlara tabi mutasarrıflar hakkında da şikâyet yapılmıştır. 1755 yılının Ocak/Şubat ayında Amasya'da malikane mutasarrıfı olan Mehmed'in merkeze yaptığı şikâyetinde her sene vakti zamanı geldiğinde sancak mutasarrıfına ödedikleri

³⁶⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 42.

³⁶⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 44; İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yan Ailesi: Zaralızâdeler*, s. 116.

³⁶⁶ Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 190.

³⁶⁷ AŞS. 46, 44/1.

verginin her yeni gelen mutasarrıf tarafından tekrar talep edilerek mağdur edildikleri bildirilmiştir. Bu ücretin eskiden olduğu gibi senede bir kere ödendikten sonra tekrar talep edilmemesi istenmektedir³⁶⁸. Amasya halkının yaptığı şikayetler en onun da karşılık bulmuş ve Mehmed Paşa Amasya mutasarrıflığından azledilmiştir. Onun yerine ise Cevher Paşa tayin edilmiştir. Ancak onun mutasarrıflığı da çok uzun sürmemiş, Cevher Paşa'nın da ahalinin üzerinde baskı kurduğunun sözüne güvenilir (mevsuk'ul-kelimin) kişiler tarafından merkeze haber edilmesiyle mutasarrıflık görevine son verilmiştir³⁶⁹. Aynı yıl daha önce Çankırı'da mutasarrıf olan Ebubekir Paşa Amasya'ya atanmış o da daha sonra görevini bırakarak harbe memur edilmiştir³⁷⁰. Amasya'da bir taraftan mutasarrıfların suistimallerinden dolayı bir yönetici sirkülasyonu yaşanırken diğer taraftan eşkıya yollarda ve köylerde faaliyetlerini arttırarak devam ettirmiş, yağma ve işkencelerde bulunmuştur. Bununla birlikte Fazlıoğullarının baskısı halkın nefretini kendilerine çevirmiş, tahsilata gelenlerin evleri basılmış, bir kısmı dövülmüş, hatta biri hayatını kaybetmiştir. Tüm bu hadiselerin müsebbibi olarak görülen Mehmed Paşa, 1755 yılında Sivas valiliği görevinden de alınmıştır³⁷¹. Görüldüğü üzere reayaya karşı baskı kurup menfaat sağlamak sadece bir idareciye mahsus olmamıştır. Her yeni atanan idari görevli tayin beratlarında klasikleşen reayaya koruyup kollama uyarılarının aksi hareketlerde bulunmuştur. İdarecilerin dayattığı vergiler altında ezilen reayanın sosyal hayatı eşkıya faaliyetleriyle iyice katmerlenmiştir.

Devlet yöneticileri, Zaralızâdelerin nüfuzundan yararlanma siyasetini uzun bir zaman devam ettirmiştir. Hatta bazı durumlarda desteklerinden ötürü ödüllendirmiştir. Ancak etki alanını artıran Mehmet Paşa'nın valiliği döneminde türlü bahanelerle zimmetine geçirdiği parayı ödemeyip zorla halktan tahsil ettirmeye çalışması levent eşkıyasının türemesine neden olmuş ve paşanın sonunu getirmiştir. Merkezî hükûmet otoritesini

³⁶⁸ AŞS. 46, 50/2.

³⁶⁹ AŞS. 46, 51/1, 51/2.

³⁷⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 42-43.

³⁷¹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 42-43; Mehmet Paşa'ya 1755 yılında Anadolu eyaleti tevcih edilmiş, daha sonra mansıbı olan Kütahya'ya gitmesi istenmiştir. Öncelikli olarak bölgede asayiş sağlamak ve eşkıyaları dize getirmek ardından görevde bulunduğu süre zarfında kimseye zulmetmemek, herkese adil davranmak, yiyecek ve içeceğini fukaradan zorla almak yerine narha göre alışveriş yapılmasını temin etmek, eyaletin yönetim masrafları için kendisine tahsis edilen haslardan ve hâzeriye miktarına kanaat edip kendi daire halkını da onunla idare etmeye dikkat etmek gibi hususlarda uyarılarda bulunulmuştur. Burada tek bir ferde bile zulmedilmesi halinde vezirliğinin elinden alınacağı şeklinde tehdit edilmesi dikkat çekmektedir. Bkz. İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralızâdeler*, s. 81.

koruyup kollamak amacıyla harekete geçerek Çeteci Vezir Abdullah Paşa kuvveti ile Zaralıoğlu Mehmet Paşa'yı idam ettirmiştir³⁷².

Bütün uyarı ve ikazlara rağmen eylemlerine devam eden Zaralı Mehmed'in idamı üzerine halk, Fazlıoğullarının kendilerinden haksız yere tahsil ettikleri malları talep etmiş, ulema ve ayan zümresi de bu konuda halkın yanında yer almıştır. Hem yerel idarecilerin hem de levend ve diğer grupların eşkıyalık faaliyetleri hakkında şikayetlerin artması, merkezi yöneticileri bir teftiş başlatarak bazı görevlileri eşkıya takibine sevk etmiştir. Zaralıların sebep olduğu eşkıyalık olaylarını bastırmak için de Amasya mutasarrıfı Ömer Paşa, nüfuzlu olarak güçlü Millioğlu Musa Bey³⁷³ ve alaybeyi Kürt Bekir Bey görevlendirilmiştir³⁷⁴.

Zaralızâdeler, XVIII. yüzyılın ikinci döneminde yerel bir güç iken bölgesel bir aktöre dönüşmüştür. Ancak bu süreçte halka kötü davranıp zulümde bulunmuşlardır. Sivas'ta yerleşik bir aile olan Zaralızâdeler, daha sonraki siyasi ve idari hayatları bu bölgede geçtiği için halkın vereceği desteğe muhtaç olmaları dolayısıyla diğer bölgelerde yaptığı zulümleri Sivas'ta yapamamışlardır³⁷⁵.

Merkezi hükümetin Anadolu taşrasında yaşanan zulüm, baskı ve eşkıyalığın çözümü noktasında bir türlü doğru adım atamaması muhtelif bölgelerde yönetim zafiyetlerinin sık yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla taşrada Osmanlı yönetimini temsilen atanan yöneticilerin baskı ve zorbalığının dışında bir de bağımsız hareket eden eşkıyalar halk üzerinde kontrol sağlama yoluna gitmiştir. Bu noktada yerel ayanlar, devlet tarafından eşkıya takibi ile görevlendirildiklerinde kendi otoritelerini Osmanlı nazarında kuvvetlendirmek için bu eşkıyalık hareketlerine karşı mücadele etmekten geri durmamışlardır. 1758 yılında Erzurum'dan Sivas'a doğru bazı eşkıya grupları gelmiş ve bunlar Kangal ve Zara arasındaki Karaçayır bölgesinde konaklamışlardır. Sivas Beylerbeyinin bu eşkıyalara karşı başarı elde edememesi üzerine devlet Zaralı ailesinin nüfuzundan istifade yoluna giderek Zaralızâde Feyzullah Paşa'dan olaya müdahalesini istemiştir. Paşa bizzat eşkıya üzerine gitmiş girişimleriyle buradaki eşkıyayı bastırmış ve başarısından dolayı Sivas valiliği görevine getirilmiştir³⁷⁶.

³⁷² Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 46; İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralızâdeler*, s. 82.

³⁷³ 1750-51 yılında Kürt aşiretlerinden Milli Aşireti reisleri Süleyman Paşazâde Musa Bey bin Halil Bey'le gelip Amasya havalisine yerleşmiştir. Maiyeti düzgün, servet ve zenginliğiyle meşhur olan Musa Bey, önemli bir askeri güce de sahiptir. Bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 41.

³⁷⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 46.

³⁷⁵ İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralızâdeler*, s. 117-18.

³⁷⁶ AŞS. 49,41/3; Ayrıca bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 47.

Bu dönemde de şehirdeki yerel ayanlar kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekten çekinmeyip hem reayanın hem de devletin zarar etmesine neden olmuşlardır. 16 Kasım 1758 yılında Amasya ayanından Rahtvanzâde Ahmed³⁷⁷ hakkında Abdurrahman, Ebubekir, El-hac Hüseyin, Ömer ve Mehmed isimli kişiler şikâyetinde bulunmuşlardır. Şikâyetinde bulunan kişiler, mizan-ı harir (ipek) mukataasının müşterek olarak üzerlerinde olduğunu, ancak bazı kişilerin mizan-ı harir vergisinin sürekli değişmesi nedeniyle vergi vermemek için kendi mizanlarında ve bazı gizli yerlerde harir satmayı adet edindiklerini belirtmişlerdir. Aslında resmi haririn tahsilinin sulh içinde yapılması için bir kontrol merkezi olmadığından dolayı şehir içinde iki mahalde dolap karhanesi (bedesten içinde iş yeri) inşa ettirilmiş ve başka yerde satışı yasaklanmıştı. Ancak ayan Rahtvanzâde Ahmed, mizaniyeyi vermemek için gizli yerlerde satış yaparak miri mukataanın bozulmasına neden olmuştur. Merkezden gönderilen emirle Amasya Sancağı'nın kaza ve nahiyeleri ile Amasya'daki mizan-ı harir mukataasının senelik 101.400 akçe mal ile Abdurrahman, Ebubekir, el-Hac Hüseyin, Ömer ve Mehmed'e müşterek olarak verildiği ve resm-i mizaniyenin tahsiline kolaylık sağlamak için şehir içinde iki bölgede satış yapma izni verildiği belirtilmektedir. Kanunlar dışında hareket edip şehrin kasaba ve köylerinde hasıl olan harir öşrünü gizleyen olursa da ele geçirildiklerinde iki kat vergi ödeyecekleri, resm-i mizana muhalefet edenlerin de miriye 25.000 kuruş ödemek üzere nezre bağlanacakları belirtilmiştir. Miri mizanın zarar etmesine neden olan ayanların uzaklaştırılmaları, Amasya'da harir yüklerinin şehir içindeki Taşhan ile yakınındaki iki han dışında başka bir yerde satışının yapılmaması eğer bu emre karşı gelenler olursa isimlerinin bildirilip Samsun kalesinde kalebend olunmaları istenmiştir³⁷⁸. Amasya'da ayan ve mütegalibe olarak tanınan Rahtvanzâde Ahmet Bey hakkında şikâyet bununla kalmamıştır. Yakın diyerek zorla su kanalının yolunu değiştirip bir köye su götürmesi ve bu köyün aslında beş saatlik mesafede olduğunun anlaşılmasıyla bölge halkı mağduriyetlerini bildiren bir şikâyet mektubu göndermiştir³⁷⁹. Toplumsal düzenin bozulmasıyla birlikte belli bir ekonomik güce ulaşmış sınırların diğerleri üzerinde tahakküm kurmayı kendilerinde hak olarak görmüştür.

Vali, mutasarrıf, mütesellim, kadı gibi asıl şehir idarecileri de buldukları konumun imkanlarını suistimal etmekten çekinmemiştir. Bazen aralarında anlaşmazlık yaşayan bu ehl-i örf ve ehl-i şer zümresi kendi çıkarları söz konusu olduğunda anlaşarak birlik

³⁷⁷ Ayan Rahtvanzâde Ahmed 1760 yılında mütesellim olarak tayin edilmiştir bkz. AŞS. 49, 110/1.

³⁷⁸ AŞS. 49, 51/1.

³⁷⁹ Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 144.

olmuşlardır. 1758 yılı Ekim/Kasım ayı ortalarında Amasya kazası ahalilerinden Davud ve sairlerinin merkeze gönderdikleri arzuhallerinde Amasya kazasında sâdâd-ı kirâm ve askeri zümre ahalilerinden olan bazı kişilerin tasarrufları altındaki emlak kaydı reaya üzerine olan topraklarından avarıza bağlı olarak tekalif vermeye karşı çıktıkları bildirilmiştir. İstanbul'a gönderilen bu şikâyet üzerine emlak kaydı reaya üzerine yapılmış olan arazilerden avarız, imdad-ı hazariye/seferiye ve diğer vergilerin her kim olursa olsun tahsil edilmesi, buna karşı koyanların da bildirilmesi istenmiştir³⁸⁰. Ödemeleri gereken vergiyi ödeyebilecek durumda olup ödemeyen bu kişilerin, vergilerini ödeyemeyecek durumda olup ödeyen halktan vergi kaçırmaları oldukça ironidir. Üstelik tekrar tekrar farklı adlar altında vergi çıkararak halkı ödemeye zorlamışlardır. Ekonomik olarak yıpranan halk da üzerindeki vergi yükünü hafifletmek için kanunlar gereği avarız vergisini vermekle yükümlü olmayan kişilerden “*Sen dahi bizimle ma'ân ver*” diyerek avarız vergisi talep etmiştir. Aslında tasarrufunda herhangi bir emlak kaydı olmayan kişilerden avarız talep edilmemesi gerekmekteydi. Ancak Amasya ahalisi kendisinin talebe olduğu ve üzerine bir toprak kaydı olmadığını söyleyen Abdullah'a kendileriyle avarız vermesi konusunda baskı yapmışlardır. Görülüyor ki yapılan haksızlıkların telafisi başka birine haksızlık yapılarak giderilmeye çalışılmıştır. Bu örnekler taşradaki toplumsal yapının en üstten en alta zincirleme bir adaletsizlik örüntüsü sergilediğini göstermektedir³⁸¹.

Bu dönemde yapılan kanunsuzlukların önüne geçmek için Sivas eyaleti valisi Feyzullah Paşa ve sancak idarecilerine bir hattı hümayun gönderilmiştir. Eskiden beri vergiden muaf ve serbest olan reayanın muafiyet ve serbestiyetlerinin devam etmesi, herhangi bir müdahalede bulunulmaması müdahale edenlerin de cezalandırılması için gayret gösterilmesi istenmiştir³⁸². Buna rağmen Feyzullah Paşa da sahip olduğu kuvvete güvenerek ağabeyi Mehmed Paşa gibi devlete karşı bir takım olumsuz girişimlerde bulunmuştur. Onun bu faaliyetlerinden cesaretle Sivas ve çevre sancaklardan da ayanlığa soyunup halka zulmeden birtakım kişiler türemiştir. Bu kişilerin baskı ve zulmüne karşı çıkmaya giren reaya taifesi son çare olarak İstanbul'a şikâyetlerde bulunmuştur. Bunlardan birinde Ezine Pazarı nahiyesinde yaşayan İbrahim, mahkemeye gelip eskiden

³⁸⁰ AŞS. 49, 48/2.

³⁸¹ Bu şekilde Sivas eyaletinin pek çok bölgesinde, üzerlerine arazi kaydı olmadığı için vergi verme zorunluluğu olmayan kişilerin avarız yüklerini bölüşmeye çalışan kişiler tarafından rahatsız edildiklerine dair şikâyetler bulunmaktadır bkz. Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 171-72.

³⁸² AŞS. 49, 62/1.

beri Amasya kazası ahalisinden olduğunu eşit ve adil bir şekilde yaşadıklarını ancak bir süre sonra Ezine Pazarı Nahiyesine tabi Şeyh Sadi Köyü'nde Kör Mehmed ve kardeşi Ali, İmam Abdullah ve adamlarının riyaset ve ayanlığa soyunarak nahiyeye ahalisine kanunsuz olarak salyane yüklediklerini bildirmiştir. Senede 4-5 defa üzerlerine salyane yüklemeleri sebebiyle sıkıntıya düştüklerini ve üstelik bu salyanenin de daha vakti gelmeden vali tarafından görevlendirilen mübaşirler tarafından tahsili için zorlandırıldıklarını, bazılarının ele geçirilip hapsedildiğini bazılarının ise hayvanlarının telef edilmesinden dolayı perişan oldukları için artık karşı koyacak dahi hallerinin kalmadığını beyan etmişlerdir³⁸³. Ayanlık iddiasıyla ortaya çıkan bu kişiler belli ki ayanlığını tanımayan bölge halkına karşı sürekli saldırı ve yağma girişimlerinde bulunmuşlardı. Ahaliden zimmetlerine geçirmek üzere zorla salyane adı altında vergi toplamaları, karşı çıkanları ise türlü zalimliklerle cezalandırma cesaretinde bulunmaları vali ile giriştikleri ortak dayanışmanın mahsulüdür. Zira vali de görevlendirdiği mübaşirler vasıtasıyla aynı işlemi uygulamaktadır. Amasya Kadısı Süleyman vasıtasıyla merkezden haberdar edilen bu şikâyet, Sivas ahkam defterlerine de yansımıştır. Vergi tahsili için gelen bu kişilerin her seferinde kendileri için de 5000 kuruş fazladan para tahsil ettikleri karşı koymaları durumunda ise acımasız uygulamalara başvurdukları dile getirilmiştir³⁸⁴.

Amasya halkı, yerel ayan ve eşkıyalar ile idareci hükmü altında gittikçe daha fazla ezilmiştir. Vali mutasarrıf gibi önde gelen devlet idarecilerinin tevhîh beratlarında reaya taifesinin himayesini sağlayıp eşkıya zulmüne karşı koruması sıklıkla geçen bir konu olmasına rağmen XVIII. yüzyıl geneline bakıldığında şehir yöneticilerinin reaya belki de eşkıyadan daha çok zarar verdiği hatta bu yöneticilerin uyguladığı baskıcı yönetim sonucu eşkıya taifesinin türeyip halkın sıkıntıya düşmesine neden olduğu görülmektedir. Zaralı Mehmed Paşa'nın Amasya mutasarrıflığına getirilmesiyle başlayan Zaralı hükmü de bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır. Kanun dışı faaliyetlerde bulunan Zaralılar, Amasya'nın yerel ayan ailelerinden Fazlıoğulları vasıtasıyla şehirde kolaylıkla hareket etme imkânı bulmuştur. Daha öncesinde şehir kethüdası, baş ayan, hacı-başı gibi mevkileri elde etmiş olan Fazlıoğulları Zaralılarla birlikte en sonunda mütesellimliğe kadar yükselmiştir³⁸⁵.

³⁸³ AŞS. 49, 15/1.

³⁸⁴ Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 94.

³⁸⁵ Fazlızâdeliler'in 19. yüzyılda da ayan olarak varlıklarının sürdürdükleri görülmektedir. Fazlızâde Mehmet Emin Efendi 10 Temmuz 1817 yılında Amasya ayanı olarak tayin edilmiştir. Bkz. Sadık Çetin,

2.2.1.3.2. Hanedan Ayan Aileleri

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1770'lerden sonra ayanlar Anadolu'nun büyük bir kesiminde hüküm sürer hale gelmiştir. 1683 Viyana bozgunu ve onu takip eden 1723 yılında başlayıp fasılalarla devam eden İran savaşları Anadolu'da ayanlığın doğuşuna, bazı kazalarda yerleşmesine ve vilayet ayanlarının gitgide kuvvetlenmesine sebebiyet vermiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı ve elde edilen başarısızlık Anadolu'da zaten zayıf olan devlet otoritesini iyice azaltmış, yerli ailelerin bütün Anadolu'da kuvvetlenip gelişmesine etki etmiştir. Devlet, başlarda ayanların kapılarında levend denilen başıboş insanlardan oluşan ve hiç de azımsanmayacak kadar fazla olan kuvvetlerinden faydalanmak istemiştir. Bu dönemde hem resmi vilayet ayanları hem de vilayet ayanı olmayıp devlet tarafından rütbe ve vilayet ihsan edilen büyük hanedanlar devlete yardım etse de yeterli güce kavuştuklarında büyük problemlerin doğmasına sebebiyet vermişlerdir³⁸⁶.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da birçok bölgede hüküm süren bu hanedan ailelerden biri Caniklizâdelerdir³⁸⁷. Caniklizâde ailesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Canikli Ali Paşa, oğulları Battal Hüseyin Paşa ve Mikdat Ahmed Paşa dönemlerinde doğru strateji, askeri ve ekonomik gücü sayesinde Samsun'dan Amasya, Trabzon, Sivas, Tokat, Gümüşhane, Kars ve Erzurum'a kadar hüküm süren bir hanedan ayan ailesi hüviyeti kazanmıştır³⁸⁸. 1 Haziran 1772 yılında Canikli Ali Paşa'nın Amasya Sancağı'nı malikane olarak uhdesine almasıyla Amasya Sancağı için yeni bir dönem başlamıştır³⁸⁹. Daha öncesinde 1757 yılında devlet tarafından kendisine verilen görevlerin başarıyla üstesinden gelmesi dolayısıyla 1765 yılında ağabeyi Canikli Süleyman Paşa'nın uhdesinde olan Canik muhassıllığı Ali Paşa'ya verilmiştir³⁹⁰.

Amasya'nın malikane olarak Ali Paşa'ya verilmesinde bölgede eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesi, yol güvenliğinin sağlanıp yolcuların rahatça seyahat edebilme imkanlarına kavuşturulması, savaş devam ederken Karadeniz sahillerinin olası Rus saldırılarına karşı

Şer'îyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Gaziantep 2018, s. 22.

³⁸⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, s. 130.

³⁸⁷ Caniklizâdeler dışında Orta Anadolu'da Çapar-zadeler, Batı Anadolu'da Karaosmanoğulları, Akdeniz bölgesinde Yıllanoğulları, Güney Anadolu'da Küçük Ali oğulları hüküm sürmektedir. Bkz. Yücel Özkaya, "Anadolu'da Büyük Hanedanlıklar", *Belleten*, C. 56, S. 217, Aralık 1992, s. 809.

³⁸⁸ Canay Şahin, *The Rise And Fall Of An Ayan Family In Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, s. 48.

³⁸⁹ Amasya Sancağı'nın mutasarrıflar için geliri imdad-ı hazariyyesi 3.000 kuruş, imdad-ı seferiyyesi ise 16,5 kesedir. Bkz. Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", *Belleten*, C. 36, S. 44, Ankara 1792, s. 484.

³⁹⁰ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 13.

korunması sözü gibi konularda gösterdiği çabalar etkili olmuştur³⁹¹. Bu konuda Hüseyin Hüsameddin, Ali Paşa'nın kendi arzusuyla Amasya mutasarrıfı olduğunu kaydetmektedir. Ali Paşa mutasarrıf olunca onun şerrinden korkan levend eşkıyası ve cepheden kaçan Yeniçeriler bir başbuğ emrinde toplanarak Rumeli cephesine gönderilmiştir³⁹².

İdari ve askeri birçok görevle yükümlü olan Hacı Ali Paşa, 1768 başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda başarı sağlayamamış, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'yla da Kırım Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir hale gelmiştir. Kırım seraskerliği görevinin ardından Ali Paşa'ya, eşkıyalık yapan Kalcıoğlu Ömer ve arkadaşları ile asi leventlerin yakalanıp cezalandırılması görevi de verilmiştir³⁹³. Buna ilaveten Bağdat'ta kızılbaş taifesinin saldırısı ve Basra hâkim ve zabitlerinin hapsedilip eşyalarının yağma edilmesi üzerine sefer ilan edilmiş, serasker olarak da el-Hac Ali Paşa görevlendirilmiştir³⁹⁴. Ali Paşa, Sivas eyaleti ve ona tabi sancaklardaki idari görevlilere zahire ve mekkari deve tedarik etmeleri için emirler göndermiştir. Bu taleplerin miktarı ve sıklığının artması üzerine reyadan bazıları bu istekleri temin ve nakliye etmeye güçlerinin olmadığını belirterek vermek istememiştir³⁹⁵. Canikli Ali Paşa İran seferi için Amasya Sancağı'ndan 1000 süvari ve 1000 piyade talep etmiş, Amasya kazasından seferden kaçıp yerlerinde olanların Amasya kalesine hapsedilmeleri, başka bir yere gitmişlerse hanelerinin mühürlenmesi emrini vermiştir³⁹⁶.

1774-75 yılında Ali Paşa kendisine yardımcı olması için Amasya Sancağı'na mütesellim olarak en büyük oğlu Battal Hüseyin Bey'i atamıştır³⁹⁷. Battal Hüseyin Bey babasının emriyle Köprü, Lâdik ve Gümüş kazalarının müftüleriyle ayandan bazılarını, devlete karşı geldikleri ve idari işlere karıştıkları bahanesiyle Amasya'da hapsedirmiştir. Bunlardan bazıları ağır fidye ödeyerek serbest kalırken bazıları da idam edilmiştir. Hacı

³⁹¹ Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s. 483-84; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 18.

³⁹² Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 59; 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Rusların zapt ettiği Kırım'ı tekrar eski hüviyetine kavuşturmak için 1773 yılında Ali Paşa'ya Kırım seraskerliği verilmiştir. Buna ilaveten Trabzon eyaleti, Tokat Voyvodalığı da Ali Paşa'ya verilmiştir. Caniklizâde hanedanının Trabzon eyaletindeki faaliyetleri için bkz. Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2007.

³⁹³ AŞS. 56, 5/1; Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s. 488-89.

³⁹⁴ AŞS. 56, 5/2-6.

³⁹⁵ AŞS. 56, 9/1.

³⁹⁶ AŞS. 56, 52/1; Amasya'dan talep edilen zahire, asker ve mekkari deve talebi için ayrıca bkz. AŞS. 56, 8/1-15/1-16/1-37/1-43/1.

³⁹⁷ Canay Şahin, *The Rise And Fall Of An Ayan Family In Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, s. 61; Battal Hüseyin Bey'e verilen diğer idari ve askeri görevler için bkz. Eda Ceylan, *Caniklizade Battal Hüseyin Paşa*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2019.

Ali Paşa ve oğlunun sert davranışları karşısında Amasya halkı ayanlara sığınmıştır. Bu hareket karşısında Ali Paşa, ayan ileri gelenlerinden bazılarını Amasya'dan uzaklaştırırken bazılarını da kendisine tabi kılmıştır³⁹⁸. Canikli ailesi, ister şehrin önde gelen yerel ayan ailelerinden olsun ister reaya olsun renk çeşitliliğine müsamaha göstermemiştir. Kendi menfaatleri söz konusu olduğunda muhalif olanlar hakkında türlü yolsuzluk haberleri çıkararak etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Buna karşı Amasya halkı, müftü Hacı Kâşif Mehmed Efendi vasıtasıyla divan-ı hümayuna şikâyet mektupları göndererek kendilerini Canikli mezaliminden haberdar etmiştir. Ancak padişah I. Abdülhamid, Ali Paşa'nın sahip olduğu askeri gücün büyüklüğünden dolayı bu şikâyetlerin üstünde fazla durmamıştır³⁹⁹. 1775 yılında hükümet nezdinde daha fazla itibarını düşürmek istemeyen Ali Paşa ise halkın şikâyet ettiği oğlu Battal Hüseyin'i mütesellimlikten azlederek ikinci oğlu Mikdat Ahmed Paşa'yı mütesellim tayin etmiştir. Ancak bu oğlu da diğerini aratmamış kısa bir süre sonra onun hakkında da şikâyetler baş göstermiştir. Nitekim Amasya ve çevresinin bu şikâyetleri sonucunda Canik Ali Paşa Amasya mutasarrıflığından azledilmiştir⁴⁰⁰.

XVIII. yüzyılda artık devlet kurumlarının her alanında belirgin bir şekilde kendini hissettiren bozulmalar idarecilerde de görülmektedir. Başta eyalet valisi olmak üzere üst düzey yöneticiler görevlerini layıkıyla yerine getirmeyip kendi adlarına hesaplara kalkışmışlardır. 8 Kasım 1777 yılında Amasya, Merzifon, Merzifonâbâd kadı ve nâiblerine gönderilen buyruhduda bu bölgelerde istikrar ve huzurun kalmamasından dolayı reyanın hayli mustarip olduğu, bazen kaza idarelerinin *meçhul* ve *na-münasip* yani ne oldukları belli olmayan kişilerin eline geçtiği ve bu kişilerin de düzene aykırı hareketlerde bulunmaya başladıkları belirtilmiştir. Merkezi idare, buna bir dur demek için kethüda Abdullah Ağa'yı tayin etmiş ayrıca her bir kazaya birer ayan tayin edilerek vilayet işleri ile meşgul olunması ve dışardan başka kişilerin karıştırılmamasını emretmiştir⁴⁰¹. 26 Kasım 1777 tarihinde de bu kişilerin sancak masraflarını tüm sancak ahali yerine belli bir kısma yükleyerek reayayı bunalttığı da belirtilerek defedilmeleri istenmiştir⁴⁰². Ne var ki gönderilen buyruhdular emirler nizama aykırı hareketleri

³⁹⁸ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 61

³⁹⁹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 62-63.

⁴⁰⁰ Erzurum ve Trabzon valisi, Kars canibi seraskeri Ali Paşa, ber vech-i malikane olarak Amasya mutasarrıfı olup Amasya'yı oğlu Mikdat Ahmed Paşa vasıtasıyla tasarruf etmektedir. Bkz. AŞS. 56, 63/1; Ayrıca bkz. Rıza Karagöz, Canikli Ali Paşa, s. 19-20; İbrahim Serbestoğlu, "Ayanlar Çağında Amasya'nın İdaresi: Caniklizâdeler ve Amasya", s. 68-73; Canay Şahin, *The Rise And Fall Of An Ayan Family In Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, s. 59.

⁴⁰¹ AŞS. 56, 77/2.

⁴⁰² AŞS. 56, 77/1.

engelleyememiştir. Reaya en sonunda toprağını terk ederek başka mahallere yerleşmiştir. Canik, Amasya, Niksar ve Özi nahiyesi kazalarının kadı, nâib, zabitan ve ayanlarına gönderilen buyruhduda Irak Taşabad-Karakaya kazaları ahalilerinin topraklarını terk edip Niksar kazasında birleştiklerinin ihbar edildiği belirtilmekle birlikte terk-i vatan edenlerin zabitler marifetiyle oldukları mahallerden kaldırılıp kadim yerlerine sevk edilmeleri istenmektedir⁴⁰³. Ayanların baskı ve eziyetlerinden perişan duruma düşen halk toprağını ekip biçmemiş, hatta bazı bölgelerde *terk-i vatan* etmek durumunda kalmıştır⁴⁰⁴. Baskı ve şiddetin had safhaya çıktığı bu dönemde yöre halkının evini, düzenini toprağını terk edecek kadar bunaldığı ve çaresiz kaldığı dikkat çekmektedir.

İdareciler kadar eşkıya saldırıları da reayayı toprağını terk etmeye sevk etmiştir. Sicillerde sürekli *perakende ve perişan* olduklarına vurgu yapılan reaya taifesi dağılarak Sivas eyaletinin çeşitli kasabalarına, köyelerine ve askerî çiftliklerine göç etmiştir. Böyle bir durumda toprağın işlenmemesi vergileri de olumsuz etkilemiştir. Burada devlet, idareci zulmünden, kötü yönetim ve baskıdan hali kalmayıp toprağını vatanını terk eden reayanın peşine düşerek tekrar eski yerlerine döndürme çabasına girmiş gözükmektedir. Ancak devlet için asıl olan mesele vergi gelirlerinin düzenli ve eksiksiz bir şekilde tahsil edilmesidir. Zira çarkların dönmesi vergilerin düzenli ve eksiksiz tahsil edilmesine bağlıydı.

Canikli Ali Paşa'nın 1777 yılında Rusya'yla tekrar yapılacak olan savaşta daha önceki başarısızlığına rağmen ikinci kez Kırım seraskeri tayin edilmiştir. Kendisine malikane olarak Kastamonu Sancağı ve ardından Erzurum valiliği verilirken oğlu Mikdat Ahmed Bey'e de Amasya mutasarrıflığı ve 1778 yılında da Sivas valiliği verilmiştir⁴⁰⁵. Ali Paşa'nın, Kırım seferi için gerekli asker ve zahirenin tedarikinde zorluk çekmemesi ve başarıya ulaşması için sağlanan tüm imkanlara rağmen Rusya'ya karşı başarı sağlayamaması hükümetin paşa aleyhinde tavır almasına neden olmuştur⁴⁰⁶. Buna ilaveten sefer hazırlığındayken askerin ihtiyacını bahane ederek halktan haksız yere ve zorla asker, zahire ve yüksek meblağlar talep etmesi Ali Paşa'yı iyice gözden düşürmüştür. Hatta bölgenin kadı, ayan, Yeniçeri serdarlarına ferman gönderilerek paşanın adamlarına itaat edilmemesi, asker ve zahire yardımı yapılmaması emredilmiştir⁴⁰⁷.

⁴⁰³ AŞS. 56, 79/1.

⁴⁰⁴ AŞS. 56, 103/1.

⁴⁰⁵ AŞS. 56, 113/1.

⁴⁰⁶ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 87-90.

⁴⁰⁷ AŞS, 57, 79/1.

Bu dönemde bazı kişiler ahaliden habersiz olarak aldıkları hüccet ile ayanlık iddiasında bulunmuşlardır. Ayanlık iddiasında bulunanlardan bazıları şehrin üst düzey yöneticileriyle iş birliği yaparak tezkere almış ve ayanlık vasıflarından faydalanma yoluna gitmiştir. Vergi tahsiline karşarak kendileri için ahaliden fazla para toplamış, verilen emirlere karşı hareket ederek ahaliyi zora koymuşlardır. Bu dönemde bu tür olaylara başvuruların sayısı hayli artmış olmalı ki bu konularla ilgili fermanlar gönderilmiştir. 1779 Haziran/ Temmuz tarihinde ayan seçimleri hususuna dayanan belgede, belde ve kazalarda ayan olabilmek için validen tezkire almanın yeterli olmadığı, ayanlık seçimlerinin bölge ahalisinin ittifakıyla olması ve ondan sonra kadı, vali arzları ile sadrazam onayından geçip tayin edilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Bu şekilde kazalara ayan olarak atananların vefatı halinde veya ihraç olmaları durumunda aynı düzen üzerine ayan tayin edilmesi istenmiştir⁴⁰⁸. Yine aynı tarihlerde gönderilen başka bir ferman kaydında da mir-i miran ve vezirlere halka kanunsuz yükler yüklememeleri, bir yerden başka bir yere gitmek üzere yola çıktıklarında 8 saatlik bir yol katetmeden konaklamamaları, hayvanlarının yemlerini ve kendi ihtiyaçlarını bölge halkından talep etmemeleri belirtilmiştir. İlaveten kadılardan da kanunsuz olarak mübaşir tayin edip zahire baha, müruriye ve teftişi adı altında reayadan vergi talep edenlerin tespit edilip bildirilmesi istenmiştir⁴⁰⁹. Bu kayıttan idarecilerin yerel halkın üzerinde nasıl bir intiba bıraktıkları açıkça görülmektedir. Kendilerinin, maiyetlerindeki insanların ve hatta hayvanlarının tüm giderleri ahaliye yansıtılmıştır. Kendi kendine yetmeye çalışan yerel ahali ekonomik olarak iyice yıpratılmıştır.

Bu sırada Mikdat Ahmed Paşa Amasya'da kendisine karşı duran herkesi bir şekilde bertaraf etmeye çalışarak gücünü iyice hissettirmekle meşgul olmuştur. Şehrin kayda değer nüfuzlu bir ayanı olan Milli Musa Bey'in aleyhinde şikayetler çıkararak idam ettirmiş mallarına da el koymuştur. 1779 yılında Amasya halkı ve ayanları birleşerek kendilerine karşı sert hareketlerini sürekli arttırarak devam ettiren Mikdat Ahmed Bey'e karşı Bozok mutasarrıfı Çapanoğlu Mustafa Bey'den yardım istemişlerdir. Böylece Canıkliler ile Çapanoğulları arasında büyük bir mücadelenin fitili de ateşlenmiştir⁴¹⁰.

Aslında bu iki ayan ailesi arasındaki rekabetin başlangıç noktası Canikli Ali Paşa'nın 1768-1774 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı başlarında gösterdiği mücadelenin mükafatı olarak Amasya'nın kendisine tevcih edilmesidir. Ardından Trabzon, Erzurum

⁴⁰⁸ AŞS. 57, 44/1.

⁴⁰⁹ AŞS. 57, 46/1.

⁴¹⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 64; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 19-20.

ve Sivas valiliklerini de alan Canikli Ali Paşa'nın nüfuz alanını Çapanzâdelerin coğrafyasına doğru genişletmesi çatışmayı daha da derinleştirmiştir⁴¹¹. 1777 yılında Ali Paşa'nın Kırım seraskerliğinin yanı sıra 18 yaşındaki oğlu Mikdat Ahmed Paşa'ya Kastamonu Sancağı, Erzurum Valiliği ve vezirlikle Sivas eyaletinin tevcih edilmesi ve Yeğeni Mehmed Bey'e de Çorum Sancağı'nın tevcih edilmesi büyük bir kıskançlığa sebebiyet vermiştir. Canikli ailesinin böylesine geniş yetkilerle donatılması üzerine Mustafa Bey, Sivas eyaletinden toplanan zahirenin Kırım'a naklinde kullanılmak üzere deve tedarik edip göndermesi konusundaki kendisine verilen emirlere uymamıştır. Hatta asker ve başka yardımların da sevkini engelleyerek Ali Paşa'yı zor duruma düşürmek istemiştir⁴¹². Zira Mustafa Bey'in idaresindeki Bozok Sancağı ve Yeni-il voyvodalığının nüfusu genel itibarıyla konar-göçerlerden Türkmen aşiretlerinden oluşmaktaydı. Bu aşiretler ordunun ihtiyaçlarının naklinde kullanılan çeki hayvanı, binek hayvanı ve özellikle deveyi kolaylıkla temin edebilme kapasitesine sahipti⁴¹³.

Birbirine düşman olan bu iki aile arasındaki rekabetten en çok ayan ve halk zümresi zarar görmüştür. 5 Mart 1779 yılında Amasya, Merzifon, Merzifonabâd, Ladik, Hacı köy, Zünnünabâd kazalarının kadı, serdar, ayan ve iş erlerine, Çapanzâde oğlu Halil Beşe'nin kazaya memur olduğu bahanesiyle faaliyetlerde bulunduğu, Kargı kazası ayanı olan Şeyhoğlu Ali Ağa'nın köyünü yağmaladığı, İskilip kazasından toplanması istenen mubayaa zahiresini vermediği, Sivas valisinin mübaşirlerini def eylediği, Bozok havalisinden istenen mekkari deveyi vermediği, Hüseyinabâd ve Bozok Sancağı havalisinde 500 süvari ile ihtilal etmekte olduğu konusunda haberler alındığı bildirilmiştir. Bu nedenle adı geçen kazaların hazırlıklı olması bu kişilere yardım etmemeleri konusunda emir gönderilmiştir⁴¹⁴. Her ne kadar Amasya halkı ile ayanı Caniklizâdelerin usulsüzlüklerinden bunalıp Çapanzâdelere sığınsa da onların da emirlere uymayıp baskı ve yağmalarda bulunduğu yönünde şikayetler mevcuttur. Aslında XVIII. yüzyılda her ayan ailesi idaresinde bulunan bölgede kanunsuz işlere karışmıştır. Ancak rekabet söz konusu olduğunda birbirlerinin idaresi altındaki halka karşı korumacı davranışlar sergilemişleridir. Caniklizâdeleri ezmek için Amasya halkına büyük değer

⁴¹¹ İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizâdelerin Sonu 1805-1808", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. I, Güz 2006, s. 92.

⁴¹² 27 Ağustos 1778 yılında, 1761 senesinde Çapanzâde Ahmed Paşa marifeti ile ba-emr-i ali Sivas'tan matlup olunan 100 kadar deve defterhane-i amireye kayıtlı olup bedeli ödenmediğinden Amasya sancağına isabet eden 70 devenin beheri 85 kuruştan 5950 kuruştan kayıtlı olduğunu tevzi defteri suretinde de görmekteyiz AŞS. 56, 133/1, 134/1; ayrıca bkz. Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 92.

⁴¹³ Hamit Karasu, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Yıllarında Çapanoğulları", *III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (03-05 Mayıs)*, Yozgat 2018, s. 721.

⁴¹⁴ AŞS. 57, 28/1.

veren Çapanoğulları da kendisine sığınan Amasya ayan ve halkına karşı oldukça hoşgörülü yaklaşmış onları himayesi altına almıştır⁴¹⁵. Birbirine düşman olan bu iki aile arasındaki rekabetten yerel ayanlarla birlikte büyük ölçüde halk zarar görmüştür.

Devlet nezdinde ise Canik muhassılı iken çeşitli görevlerle donatılan Ali Paşa'nın bütün imkanlara sahip olmasına rağmen başarı sağlayamaması, servetine ve emrindeki askere güvenerek padişah ve devlet adamlarına hakarete varan mektuplar göndermesi ve müstakil olarak hareket etmeye başlaması asi olarak görülmesine neden olmuştur. Bunlara ilaveten tasarruf hakkı kendisine verilen eyalet ve sancaklardaki halka eziyete varan muameleleri Caniklilere muhalif bir kamuoyunun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu konuda Canikli ailesi birçok kez uyarılmışsa da pek bir fayda etmemiştir. Devlet, bu iki aile arasındaki iç çekişmeden faydalanarak fazlaca sivrilen Caniklizâdeleri karşı Çapanoğullarının tarafını tutmuştur. 1779 yılında Canikli Ali Paşa'nın Çapanzâde Mustafa'yı bahane edip devlete karşı isyan ettiği düşünülerek asi ilan edilmiş hem kendisinin hem de oğullarının görevlerine son verilmiştir⁴¹⁶. Caniklizâdeler hakkında *su-i hal* (kötü hal) şikâyetleri üzerine Amasya Sancağı, Sivas valisi İzzet Mehmed Paşa'ya tevcih edilmiş ve kendisine bölgedeki eşkıyalık olaylarına müdahale etmesi, vergileri kanun üzere tahsil etmesi belirtilmiştir⁴¹⁷. Canikli Ali Paşa illegal faaliyetler yaptığı düşüncesiyle idama mahkûm edilmiştir. Taraftarları arasında bulunan kişiler ise pasifize edilerek affedilmiştir⁴¹⁸.

Çapanzâde Mustafa Bey'in Amasyalıları himaye etmesi ve Amasya'da haksız yere müsadere edilen ayanların mallarının iade edilmesini istemesi sonucu hiddetlenen Mikdat Ahmed Paşa, Çapanoğlu topraklarına saldırmış ancak karşı hücumu geçen Mustafa Bey Zile yakınlarında Mikdat Ahmed Paşa'nın birliklerini yenerek Amasya'ya kadar ilerlemiştir. Bu olay üzerine harekete geçen Canikli Ali Paşa Mustafa Bey'i cezalandırmak üzere adam toplamaya başlamıştır. Hükümetin uyarılarına aldırmayan Ali Paşa'nın yakalanarak cezalandırılması işi ise bizzat Mustafa Bey'e verilmiştir⁴¹⁹.

Ali Paşa'yı yakalamaya memur edilen Mustafa Bey'e tüm kolaylıkların sağlanması, üç adet top ve mühimmatın Sivas kalesine taşınmasında gerekli miktarda öküz tedarik edilmesi, Amasya'dan Zile'ye buradan Artıkabad'a sonra Han-ı Cedid'e ve buradan da

⁴¹⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 65; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 91.

⁴¹⁶ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 90; Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s. 502.

⁴¹⁷ AŞS. 57, 68/1, 68/2. İzzet Mehmet Paşa da Amasya Sancağına mütesellim olarak atadığı Abdullah'a kanunlara riayet etmesi ve halka zulmetmemesi konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bkz. AŞS. 57, 62/1.

⁴¹⁸ Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s. 503.

⁴¹⁹ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 95.

Sivas'a nakledilmesi için kazaların kadı, nâib, zabitan, ayan ve köylerin ihtiyarlarına buyruldu gönderilmiştir⁴²⁰. Sivas valisi İzzet Mehmed Paşa ve bölgedeki diğer görevlilere de Mustafa Bey'e çok sayıda asker tedarik ederek yardım etmeleri emredilmiştir⁴²¹. İki ailenin kuvvetleri Kavak yakınlarında üç gün boyunca çarpışmış, Hacı Ali Paşa'nın ordusu bozulmuş, Ali Paşa ve oğlu Battal Hüseyin'e kaçıktan başka çare kalmamıştır⁴²². 1779 yılında baba oğul Kırım tarafına kaçarak Kırım Hanı Şahin Giray'a sığınmış ve 2 yıl burada sürgün hayatı yaşamışlardır⁴²³.

Mikdat Ahmed Paşa ise Erzurum'dan kaçmaya çalışsa da çok sıkı takibat karşısında bunun pek mümkün olmayacağını anlamış ve teslim olmuştur⁴²⁴. Mikdat Ahmed Paşa'nın tüm mal varlığının tespit edilip zapta geçirilmesi için emirler gönderilmiştir⁴²⁵. Hatta Amasya'daki evinde yaşayan çocukları Hasan Bey ve Safiye Hanım'ın Hacı Köyü ve Gelkiras mukata'ası mahsullerinden ve Amasya'da bazı dükkân ve bağlardan elde ettikleri gelirlerin hazineye kaydedilmesi ve yine üzerlerine kayıtlı ne varsa müsadere edilmesi için Silahşör El-Hac Mehmed Bey tayin edilmiştir⁴²⁶. Başka bir kayıta El-Hac Mehmed Bey'e Mikdat Ahmed Paşa'nın Amasya kazasında eşi ve oğlunun meskun oldukları konak ve 28 adet dükkân ve 2 kıt'a bağ, bina olunacak arsa, bir miktar kereste ve tımarhâne kurbunda nısf-ı boyahânesi ve Boyacı Şirvan oğlunda olan 1000 kuruş sermaye boyahanesinin halk arasında müzayedeye çıkarılması, eğer kimse talip olmaz ise paşanın oğlu Hasan Bey'e adı geçen emlak ve sermayenin ederi ücreti olan 6.000 kuruşa satılması ve paranın eksiksiz tahsil edilip İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir⁴²⁷. Ayrıca Hasan Bey'e ait 15.000 kuruşluk altın, kızı Safiye'ye ait 10.000 kuruşluk altın ile paşanın kendisine ait bir gümüş at takımı ve 2 kesme ile 103.464 kuruşluk altını da ele geçirilmiştir⁴²⁸. Bu durum sosyal hayat bağlamında sıradan halkın çektiği sıkıntıların yanı sıra ayan eş ve çocuklarının da yaşam şartlarının etkilendiğini göstermektedir. Sancağın ve dönem dönem eyaletin, en üst idari yetkilisinin asi ilan edilip mallarına el koyulması,

⁴²⁰ AŞS, 57, 78/1.

⁴²¹ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 97.

⁴²² Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 65-66; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 98.

⁴²³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, s. 610.

⁴²⁴ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 117.

⁴²⁵ Mikdat Paşa'ya ait emval ve eşyanın kaydedilmesi için gönderilen emir ve kaydedilen eşya ve emval listesi için bkz. AŞS. 57, 88/1, 88/2.

⁴²⁶ AŞS. 57, 87/1, 88/2; AŞS. 58, 8/1, 11/1.

⁴²⁷ Mikdat Ahmed Paşa'nın defter-i amireye kaydedilen eşyası; Gelkiras mukataası 2 senelik mahsul miktarı, Hacı karyesi mahsulat borcu, Hasan Bey'in eşya ve akarı, helvacı dükkânı 1 bab, Kızseki nam mahalde mülk bağ, Amasya'da der-anbar olan hınta borcu, Amasya'da ba-hüccet-i şer'iyye boyahanesi 2, Amasya'da 4 göz değirmen, Gelkiras'da çiftlik hayvanı, Zünnûnabad'da bir kıt'a çiftliğin hayvanatı, Amasya'da Yeğen oğlundan ba-hücceti şer'iyye alınan bir kıt'a bağ. Bkz. AŞS. 58, 8/1.

⁴²⁸ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 117.

belli bir standartta yaşam sürmeye alışan ailesi için de bir yıkım olmuş olmalıdır. Aile üyelerinin ekonomik kaybın yanı sıra statü kaybı da yaşaması sosyal hayatlarını derinden etkilemiştir. Bununla birlikte sadece aile üyelerinin değil yandaşlarının da hayatı değişmiştir. Amasya mutasarrıflığının Mikdat Ahmed Paşa'dan alınmasının ardından mutasarrıf olan Sinop muhafızı Hacı Ali Paşa, Mikdat Paşa'nın sancağa mütesellim olarak atadığı kethüdası Müjdecioglu Hacı Abdulkadir Ağa ile Gözdaşoğullarını hapsedirmiştir. Bir yandan Canıklilerin malları müsadere edilirken diğer yandan malları gasp edilenlere hakları geri verilmiştir. Millî Musa Bey'in hakkında yalan haber çıkararak zapt edilen mal varlığının ise varislerine verilmesine dair bir ferman çıkarılmıştır. Mikdat Paşa'nın yandaşı olanlar birer birer uzaklaştırılarak etkisiz hale getirilmiştir⁴²⁹.

Mikdat Ahmed Paşa'nın gözden düşmesiyle birlikte 27 Haziran 1779 tarihinde Amasyalı bakkal, kasap, attar, urgancı, keçeci, mumcu gibi esnaf zümresi de bugüne kadar Ahmet Mikdat Paşa'ya verilen zahire, silah, eşya ve ticari mallarından olan borcun Mikdat Ahmed Paşa'nın vekili olan Fethiye Mahallesi'nden Molla Halilzâde Hacı İbrahim Ağa'dan tahsil edilmesi için mahkemeye başvurmuşlardır⁴³⁰. Ayrıca Mikdat Paşa'nın kethüdası olup ayrıyeten hacıbaşı da olan Molla Halil oğlu Hacı İbrahim'in zimmetine para geçirdiği yönünde şikayetler de yapılmıştır. Hacı İbrahim, hacıyan-ı belde ve ayan-ı vilayet ahalisi tarafından tüm müslim ve zimmi reayadan toplanmak üzere vilayet masrafı olarak belirlenen 3.390 kuruş yerine 3.407 kuruş toplamıştır. Artan 17 kuruşu da zimmetine geçirmiştir⁴³¹. Belli ki Mikdat Paşa ve yandaşları esnaf taifesi üzerinde de bir baskı oluşturmuş, çeşitli alışverişlerde bulunup borçlarını ödememişlerdir. Sancağın en üst yetkilisinin neler yapabileceğinin iyi bilen esnaf taifesi, korkusundan ses çıkaramamış veyahut çıkarsa bile mağduriyetlerinin giderilemeyeceğini hatta belki de Mikdat Paşa ve yandaşlarının daha çok dikkatini çekip farklı zorbalıklarına maruz kalabileceklerini düşünüp, zaten zor olan hayat şartlarını daha da zorlaştırmak istememişlerdir. Ancak ellerine geçen ilk fırsatta zararlarının telafisi edilmesi için de mahkemenin yolunu tutmuşlardır. Ne var ki Amasya halkının toparlanma süreci çok uzun sürmemiştir.

1781 yılında Kırım'a kaçan Canıkliler, Rus İmparatoru'nun iltimasıyla affedilmiş Ali Paşa'ya vezaretle Trabzon eyaleti ve oğlu Mikdat Ahmed Paşa'ya da önce İçil ve sonra da Amasya Sancağı malikâne olarak verilmiştir. İkinci defa Amasya mutasarrıfı olan Mikdat Paşa'nın ilk işi yandaşlarına önemli görevler vererek tekrar eski düzenini

⁴²⁹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 67-68.

⁴³⁰ AŞS. 57, 48/1.

⁴³¹ AŞS. 57, 91-92.

kurmaya çalışmak olmuştur⁴³². Diğer yandan daha önceki politikasına devam ederek kendisine muhalif olanları şehirden uzaklaştırma gayretine de girmiştir. Amasya ayanlarından olup çeşitli dönemlerde mutasarrıf, mütesellim ve ayanbaşı gibi idari görevlere getirilerek yönetimde etkinliğini arttıran Gürcüzâde Halil Bey'i aleyhinde şikayetler tertip edip Kütahya'ya sürgün etmiştir. Bu hadise, *Amasya'da sâkin Halil Paşa'nın nefy (sürgün) fermânı* adıyla sicile kaydedilmiştir. Belge de

“...Amasya'da sâkin mîr-i mîrânımız Gürcüzâde Halil Paşa bir müddetden beri tavr-ı itaatden hurûc ve her bir tevzî' defterine bilâ-asl kendi nefsiçün birkaç kîse akçe zam ve tahsîl ve fukarâ ve zu'afâya envâ'-ı mezâlim ve te'addiyâta ibtidâr ve her ne kadar kendüye pend ve nush olunmuş ise ısgâ eylemeyip ızrâr-ı ibâda ısrâr eylediğine binâen muhâsebesi rü'yet ve defâtir-i tevzî'âta idhâl eylediği ve sâir kesândan aldığı ba'de's-sübût istirdâd ve mahall-i âhara teb'îd ve tasallutundan ahâlî tahlîs olunmasını i'lâm ve mahz-ı istirhâm olunmağla husamâsıyla ba'de't-terâfu' ihkâk-ı hakk olunmak üzere diğer emr-i münîfim mantûkunca rü'yet olunup fîmâ-ba'd paşa-yı mûmâ-ileyhin Amasya'da ikametine izn-i hümayûnum olmamağla Kütahya[ya] îsâl ve ânda ikâmet eylemesi fermânım olmağın...” şeklinde Gürcüzâde Halil Paşa'nın Amasya halkından tahsil edilmek üzere her tevzi defterlerine kendisi adına fazladan para kaydettirdiği, emirlere karşı geldiği gerekçesiyle Kütahya'ya gönderilmesi istenmektedir⁴³³.

Mikdat Ahmed Paşa gücünü yerel ayanlar ve halk üzerinde hissettirerek onları baskılamaya çalışmıştır. Kontrolün kendisine geçmesini sağlamak amacıyla doğru ya da yanlış önemsemeden olayların seyrini istediği yönde değiştirmiştir. Yetki alanını iyice genişleten Mikdat Ahmed Paşa, yeri geldiğinde devletin verdiği emirleri uygulayan kişileri kendisinden habersiz işe kalkışıldığı gerekçesiyle cezalandırmaya çalışmıştır. Bununla ilgili olarak 11 Ekim 1787 yılında Yüzbaşızâde Seyid Mustafa'ya Özi muhafazası için daha öncesinde Amasya'dan ödenmesi istenen aidatların ve 150 neferin Özi'ye gönderilmesi için bir emir gönderilmişti. Seyid Mustafa, maiyetindekilerle bu emir uygulamak üzere Amasya'dan hareket edip Sinop'a vardığında Mikdat Ahmed Paşa'nın izinsiz gittikleri gerekçesiyle 10 bin kuruş para, ağnam, camus ve kara sığırdan oluşan hayvanlarını ve ambarlarındaki zahirelerini zapt ettiğini belirtmiştir. Seyid Mustafa, Mikdat Ahmed Paşa'nın haksız yere zapt ettiği para, hayvan ve zahirenin geri

⁴³² Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 68.

⁴³³ AŞS. 59, 119/1.

teslim edilmesini istemektedir⁴³⁴. Otoritesinin sarsılmaması adına Mikdat Ahmed Paşa köylü ya da şehirli, esnaf ya da asker fark etmeksizin insanların malına, hayvanına, emeğine el koymuştur. Bu türden baskılama insanları sosyal ve ekonomik olduğu kadar psikolojik olarak da yıpratmış olmalıdır. Bu süre zarfında devam eden savaşların yükü de halkın üzerindedir. Bölgeden sürekli asker ve zahire tedarik edilmesi istenmektedir. Geçim sıkıntısına düşen halkın canına, malına ve iftiralarla sosyal statüsüne yapılan müdahaleler insanları çaresizlik sarmalına itmiştir. Kimisi çareyi yerini yurdunu terk etmekte kimisi de dağa çıkıp bu düzene bir şekilde ayak uydurmakta bulmuştur.

Mikdat Paşa'nın halk üzerindeki gayri meşru hal ve hareketleri halkın eşkıyalık hareketlerine katılmasının da önünü açmıştır. Yöneticiler hakkında taşradan giden bu tür şikayetlerin çoğalmasında merkezi hükümetin bu kişiler üzerindeki baskılarını da arttırmasına neden olmuştur. Mikdat Paşa aslında bir nevi kendisinin sebep olduğu bu eşkıyalar üzerine yürüyerek merkezi hükümetin baskılarını azaltmayı hedeflemiştir. Böylece 1787-88 yılında Amasya Sancağı'nı oğlu Hasan Bey'in idaresine bırakarak Mecidözü tarafında türeyen eşkıyanın peşinden gitmiş ancak bir başarı sağlayamamış hatta eşkıya birliklerinin daha da kuvvetlenmesine neden olmuştur. Babası eşkıya peşindeyken mütesellim Hasan Bey de kendisine gelir sağlamak için Saraçhâne Camii etrafındaki vakıf dükkânlarını zorla zapt ederek kendi üzerine geçirmeye ve kiralarını peşin alıp başka kiracılara teslim etmek üzere içindeki sahiplerini çıkarmaya kalkışmıştır⁴³⁵. Daha önce babası Mikdad Paşa da Atabey Medresesi tarafındaki vakıf demirci dükkânlarını zorla cebren zapt etmiştir. İtiraz edenleri ve sahiplerini susturarak emeline ulaşmaya çalışmıştır⁴³⁶. Sonunda Sultan Abdülhamid, Amasya halkının şikayetleri ve Mikdad Paşa'nın eşkıya karşısındaki haline karşı kendisinin vezaretine son vererek Dimetoka'ya sürgün etmiştir⁴³⁷. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşında Osmanlı yönetiminin kendilerine verdiği görevleri başarıyla yerine getiremeyen Canikli ailesi bir de üstüne halka karşı zulüm ve baskısını arttırması nedeniyle cezalandırılmıştır⁴³⁸.

1788-89 yılında Sultan Selim'in kız kardeşi Beyhân Sultan'a has olarak verilen Amasya Sancağı, Yeniçeri ağalığından azledilen Tokat voyvodası Mehmed Emin Ağa'ya iltizam

⁴³⁴ AŞS. 64, 8/2.

⁴³⁵ Hasan Bey bu sırada henüz 12 yaşında ve lalası olan Gözdaşoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın gözetimindedir. Bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 72.

⁴³⁶ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.4 zeyl, s. 72.

⁴³⁷ Püsküllüoğullarının takibine mütesellim Abdünnebi Paşa ve alaybeyi Hindioğlu İbrahim Ağa gönderilmiştir. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 73-74.

⁴³⁸ Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 152.

suretiyle verilmişken Eylül 1790 yılında Battal Hüseyin Paşa'nın büyük oğlu Hayreddin Ragıb Paşa'nın Beyhan Sultan'ın kethüdasına vermiş olduğu hediyeler sonrasında muhassıllık olarak tekrar bir Caniklizâdenin hükmüne girmiştir. Hayreddin Ragıb Paşa'nın hem imdad-ı seferiyye hem de iltizam için toplattığı vergiler Amasyalıların tepkisine yol açmıştır. Ayrıca ordunun iaşesi için vilayetten tarh edilen vergiler de halk için ekstra külfet oluşturmuştur. Halktan zorla sefer ihtiyaçları için vergi almasına ve Anapa'yı müdafaaya memur edilmesine rağmen sefere gitmeyip Rusların Anapa'yı istilasına sebep olan Hayreddin Ragıb Paşa, Samsun'da Mikdat Ahmed Paşa ise Dimetoka'da idam edilmiştir.⁴³⁹

1792 yılından itibaren Amasya muhassıllığı Çapanoğlu Süleyman Bey'e verilmiş ve o da yerine Ömer Paşazâde Abdullah Bey'i mütesellim bırakmıştı. Abdullah Bey'in idaresinde Mikdat Ahmed Paşa'nın Amasya'daki varlıkları ortaya çıkarılarak zapt edildiği gibi oğlu Hasan Bey de Seddülbahir'e sürgün edilmiştir⁴⁴⁰. 1795 yılı başlarına kadar Çapanzâdelerin idaresinde kalan Amasya, bu tarihten itibaren yeniden Caniklizâde hükmüne girmiştir. Battal Hüseyin Paşa'nın oğlu olan Tayyar Mahmud Paşa, Haziran 1799'da Amasya muhassılı ve Canik mutasarrıfı olunca Amasya'ya Hazinedarzâde Süleyman Bey'i mütesellim olarak atamıştır. Tayyar Mahmud Paşa, bizzat Amasya'ya geldiğinde ise Mikdat Ahmed Paşa'nın taraftarlarını hemen etrafında toplamış, kendisine muhalif olanları cezalandırırken bağlılığını bildirenlere ihsanlarda bulunmuştur⁴⁴¹. Makam ve mevki sahibi olup, etrafında topladığı adamların giderlerini karşılamak için de iltizam tahsiline başlamıştır. Halktan onda bir yerine üçte bir vergi toplattığı yetmezmiş gibi vergi tahsildarlarının ekmek, yem gibi giderlerini de yine onların üzerine yüklemiştir. Halk ağır vergi yükü altında ezilince müftü ve âlimlerden yardım talep etmiş, müftünün ise üçte bir oranındaki verginin meşru olmadığını ifade etmesi azledilmesiyle sonuçlanmıştır⁴⁴².

Buraya kadar görülüyor ki Amasya halkı, Caniklizâdelerin ağır vergi ve suiistimalleri karşısında ezilmekten kurtulamamıştır. Bununla birlikte ayan ve ulema zümresi de bu zalimane yönetimden nasibini almıştır. Caniklizâdeler kendilerine muhalefet olan her kim olursa olsun azl, sürgün ve gerekirse idam etmekten çekinmemiştir. III. Selim'in Tayyar Mahmud Paşa ve maiyeti hakkında yapılan şikayetler sonucu Amasya'yı 1804-1805

⁴³⁹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 75.

⁴⁴⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 76.78.

⁴⁴¹ Canikli ailesinin başına Tayyar Mahmud Paşa geçtiğinde de Çapanzâdeler ile aralarındaki husumet devam etmekteydi.

⁴⁴² Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 85.

yılında Çapanzâdelere vermesi büyük sıkıntılara neden olmuş, Amasya Caniklizâdeler ile Çapanzâdeler arasında paylaşılamayan bir sancak hüviyetini almıştır. Zira Caniklizâdeler Amasya'yı yerel kökenlerinden dolayı kendilerine ait bir parça olarak görmekteydiler. Bu nedenle Tayyar Mahmud Paşa, Amasya'nın Çapanzâde Süleyman Bey'e verilmesine tahammül edemeyip mücadeleye girmekten çekinmemiştir. Bu mücadelede devletin kendilerine destek vermesini bekleyen Caniklilere karşı merkezi hükümet, sivrilen tarafa karşı diğerini destekleyerek denge politikası uygulamıştır⁴⁴³.

Tayyar Mahmud Paşa cediti gibi Kırım'a kaçmış IV. Mustafa'nın iktidarında bir Rus gemisiyle İstanbul'a dönebilmiştir. 1807'de Amasya mutasarrıfı, Canik muhassılı ve Trabzon valisi olmuş, 15 gün sonra da Sadaret Kaymakamlığı'na getirilmiştir. Ancak Şeyhülislâm Ataullah Efendi ve bazı devlet ricali ile anlaşamaması üzerine önce sürgün sonra da geçmiş suçları dikkate alınarak 24 Ağustos 1808'de idam edilmiştir⁴⁴⁴.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti taşrasındaki iki yerel gücün mücadelesi Osmanlı-Rus savaşları üzerinden yükselişe ve inişe geçerken merkezi hükümet bu yerel güçlerden ihtiyacı dahilinde yararlanmasını bilmiştir. Bilhassa Osmanlı-Rus savaşlarında askeri, ikmal ve lojistik desteklerinden faydalandığı bu aileleri, hükümet için sorun teşkil ettiklerinde ise dengelemeye çalışmıştır. Daha sarıh bir ifadeyle Osmanlı Devleti, Caniklizâde veya Çapanoğulları gibi yerelden beslenerek güçlenen ailelere karşı iki politika yürütmüştür. Öncelikle iki hanedan arasındaki rekabeti kendi lehine çevirerek birbirine karşı onları kullanmıştır. Merkezden gelen bir emire riayet etmeyen aileyi isyancı kabul ederek diğer rakip aile ile iş birliğine girip kontrolü elinde tutmuştur. Diğer bir politikası da ailelerin güç merkezlerini sürekli değiştirerek belli bölgelerde devletleşme ve derinleşmelerinin önüne geçmek olmuştur.

Bölgesel güce sahip yönetici ayan ailelerinin icraatları ve birbirleri arasındaki rekabetleri hem bölge ahalisinin hem de kendi aile üyelerinin hayatını önemli oranda etkilemiştir. Bu kişilerin ve yardımcılarının yaptıkları kanunsuzluklar yönetilen zümreyi umutsuzluğa sevk etmiş olmalı ki yöre halkı kendilerine yaşayacağı başka bir yer arama gayretine girmiştir. Hem yöneticiler ile ayanlık iddiasıyla ortaya çıkanların hem de eşkıyaların

⁴⁴³ Yönetimle iyice arası bozulan Tayyar Mahmud Paşa, III. Selim'in her eyalette kurulmasını istediği Avrupa tarzındaki Nizam-ı Cedid teşkilatını hâkim olduğu bölgelerde kurmayı reddederek halkı reformlara karşı galeyana getirmekteydi. Kendisine haksızlık yapıldığını düşünen Tayyar Mahmud Paşa, asker toplamaya başlayarak 1805 yılında isyana kalkıştı. Tayyar Mahmud Paşa'nın isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizâdelerin Sonu 1805-1808", s. 92-95.

⁴⁴⁴ İbrahim Serbestoğlu, "Âyanlar Çağında Amasya'nın İdaresi: Caniklizâdeler ve Amasya", s. 78-79; İbrahim Serbestoğlu, *19. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya 2018.

reaya üzerinden çıkar sağlamak üzere yaptığı zalimlikler reayayı toprağını ekemez hale getirmiştir. Toprağın işletilememesi ve vergilerin toplanamaması tımar ve zeamet sahipleri ile vakıf mütevellilerini de zarara uğratmıştır. Bu nedenle devlet yerini terk eden reayanın peşine düşmüş ve yerlerine dönmelerini istemiştir.

2.2.1.4. Alaybeyi

Alaybeyi, bir sancaktaki tımar ve zeamet askerlerinin en yüksek amiridir ve onların her türlü davranışından sorumludur. Serbest dirlik tasarruf eden alaybeyi, sefer sırasında tımarlıları bayrakları altında toplamak, boşalan tımarların yerine bir başka tımarın yerleştirilmesini sağlamakla görevlidir⁴⁴⁵.

Alaybeyi, beylerbeyinin, arzıyla tayin edilmektedir. Ayrıca sancakta sancakbeyinden sonra gelen en büyük askerî amirdir. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, bu görev iltimasla beylerbeyine en fazla para temin eden kişilere verilmiştir⁴⁴⁶. Bu şekilde alaybeyi olan kişiler boşalan tımarları bildirmeyip ya kendi üzerlerine almaya çalışmış ya da kendilerine çıkar sağlayan kişilere vermişlerdir. XV. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın başlarına kadar tımar kurumu büyük ölçüde bozulmuş, fetihlerin durması ve toprak kayıplarının artması tımar sayısının azalmasına neden olmuştur. Geçim kaynakları azalan Anadolu halkı ise itibarı az da olsa tımarlara talip olmuş, ancak elde ettikten sonra sefere gitmeyi reddetmiş ya da gitse bile bir şekilde kaçmayı başarmıştır⁴⁴⁷. 1774-75/1188 yılında Amasya Sancağı Alaybeyi Ahmed, İstakun/Estakun nahiyesine tabi Çar köyünde 10.005 akçe tımara mutasarrıf olan İsmail Veledi Süleyman'ın Baba dağ muharebesinde şehit olması üzerine tımarının mahlul olduğunu ve bu tımarın tasarrufuna Salih Çelebi oğullarından es-Seyyid Ahmed ile es-Seyyid Mehmed'in müşterek olarak tayin edildiğini belirtmektedir. Ancak es-Seyyid Mehmed tımarı tamamen zorlama ile üzerine kaydettirip alaybeyi bayrağı altından terk-i hizmet etmiş ve tımarın tekrar mahlul olmasına neden olmuştur. Bunun üzerine mahlul olan tımar, sancağında sakin olup alaybeyi bayrağı altında olmak şartıyla es-Seyyid Ahmed'e verilmiştir⁴⁴⁸.

XVIII. yüzyılda tımarlı sipahinin yoklamaya girmeyip seferden kaçması sık yaşanan hadise haline gelmiştir. Her ne kadar tedbirler atılırsa da bu tedbirlere uyulduğunu söylemek pek de mümkün görünmemektedir. Savaşların yıpratıcı ve uzun sürmesinden

⁴⁴⁵ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 43.

⁴⁴⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık*, s. 22.

⁴⁴⁷ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 46.

⁴⁴⁸ AŞS. 54, 55/1; Sicillerde "...alaybeyi bayrağı altında na mevcud ve terk-i hizmet..." edenlerin kaydedildiği birçok belgeye rastlanılmıştır.

dolayı eyalet askeri olarak bilinen tımar ve zeamet askerleri ya hiç orduya katılmamış ya da yoklama sırasında mevcut görünmemiştir. 1777-78 tarihlerinde Amasya Sancağı alaybeyi olan Seyyid Ömer divana gönderdiği mektuplarda Bağdat ve İran seferlerine katılması gerekirken *terk-i hizmet* eden tımarlı sipahilerin tımarlarının ellerinden alınıp başkalarına tevcih edilmesi için Diyarbekir, Rakka ve İran canibi Ser-askeri Ali Paşa'dan ferman tezkeresi istemiştir⁴⁴⁹.

Savaşlarda yenilgilerin en büyük nedenlerinden biri savaş sırasında askerlerin yerlerini terk edip kaçmaları olarak görülmüştür. Bu firarlar 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında had safhaya ulaştınca tımar ve zeamet sahiplerinin görevlerini tamamlamadan alaybeyinin bayrağı altından kaçmamaları, alaybeylerinin kimseden arz akçesi talep etmemeleri, alaybeyi tayininin eyalet valisi ya da veziri arzıyla ve ahalinin bil-ittifak oyları ile olması gerektiğini içeren fermanlar gönderilmiştir. Ayrıca 1777-78 yılı Şubat/Mart ayından itibaren tayin edilen zeamet ve tımar sahipleri sancağında sakin değillerse zeamet ve tımarlarının başka kişilere verilmesi, bir göreve memur olduklarında 20 güne kadar alaybeyi bayrağı altında askeri teçhizatlarıyla bulunmaları gibi konularda uyarılarda bulunulduğu görülmektedir⁴⁵⁰. 25 Nisan 1777 tarihli bir ferman suretinde ise tımar sahibi ölmüş olup, oğlu ve kardeşi de ölmüş ise tımarın kim parayı çok verirse ona tayin edilmesi ve kanunlara uymayan alaybeylerinin de cezalandırılmaları istenmektedir⁴⁵¹.

2.2.1.5. Yeniçeri Serdarı

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu şehirlerinde garnizonlar kuran kapıkulları (yeniçeri ve altıbölük halkı) ticaret, esnafılık, çiftçilik vb. farklı işlerle uğraşarak şehir hayatında yer almaya başlamıştı. Şehir merkezlerinde kadı, subaşı, şehir kethüdası ve diğer ileri gelenler ile birlikte yeniçerilerin işleri ile uğraşan yeniçeri serdarı ile altı bölük halkından olanların işlerine bakan kethüdâyeri ortaya çıkmıştır. Bundan sonra şehir yönetiminde bu iki otoritenin müdahalesi ile eski düzen büyük ölçüde bozulmuştur⁴⁵². Yeniçeri serdarı, dergâh-ı âli yeniçeri ağasının mektubu ile cebeci, topçu, top arabacısı, gilmân-ı acem ve kul oğlanlarının başı olarak seçilmiştir⁴⁵³. Bir atanma

⁴⁴⁹ AŞS. 56, 60/1, 60/2, 61/1.

⁴⁵⁰ AŞS. 59, 69/1.

⁴⁵¹ AŞS. 56, 85/1.

⁴⁵² Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileri ile XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6-7, s. 213.

⁴⁵³ "...*dergah-ı ali yeniçerileri serdarı olan raf' olunub yerine uslûb-ı sâbık kıdvet'ül emasil vel akran 67 cemaatinden Sakallu Mehmed Ağa zide kadruhu serdar ve zabıt nasb ü tayin olmağın işbu mektub tahrîr ve irsâl olunduğu vusulünde gerektir ki mezbur serdarlık umuruna istihdam eyleyüp ahz-i müdahale ettirmeyesin ve evasıtında olan yeniçeri ve Cebeci ve Topçu ve Top arabacı ve kul oğulları ve gilman-ı*

mektubunda yeniçeri ocağından, “serdarlık câizesi” ödeyebilen kişinin ismi ve tabii olduğu cemaat belirtilmiştir⁴⁵⁴.

Yeniçeri serdarının öncelikli görevi emrindeki kuvvetleri zapt etmek, ikinci plânda ise şehir ve beldede yaşayan insanların güvenliğini sağlamaktır. Bunlara ilaveten savaş zamanı askeri ile savaşa iştirak etmek zorunda olan yeniçeri serdarı, askeri teçhizatın nakli için at ve deve tedariki, avarız ve nüzul vergisi ile imdad-ı seferiyyenin toplanması için de görevlendirilmiştir. Bağdat'ta vefat eden Kisyeli Ahmed Paşa'nın hazinesinin İstanbul'a güvenli bir şekilde iletilmesi için yol güzergahında içlerinde yeniçeri serdarlarının da bulunduğu askeri ve idari görevlilere emir gönderilmiştir⁴⁵⁵.

Yeniçeri serdarı hazineye bir miktar para ödemesi karşılığında tayin edildiği bölgenin gelirinin bir kısmını almıştır. XVIII. yüzyılda tayinler isim yeri boş olan beratlarla yapıldıklarından, yeniçerilikle alakası olmayan kişiler yeniçeri serdarı tayin edilmiştir. Yolsuzluk yaparak başa geçen kişiler olur olmaz namuslu insanları ve yeniçerileri cezalandırmaya başlamışlar, böylece zorbaca hareket edenler ve iş görenler önemli işlerin aksamasına ve serdarlık gelirlerinin gecikmesine neden olmuşlardır. Bu usulsüzlüklerin önüne geçebilmek için üç ayda bir serdarlık mektubunun yenilenmesi ve durumun ocağa bildirilmesi istenmiştir. Lakin bu usullere uyulmadığı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır⁴⁵⁶. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilmesiyle bu teşkilât da kaldırılmıştır. 9 Mayıs 1826 yılında 64 cemaati ağalarından Mehmet Emin Ağa Amasya'ya tayin edilen son serdar olmuştur. Bu tarihte 3 aylığına serdar tayin edilen Mehmet Emin Ağa'dan sonra sicillerde herhangi bir serdar tayinine rastlanılmamıştır⁴⁵⁷.

2.2.1.6. Mübaşir

Sancaklarda beylerbeyi ya da mütesellimler, kendilerine intikal eden herhangi bir konunun araştırılması ve sonuca bağlanması için mübaşir tayin etmişlerdir. Bazen

acemi mezbure üzerlerine serdar zabıt bilüb süründen re'yyinden hâric vaz' u harekette bulunmayub itaat ve intikâl üzere olalar” AŞS. 45, 11/1.

⁴⁵⁴ 67 cemaatinden Sakallu Mehmed Ağa AŞS. 45, 41/3; 6. bölüğün cemaatinden Ali Ağa AŞS. 49, 106/1.

⁴⁵⁵ AŞS 45. 40/1

⁴⁵⁶ 15 Temmuz 1767'de Niksar kasabası sakinlerinden Zeynelabidin bir yolunu bulup kasabaya serdar tayin olmuş, serdarlık mektubunun vakti dolduğu halde bunu yenilememiş ve zorla serdarlığı zapt etmiştir. Tayin olduğu sefere gitmeyip o taraftaki eşkıyaları başına toplamı, sebepsiz yere halka eziyetler yapmıştı. Bundan başka Tokat Voyvodalığının mirisini yani devlet gelirini toplamak isteyenlere karışarak, devlet gelirlerinin toplanmasına engel olmuştu. Bunun üzerine kendisinden olan devlet malının marifet-i şer ile alınmasını müteakip ibret olsun diye Amasya kalesine hapsedilmesi istenmişti. Bkz.Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 40-41. Ayrıca yeniçeri serdarının usulsüz uygulamaları için bkz. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, s. 38-41.

⁴⁵⁷ Sadık Çetin, *Şer'iyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri*, s. 26.

yönetici zümrenin emri altındaki kişiler arasından⁴⁵⁸ bazen de ayanlardan⁴⁵⁹ seçilen mübaşirler, reyanın ödemekle yükümlü olduğu vergilerin eksiksiz ve zamanında tahsilinin sağlanması⁴⁶⁰, vefat eden kişinin kıymetli eşyalarının İstanbul'a sağ salim nakledilmesi⁴⁶¹, idari bölge içerisinde reaya tarafından beylerbeyi ya da mütesellime intikal eden her türlü asayiş olaylarının incelenmesi, olay mahalline giderek “*keşf ve tahrîr*” yapılması ve olayın mahkemeye taşınması⁴⁶² gibi işlerde görevlendirilmiştir. Bir buyruldu kaydında Amasya Sancağı'na yeni mutasarrıfın tevcih edilmesiyle eskiden beri daire halkına verilen üç günlük zahirenin tedarik edilmesi için mübaşir tayin edildiği görülmektedir⁴⁶³.

Şehirlerde özellikle savaşlarda ve eşkıyanın ortaya çıktığı zamanlarda ulak ve mübaşirlerin eksik olmadığı görülmektedir. Böyle zamanlarda İstanbul'dan gönderilen emirlerin yerine getirilmesi hususunda lakayt davranıldığı için sık sık hatırlatma emirleri gönderilmiştir. Dolayısıyla bu durum daha sık mübaşir gönderilmesine neden olmuştur. Şehre gelen mübaşirlerin masrafları da şehrin harcama kalemleri arasında olduğundan ötürü sık yollanmaları halkın üzerindeki yükü daha da arttırmaktadır. Devlet bunun önüne geçebilmek adına davaların takibi için en fazla 5 mübaşirin görevlendirilmesini ve bunların da reayayı sıkıntıya düşürecek hareketlerde bulunmaması gerektiği konusunda mutasarrıf ve mütesellimlere sürekli uyarılar yapmıştır. Ayrıca mübaşirlerden kaza kaza gezerek reayayı rahatsız eden kapusuz levendatı tespit edip isimlerini tek tek kaydetmeleri de istenmiştir⁴⁶⁴.

Mübaşirler geçimlerini sağlamak üzere mübaşiriye adı altında bir ücret almışlardır. Amasya'ya memur edilen ayan Meksut Bey'in hizmeti karşılığında 1500 kuruş bir kıta ve 2.500 kuruşa başka bir kıta temessükü mübaşiriye olarak aldığı görülmektedir. Ancak mübaşir aldığı mübaşiriye ücreti ile yetinmeyip daha fazla ücret talep etmiştir⁴⁶⁵. XVIII. yüzyılda mübaşir atamalarındaki usulsüzlükler sonucu cahil iş bilmez kişilerin bu göreve getirilmeleri ahaliyi zor duruma düşürmüştür. Halktan mübaşiriye hizmeti dışında bir şey

⁴⁵⁸ Sadrazam çukadarlarından Hüseyin bkz. AŞS 51, 83/2; hassa silahşörlere olup aynı zamanda ayan olan Medmed bkz. AŞS 45, 40/1, alay çavuşu Mehmed Ağa bkz. AŞS 51, 88/1.

⁴⁵⁹ AŞS. 49, 100/3.

⁴⁶⁰ AŞS. 46, 52/2; AŞS 49, 35/1, 35/2, 100/3.

⁴⁶¹ AŞS. 45, 40/1.

⁴⁶² Amasya kazasına bağlı Geldigelen nahiyesine tabi Bulduklu köyünde öldürülen kişinin köyünden ve civar bölgelerden sordurularak katillerinin bulunması için mübaşir tayin edilmiştir. Bkz. AŞS. 46, 43/1.

⁴⁶³ AŞS. 46, 53/1.

⁴⁶⁴ AŞS. 45, 48/1.

⁴⁶⁵ AŞS. 49, 90/3.

almamaları gerekirken onlar ödeyebilecekleri ihtiyaçlarını dahi halkın üzerine yüklemişlerdir⁴⁶⁶.

2.2.1.7. Diğer görevliler (Şehir kethüdası, Kethüdayeri, Kale Dizdarı)

Şehirde, mutasarrıf ve mütesellime idari meselelerde yardım eden ehl-i örf görevlilerinden biri de şehir kethüdalarıdır. XVII. yüzyıl sonlarında ayanlığın ortaya çıkmasıyla eski ehemmiyeti kalmasa da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında şehirdeki etkili görevlilerden biri olan şehir kethüdası, devlet ile şehir ahalisi arasında bir temsilci olarak bulunmaktadır. Devletin verdiği emirlerin halka iletilmesinde eyalet yönetimindeki resmi görevlilerin yardımcısı konumundadır⁴⁶⁷.

Şehre gelen kamu görevlilerinin, sefere çıkan ya da eşkıya takibindeki askerlerin, görevleri icabı bir şehirden başka bir şehre giden vali, mutasarrıf, mütesellim gibi yöneticilerin yol masraflarını karşılamak ve uğradıkları her şehirlerdeki ihtiyaç duydukları maddeleri sağlamak kethüdaların başlıca görevleri arasındadır⁴⁶⁸. Örnek vermek gerekirse 26 Nisan 1763 yılında merkezden, Sivas'tan Tosya'ya kadar yol üzerinde bulunan ve aralarında şehir kethüdalarının da bulunduğu askeri ve idari görevlilere, Bağdat valisi olup vefat eden Süleyman Paşa'nın hazine ve eşyasının İstanbul'a naklinde görevlendirilen ayandan mirahor başı şehriyar Abaza Mehmed Ağa'ya tüm kolaylıkların sağlamaları konusunda emir gönderilmiştir⁴⁶⁹.

Şehir kethüdalarının mahkemelerde bilirkişi olarak yer aldıkları da görülmektedir. Şehrin ileri gelen kişileri arasında olan kethüdaların isimleri sıklıkla mahkemelerde tutulan tutanakların şühûdü'l-hâl⁴⁷⁰ kısmında geçmektedir. Özellikle nafaka, vasi tayini, tereke yazımı gibi davalarda şahit olarak kaydedilmişlerdir. Örneğin, babası vefat eden es-Seyyid Ahmed'in yaşının küçük olması sebebiyle babasından kalan mallarına amcasının

⁴⁶⁶ 1763-64 senesine ait imdad-ı hazariye kaydında "...zahire mübaşirine kahve ve han 13 kuruş...mübaşir ağaya zahire için 200 kuruş..." şeklinde mübaşir harcamaları kaydedilmiştir bkz. AŞS 51, 36/2. Ayrıca bkz. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 212.

⁴⁶⁷ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", s. 98.

⁴⁶⁸ Musa Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 41.

⁴⁶⁹ AŞS. 51, 72/1.

⁴⁷⁰ Hülya Taş, dava görülürken mahkemede o an hazır bulunanlar arasında eğer şehrin önde gelenleri var ise onların isimlerinin "şühûdü'l-hâl"e kaydedildiğini, geri kalanların da "ve gayruhum" şeklinde kısaca zikredildiğini belirtmektedir. Ayrıca "Şühûdü'l-hâl" de adı geçen kişilerin mahkemenin düzenli ve görevlendirilmiş üyeleri olmadığını yani batı yargılamada usulündeki jüriyle benzer olduğu şeklindeki görüşlerin gerçekle pek uyuşmadığını ileri sürmektedir. Şühûdü'l-hâl'in batı hukukundaki jüri olarak kabul edilebilmesi için, ya gündemin birbirini izleyen davalarında aynı isimlerin zikredilmesi gerektiği ya da en azından belirli konudaki davaların altında yer alan "şühûdü'l-hâl" in aynı kişilerden oluşması gerektiği görüşündedir. Bkz. Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *BİLİG*, kış/2008, S. 44, s. 29-33.

vasi tayin edildiği⁴⁷¹, eşi vefat eden Ayşe'nin eşinden intikal eden mallardaki hakkını ve nafakasını talep ettiği⁴⁷², bağ satışında çıkan anlaşmazlığın giderilmesi⁴⁷³ gibi davalarda şehir kethüdalarının şahitliğine başvurulduğu görülmektedir.

Şehir kethüdaları tayin edildiği görevler için gerekli olan harcamaları sonradan tahsil etmek üzere ya kendi ceplerinden ya da şehrin ileri gelenlerinden belirli bir faiz oranı ile borç para alarak karşılamışlardır. Yapılan harcamalar tevzi adı verilen deftere kaydedilerek 6 aylık ya da senelik olarak halktan tahsil edilmiştir. Bu şekilde aldıkları borçları ödeyen şehir kethüdalarının yaptıkları hizmetler karşılığı aldıkları ücret de halka tevzi edilen bu vergiler arasında yer almıştır. Örneğin, 1762 senesinden 1763 senesi kadar şehir kethüdasının 16 aylık hizmet süresi boyunca vilayet için yaptığı masraflar tek tek harcama kalemleri belirtilerek kaydedilmiştir⁴⁷⁴.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sicillerde sıklıkla rastlanılan diğer bir ehl-i örf mensubu da kethüda yerleridir. Anadolu'da bulunan silahtar, sağ ve sol ulufeciler, sağ ve sol garipler ve sipahiler adı verilen altı bölük halkının başına padişah fermanıyla kethüda yerlerinin tayin edildikleri görülmektedir⁴⁷⁵.

Emri altında bulunan zümrenin toplanıp savaş sırasında sefere sevki, seferden kaçanların isimlerini tespiti ve cezalandırılmaları kethüdayerinin görevleri arasındadır⁴⁷⁶. Bunların dışında genel olarak eşkıya ve levendat takibi için de görevlendirildikleri görülmektedir. Örneğin, 1763-64 yılında nakıb'ül-eşraf kaymakamı olan kethüdayeri ağa ve serdar ağa eşkıya taifesinin zaptı için memur tayin edilmiş ve kendilerine karşı koyulması durumunda muharebeye girmekten çekinilmemesi gerektiği emredilmiştir⁴⁷⁷. Yine başka bir örnekte de reyanın levandat eşkıyasının kendilerinden konakçı, kurban ve kılıç akçesi

⁴⁷¹ AŞS. 59, 4/2.

⁴⁷² AŞS. 59, 4/3.

⁴⁷³ AŞS. 59, 7/2.

⁴⁷⁴ AŞS 51, 110/1; "1194 senesi Receb'inin evâhirinden doksan beş senesi Rebî'u'l-âhiri gâyetine gelince "hacıbaşı" olan Hacı Efendizâde Ahmed Ağa ve Şehir Kethüdâsı Abidinzâde Ali Efendi yediyle olan masârifden ... fermân getiren vezîr tatarına verilen on beş guruş Sivas valisi tarafına i'lâm ve mahzar gönderen Akbıyık İbrahim Efendi'ye verilen yirmi beş guruş Rişvânzâde'nin atları Âsitâne'ye mürûrunda verilen ta'yînât ve hân kirâsîçün verilen on iki guruş Sivas Valisi Dağıstanî Ali Paşa'nın mütesellimi el-Hâc Abdullah Ağa'nın tatar ağasına yatak masârfi altı guruş mezbûr Mütesellim Abdullah Ağa'nın tüfenkçibaşısını Fazlızâde Hanı'nda matbah masârfiçün verilen altı buçuk guruş, Kapukaya nâm mahalde suya boğulan âdemler için hâkimü'l-vakt efendiye harc-ı i'lâm için verilen yirmi guruş, Ortaköy'de veled taifesinden Develioğlu'na basmaya gider iken serdâr ağaya ve Mîr-alay Yunus Ağa'ya kahve ve duhân masârfiçün verilen on altı buçuk guruş ve mezbûr Develioğlu için ta'yînât ve hân kirâsîçün serdâr hancısına verilen otuz guruş....." şeklinde şehir kethüdası tarafından harcama kalemleri kaydedilmiştir. Bkz. AŞS. 59, 79/2.

⁴⁷⁵ AŞS. 45, 63/2.

⁴⁷⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 42.

⁴⁷⁷ AŞS. 51, 87/1.

olarak zulmettiğinin ihbar edilmesi üzerine bu kişilerin yakalanıp cezalandırılmaları için kapı halkıyla birlikte kethüdayeri tayin edilmiştir⁴⁷⁸.

Taşrada altı-bölük halkından kethüdayeri sorumlu olduğu halde, XVIII. yüzyılda kadı, mütesellim, voyvoda, zabıt ve subaşların altı-bölük halkını hapsedip zulmeder hale geldiği dikkat çekmektedir. Merkezi hükümete yapılan şikayetler üzerine bu durumun düzeltilmesi için sipahilerle ilgili adalet fermanı yollanmıştır⁴⁷⁹.

Şehirdeki yardımcılardan bir diğeri de kale dizdarıdır. Dizdarlar merkezdeki yeniçeri, cebeci, sipahi gibi kapıkulu askerlerinin arasından beratla tayin edilmektedir. Bu makama getirildikten sonra ulufesi hazinede kalmakta ve kendisine bulunduğu bölgeden tımar tevcih edilmektedir⁴⁸⁰. Kale erlerinin kumandanı olan dizdar, şehirde asayişin sağlanmasında mühim bir yere sahiptir. Kale ile ilgili her türlü iş dizdarın sorumluluğu altındadır⁴⁸¹. İsyân çıkan bölgeler ile sınırlarda bulunan şehirlerin kalelerinin savunması da dizdarın görevidir. Ayrıca kaleye getirilen cephane muhafazasının sağlanması da dizdarın sorumluluğundadır. Divan-ı Rum'dan Amasya kadısı, nâibi ve kale dizdarına gönderilen buyruldu da Sivas eyaletindeki kalelerde mühimmat, cephane ve muhafaza erlerinin mevcudiyetinin tayin edilen mübaşir vasıtasıyla yoklamaları yapılarak deftere kaydedilmesi istenmiştir⁴⁸².

Kalelerin içinde bir hapisanesinin bulunması dizdarın görev ve sorumluluklarını arttırmıştır. Dizdarlara hem merkezden hem de çevredeki beylerbeyi ve müfettiş paşalar tarafından eşkıya ve asilerin yakalayıp kalede sıkı bir şekilde muhafaza altına alması için emirler verebilmekteydi⁴⁸³. Ancak bu emirlere ve kanunlara her zaman riayet edilmediği görülmektedir. Örneğin, sâdât-ı kirâmdan es-Seyyid Abdullah'ın İstanbul'a gönderdiği arzuhaline göre; oğlu es-Seyyid İsmail, 1756 senesinde Köyceğiz Mahallesi'nde Mustafa, Mehmed ve Osman isimli kişiler tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Mahkemede katilin es-Seyyid Mehmed isimli şaki olduğu tespit edilmiş ve Amasya Kalesi'nde hapsedilmiştir. Asıl şikâyet konusu mahkemece suçlu bulunarak cezalandırılmak üzere kale dizdarına teslim edilen katilin kale dizdarı ve yandaşları tarafından öldü gösterilerek cesedinin salıverilmesi ve sonrasında "firar etti" diye haber gönderilmesidir. Amasya'da oğlunun katillerinin cezasını çekebileceğine dair inancı kalmayan es-Seyyid Abdullah,

⁴⁷⁸ AŞS. 45, 37/1; AŞS. 51, 67/3, 87/1.

⁴⁷⁹ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, s. 42.

⁴⁸⁰ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 98.

⁴⁸¹ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, C. 9, 1994, s. 481.

⁴⁸² AŞS. 46, 45/3; AŞS. 49, 95/1.

⁴⁸³ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", s. 481.

İstanbul'a yaptığı arzuhalinde davanın üst mahkeme olan Sivas mahkemesinde görülmesini, katilin tekrar yakalanıp hapse atılmasını, dizdar ve yardımcılarının da cezalandırılmalarını talep etmektedir. İstanbul'dan Sivas valisi ve kadısına gönderilen 1759 tarihli buyruldu kaydında ise, mübaşir tayin edilerek olayın araştırılması, sonuç İstanbul'a arz edildiği şekilde ise dizdar ve maiyetindekilerin Sivas mahkemesinde yargılanması istenmiştir. Amasya Sancağı mutasarrıfı ve Amasya kadısına da bir buruldu gönderilerek dizdar ve adamlarının zabitler eşliğinde Sivas'a gönderilmesi istenmiştir⁴⁸⁴. Buraya kadar belgelerle takip edebildiğimiz davanın nasıl sonuçlandığı hakkında herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Bu örneği bir devlet memurunun görevini icra ederken adaletten sapıp rüşvet işine karışarak görevini kötüye kullandığı şeklinde yorumlayabileceğimiz gibi dizdara yapılan bir kumpas olarak da değerlendirebileceğimizi göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Buna ilaveten dizdarın kişisel bir husumet sonucu görevini kötüye kullandığına dair iftiraya uğramış olabileceği de ihtimaller dahilindedir. Dikkat çeken diğer bir husus da devletin halkına sunduğu şikâyet hakkının karşılıksız kalmadığıdır.

Dizdar, emrinde bulunan kale kethüdası ve müstahfızları ile kalenin muhafazasından sorumlu bir yönetici, tımar sahibi olması dolayısıyla da bir askerdir. Bu kişilerin görevlerini yerine getirmemeleri durumunda merkeze şikâyette bulunularak yerine başka birini tayin edebilmektedir. Örneğin Amasya Kalesi dizdarı Mustafa Hafız, Geldigelen nahiyesine tabi Çaygünü köyünün 2046 akçe gedik tımar ile tayin edilen kale müstahfızlarından Hasan'ın birkaç seneden beri isminin kayıtlı olup ancak kendisinin olmadığını tespit edilmesi üzerine yerine kale içinde sakin olup görevlerini yerine getirmesi şartıyla Seyyid Ahmed'in tayin edilmesini istemiştir⁴⁸⁵. XVIII. yüzyılda kale muhafız neferlerinin görev yerlerini terk etmesi sık görülen bir olay halini almıştır. Bu hal üzerine Amasya kadısı ve kale dizdarına kale içinde yerleşik olarak yaşayan ve kaleyi korumakla görevli olan kale muhafaza neferlerinden görevlerini yerine getirmeyip çeşitli suistimallerden dolayı kaleyi ve görevlerini terk edenlerin tespit edilip Divan-ı Rum'a (Sivas'a) bildirilmeleri için berat gönderilmiştir⁴⁸⁶.

2.2.2. Ehl-i Şer Mensupları

⁴⁸⁴ AŞŞ. 49, 64/2, 81/2, 82/2.

⁴⁸⁵ AŞŞ. 49, 48/1.

⁴⁸⁶ AŞŞ. 51, 23/1.

2.2.2.1. Kadı

Reyanın refahı, huzuru, güvenliği ve gündelik yaşamın düzeni bağlamında idari, adli, beledi gibi pek çok açıdan resmi sorumluluk sahibi olan görevli kadı idi. Osmanlı Devleti'nde kadı, padişah beratı ile tayin edilen liyakat ve kıdem esasına göre yükselen ve İslami kurallara göre kanunları uygulayan kişidir⁴⁸⁷. Şehir idaresinde padişah ve ehl-i örfün yargı yetkisi kadı tarafından yürütülmüştür. XIV. yüzyıldan XVI. yüzyılın ortalarına kadar kadı tayinleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin arzları ve padişah onayı ile gerçekleşmiştir⁴⁸⁸. Ancak 150 akçeden yukarı mevleviyet denilen daha büyük kadıların tayini ise sadrazam tarafından yapılmıştır. Daha sonraki dönemde bu atama sistemi tamamen sadrazamın kontrolüne geçmiştir. Medrese tahsili görüp icazet alarak kazasker divanında mülazemet edenler, kadı olmak istediklerinde doğrudan kaza kadılıklarına atanabilmektedir. Yine belirli bir süre müderrislik yapmalarının ardından kadı olmak isterlerse derecelerine göre kaza veya sancağa kadı olarak tayin edilmişlerdir. Kadılığın en üst mertebesi 500 akçe yevmiyeli mevleviyet adı verilen taht kadılıklarıdır. Bunun üzerinde ise kazasker bulunmaktadır. 500 akçelik kadılar teşrifatta beylerbeyi ve defterdarın aşağısında olup, beylerbeyi rütbesi ile askeri hizmete geçebilmektedir⁴⁸⁹. Kadıların tayin süreleri ve görevleri yerel halk ile yakınlaşmaların önüne geçebilmek adına kısa tutulduğundan dolayı mevleviyet derecesinde olan büyük kadılar genel itibarıyla 1 yıl, kaza kadıları ise 20 ay süreyle göreve atanmışlardır⁴⁹⁰. Bununla birlikte bu süreye her zaman riayet edilmediği de görülmüştür. XVI. yüzyıl sonlarında Konya ve Ankara kadılarının görev sürelerinin 3 ay ile 12 ay arasında değiştiği belirtilmiştir. Sürelerin belirsizliği ciddi problemleri de beraberinde getirmiştir. Kadılar görev sürelerini garanti altına almak için kanun dışı harcama ve rüşvete başvurup göreve tayinlerinde “berat resmi” adı altında ödedikleri ücreti az zamanda fazlasıyla kazanmak için türlü yolsuzluklara karışmışlardır⁴⁹¹.

⁴⁸⁷ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s. 49-52.

⁴⁸⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı Devleti Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2003, s. 126; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Kronik Yay., İstanbul 2021, s. 177; Kayseri kadısının hem devlet hem de bölgesel yerel otoritelerle ilişkisini ortaya koyan çalışma için ayrıca bkz. Ronald C. Jennings, “17. Yüzyıl Osmanlı Kayseri'sinde Kadının Yargısal Yetkilerinin Sınırları”, Çev. Muharrem Midilli, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2019, s. 153-183.

⁴⁸⁹ Kadı tayinleri, mevleviyet usulleri, kadının yardımcıları hakkında bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 2014, s. 94-134.

⁴⁹⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 94-95.

⁴⁹¹ İlber Ortaylı, *Hukuk Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yay., İstanbul 2020, s. 29-30.

Amasya’da kadı atamaları, önce görevde olan kadının kadılıktan alındığı; yerine Kazasker-i esbak rûznameşesinde kayıtlı olan başka bir kişiye kadılığın verilerek kanun üzere muamele yapması üzere kazasker buyurulduzu verilerek yapılmıştır. Daha sonra yeni atanacak olan kadı adına bir inha yazılarak mevcut kadının görevden alındığı tarih ile kendisinin bu göreve layık olduğundan bahisle görevin kendisine verildiği belirtilmektedir. Son olarak da Anadolu kazaskerinin imzasıyla yeni tayin edilen kadıya “Amasya kadısına...” şeklinde hitap edilerek göreve atandığı bildirilmektedir⁴⁹².

Amasya kazası idari ve askeri olarak sancak merkezi olmasının yanında adlî olarak da kaza merkezidir. Amasya kadısının, şehir merkezinde nerede kaldığı ve resmî görevlerini konaklarında mı ya da başka bir resmî bir dairede mi icra ettikleri konusunda kesin bir malumat bulunmamaktadır. Hüseyin Güneş göre, “*şehrin Müslüman-Türk hâkimiyetinden sonra Selçuklular döneminde “Burmali Minare”, Lale devrinde ise “Pervane Bey Câmii” olarak bilinen câmi yargı işlerinin yürütüldüğü mahkeme binasıdır*”⁴⁹³. Araştırdığımız dönemde de caminin adı daha çok Pervane Bey Camii olarak geçmekle birlikte bir yerde “Mahkeme Camii Şerifi” olarak ifade edilmiştir⁴⁹⁴.

Şer’i mahkemenin reisi konumunda olan kadının geniş bir görev yelpazesi bulunmaktadır. Ehl-i örf ve reaya arasında yaşanan anlaşmazlıklar borç, alacak-verecek davaları, miras ve arazi anlaşmazlıkları ile cezai suç teşkil eden davalar kadı huzurunda “meclis-i şer” denilen mahkemede çözüme kavuşturılmaktaydı. Evlilik, nikah akdi, vasi tayin ve azli, vakıflarla ilgili mütevellî, müderris gibi görevli tayini ve yaşanan problemler de kadının görevleri arasındaydı⁴⁹⁵. Buna ilaveten kadı, çeşitli beledi işlerin de yürütücüsüydü. Kadının mali görevlerinin başında ise, avarız hanelerinin tespiti ve vergilerin tahsil edilmesi gelmekteydi. Bir diğer mali görevi de narh olarak tanımlanan esnafın sattığı ticari ürünlerin fiyatlarını belirlemektir. Askeri görevleri arasında ise nüzul ve sürsat zahiresi adı altında ordunun iâşe işlerinin halledilmesi de geliyordu⁴⁹⁶.

Şehrin kale dizdarları ve dizdarbaşısı sancakbeyi ve beylerbeyinden çok kadının idaresi altındaydı. Dizdarın kalenin tamir ve onarımını yapıp yapmadığı, kale muhafızının görevini yerine getirip getirmediği, kalelerde bulunan askeri malzemelerin mevcudiyeti gibi konular kadı tarafından takip edilmekteydi. Bununla ilgili olarak Divan-ı Rum,

⁴⁹² AŞŞ 49, 5/2, 5/3, 5/4; AŞŞ 51, 5/1, 5/2, 5/3.

⁴⁹³Hüseyin Güneş, *Lale Devrinde Amasya*, s. 167.

⁴⁹⁴ AŞŞ. 60, 136/1.

⁴⁹⁵ AŞŞ. 49, 67/1.

⁴⁹⁶ Kadının görevleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 72-73; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, s. 40-59.

Amasya nâibi ve kale dizdarından Sivas Eyaleti'nde vaki olan kalelerdeki mühimmat, cephane ve asker mevcudiyetinin tayin edilen mübaşir vasıtasıyla yoklamaları yapılarak deftere kaydedilmesi istenmiştir⁴⁹⁷.

Mahkemede kadı, adeta reaya ile devlet arasında bir köprü görevi üstlendiği için kanunlar çerçevesinde hareket etmek zorundaydı. Reayanın yöneticiler ve yerel ayanın suistimallerinden dolayı yaşadığı sorunlarda harekete geçmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti dini ya da herhangi bir statü ayrımı yapmaksızın herkese şikâyet için arzuhal sunabilme hakkı tanımıştır⁴⁹⁸. Kaza halkını temsilen bir kişi ya da grup direkt kendi başına arzuhal sunabileceği gibi kadıya gidip onun vasıtasıyla arzuhal sunabilmekteydi. Bu tür dilekçe için arz-ı mazhar, askeri-resmi görevlilerin dilekçesi için sadece arz, reayanın dilekçesi içinse arzuhal kelimesi kullanılmaktaydı. Bununla birlikte arzda bulunabilmek için ilgili kişinin bir zararı ya da uğradığı bir haksızlığı olması gerekmektedir⁴⁹⁹. Sicillerdeki kayırlardan Amasya halkının da çeşitli sebeplerle arzuhal sunduğu görülmüştür. Bir misalde, mahkeme görevlisi olarak atanan sâdâd-ı kirâmdan es-Seyyid Mehmed, hiçbir sebep yokken bu tayinine karşı çıkıldığını ve işlerine müdahale edildiğini ifade eden bir arzuhalle merkeze başvurmuştur⁵⁰⁰.

Borç alacak-verecek davasında karşımıza çıkan arzuhalde Kayseri mutasarrıfı olan ve Amasya Sancağı da kendisine arpalık olarak tevcih edilen Cevher Paşa tarafından yapılmıştır. Amasya da yaşayan Hacı Beşe, Ali Efendi, Hacı Efendi oğlu Ahmed Ağa ve Zabitanzâde Ali Bey ve şehir kethüdası Efendioğlu Ahmed Ağa'nın zimmetlerinde alacak hakkı olan temessükü ödememeleri üzere İstanbul'a şikâyette bulunmuştur. Bunun üzerine Sivas valisi ve Amasya kadısına bir inha gönderilmiş, bu kişilerin Sivas valisi huzurunda mahkemeye çağrılmaları ve eğer hadise doğru ise zimmetlerinde olan temessükün bu kişilerden hakkıyla tahsil edilmesi istenmiştir⁵⁰¹. Bir sancak idarecisi tarafından şehrin önde gelen kişileri ya da ayanlarından olduğu düşündüğümüz bu kişiler

⁴⁹⁷ AŞS. 49, 95/1.

⁴⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 7-8, 1988, s. 35.

⁴⁹⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yay., İstanbul 2005, s. 50; Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzar'lar", s. 35.

⁵⁰⁰ Bu arzuhal üzerine Amasya kadısına gönderilen beratta "...işbu Amasya mahkemesinde hala berat-ı şerifimle ve sened-i müdahale ve teaddi eyledikleri vaki ise men ü def eyleyüp men bad beratına ve emr-i hümayunuma muhalefet kimesneye iş ettürmeyüp kadıya da müdahil olmaya davasına karıştırmayup izlemeyüp inad ve muhalefet üzere olanları isim ve resmleriyle vukua ahit üzere yazıp asıtane-i saadetime arz edip husus-ı mezbur için bir dahi emr-i şerifim isdar ve irsal men-i muhtaç eylemeyesiz..." şeklinde emr-i hümayuna karşı koyulmaması aksi halde men u def edilmeleri konusunda kadı efendi uyarılmıştır. Bkz. AŞS. 51, 81/3.

⁵⁰¹ AŞS. 51, 67/1.

hakkında merkezi hükümete arzihal sunulması aralarında bir rekabet ya da ast üst ilişkisinden kaynaklı bir sorun olduğunu düşündürmektedir. Zira bu dönemde idareciler ile ayanlar arasında bazı husumetlerin yaşandığını yukarıda görmüştük. Sancağın esas idarecileri kendilerinden olmayan muhalif olduklarını düşündükleri kişilere karşı gayet acımasız davranışlarda bulunmaktan çekinmemişlerdir. Muhalif kişiler hakkında yalancı haberler çıkarıp azledilme, sürgün hatta idama kadar giden bir sürecin müsebbibi olmuşlardır. Belge de bu kişilerin borçlarını ödememe nedenleri belirtilmemiştir. Bunun dışında borçlarının olup olmadığı da kesinlik kazanmamış, ortada bir şikâyet ve bu şikâyetin doğruluğunun araştırılıp ona göre muamele yapılmasını isteyen bir emir bulunmaktadır.

Bölgede yerli ahalinin huzuru ve güvenliği açısından birinci derecede sorumlu kişilerden biri de Amasya kadısı idi. Bilhassa halka zulmeden eşkıyalık hareketlerinin engellenmesi ve suçu sabit görülenlerin cezalandırılması noktasında başta kadı olmak üzere şehrin diğer görevlilerine pek çok emir gönderilmişti. Bölgede XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sıklıkla kapusuz leventlerinin eşkıyalık hareketleri şikâyet konusu olmakta, bu hususta Amasya kadısı ile şehrin diğer yönetici zümresine çeşitli emirler gönderilmekteydi. Bunlardan birinde eşkıyaların *konak ve kurban akçesi* adıyla reayadan zorla para talep etmesi sonucu bunalan reayanın bir süre sonra tarım topraklarını terk ettiği; mutasarrıf, kadı ve diğer yöneticilerden kapusuz levendat eşkıyasını teftiş etmeleri, buldukları mahalde sayıları fazla ise üzerlerine varılıp dağıtılmaları ve cezalandırılmaları istenmişti⁵⁰².

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren şehir idaresinde giderek yerel elitlere daha fazla yetki verilmesi taşrada hem kadının hem de merkezi yönetimin otoritesini sarsmıştır. Büyük bir nüfuzları sahip olan yerel ayanlar, düzeni kendi menfaatleri doğrultusunda idare etmiştir. Kadılar da gerek ayanlarla gerekse askerilerle iş birliği yaparak kendi çıkarları doğrultusunda kanunlara aykırı hareket etmişlerdir⁵⁰³.

2.2.2.2. Nâib

Şehir ya da kasabanın bütün beledi işlerinden sorumlu hem hâkim hem de mülki amir olan kadıya mahkemelerde yardım eden bir hizmetli kadrosu bulunmaktadır. Bunların

⁵⁰² AŞS. 51, 62/1, 67/3, 70/1; AŞS. 58, 15/1.

⁵⁰³ Nilüfer Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2010, s. 84.

başında kadının vekili konumunda olan nâibler gelmektedir⁵⁰⁴. Kazasker veya mevleviyyet derecesindeki kadılar kendilerine arpalık olarak verilen kazalarına gitmeyip nâib göndermişlerdir. Örneğin Amasya'ya tayin edilen kadı es-Seyyid Mehmed, kendisi gelmeyerek yerine İsmail Efendi'yi nâib olarak atamıştır⁵⁰⁵. Kadılarla aynı yetkileri bulunan nâiblerin başlıca görevi, kadının olmadığı hallerde ya da özellikle köylerde keşif, teftiş ve tahkik için olay mahalline giderek değerlendirmelerde bulunmaktır⁵⁰⁶.

Nâib, kadılar tarafından tayin edildikleri kazanın büyüklüğüne göre bir veya birkaç tane olabilmektedir⁵⁰⁷. 1781-82 senesinde vakıf tevliyeti konusunda çıkan bir anlaşmazlık davasında Tokat kazası nâibi Mustafa'nın merkeze gönderdiği arzuhaline göre; Amasya'da bâbüssaâde ağası nezaretinde olan Ayas Ağa Vakfı medresesinin mütevellisi ve nısf (yarı) hissesinin mutasarrıfı olan es-Seyyid Ahmed Emin, medresenin diğer yarı hissesine mutasarrıf olan Şeyhzâde olarak bilinen es-Seyyid Abdullah Efendi için *-vakıf tevliyetinin yarı hakkı/mahsulü benimdir* diyerek dava açmıştır. Tarafların mahkemede hazır bulunduğu sırada müteveli es-Seyyid Ahmed Emîn, vakıf mahsulünün yarı hissesinin kendisinin ve diğer yarı hissesinin ise es-Seyyid Abdullah ile ortak olduğunu belirterek es-Seyyid Abdullah'ın kendisine vakıf hissenin tevliyet şartı olarak yirmi kile mahsulden bir kile verip hissesini tamamen almaya zorladığı için davacı olmuştur. Abdullah cevabında, müteveli es-Seyyid Ahmed Emin'in kendisindeki vakfiye suretinde yarı tevliyet hissesi öşr-i mahsulünün eskiden beri yirmi kilede bir kile olarak kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Bu durum *"...mahmiye-i mezbure ahalilerinden ve ulemadan işbu hâzır bi'l-meclis es-Seyyid Mustafa Efendi ibni Ali ve Hatibzâde Hüseyin Efendi ve Karamanzade es-Seyyid Ali Efendi ve sâir bî-garaz kimesnelerden..."* sorulduğunda bu kişilerin *"...hisse-i tevliyete beher yirmi kilede bir kile oluna geldiği malumumuzdur..."* diyerek şahitlik etmeleri davanın es-Seyyid Abdullah Efendi'nin lehine sonuçlanmasını sağlamıştır⁵⁰⁸.

Nâibler geçimlerini mahkeme harçlarıyla sağlamaktadır. Amasya Sancağı'na ait harcama kalemlerini kaydedildiği belgede nâibin harç ücreti *"...Nâib efendiye verilen harc-ı ilam 250 guruş..."* olarak kaydedilmiştir⁵⁰⁹. XVIII. yüzyıl kadı ve nâiblerinin sıklıkla başvurduğu yöntemlerden biri mahkeme kalemlerinden elde ettikleri gelirlerle

⁵⁰⁴ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Yay., İstanbul 2021, s. 155; Mehmet İpşirli, "Nâib", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 313.

⁵⁰⁵ AŞS. 49, 77/1, 77/2.

⁵⁰⁶ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, s. 156-57; Mehmet İpşirli, "Nâib", s. 313.

⁵⁰⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, s. 121;

⁵⁰⁸ AŞS. 59, 46/1, 47/2.

⁵⁰⁹ AŞS. 51, 111/1.

yetinmeyerek halktan kanunsuz olarak para istemektir. Bunun önüne geçebilmek adına kendilerine sadece sicil, hüccet, mürâsele, nikâh, talâk, ıtlâk vb. adı altında baktıkları davaların gelirleri tahsis edilmiştir. Tahsis edilen bu gelirlerin haricinde ek ücret talep edilmesi yasaklanmıştır. Ancak vasıfsız kişiler arasından atanan kadıların ve nâiblerin “*bu kazâyâ nâib olunca bu kadar mülâzemet çekdim*” ve “*ben şu kadar aylık virsem gerekdir*” diyerek reayadan ek ücret talep ettikleri ifade edilmiştir⁵¹⁰.

2.2.2.3. Diğer Görevliler (Kâtip, Muhzırbaşı, Müftü, Nakibü'l-eşraf)

Mahkeme görevlilerinden biri de sicil tutma işlerini görmek ferman, buyruldu, berat gibi kadiya gönderilen resmi yazıları ve davalara ait sicilleri sicil-i mahfuz adı verilen defterlere kaydetmekle görevli olan katiplerdir⁵¹¹. Bu göreve şehrin tanınmış kişilerinin tayin edildiğini görmekteyiz. 1763-64 yılında Kâtip İsmail'in vefat etmesi üzerine yerine Mevlâna es-Seyyid Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Sicilde bu kişilerin kimlikleri net bir şekilde belirtilmezken Hüseyin Hüsameddin, vefat eden mahkeme baş katibinin Fazlıoğlu Hacı İsmail Efendi ve yerine tayin edilen kişinin de Taşabadizâde Hacı Mehmed Emin Efendi olduğunu belirtmektedir⁵¹².

Mahkemelerde görevli olan bir diğer kişi bir nevi adli polis görevi gören muhzırbaşı ve onun emrinde bulunan muhzırlardır. Davalarla ilgili kişileri bilgilendirmek, mahkemeye katılmayan şahitleri veya haklarında dava açılan kişileri mahkemeye getirmek onların görevidir⁵¹³. Kanunnamelerde ihzariye adıyla geçen muhzırbaşılık genellikle, taşrada görevlendirilmesi gereken kapıkullarına tımar olarak verilmiştir. Devletin aynı zamanda gelir kaynağı olan bu görev için hak sahiplerinin tahsil edilen alacaklarının yüzde ikisi muhzırbaşıya verilmiştir⁵¹⁴. Sancağa ait harcamaların kaydedildiği defterde muhzırbaşıya 25 kuruş verildiği görülmektedir⁵¹⁵.

Muhzır ve muhzırbaşının ismi sicillerde sık sık geçmektedir. Örneğin, bir davanın şuhûdü'l-hâl kısmında gördüğümüz muhzırbaşını bu kez hâkim önünde görmekteyiz. Muhzırbaşı Hacı Hüseyin, validesi Fatma'yı “*...validem mezbure zimmetinde babamdan kalan üç yüz guruş akçe ve kırk sekiz parça bakır alacak hakkımı alıvermek*

⁵¹⁰ Ahmet Gökhan Kaynakçı, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Konya*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2020, s. 67.

⁵¹¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 110.

⁵¹² AŞS. 51, 81/2, Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 45.

⁵¹³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, s. 288-89.

⁵¹⁴ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 110.

⁵¹⁵ AŞS. 51, 111/1.

matlubumdur...” diyerek mahkemeye vermiştir. Bu iddiayı kabul etmeyen Fatma, zimmetinde Hüseyin’in babası malından akçe ve bakır olmadığını belirtmiştir⁵¹⁶.

Kadıya hükümlerinin şer’ e uygun olması açısından yol gösteren kişi kazanın müftüsüdür. Başkent müftüsü yani şeyhülislam müftülerin başıdır. Ülkenin diğer müftülerini o tayin etmektedir⁵¹⁷. Müftüler mahkeme ile ilgili anlaşmazlık olduğunda davasında haklı gördüğü tarafa bir fetva vererek davanın o kişi lehine sonuçlanmasını sağlamaktadır⁵¹⁸. Örneğin, 1782 yılının Mayıs’ında Hacı İlyas Mahallesi sakinelerinden Alime, vekili Mesut Efendi aracılığıyla Kazgancı Mahallesi’nde ikamet eden Hatice’den şikayetçi olmuştur. Buna göre 27 yıl önce Hatice, Hacı İlyas Mahallesi’ndeki mülk arsasını 57 kuruşa Alime’ye satmıştır. 25 yıl bu şekilde tasarruf edilmesinden sonra Hatice, arsayı zevci Mehmed’in zoruyla sattığını kadı es-Seyyid Mehmed Şâkir Efendi huzurunda beyan edip ispatlamış, satış parasını da yine kocasının zoruyla aldığını söyleyerek yemin etmiştir. Böylece kadı satışı feshederek arsayı Hatice’ye geri vermiştir. Ancak karşı tarafta satışın rıza ile olduğunu söyleyerek ikinci bir dava açmıştır. Satış parasının kendi iradesiyle zapt edildiğine dair Amasya ve Turhal müftüleri el-Hac İsmail Efendi ve Abdülmecid Efendi’nin verdikleri fetvâ ve yine şahitlerin

“...Hatice arsa-i mahdûde-i mezkûreyi elli yedi guruşa bey’ylediğinden iki gün sonra târih-i kitâbdan iki sene önce semeni olan meblağ-ı mezbûr elli yedi guruşu bizlerin huzûrunda bi’t-tav’ ve’r-rızâ ahz u kabz eyledi bizler bu husûsa bu vecih üzere şâhidleriz şehâdet dahi ederiz...” şeklinde ifadelerinin ardından arsanın Alime binti el-Hac Ömer’e teslimine karar verilmiştir⁵¹⁹.

Müftü, savaş ilanı, sulh yapılması, askeri kanunun uygulanışı eşkıya katli, vezir idamı, isyan gibi genel konular hakkında fetva verebilmektedir⁵²⁰. Osmanlı Devleti’nin birçok sıkıntı yaşadığı bir dönemde III. Selim, Fransızların 1798 yılında Mısır’ı işgal etmesi üzerine Şeyhülislam Âşir Efendi’den fetva ile destek alarak Fransa’ya savaş ilan etmiştir⁵²¹. Müftülerin ahali ile ilişkilerinin iyi olması dikkat edilen hususlardandır. Bu sebeple kaza müftülerini atayan şeyhülislam, uygunsuz davranışları olduğunda kendilerini uyarır, cezalandırabilir ve gerektiğinde görevlerine son verebilirdi. XVIII.

⁵¹⁶ AŞS. 51, 88/2.

⁵¹⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 176.

⁵¹⁸ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, s. 228; Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, s. 290.

⁵¹⁹ AŞS. 59, 97/1.

⁵²⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 176.

⁵²¹ Ulemaya büyük değer veren III. Selim, yapacağı ıslahat ve icraatlar için onların desteğini almaya dikkat etmiştir. Bkz. Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, s. 271-77.

yüzyılda sıklıkla müftülerin görevlerini kötüye kullandıkları ya da haklarında şikayetlerin olduğu gösteren kayıtlar bulunmaktadır. 1781 Mayıs'ının sonlarında Amasya kazası müftüsü el-Hâc Hüseyin Efendi'nin uygunsuz hareketlerde bulunması kaza ahalisi ve nâibi tarafından şikâyet edilmesiyle sonuçlanmış, fetva görevi ondan alınarak el-Hac İsmail Efendi'ye verilmiştir⁵²².

Yukarıda adı geçen görevliler dışında vilayet ve sancaklardaki seyyid ve şeriflerin kayıtlarını tutup, haklarını muhafaza eden nakîbü'l-eşrâf kaymakamı da ehl-i şer zümresi mensuplarından. Dini bir zümre olarak toplumda önemli bir yere sahip olan, Hz. Muhammed'in soyundan gelen seyyid ve şeriflerin kayıtlarının tutulup şecerelerinin araştırıldığı, sahte soy iddiasında bulunanların tespit edildiği nakîbü'l-eşrâf kaymakamlığı bulunmaktadır⁵²³. 1780 yılında Nakîbü'l-eşrâf es-Seyyid Ali İbrahim el-Hüseyin'in Amasya ve Zünnunabâd kazalarındaki sâdâd-ı kirâm mensuplarının başına kaymakam olarak tayin edilen Hâcî Efendizâde es-Seyyid Ebubekir Çelebi'ye gönderdiği bir inhada, ellerinde senetleri olan sâdâd-ı kirâm mensuplarına hürmette kusur edilmeyip bu kişilerden herhangi bir ad altında bir akçe dahi talep edilmemesi, seyidlik nesebi iddiasında bulunan kişilerin ise kaymakamlığa havale edilmesi bildirilmiştir⁵²⁴.

Nakîbü'l-eşrâf vilayet, sancak ve kazalarda sahte seyyid ve şerifleri tespit etmek için iki şarta dikkat etmiştir. İlki şahitlerin iddia sahibinin gerçek seyyid ya da şerif olduğu konusunda beyanını, diğeri de iddia sahibinin aileden olduğuna dair önceki nakîbü'l-eşrâflar tarafından verilen hüccetleri göstermesidir. Bu şartlardan ilki vazgeçilmez olarak görülmüş, bazı durumlarda ise şahitlerin beyanı yeterli görülmüştür⁵²⁵. 27 Ekim 1784 yılına ait bir belgede Nakîbü'l-eşrâftan Seyyid Abdullah Ağa, mahkemede Çeribaşı Mahallesi'nden Seyyid Ahmed bin Hüseyin'i şerif olduğu söyleyerek yeşil sarık taktığı için dava etmiştir. Seyyid Ahmed ise cevabında, annesi Ataçoğlu kızı Ayşe binti Fatıma binti Seyyid Ahmed'in sâdâd-ı kirâmdan olup kendisinin de şerif olduğunu ve kardeşinin dahi yeşil sarındığını belirtmiştir⁵²⁶. 1786 yılında ise Amasya nakîbi es-Seyyid Abdullah Ağa, Hızır Paşa Mahallesi'nde yaşayan Seyyid Hasan bin Hüseyin ve es-Seyyid Ahmed bin Hüseyin isimli iki kardeşi *müteseyyiddir*⁵²⁷ diyerek dava etmiştir. Mahkemede Seyyid

⁵²² AŞS. 59, 114/5.

⁵²³ Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 322; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 171-73.

⁵²⁴ AŞS. 58, 56/1.

⁵²⁵ Zeynel Özlü, "Osmanlı Devleti'nin Hz. Ali Ahfadı (şerifler) ile İlgili Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme", s. 235.

⁵²⁶ AŞS. 63, 6/4.

⁵²⁷ Seyyid olmadığı halde kendini seyyid gibi gösteren, seyidlik taslayan anlamında kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB, İstanbul 1993, s. 640.

Hasan ve Seyyid Ahmed'den şahit getirmeleri istendiğinde mahalle sakinlerinden el-Hac Derviş Hüseyin ve Feyzullah bin Cafer, Hasan ve Ahmed'in Seyyid Arab Ahmed'in oğulları olup bunların otuz kırk senedir şürefâdan olduğu üzerine şahitlik etmeleriyle durum açıklığa kavuşturulmuştur⁵²⁸.

2.3. Yöneticilerin Kanun Dışı Hareketleri

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sicillere kaydedilen mahkeme kayıtları askeri-idari ve adli-idari yönetim birimlerinde bulunan ehl'i şer ve ehl'i örf sınıfına mensup yönetici zümrelerinin kanun dışı faaliyetlerde bulduklarını göstermektedir. Aslında bu sadece Amasya'ya özgü olmayıp Sivas eyaleti geneline yayılan bir durumdur. Eyaletin başındaki yönetici (vali) dahil üst düzey idareciler kanun dışı davranışlara meyletmişlerdir⁵²⁹. Osmanlı Devleti'nde bu yönetici grup mensupları askeriler adı altında devlete hizmet eden şahıslar olarak reayadan ayrı tutulmuştur⁵³⁰. Bununla birlikte kendilerine bazı ayrıcalıklar da bahşedilmiştir. Bu zümre mensubu kişilere vergi muafiyeti ve cezalandırma hususlarında bazı ayrıcalık tanınırken çocuklarına da bu ayrıcalıklardan yararlanma hakkı verilmiştir. Askeriler içinde ulema için tanınan imtiyazların sınırının daha geniş tutulduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Ehl-i örf, idam da dahil olmak üzere her türlü ceza ile cezalandırılabilirken ehl-i şerin en ağır cezası azil ya da sürgün edilmek olmuştur⁵³¹.

Taşra yönetim mekanizmasında meydana gelen bozulmalar sonucu buldukları makamın gücünü kullanarak çeşitli usulsüzlüklere başvuranların başında asıl vazifesi reaya taifesini korumak olan vali, mutasarrıf ve mütesellimler gelmektedir. Devlet bu gibi durumlarda görevini layıkıyla yerine getirmeyip reayaya zulmeden idarecilere birtakım yaptırımlar uygulamıştır. 1754 yılında 5. kez mutasarrıflık görevini üzerine alan Cevher Paşa'nın hakkında reayayı müşkül duruma soktuğu şeklinde hoş olmayan haberlerin duyulması bir hatt-ı hümayunla görevinden alınmasına neden olmuştur. Onun yerine atanan Maraş Beylerbeyi Abdullah Paşa'dan ise özellikle reaya taifesini koruyup kollaması istenmiştir⁵³². Ancak ne yazık ki bunun yeterli bir önlem olmadığı, merkezi

⁵²⁸ AŞS. 59, 124/2.

⁵²⁹ Vilayet yöneticileri hakkında Sivas ahkam defterlerine yansıyan şikayetler için bkz. Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 99-105.

⁵³⁰ Bu sınıfa mensup zümreler de kendi içlerinde seyfiye, ilmiye ve kalemiye olarak üçe ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, s. 33-36.

⁵³¹ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, s. 19.

⁵³² AŞS. 46, 51/2.

yönetimdeki zafiyeti fırsata çeviren kişilerin sayısının giderek arttığı sicillere yansıyan kayıtlardan görülebilmektedir. Örneğin, Amasya ve Kastamonu, Trabzon, Beyşehir sancaklarının zeametine serbestiyet üzere mutasarrıf olan ayan Mehmed Nuri'nin merkeze yaptığı şikayetinde dışarıdan kimsenin karışmaması gerekirken Amasya Sancağı mutasarrıf, mütesellim ve sair ehl-i örf taifesi tarafından kanunlara uygun olarak aldığı serbestiyetlerine müdahale edildiği ve bu durumun zeamet reayasının perişan olmasına neden olduğu bildirilmiştir⁵³³.

İdareci vasfıyla göreve getirilen mütesellimler dahi kendilerine ait mütesellimlik şehriyesi ve mütesellimlik ücretine kâfi gelmeyip valiler gibi tekalif-i şakka toplamak, rüşvet alıp çeşitli yolsuzluklara karışarak servetlerini arttırmaya çalışmışlardır⁵³⁴. 8 Kasım 1769 yılına ait bir belgede Amasya mutasarrıfı Hidayetullah Paşa'nın sefere memur olduğu sırada mütesellim Seyyid Halil Ağa'nın kendi zimmetine akçe geçirdiği, ahaliyi zorla çalıştırdığı ortaya çıkarılmıştır⁵³⁵. Mütesellimlik görevinin uzun süre aynı kişi veya aynı ailede kalması tekelleşmeyi de beraberinde getirmiştir. XVIII. yüzyılda sancaklarda görevlendirilen mütesellim sayısının artması, kuvvetli ailelere mensup mütesellimler ile yerel ayanlar arasında sık sık çıkar çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Aslında mütesellimler üstlendikleri yetki bakımından ayanlardan üstündür. Ancak ayanların devlet ve halk arasında köprü olması büyük servet edinmelerini sağlamıştır. Yerel ailelerin bazen mütesellimlik, bazen de ayanlık yaptığı sık karşılaşılan bir hal olmuştur⁵³⁶. Bir kısım mütesellimler ayanlarla anlaşarak çeşitli suistimallere ve yolsuzluklara karışarak topladıkları vergiyi zimmetlerine geçirmişlerdir⁵³⁷.

Amasya'da şehir yöneticilerinin uyguladıkları baskıcı yönetime ek olarak yaşanan ekonomik sıkıntılar reyanın toprağını terk etmesini büyük oranda etkilemiştir. Devletin içinde bulunduğu zor süreç düşünüldüğünde reyanın huzurunu sağlayıp toprağı terk etmesini önlemek de oldukça elzem bir mesele haline gelmiştir. Sancaklara gönderilen fermanlarda ahaliyi sıkıntıya sokan gereksiz vergilerin talep edilmemesi sıklıkla dile getirilse de riayet edildiğini söylemek pek de mümkün değildir. Tarihi belirtilmeyen bir belgede Osmancık kazasının Danişment Köyü'nden birkaç reaya bir araya gelerek

⁵³³ AŞS. 51, 62/2, 63/1.

⁵³⁴ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, s. 205.

⁵³⁵ AŞS. 53, 109/1.

⁵³⁶ Şehirde ayanbaşı olarak görev alan Gürcüzâde Halil Paşa, hem Osmanlı-Rus savaşında hem de eşkiya takibinde gösterdiği başarılarından ötürü önce mütesellim ve daha sonra mutasarrıf olarak etkinliğini arttıran şahsiyetlerdendir. Mikdat Ahmed Paşa'ya muhalifliği nedeniyle 1780 yılında Kütahya'ya sürgün edilmiştir. Bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 55-58, 67-68.

⁵³⁷ Yücel Özkaya, "Mütesellim", s. 203-204.

Tesviran Köyü'nden Hasan bin Ahmed, Mehmed bin Hasan, Osman bin Hüseyin, Hasan ve Osman isimli kişilerin Bezlü Köyü'nün avarız vergisini toplamaya memur edilmiş gibi davranarak bu köyde bulunan bağ ve bahçeler üzerinden kendilerine zorla avarız vergisi tahsil etmeye çalıştıkları kaydedilmiştir⁵³⁸. Nitekim reayayı sömürmeye çalışan sadece köylüler arasında diğerlerine göre biraz daha sivrilenler değildi. XVIII. yüzyılın en büyük sorunlarından biri ayanların bir güç unsuru olarak sivrilip devlete kafa tutacak derecede güçlenmesiydi. Buradan cesaretle derebeylik ve ayanlık iddiasıyla ortaya çıkan kişilerin sayısında da bir hayli artış yaşanmıştır. Ezine Pazarı nahiyesinde yaşayan İbrahim mahkemeye gelerek Şeyh Sadi Köyü'nden Kör Mehmed ve kardeşi Ali, İmam Abdullah ve adamlarının riyaset ve ayanlığa soyunarak nahiye ahalisine kanunsuz olarak salyane yükledikleri ile ilgili bir şikâyette bulunmuştur. Şikâyetinde senede 4-5 defa salyane yüklenmesi sebebiyle ekonomik olarak yıprandıklarını ve üstelik yüklenen salyanenin de daha vakti gelmeden vali tarafından görevlendirilen mübaşirler tarafından tahsiline zorlandırıldıklarını, bazılarının ele geçirilip hapsedildiğini bazılarının ise hayvanlarının telef edilmesinden dolayı perişan oldukları için artık karşı koyacak dahi hallerinin kalmadığını beyan etmiştir. Bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de eyalet ve liva mutasarrıflarının, şehir kethüdaları vasıtasıyla kendilerini başka bir müstakil kazaymış gibi değerlendirip daha önce ödedikleri vergiyi tekrar tahsil etmeye çalıştıklarını bildirmiştir. Kanun dışı taleplere ek bir de mutasarrıfların kanun üzere ödenmesi gereken tekalifi almak istemesi halkı canından bezdirmiş ve bu durumu şikâyet etmekten başka çare bırakmamıştır. Bu konuda merkezi yönetim duyarsız kalmamış, kadiya şikâyetlerin doğruluğunun şehrin önde gelen şahsiyetlerinden sorulup araştırılması emri verilmiştir. Araştırma sonucunda hadiselerin doğruluğu ispatlanmış sorumlu kişilerin cezalandırılması istenmiştir. Ezine Pazarı nahiyesi ahalilerinden başka kaza, nahiye ve kura topraklarında avarıza dahil başka arazi ve ziraatları yoksa avarız ve tekalif vergilenin bir sene alınmaması, tekalifin bir mahalline değil kadimden olduğu üzere tüm Amasya halkı ile mahallinde tahsil ettirilip, Ali, İmam Abdullah ve yandaşlarından gelen zorbalıkların önlenmesi için Amasya kadısına emir verilmiştir. Ayrıca halka zulmedilmemesi ve alınması gerekenden başka vergi alınmaması bildirilmiştir⁵³⁹. Sicillere yansıyan bu şikâyet kaydı, aslında genel olarak Amasya'daki mevcut durumu göstermesi bakımından önemlidir. Kırsal bölgelerde ayanlık iddiasıyla ortaya çıkan

⁵³⁸ AŞS. 63, 29/1.

⁵³⁹ AŞS. 49, 14-15.

kişilerin vali, mutasarrıf ve onların görevlendirdiği kişilerle iş birliği yaparak reayaya ek vergi yüklemiş ve onların mağduriyetine sebebiyet vermiştir.

14 Aralık 1774 yılında ise Amasya kazasına tabi Ziyare Köyü sakini eşkıyalarından Kara Şaban oğlu es-Seyyid Halil bin İbrahim, oğlu Hasan ve Canikli Veli Ahmed önderliğinde toplanan bir grubun⁵⁴⁰ derebeylik iddiasıyla akşam namazında köy ahalisi ibadet ederken camii bastığı, hiçbir günahı olmayan 4 kişiyi katlederek yaklaşık 40 kişiyi de darp ettiği kaydedilmiştir. Köy ahalisinden bazıları zincirlere vurularak hapsedilmiş bazıların ise hanelerindeki eşyaları gasp edilmiş ve bakire kızlarına el uzatılmıştır. Bu olay üzerine köy ahalisi adı geçen kişilerin kendilerine yaptıkları zulmü anlatan şikayetlerde bulunmuşlardır. Bu şikayetler üzerine hükümet Canik muhassılı vekiline bu kişilerin acilen yakalanarak Canik'e nakledilmesi ve olayın araştırılması için ayandan Ali Paşa'nın tayin edildiğini bildiren bir emir gönderilmiştir⁵⁴¹. Ancak bir süre sonra böyle bir eylemi gerçekleştiren kişiler mahkemeye başvurarak, aynı köy sakinlerinden Molla oğlu Ömer, Celal oğlu es-Seyyid Mustafa, Kuru Ahmed oğlu Ömer ve Kömürcüoğlu Mehmed'e karşı dava açmıştır. Adı geçen kişilerin kendilerine karşı birleşip merkezden Ali Paşalı Ömer'i mübaşir tayin ettirerek işledikleri suçlara karşılık 1000 kuruş para cezası tahsil ettirdiklerini iddia etmişlerdir. Molla oğlu Ömer ve Celal oğlu es-Seyyid Mustafa, Kuru Ahmed oğlu Ömer ve Kömürcü Mehmed, merkezden tayin olunan mübaşirin işlenen suçlara karşılık para aldıkları iddiasını başta kabul etmese de yemin vermeleri istendiğinde kabul edip parayı geri ödemek zorunda kalmışlardır⁵⁴². Bu davanın uzun bir süre devam ettiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki 17 Mart 1775 yılında bu eşkıya taifesinin Canik muhassılı vekili tarafından Canik'te hapsedildiği ilam olunmuşken 1775 senesinin Eylül/Ekim ayında köy ahalilerinden bazıların şikâyet edilmesi üzerine davanın Amasya kadısı huzurunda görülmesi istenmektedir⁵⁴³. 9 Aralık 1775 yılında ise davanın Kayseri de görülmesi istenmiş, ancak suçluların cezaları ya da davanın gidişatı konusunda başka bir bilgi verilmemiştir⁵⁴⁴. Böylesine büyük sonuçlar doğuran bir olayda tüm köy ahalisinin birlik olup suçluların bir an evvel cezalandırılması için çalışması gerekirken

⁵⁴⁰ Hacı Salih Efendi bin İsmail Efendi, Dal Mustafa, Sazlı Ali, Kalyoncu Ömer, Gedikoğlu Kara Osman Ömer Ağa, Türk Hasan Alisi, kapusuz oğlu, Topal Çöpçü Ahmed kethüda, Gedik İbrahim, Mora molla Mehmet Mustafa Beşe, Denbal oğlu Ömer, Hacı Ahmed oğlu Mustafa Bey, Hamza Beşe oğlu ve Bayramoğlu Kiraki.

⁵⁴¹ AŞS. 54, 71/1.

⁵⁴² AŞS. 54, 88/3.

⁵⁴³ AŞS. 54, 131/1

⁵⁴⁴ AŞS. 54, 147/1

köyün ileri gelenleri kendilerine menfaat sağlamak için merkezden kendi yandaşı oldukları bir mübaşir tayin ettirecek kadar ileri gitmiştir.

1785 yılında da Anadolu ve Rumeli taraflarında levendat makulelerinin hareketlerinden dolayı bazı reayanın hallerinin kötü olduğu, onları ele geçirmek için gönderilen mübaşirlerin de gittikleri yerlerde halka gereğinden fazla harç yükleyerek keyfi hareketlerde buldukları hususunda merkeze sürekli ihbarlar gitmiştir. Merkezden de bu kişilerin şehir yöneticileri ile birleşerek kendi çıkarları doğrultusunda reayaya tekalif yüklemekten vazgeçmeleri için fermanlar gönderilmiştir. Ancak tüm bu uyarılara rağmen mevcut durum bir türlü reayanın lehine dönememiştir⁵⁴⁵.

Amasya mutasarrıfı ve Karakaya nâibine gönderilen belgede, kazaya tabi Kızıoğlu Köyü'nde Hatipoğlu isimli şakinin liderliğinde 20 kişilik bir eşkıya kafilesinin Samsun gümrükçüsü tarafından Tokat'a gönderilen akçeye el koyduğu bu civarda sürekli saldırılarda bulunarak yağma yaptıkları belirtilmiştir. Bu şakilerin yakalanması ve gasp edilen meblağın geri alınması için Sivas valisinin kapucular kethüdası ve ayrıca kaza ileri gelenlerinden Koca Ağa lakaplı mütevellî es-Seyyid Hacı Musa görevlendirilmiştir. Birkaç eşkıya neferinin yakalanmasıyla sonuçlanan dava, bir daha bu gibi olayların yaşanmaması ve firar eden eşkıyaların geri geldiklerinde kadiya teslim etmek üzere 15.500 *nezir*⁵⁴⁶ vermesi şeklinde karara bağlanmıştır. Ancak Lâdik kazası ahalileri, Koca Ağa'nın hakkınızda 400 tüfekli asker toplanması için emir olduğunu söyleyerek buralardaki köy ve kasabalara girdiğini belirtmiştir. Burada kendisine karşı koyan ahaliyi katlettiği, herkesten zorla 16 kese akçe ve daha sonra tekrar 8 kese akçe tahsil ettiği şeklinde Lâdik kadısı ve Kozan nâibinden aldıkları ilam ile şikâyetle bulunmuşlardır. Olayın doğruluğunun detaylı bir şekilde araştırılması için İstanbul'dan görevlendirilen Mahmud isimli kişi, bu iddiaların doğru olup olmadığı hakkında Taşabad, Zeytun ve Kadegra, Sultanönü nâiblerinin iyi hal şahitliğini istemiştir. Nâiblerin Hacı Musa hakkında yapılan şikâyetlerin iftira olduğunu söylemesi üzerine Hacı Musa herhangi bir ceza almamış üzerine bir de rencide edilmemesi istenmiştir⁵⁴⁷. Ancak Hacı Musa hakkındaki şikâyetlerin bununla sınırlı kalmadığı görülüyor. Sivas ahkam defterine yansıyan şikâyetle, Hacı Musa'nın vergi tahsili sırasında kendi adına fazladan para aldığı, reayadan tahsildariye, ağalık gibi adlar altında sürekli para talep edip zulümlerde bulunduğu belirtilmiştir. Hacı Musa hakkında yakalanıp cezalandırılma emri olsa da

⁵⁴⁵ AŞS. 61, 64-65.

⁵⁴⁶ Adak, adanan nesne bkz. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara 2012, s. 1294.

⁵⁴⁷ AŞS. 49, 91/1.

Kazaabâd ve Karakaya kazaları arasında sürekli hareket halinde olduğu için yakalanamamıştır⁵⁴⁸. Sicillere yansıyan bu kayıtlarda nâibin görevini kötüye kullanarak davanın gidişatını nasıl değiştirebileceği açık bir şekilde görülmektedir. Muhtemelen yerel ahali içinden seçilen nâibler bölgenin ehl-i örf ve ehl-i şer mensuplarıyla anlaşarak davanın seyrini çıkarları doğrultusunda değiştirmişlerdir. Yine bu konuda ahkam defterlerine düşen bir şikâyet kaydında Amasya kazasında yaşayan Abdurrahman isimli bir kişinin her gelen kadiya nâib olmayı başardığından ve ehl-i örfle anlaşarak reayadan haksız para alındığından bahsedilmiştir. Yine bu nâibin de davayı satarak haksız taraftan rüşvet aldığı belirtilmiştir. Bu hususlarda Karakaya ve Turhal kazası ahalisinin de şikayetleri mevcuttur⁵⁴⁹.

Her ne kadar devlet reaya zulmünün önüne geçmek için çaba sarf etse de merkezîyetçiliğinin sarsılmasıyla liyakatsiz yapılan atamalar düzeni altüst etmiştir. Bu noktada vakıflar üzerindeki kontrol ve denetimin azalmasıyla buralara da liyakatsiz pek çok atama yapıldığı görülmüştür. En ufak bir görev için bile kanuna aykırı hareket edilmesi, ihtiyaç harici kişilerin istihdam edilmeye çalışılması yönetim ve toplum nezdindeki zafiyetin göstergesidir. 23 Mart 1761 tarihinde Aşağı Ezine Pazarı'ndaki Mehmed Çavuş Han Vakfı'nın mütevellisi olan İsmail Halife, vakfın harap olan camisinin tamirinden kaçınıp, caminin âtil kalmasına neden olmuş ve vaktini kaza içinde niyabet (nâiblik) hizmetiyle geçirerek görevini ihmal etmiştir. Bu nedenle görevinden azledilerek yerine vakıf mütevellisi olarak Hafız Mustafa Halife getirilmiştir. Harap olan caminin tamirinin yapılması ve eski müteveli dahil kimsenin karıştırılmaması istenmiştir⁵⁵⁰. Vakıf mütevellilerine nâiblik gibi çeşitli görevlerin verilmesi asıl vazifeleri olan vakfın bakım, onarım ve işleyişine dair sorumluluklarının ihmal edilmesine yol açmıştır. Yine aynı vakfın harap ve âtil kalmasına neden olan bu mütevelliden başka yedi adet hizmetlisi olduğu bilinmektedir. Ancak bunlar yeterli iken ehl-i örfün vakıf yönetimine müdahale ederek yeni görevler icat etmesi vakıf düzenini karmaşık bir hale getirmiştir. 1708 yılında Amasya kadısından önceden Anadolu muhasebe defterinde vakıf şartlarına uygun olarak kayıtlı olan yedi neferin yeniden kaydedilmeleri, deftere sonradan adları yazılanların kayıtlarının silinip defedilmeleri istenmiştir. Buna rağmen 1718 tarihine gelindiğinde Musa adlı şahısın devlet erkanının yardımıyla bir hizmet elde ettiği ancak onun vefat etmesiyle görevin oğlu Mehmed'e verildiği görülmüştür. Bu durum hem

⁵⁴⁸ Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 94.

⁵⁴⁹ Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 99-100.

⁵⁵⁰ AŞS. 51, 32/2.

vakfiye şartlarına hem de nizam defterine aykırı olduğundan dolayı gizli tutulmuştur. 1753 senesinde ise Ömer adlı kişi Mehmed'in ehl-i örf yardımıyla üzerine berat ettirip aldığı bu görevi, tehdit yoluyla kendi üzerine aldığını belirtmektedir. Bu olayın açığa çıkması üzerine göreve bu şekilde zor kullanarak ve vakıf şartlarına aykırı kaydedilenlerin uzaklaştırılmaları istenmiştir. Bundan sonra görev isteğiyle vakıf üzerinde baskı oluşturulmaması, vakfiye şartlarında yer alan yedi hizmetli dışında ihdas edilen görevlerin iptal edilmesi emredilmiştir⁵⁵¹.

Bu dönemde vakıflar suistimale açık alanlar haline gelmiştir. Yörgüç Paşa Vakfı Medresesi'nin müderrisi olan ulemadan el-Hac Abdurrahman Efendi de Amasya'da yaşayan Hatip Ömer ve oğlunun buğday ve arpadan oluşan medrese mahsulünü gasp ettiğini belirterek şikâyetle bulunmuştur⁵⁵².

12 Eylül 1780 tarihinde de liyakat dışı yapılan bir atama mahkeme kayıtlarına düşmüştür. Burada da vakıf görevlileri ve belli bir nüfuza sahip kişiler, vakıfları ve vakıf gelirlerini suistimal etmeye çalışmaktadır. Bununla ilgili olarak Yörgüç Paşa Vakfı'nın müderrisliğine Mikdad Ahmed Paşa'nın kuvvetiyle *a'vâmdan* divân kâtibi es-Seyyid Ahmed'in atandığı ve o andan itibaren kanunlara uygun olmayan hareketlerde bulunduğu belirtilmiştir. Bu nedenle görevden alınarak yerine ulemadan görevini hakkıyla yerine getirebilecek bir kişinin atanması talep edilmiştir. Bunun üzerine Yörgüç Paşa Vakfı'nın müderrisliği es-Seyyid Osman'a tevdi edilmiş, şimdiye kadar olduğu gibi müderris atamalarının evkaf mütevellisi olanlar arasından yapılması gerektiği belirtilmiştir⁵⁵³. 2 Ağustos 1784 tarihli başka bir kayıta da Halifet Gazi Medresesi'nin vakıf mütevellisi olan es-Seyyid Abdullah Efendi'nin zimmetine para geçirip yolsuzluk yaptığı yönünde şikâyet mevcuttur⁵⁵⁴. Ayrıca vakıflara vakıf şartlarına aykırı olarak müdahale edildiği yönünde de pek çok şikâyet yapılmıştır⁵⁵⁵.

Bazı durumlarda yerel ahali ile ehl-i şer (ulema, süleha ve sâdâd-ı kirâm) mensupları ehl-i örf (Sivas valisi, Amasya Sancağı mutasarrıfı) ve onlara bağlı yönetici zümreye karşı birleşerek şikâyetle bulunmuşlardır. 1762-63 yılında Ladik'te Istabl-ı Amire hizmetini yapan kuru-yı hümayun görevlileri, avarız menzili için 50.000 akçe ve menzil hanesine tayinat için 40.000 akçe ve 40.000 akçe olan irsaliye malını Hazine-i Amire'ye teslim ettikten sonra muaf olmaları gerekirken mutasarrıf Süleyman Paşa ve ona tabi

⁵⁵¹ AŞS. 51, 68/2.

⁵⁵² AŞS. 46, 49/2.

⁵⁵³ AŞS. 58, 49/1.

⁵⁵⁴ AŞS. 61, 90/1.

⁵⁵⁵ AŞS. 45, 15/1; AŞS. 51, 13/2, 61/1, 61/2; AŞS. 59, 46/1; AŞS. 63, 37/1.

yöneticilerin kendilerinden zahire talep ettiğini belirtmişlerdir. Karşı çıktıklarında ise kuru hademelerinden 7 kişiyi Çorum'da hapsedmelerinin yanı sıra 3 kişiyi de idam ettirmişlerdir. İlâveten ulemadan bazı kişileri de hapse attırmışlar, onların serbest kalması için giden kişilere ise kötü muamelelerde bulunmuşlardır. Bu şekilde kötü muameleye maruz kalan ulema, suleha, sâdâd-ı kirâm ve kuru hademeleri, paşanın bu davranışlarından kurtulmak için mahkemeye başvurmuştur. Şikâyeti değerlendiren merkezi idare, İstabl-ı Amire'den mübaşir tayin ederek mutasarrıfın bu zulmünün engellenmesi ve hapsedilenlerin serbest bırakılmaları emirini vermiştir. Bu durum mirahor-ı evvel olan es-Seyyid Ahmed'e dahi bildirilmiştir⁵⁵⁶. Amasya mutasarrıfı Süleyman Paşa hakkındaki bir başka şikâyet de Kedagra nahiyesi ahalisi tarafından yapılmıştır. Buradaki zeamet ve vakıf köylerinde ikamet eden reayayı sebepsiz yere hapsedtiği, zincirlediği ve hatta öldürdüğü, 80-90 adet atlı adamlarını fukaranın üzerlerine salıp evlerinde konaklatmak isteyerek halktan konakçı akçesi ve köy akçesi adı altında sürekli para tahsil etmelerine neden olduğu belirtilmiştir. Hükümete bildirilen bu hal karşısında mutasarrıf bu tür hareketleri tekrar etmemesi konusunda sert bir dille uyarılmıştır⁵⁵⁷

Yukarıdaki dava kaydında ehl-i örf ile ehl-i şer mensupları karşı taraflarda yer alarak kendi aralarında ihtilaf yaşamış ve ehl-i şer ile reaya ehl-i örf karşı birleşerek şikâyette bulunmuştur. Bu dava kaydında ise iki grup çıkarları doğrultusunda birleşerek reayaya karşı yetkilerini kötüye kullanmıştır. Özellikle adli yönetim kadrolarının reayayı hukuken ehl-i örf karşı müdafaa etmesi gerekirken tam aksi yönde hareket etmesi şehirli ve köylü halkın devlete karşı güvenini zedelemiştir. Şöyle ki bu kişiler, buldukları konumdan istifade ederek bazı yükümlülüklerinden kurtulmaya çalışmışlardır. Amasya kazası sakinlerinden olup sâdâd-ı kirâm ve askeri zümre mensubu olan kişilerin tasarruflarına aldıkları topraklarda avarıza bağlı olarak kendilerinden ala, evsat ve edna itibarıyla usulüne göre tekalif alınması gerekirken onlar, emlak kaydı reaya üzerine yapılmış olan hisselerine düşen miktar talep edildiğinde birbirleriyle anlaşarak vergi vermemek için sâdâd-ı kirâm ve askeri zümre ahalilerinden olduklarını söyleyerek karşı çıkmışlardır. Bu durum merkeze bildirildiğinde emlak kaydı reaya üzerinde olan her kim olursa olsun tahsil edilmesi, buna karşı koyanların da bildirilmesi istenmiştir⁵⁵⁸.

⁵⁵⁶ AŞS. 51, 34/2.

⁵⁵⁷ Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, s. 103.

⁵⁵⁸ AŞS. 49, 48/2.

Bir başka kayıttta da ehl-i örf taifesinin ayanlarla bir olup hoş olmayan hadiselerin yaşanmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Lâdik kuru ağası olan Ömer'in divan-ı hümayuna verdiği arzuhalinde eskiden beri Saray-ı Amire'ye ait olan beylik çayırlarının otunu biçip taşıdıklarını, karşılığında da tekalif-i örfiye ve şakkadan muaf tutulduklarını ve bu süreçte de kendilerine kuru ağalarının dışında ehl-i örf taifesinden hiç kimsenin müdahalede bulunmadığını belirtmişlerdir. Ancak vilayet ayanlarından bazılarının ehl-i örf taifesiyile birleşerek çıkar elde etme amacıyla kendilerine müdahale ettiğini ve hazine korusunun zarar görmesine sebep olduklarını belirtmiştir⁵⁵⁹.

Devletin yapılan şikâyetler konusundaki genel eğilimi merkezden bir görevli tayin ederek olayın doğruluğunun araştırılması, suçlu görülenlerin kanun üzere cezalandırılmaları ya da uyarılmaları yönünde olmuştur. Ancak ne var ki şikâyet edilen taraf, sancak idaresinde hem idari hem de ekonomik olarak belli bir gücü elinde bulunduran bir zümre olunca cezalandırma kısmının ucu açık kalmıştır. Adalet timsali olması gereken kadı ve nâiblerin rüşvete karışmaları bu kişilere güvenerek ya da bunlardan güç alarak hareket edenlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte bazı olaylarda şikâyet edilen taraf hakkında kişi ismi belirtilmeyip sadece ehl-i örf ya da ehl-i şer olarak bahsedilmesi işini hakkıyla yapan tüm zümreyi de zan altında bırakmıştır.

⁵⁵⁹ AŞS. 49, 55/3. Bu konu dördüncü bölümde ayrıca ele alınmıştır. Bkz. Miri Korularla İlgili Yaşanan Asayiş Sorunları.

3. ŞEHİRDE GÜNDELİK HAYAT

3.1. Aile

Aile, kurum ve köken itibarıyla tarihten önce antropolojinin ve sosyolojinin başlıca çalışma sahaları arasındadır. Aile kurumunun kökenine dair yaygınlıkla kabul görmüş esas antropolojik açıklama, insanın doğuştan kan bağı bilinciyle dünyaya geldiği bu nedenle de temel toplumsal çekirdek ve atomik yapı taşı olan aile kurumunun insanın varlığıyla başladığı yönündedir. Buradan hareketle aile kurumunun izahında antropolojik ve hukuki görüşlerin takip edilmesi zaruridir ve bu temel yapı biriminin tarihsel incelenmesinde de söz konusu disiplinler arası katkı göz ardı edilmemelidir⁵⁶⁰. Osmanlı taşrasına kadar kadim geleneklerle inşa edilen güçlü aile yapısının devam etmesinde sosyal çevre ve tarihsel bağının da etkili olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Türklerin ilk yazılı belgeleri olan Orhun yazıtlarında aile, *oğuş*⁵⁶¹ ifadesiyle temsil edilmektedir⁵⁶². Aile temeli itibarıyla anne (ög), baba (ata) ve çocuktan oluşur⁵⁶³. Bunun yanı sıra bazı kaynaklarda birbirine kan bağı ile bağlı en küçük birimlere *oğuş* dendiği de görülmektedir⁵⁶⁴. Ancak bu terimle geniş bir kan akrabalığını mı yoksa en küçük birim olan ailenin mi ifade edildiği tam olarak tespit edilememektedir. Nihayetinde *törkün* veya *arkagün* olarak da pek çok terimle ifade edilen aile kavramı eski Türk toplumunun sosyal hayatında mihenk taşı olarak oluşmaktadır. Zaten ailenin ve aile bireylerinin birden fazla terimle temsil edilmesi de gündelik yaşam içerisindeki önemiyle beraber Türklerde gündelik yaşamın ve sosyal hayatın aile ve kan bağı üzerinden inşa edildiğini de göstermektedir⁵⁶⁵. Türk toplumunun en küçük yapı birimi olan aile güçlü kadim geleneklerin asırlar boyunca çok fazla değişiklik görmeden taşınmasını da sağlamıştır. Osmanlılar döneminde de aile önemli bir kurum olarak görülmüş ve mevcudiyetinin korunması için özel çaba gösterilmiştir. “Osmanlı ailesi” imparatorluğun toplumsal dokusunun yansıması olarak çok geniş bir tarihsel ve hukuki yelpazede ele alınabilir.

⁵⁶⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Kronik Yay., İstanbul 2018, s. 15-17.

⁵⁶¹ Divanü Lugati't Türk'e göre *oğuş*; akraba, hısım veya oynak anlamını taşımaktadır. Bkz., Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugati't Türk*, Çev. Besim Atalay, C. I, TDK Yay., Ankara 2006, s. 61, 88.

⁵⁶² Yasemin Kurtoğlu, *Eski Orta Asya Türk Devletleri'nde Aile*, TTK, Ankara 2019, s. 8.

⁵⁶³ Erhan Aydın, *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, Kronik Yay., İstanbul 2022, s. 29.

⁵⁶⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, MEB, İstanbul 1971, s. 28.

⁵⁶⁵ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, TTK, Ankara 2014, s. 328; Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal Hayat ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, C. 3. Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 8.

Anadolu coğrafyasında eski Türk adet ve geleneklerini Sünni/Hanefi anlayışla birleştirip sürdüren aile, Ortadoğu coğrafyasının çok eşliliği şiar edinen kalabalık aile yahut Balkan kökenli çok eşliliğin yasak olduğu aile, farklı dini ve sosyolojik özelliklere sahiptir. Esasta bu aile gruplarının tabi olduğu hukuk düzeni, mensup olunan millete göre farklılaşacaktır. Anadolu’da Hanefi fıkına göre medeni hukuka dair işler görülürken Doğu ve Arap coğrafyasında başka mezhep kollarına göre kararlar alınırdı. Bütün bu çeşitlilik yanında Osmanlı idari düzeni toplumsal dokuyu, toplumun temel taşı olan aile kurumu üzerinden belirli ortak niteliklerle – pederşahilik/ataerkil – parçalanmadan yönetebilmiştir⁵⁶⁶.

Kuruluşundan itibaren şer’i ve örfi olarak ikili hukuk sistemiyle yönetilmiş olan Osmanlı Devleti’nde aile ile ilgili hususlar büyük oranda İslâm hukukuna dayandırılmıştır⁵⁶⁷. İslami kaideler büyük oranda gündelik hayat ve toplumsal işleyişi etkisi altına almıştır⁵⁶⁸. Güçlü bağlarla kurulmuş aile güçlü bir topluma işaret etmektedir. Bu nedenle Osmanlı toplumunun gelişiminde aile önemli bir görev üstlenmiştir. Ailenin teşekkülü ve devamının sağlanması öncelikli mesele haline gelmiştir. Osmanlı şehrinde aileye dair gündelik yaşam verileri, araştırmanın odağındaki topluma dair önemli bilgileri sunmaktadır. Sicil içerisinde yer alan söz, nişan akdi, evlenme, boşanma, aile içi şiddet, nafaka, vesayet gibi konuları içeren belgeler Osmanlı ailesinin gündelik hayatına dair veriler sunarken, tereke defterleri de demografik ve ekonomik durumuna ışık tutmaktadır⁵⁶⁹.

Osmanlı ailesinin yaşayış şekli bakımından büyük aile tipi ile uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Aile içerisindeki iş bölümünün verimli bir şekilde sağlanabilmesi üç kuşağın bir arada yaşamasıyla mümkün görünmektedir⁵⁷⁰. Bu perspektiften bir taşra şehri olan Amasya’nın Osmanlı geleneksel aile yapısına ne kadar uyumlu olduğu veyahut

⁵⁶⁶ M. Âkif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi*, C. 2, Aile Kurumu Başbakanlık, Ankara 1992, s. 56.; Osmanlı aile kurumunun dini, kültürel ve mezhepsel farkları aşarak bir tipolojiye dönüştüğüne dair bir örnekleme olarak Arnavut kökenli Rum-Ortodoks bir ailede doğan Sava Paşa ve çalışmaları ifade edilmelidir. Çalışma, İslam aile hukuku hakkında döneminin en fazla müracaat edilen ve değer verilen bir incelemesidir. Osmanlı tebaası Hristiyan entelektüellerin İslam aile hukukuna bu derece aşinalıkları tarihsel bir yakınlığın tezahürüdür. Bkz. Sava Paşa, *İslam Hukuk Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, C. 1, Ankara 1955.

⁵⁶⁷ Rıfat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Bellekten*, 54, 1990, s. 1007-1010; Ronald C. Jennings, kadının otoritesinin meşruiyet kaynağını, şeriat (İslami hukuk) ve onun tamamlayıcı öğeleri olarak örfi kanunlar ile bölgesel örf ve adetlerin oluşturduğunu belirtmektedir. Bkz. Ronald C. Jennings, “17. Yüzyıl Osmanlı Kayseri’sinde Kadının Yargısal Yetkilerinin Sınırları”, s. 165-166.

⁵⁶⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, Kayıhan Yay., İstanbul 2017, s. 172.

⁵⁶⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay. İstanbul 2012, s. 224-25.

⁵⁷⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 19.

farklılıkları tartışılmaya muhtaçtır. Bu bölümde Anadolu'nun en eski ve köklü yerleşim yerlerinden olan Amasya'da Osmanlı ailesinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gündelik hayatı, hukuki muhteviyatı şer'iyeye sicillerinden elde edilen veriler çerçevesinde değerlendirilecektir.

3.2. Nişan ve Evlilik

3.2.1. Nişan

Aile kurumunun meydana gelmesinde ilk aşama olarak nişan ya da dönemin tabiriyle namzedlik görülmektedir. Nişanlılık hali bir tarafın diğer tarafa evlenme niyetini iletmesi demek olan hıtbe ile başlamaktadır. Hıtbe, aynı zamanda nikâh akdini gerçekleştirmeden *mihir* üzerinde karşılıklı anlaşmaya varılmak olarak da ifade edilmektedir⁵⁷¹. Kelime olarak fıkıh ve hadîs kitaplarında Türk örf ve âdetlerindeki kız isteme, söz kesme ve nişanlanmanın karşılığı olarak görülmektedir⁵⁷². Kızın veya ailesinin onaylaması ile başlayan nişanlılık halinde birbirlerine namzed olan adaylar nişanlı kaldıkları süre boyunca hem birbirlerini hem de ailelerini daha iyi tanıma fırsatı bulmaktadır. Şer'iyeye sicilleri nişanlanmanın görücü usulüyle mi ya da karşılıklı anlaşma sonucunda mı gerçekleştiği konusunda net bir veri sunmamaktadır. Genel eğilim evlenecek kız ya da erkeğin küçük yaşta birbirlerine namzed olduğu şeklindedir⁵⁷³. Sicillerden elde ettiğimiz verilerde namzed töreni sırasında ya da sonrasında kız ve erkek tarafı arasında herhangi bir merasimin yapıldığına dair bir kayıt yoktur. Ancak farklı şehir çalışmalarında namzed töreni sırasında kız ve erkek tarafının bir merasim düzenleyip birlikte yiyip içtikleri örnekler mevcuttur⁵⁷⁴.

Sicillerde nişanlanan ya da evlenen kişilerin bazı belgelerde *akl-ı ya da bıkır-i baliğa* şeklinde ergenliğe eriştikleri ifade edilmektedir. İncelediğimiz dönemin Amasya'sında çocukların baliğa olmadan küçük yaşta namzed edildiği yolunda pek çok kayıt bulmak mümkündür. Bunlardan birinde babası tarafından mahkeme tarihinden on üç sene önce

⁵⁷¹ Şule Sevmez, "Hıtbe (Kız İsteme) Hakkında Varid Olan Vel-Muvatta'da Geçen Bir Hadisin Tahric ve Tahlili", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2019/1, s. 42.

⁵⁷² İzzet Sak, "Osmanlı Toplumunda Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2006, s. 495.

⁵⁷³ İzzet Sak, "Osmanlı Toplumunda Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği", s. 497.

⁵⁷⁴ Konya'da gayrimüslimlerin aile hayatı üzerine yapılan çalışmada namzed merasimi düzenlendiği belirtilmektedir. Bkz. İzzet Sak, "Şer'iyeye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 7, 2012, s. 120-121.

Kökyük köyünden Ömer ile namzed edilmiş olan Emine, *akl-ı baliğa* olup namzedlisi Ömer ile evlenmek istediğini belirterek bu süreci sonlandırmak istemiştir⁵⁷⁵. İslami kaynakların genelinde buluğ yaşı erkek ve kız ayırımı yapılmadan 15 olarak değerlendirilmiştir⁵⁷⁶. Toplum içinde kadın veya erkeklerin buluğ olduklarından sonra nikah akdi gerçekleştirildiğine göre çok erken yaşlarda nişanlandıklarını tahmin etmek zor değildir. Bu kayıtlardan kızların erken yaşta nişanlandırılıp “akl-ı baliğa” olduktan sonra nikahlarının kıyıldığına dair bir eğilim olduğu anlaşılmaktadır.

Nişanlılık halinin ne kadar sürdüğü hakkında kesin bir zamandan bahsetmek mümkün değildir. Yukarıda görüldüğü gibi bu süre kişilerin yaşam şartlarına göre çocukluktan başlayarak uzun yıllar devam edebileceği gibi birkaç ay da sürebilmektedir. 2 Mayıs 1787 tarihli kayıta, Sonisa Kazası Zari Tekkesi Köyü sakinlerinden Musa Bey oğlu Seyyid Mustafa'nın, üç sene önce kızı Hafize'yi Şerif Ömer ile evlendirmek üzere Torunoğlu Seyyid Mehmet Emin ve kardeşiyle anlaştıklarını, bu sırada Ömer'in vefat etmesiyle Hafize'yi Ömer'in kardeşi Hasan ile evlendirmek istedikleri, ancak Hasan'ın bu evliliğe yanaşmaması üzerine Hafize'yi aynı köyden Mustafa ile nişanladıkları kaydedilmiştir⁵⁷⁷. Bu belgeden hareketle Hafize'nin müstakbel nişanlısı Şerif Ömer'in ölümü sonrası kardeşi Hasan ile evlendirilmek istenmesi bazı eski Türk geleneklerinin Osmanlı toplumunda da devam ettiğini göstermektedir. Nitekim bu nişanlılık süresince Hafize'nin ailesine yapılan eski tabiriyle *kalın ya da başlık parası* veyahut yetiştirme hakkı için verilen bir meblağla olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu durum Hafize'nin evliliği noktasında Ömer'in ailesinin söz sahibi olmasını sağlamış olabilir. Ancak Ömer'in kardeşinin evliliğe yanaşmaması ya da aile arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle plan aşamasında kalmıştır.

Osmanlı toplumunda nişanlanma sürecinde kıza veya ailesine başlık, kalın, ağırlık veya namzedlik adıyla bir miktar para ve çeşitli hediyeler takdim edilmektedir⁵⁷⁸. Kamerüddin Mahallesi'nden Sulu Mehmed bin Musa, kayınpederi Ali Bey'in vefat etmesiyle mahkemeye gelerek kayınpederinin 10 sene önce Boğa Köyü'nden İsmail'in kız kardeşi Alime'yi oğlu Mustafa'yla evlendirdiğini ve başlık parası olarak da 10 kuruş öküz akçesi verdiğini kaydettirmiştir. İsmail de “10 kuruş başlık aldım” diyerek bu beyanı tasdik etmiştir⁵⁷⁹. Bu noktada nikah öncesi verilen bu hediyeleri mihr ile karıştırmamak

⁵⁷⁵ AŞS. 50, 36/2.

⁵⁷⁶ Ali Bardakoğlu, “Buluğ”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 415.

⁵⁷⁷ AŞS. 63, 28/4.

⁵⁷⁸ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yay., İstanbul 2018, s. 48.

⁵⁷⁹ AŞS. 50, 33/1.

gerekmektedir. Aslında bu durum bozkır geleneklerinin yerleşik hayat formunda da bir nevi devam ettiği güçlü kanıtlarındandır. Zira konar-göçer yaşam tarzında kadının hem kendi ailesinde hem de evlilik akdi sonrası yeni yaşamında bulunduğu toplum içerisinde ekonomik bir faydası söz konusuydu. Kalın olarak kızın ailesine verilen hediye ya da yapılan ödeme aslında kızın ailesinin ekonomik kaybının bir karşılığı olarak görülmekteydi⁵⁸⁰.

Genelde başlık veya Arap ülkelerindeki adıyla sadakın İslâm hukukundaki mihrin devamı olduğu belirtilmektedir. Cahiliye devri Arapları arasında da uygulanan bu bedel, mihr adı altında gelinin babasına ya da kardeşlerine ödenmekte ve kadının satış bedeli olarak görülmekteydi. Ancak İslâmiyet’le birlikte bu gelenek toplumsal hayatın içerisinde korunması anlamında kadının lehine değiştirilerek mihrin sadece kadının malı olduğu ve onun alması gerektiği kuralı getirilmiştir⁵⁸¹. Yani başlık ya da kalın daha çok kızın ailesine verilmekteyken mihr tartışmasız kadına verilen bir bedeldir⁵⁸². Bununla birlikte bazı bölgelerde mihrden ayrı olarak başlık adı altında bir miktar alındığı da anlaşılmaktadır. Başlık uygulamasının evliliği zorlaştıran bir etki yapmasından ötürü ortadan kaldırılması için bazı önlemler alınmaya çalışılmıştır⁵⁸³.

Nişanın resmi olarak kayıt altına alınma zorunluluğu olmamasından dolayı nişanlılık halinin bozulması durumunda verilen hediyelerin iade edilip edilemeyeceği konusunda meydana gelen anlaşmazlıkları mahkeme kayıtlarından öğrenebilmekteyiz. Nişanın evlilikle sonuçlanmaması, verilen hediyelerin taraflar arasında bir alacak verecek davasına dönüşmesine neden olmaktadır. Örneğin Osman, bir sene önce *-nefsimi tezvîc ederim-* deyip evlenme isteğinde olduğunu belirten ve kalın olarak çember ve yüzük alan Ümmü Gülsüm’e nişandan vazgeçtiği için dava açmıştı⁵⁸⁴. Yine Yüzbilmez Köyü’nden Bosnaoğlu Ahmed, Uzun Oba Köyü’nden Ayşe ile 8 sene önce nişanlandıklarını, nişan hediyesi olarak da 7 nısfıye altın, 10 kuruşluk akçe ve 30 kuruşluk muhtelif eşyayı

⁵⁸⁰ Rıfat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, s. 999; Ayrıca bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, s. 166-68.

⁵⁸¹ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1974, s. 210-211; İlber Ortaylı, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. I, İstanbul 1980, s. 34-35.

⁵⁸² Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004, s. 186.

⁵⁸³ 23 Ekim 1831 tarihli bir belgede Sivas’a tabi köylerde başlık olarak bir ödeme yapıldığı belirtilmektedir. Dönemin şartlarına göre mihr için 100,150 ya da 250 kuruş gibi bir ücret verilirken, 800,1.000 ya da 1.500 kuruş başlık alınmadan nikah yapılmadığı ve ekonomik gücü yeterli olmayan kişilerin de evlenemediği kaydedilmiştir. Padişah tarafından başlık parası alma uygulamasının kaldırılması için ferman çıkarılmıştır bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, s. 175-76.

⁵⁸⁴ AŞS. 50, 34/4.

kendisine teslim ettiğini, ancak Ayşe'nin nikahlanmaya bir türlü yanaşmadığını belirterek mahkemeye başvurmuştu⁵⁸⁵. Birçok davada anlaşmazlıklara neden olan bu konular fetvalar ışığında çözüme kavuşturulabilmiştir. Fetvaya göre, erkek nişan hediyesini mihre peşinat amacıyla vermişse nişan atıldığında erkek tarafına iade edilmelidir. Hediye olarak sunduysa karşı tarafa iade mecburiyeti olmamakla birlikte ellerinde mevcutsa alınmalıdır. Ancak mihr olarak verilen eşya ellerinde mevcutsa geri verilmeli yoksa bedeli ödenmelidir⁵⁸⁶.

Nişanlılık süresi nihayetinde evlenme akdinin tamamlanmasıyla sonuçlanmaktaydı. Ancak nikahın kıyılması için iki tarafında rızası gerekmektedir. Taraflardan birinin muhtelif sebeplerle nikaha yaklaşmaması halinde nişan sonlandırılabilirdi⁵⁸⁷. Küçük yaşta nişanlanan kız çocukları “*bikr-i bâliğa*” olduklarında nişanlandırıldıkları kişi ile evlenmek istemeyerek nişanı bozabilirlerdi. Ulus Köyü sakinlerinden Fatma bu hakkını kullanarak buluş çağına geldiğinde amcası Hüseyin b. Osman tarafından çocuk yaşta beşik kertmesi ile nişanlandırıldığını düşündüğümüz kuzeni Ali ile evlenmek istemediğini belirtmiştir⁵⁸⁸. Osmanlı taşrasındaki bu mikro örnek kadınların kendi kararlarını verme haklarının olduğunu göstermektedir. Bu noktada kızın karar verme özgürlüğü söz konusu olmakla birlikte, kararının dışında ailesinin başka başka sebeplerle bu kararda etkili ya da söz sahibi olduğu yönünü de düşünmek gerekir. Aileler ister kendi menfaatleri çerçevesinde, isterlerse aileler arası anlaşmazlıklar ya da damat adayı özelinde gelişen durumlar vb. sebeplerle kızın kararlarında hem etkili hem de müdahil olmuş olabilir. Osmanlı toplumunda geleneklerin güçlü olarak devam ettiğini düşündüğümüz bir bölgede bireyin özgürlük alanının mahkeme kayıtlarına kadar yansması aslında bu alanın pek çok kez kullanıldığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

3.2.2. Nikah

⁵⁸⁵ AŞS. 63, 10/4.

⁵⁸⁶ “*Zeyd, Hind’e namzed oldukda mihr-i müeccel namına Hind’e şu kadar eşya gönderüb ba’dehu tezevvücden fariğ olsa Zeyd, eşya-i mezbureyi Hind’den istirdada kadir olur mu? El-cevab: Olur*”, “*Zeyd, namzedi Hind’e men’külat makulesinden şu kadar eşya ihda edüb, Hind dahi istihlak itdikten sonra Zeyd, Hind’i tezevvücden fariğ olsa, Zeyd, eşya-i mezbureyi Hind’e tazmine kadir olur mu? El-cevab: Olmaz*” bkz. Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi*, C. II, Aile Kurumu Başkanlık, Ankara 1992 s. 127; ayrıca benzer fetvalar için bkz. Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, s. 186-88; Colin Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet”, Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010, s. 85-86.

⁵⁸⁷ AŞS. 63, 10/4.

⁵⁸⁸ AŞS. 52, 1/1.

Nikah, İslâm hukukunda evlenecek kişilerin ve şahitlerin huzurunda gerçekleştirilen medeni bir sözleşmedir. Nikah akdinin dini bir lider ya da resmi bir görevli tarafından yapılması zorunlu değildir. Ne var ki nikah sırasında oluşabilecek bir eksikliğin neden olabileceği dini ve hukuki sonuçlar, nikah akdinin erken dönemlerden itibaren bir hukuk/din adamı tarafından şahitlerin önünde yapılmasını gerekli kılmıştır⁵⁸⁹. Hanefî, Şafii ve Hanbeli mezheplerine göre kişilerin evlenme iradelerinin beyanı sırasında iki şahidin bulunması zaruridir. Şahitsiz olarak akdedilen nikah hükümsüzdür⁵⁹⁰. Mahalli ya da kazai bir yetkili, din adamı önünde icra edilmeyen evlilik akitlerinin hem toplumsal hem de hukuki meşruiyetinin oldukça zayıf olduğuna dair örnekler söz konusudur. Aşağıdaki örnekler kadı ya da onun görevlendirdiği bir din görevlisi ve şahitler olmadan gerçekleştirilen nikahın ne şekilde sonuçlar doğurabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Gümüş kazasına tabi Hacı Köyü'nün Artukabad Mahallesi'nde sakin olan Musa, yine aynı mahallede sakin olan Mehmed'e kızı Hanife'yle evlenme gayesiyle iki aracı gönderir, Mehmed ise herhangi bir tören ve resmi işlem olmaksızın aracılar önünde kızını Musa'ya nikahladığını ilan eder. Fakat bu evliliğe dair Hanife'nin itirazları söz konusu olduğunda konu mahkemeye taşınır. Musa mahkemede Hanife ile hukuken evli olduğu iddiasıyla kendisine teslim edilmesini isterken aracılar ve Hanife uzaktan nikah akdinin geçerli sayılmayacağını, babasının fiilen kabul ettiği nikahın hükümsüz olduğunu savunmuştur. Nihayetinde mahkeme, nikahın yetkisiz kişilerce mahkeme binası dışından yapılmasının hukuki bir karşılığı olmadığına ve böyle bir fiilin “fuzuli/yetkisiz”⁵⁹¹ olduğuna karar vererek Musa'yı Hanife'ye “zevcemdir” diye müdahale etmemesi konusunda uyarmıştır⁵⁹².

Nikah akdi, topluluk ve şahitler huzurunda icra edilse dahi mahkeme sicillerine kaydettirilmemesi birtakım hukuki meselelere neden olmuştur. Bu türden bir anlaşmazlığa misal olarak, 15 Ağustos 1762 tarihinde Çeribaşı Mahallesi'nden es-Seyyid Hasan mahkemeye gelerek 5 senedir nişanlısı olan Fatma'nın bir ay önce nikahlanmak üzere *-Berber Hasan'a vardım-* demesi üzerine kendisinin de kabul ettiğini ve aralarında nikahın (mün'akid) olduğunu, ancak bir gün önce Mehmed Paşa Mahallesi'nden es-

⁵⁸⁹ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 59-60; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 173.

⁵⁹⁰ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 97.

⁵⁹¹ İslam hukukunda haberi olmadan evlendirilen taraf icazet vermezse nikah hükümsüz sayılmaktadır. Kabul eden kimse de yetkisiz (fuzuli), akit her iki tarafın icazet vermesiyle hüküm içermektedir. Bkz. Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 95.

⁵⁹² AŞS. 59, 73/1.

Seyyid Mehmed'in çıkıp Fatma'yı kendine zevce etmek istediği iddia ederek dava açmıştır. Es-Seyyid Mehmed'in vekili es-Seyyid İsmail Ağa ise, bu suçlamaya cevaben bir gün önce müderris Abdurrahman Efendi'nin konağında es-Seyyid Hasan'ın "*Fatma benim beş seneden beri nişanlımdır nikahlım değildir*" dediğini ve bunun üzerine es-Seyyid Mehmed ile Fatma'nın Müslümanların şahitliği huzurunda akd-i nikâh yaptıklarını belirtmiştir. Es-Seyyid Hasan her ne kadar inkâr etse de aleyhinde şahitlerin olması davasının düşmesine neden olmuştur⁵⁹³. Yine buna benzer bir olayda Kale Köyü'nden Molla Hüseyin bin İsmail, aynı köyden Hüseyin Sipahi bin Mehmed'e dava açılmasıdır. İddiasına göre köy ahalisinden Şerife binti Halil, 8 ay önce kendisine iki aracı kadın gönderip 10 adet zer-i mahbûb⁵⁹⁴ nisfıyesi verirse "*nefsimi tezvic ederim*" diyerek kendisiyle evlenmek istediğini belirtmiştir. Molla Hüseyin de bu isteği kabul ederek 10 adet nisfıyeyi göndermiştir. Böylece aralarında nikahın gerçekleştiğini ve Hüseyin Sipahi'nin de nikahı altındaki Şerife'yle evlenmek istediğini belirterek şikayetçi olmuştur. Ancak davalı Hüseyin Sipahi, Molla Hüseyin'in Şerife'nin vekil-i vasisinden izin almadığını bu nedenle de aralarında nikahın geçerli olmadığını söylemiştir⁵⁹⁵.

Osmanlı toplumunda temel görüş evlilik çağına gelmiş olan kadın veya erkeğin toplumsal konumuyla uyumlu bir kişi ile evlendirilmesi yönündedir. Kadının bir ömür hayatı paylaşacağı erkek dindar ve iyi ahlaklı olmalıdır. Aynı şekilde erkek de kendisine denk biriyle evlenmelidir⁵⁹⁶. Ergenlik çağına gelip evlenmek isteyen kadın veya erkek nikah akdine bizzat katılıp evlenmeye yönelik irade beyanında bulunabilmektedir. Ancak, taraflar isterlerse nikah merasimine kendilerini temsil etmeleri için velilerini ya da vekillerini de gönderebilmektedir⁵⁹⁷. Ne var ki bu tür izinlerde suistimal de kaçınılmaz olmuştur. Ulus Köyü'nden Ayşe kendisini dayısının oğlu İbrahim'le evlendirmesi için kardeşi İbrahim Beşe bin Hasan'ı vekil tayin etmiştir. Ancak İbrahim Beşe, kardeşinin rızası olmadan onu Seyyid Halil bin Ahmed ile evlendirmiştir. Ayşe kendisinin izni dışında gerçekleştirilen bu nikahın düşmesi için mahkemeye başvurmuştur⁵⁹⁸. Yine Sarı Köyü sakinlerinden ergenliğe adım atan Meryem'i izni olmadan amcası Ebubekir, mahalle imamı dahi mevcut vekil iken İsmail bin Ahmed ile nikahlamıştır. Ancak

⁵⁹³ AŞS. 50, 24/3.

⁵⁹⁴ II. Mustafa döneminde basılan bu altına çok rağbet gördüğü için zer-i mahbûb (sevilen altın) adı verilmiştir. Ayrıca üzerinde padişah tuğrası olduğu için "yeni tuğralı, cedid eşrefi, tuğralı" olarak da isimlendirilmiştir. bkz. İbrahim Artuk, "Zer-i Mahbûb", *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 281.

⁵⁹⁵ AŞS. 50, 45/2.

⁵⁹⁶ Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., Ankara 1990, s. 110-114.

⁵⁹⁷ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 52-53.

⁵⁹⁸ AŞS. 50, 26/2.

Meryem bunu duyduğu anda kabul etmeyip nikaha karşı çıkmış ve hukuken nikah feshedilmiştir. Meryem ise mahkeme huzurunda 50 kuruş mihri muaccel ve 50 kuruş mihr-i müeccel ile Sarı Köyü ahalisinden Ahmed ile evlenmek istediğini belirtmiştir. Ahmed'in de Meryem'i zevciyete kabul etmesiyle aralarında nikah gerçekleşmiştir⁵⁹⁹. Başka bir davada ise yukarıdaki örneklerin tam tersi bir durum yaşanmıştır. Hanefi mezhebinde İmam Muhammed'in görüşüne göre; genç kızlar ancak velilerinin rızasını alarak evlendirilebilirler, veliler de kızların rızasını almadan evlendiremezlerdi⁶⁰⁰. Küçüklerin, akli dengesi yerinde olmayanların ve kölelerin evlilik sözleşmesinin geçerliliği için velinin onayının olması şarttı. Hanefi hukuku veliyi baba tarafından erkek akrabalar arasından atamaktadır. Eğer baba tarafından hiçbir akraba yoksa başkası olabilir, ancak o bile şaibelidir⁶⁰¹. 21 Temmuz 1762 yılına ait bir dava kaydında Bayezid Paşa Mahallesi'nde yaşayan Hacı Halil, ölen kardeşi es-Seyyid İbrahim'in küçük kızı Şerife'nin velayet-i tezvic (evlendirme) yetkisinin kendisinde iken annesi Ayşe tarafından hakkı olmamasına rağmen küçük kızı, Mehmed Paşa Mahallesi'nden Ebubekir ile akd-i nikah ettirdiğini bildirmektedir. Bu durum Ebubekir'e sorulduğunda o da küçük Şerife ile Lâdik kazasında evlendiğini kabul etmektedir. Sonuç olarak yeğenini evlendirme yetkisi kendisinde olan Hacı Halil'in bu nikaha karşı çıkması mahkemece kabul edilmiş ve nikah düşürülmüştür⁶⁰².

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim teb'a evlenme, boşanma ve miras gibi aile hukuku ile ilgili konularda kendi dinî cemaatlerinin hukukuna tâbi idiler. Ancak yine de bazı hallerde İslâm hukukunun ortaya koyduğu hükümlerden faydalanmak üzere kadı huzuruna çıkmayı tercih etmişlerdir. Bunda aile hukuku açısından kendi hukuk sistemlerinin katı kurallara sahip olması etkili bir faktör olabilir⁶⁰³. İncelenen Amasya sicillerinde gayrimüslim teb'anın nişan ve evlenme konusunda şer'i mahkemeye başvurduğu

⁵⁹⁹ AŞS. 51, 117/2.

⁶⁰⁰ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 53.

⁶⁰¹ Colin İmber, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, s. 178-179.

⁶⁰² AŞS. 50, 19/6.

⁶⁰³ İzzet Sak, "Şer'îye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)", s. 117-135; şer'îye sicillerinde Hristiyan kadınların bilhassa boşanma hakları hususunda daha lehte gördükleri Hanefî fıkına başvurma çabaları takip edilebilmektedir. Bu hususta bkz. Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi", *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, 2001, s. 31-49; Zülfiye Koçak, "Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2018/7, s. 167-210; Sophia Aïou, "Osmanlı Dünyasında Hristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer'îye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17-18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, Der. A. Buturovic- İrvin Cemil Shick, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999.

konusunda bir kayda rastlanılmamıştır. Bununla birlikte boşanma, miras, mal satışı ya da alışveriş hususundaki anlaşmazlıklar mahkeme gündemini hayli meşgul etmiştir⁶⁰⁴.

3.3. Mihr

Osmanlı ailesinde evlilikte nikah akdi ile özel ihtimam gösterilen bir unsur da mihrdir. Mihr, erkeğin nikah sırasında kadına ödediği veya daha sonra ödemeyi taahhüt ettiği para veya maldır⁶⁰⁵. İslâm hukukunda mihr, evlenecek kızın lehine düzenlenmiştir. Müslüman bir erkek ile evlenen her kadının mihr alma hakkı vardır. Mihr zevcin vefatı halinde terekeden öncelikli alacaklar listesindedir. Terekenin taksimi mihr miktarı çıktıktan sonra yapılmaktadır⁶⁰⁶.

Mihr, şer’i hukuk gereklilikleri kapsamında erkeklerin kadınlara ödemekle yükümlü olduğu bir bedel olsa da tereke defterlerinin hepsinde kaydedilmiş değildir. Bu durum nikah akdi sırasında tespit edilen mihrin kayıtlara geçilmediği ya da kadınların mihr hakkından vazgeçtiği şeklinde yorumlanabilir. Zira kadın eğer isterse mihrini kocasına bağışlayabilmektedir. Ancak bu durumu mahkeme önünde beyan edip kaydettirmesi gerekmektedir⁶⁰⁷. Örneğin 6 Ağustos 1784 tarihli kayıta ilk eşinin vefatından sonra ikinci evliliğini yapan Ayşe binti es-Seyyid Mehmed, ilk eşinden olan 150 kuruş mihr-i müccelinin eşi hayattayken 140 kuruşunu kocasına hibe etmiştir. İkinci eşi es-Seyyid Mehmed Efendi’den de 200 kuruş mihr-i müccel almıştır⁶⁰⁸. 7 Ağustos 1784 tarihli başka bir kayıta ise Üçler mahallesinde yaşayan Şerife, eşinin zimmetinde olan 125 kuruş mihr-i müccelinin 50 kuruşunu eşine hibe etmiştir⁶⁰⁹.

Eğer kadın şahitler huzurunda mihr-i muaccel ve mücceli ile iddet nafakasından vazgeçmişse daha sonra bu kararından dönmesi mümkün olmamaktadır. 18 Eylül 1788 yılına ait bir kayıta Bağ-ı Helkıs Mahallesi sakinlerinden olan Havva binti Feyzullah vekili vasıtasıyla mahkemeye başvurarak 5 gün önce kendisini boşayan eşi es-Seyyid Mustafa b. Hüseyin’in 250 kuruş mihr-i muaccele ile 200 kuruş mihr-i müccesi, 200 kuruş kıymetli bir urgancı dükkânı, 30 kuruş nafaka, 20 zer-i mahbûb altın, 15 kuruş kıymetli bir sim kuşak ve 15 kuruş kıymetli bir sim kaftan ile sahip olduğu diğer eşyaların

⁶⁰⁴ Bkz. I. Bölüm: Gayrimüslim Nüfus.

⁶⁰⁵ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 74; Jülide Akyüz, “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan “Mehir” Hakkında Bazı Düşünceler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, 2005, s. 215.

⁶⁰⁶ İlber Ortaylı, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat, Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi*, C. 2, Aile Kurumu Başkanlık, Ankara 1992, s. 79-80.

⁶⁰⁷ İlber Ortaylı, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, s. 36; Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, s. 175.

⁶⁰⁸ AŞS. 61, 23/1.

⁶⁰⁹ AŞS. 61, 15/2.

toplamı olan 804 kuruşluk emvalini ödemediğini belirterek şikayetçi olmuştur. Ancak es-Seyyid Mustafa'nın Havva'yı boşadığında kendi rızasıyla iddet nafakası, mihr ve diğer emvalinden feragat ettiğini iki şahitle ispat etmesiyle Havva'nın şikâyetini hükümsüz kılmıştır⁶¹⁰. Bugünkü tabiriyle kadın boşanma talebiyle mahkemeye başvurmuşsa ancak mihr, iddet nafakası gibi haklarından vazgeçmesi durumunda bu mümkün olabilmektedir. Mihr, erkek tarafından nikah gerçekleştiği esnada peşin olarak ödenecekse mihr-i muaccel, nikah sırasında daha sonra ödenmesi taahhüt edilmişse mihr-i müeccel olarak ikiye ayrılmaktadır. Mihr-i müeccel, eşlerin ölmesi veya karı-kocanın boşanması durumunda öncelikle ödenmesi gereken bir borçtur⁶¹¹. Örneğin, Sarı Köyü'nde yaşayan Meryem'in mihrî nikah akdi sırasında belirlenmiş, yine aynı köy ahalisinden Ahmed ile 50 kuruş mihrî muaccel ve 50 kuruş müeccel ile evlenmeye razı olmuştur⁶¹². Mihrin ne kadar olacağı konusunda bir sınırlama bulunmazken, Hanefî mezhebi en alt sınırı Osmanlı para birimine on akçe olarak kolayca dönüştürülebilen on dirhem gümüş olarak kabul etmiştir. Eğer mihr tutarı nikah sırasında belirlenmemişse geline emsal ve akranlarına bakarak toplumsal konumuyla uyumlu bir miktar verilmektedir. Buna mihr-i misl denilir ve genellikle eşin vefat etmesiyle başvuru bir uygulamadır⁶¹³.

Sicillerde yer alan nikah, evlenme, boşanma, miras ve tereke gibi kayıtlardan mihr miktarına dair rakamsal verilere ulaşabilmekteyiz. Örneğin tezimizde örnekleme metodu ile ele aldığımız 170 adet tereke defteri kaydından mihr miktarını tespit edebildiğimiz 58 tereke defteri bulunmaktadır. Bunların 36'sı kadın, 22'si de erkek terekesidir. Burada, daha sonra ödenmesi taahhüt edilen mihr-i müeccelin tereke sahibi kadınsa alacağı erkeğe ödeyeceği miktarı gösterilmektedir.

Tablo 2.5 Tereke Defterlerine Göre Mihr Miktarı

Mihr miktarı	Kadın Tereke	Erkek Tereke
10-50 kuruş	15	10
51-100 kuruş	11	5
101-150 kuruş	6	6
151-200 kuruş	2	-

⁶¹⁰ AŞS. 64, 89/2.

⁶¹¹ Jülide Akyüz, "Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan "Mehir" Hakkında Bazı Düşünceler", s. 216.

⁶¹² AŞS. 51, 117/2.

⁶¹³ Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, s. 188-89; İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", s. 36; ayrıca bkz. Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DİA*, C. 28, 2003, s. 389-390.

201-300 kuruş	1	1
500 kuruş	1	-
Toplam	36	22

Bu tabloya göre en yüksek mihr-i müeccel 500 kuruşla Kurşunlu Mahallesi sakini Kayalı Paşazade Salih Bey'in eşi Zeynep binti Mehmed'e aittir⁶¹⁴. Daha sonra 300 kuruşla Ahi Saadettin Mahallesi'nden Saniye binti Hakkı⁶¹⁵ ve onu 200 kuruşla Üçler Mahallesi'nden Ayşe binti es-Seyyid Mehmed⁶¹⁶ takip etmektedir. Bir diğer yüksek diyebileceğimiz mihr de Camii Enderun Mahallesi'nden Ömer Ağa bin İsmail Ağa'nın eşine ödemekle yükümlü olduğu ancak vefatıyla terekesinden ödenen 255 kuruştur⁶¹⁷. Geri kalan kadınların mihr miktarı 10-180 kuruş arasındadır. Buradan hareketle evlilik esnasında belirlenen mihr miktarının kişilerin sosyal statü ve ekonomik gücüne göre değiştiğini söyleyebiliriz. Zira yukarıda adı geçenlerden birinin Paşazade kızı diğerinin ise ağa olması zengin ve yüksek statü sahibi olduklarının göstergesidir⁶¹⁸.

Amasya'da mihrin kişilerin ödeme gücüne göre ev eşyası, elbise, takı, gayrimenkul şeklinde aynı ya da nakdi olarak ödenebildiği görülmektedir. el-Hac İlyas Mahallesi'nden Emine, mahkemeye başvurarak babasının ikinci eşi olan Köyceğiz Mahallesi'nden Fatma'ya nikah akdinde 13 kuruş kıymetli sim kuşak, 10 kuruş kıymetli altın küpe ve 12 kuruş kıymetli ferace, 2 adet 2'şer kuruş kıymetli yüzük, 10 adet makrame, ağşam güneşi boğça, 15 evani nühasiye, yorgan ve döşeği muaccel olarak verdiği şeklinde bir tutanak tutturmuş, Fatma da bu beyanı onaylamıştır⁶¹⁹.

Amasya şehrinde en az mihr bedelini alan kişi 10 kuruşluk mihr-i müecceli ile Fatma binti es-Seyyid Mustafa'dır. Fatma'nın terekesindeki bu mihr bedelinin, zevcinin zimmetinde bulunduğu ve eşinin vefatına kadar alamadığı görülmektedir⁶²⁰. Tereke defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla kadınların azımsanmayacak bir kısmı mihrlerini alamadan vefat

⁶¹⁴ Zeynep Hanım'ın terekesindeki menkul ve gayrimenkul mallarının toplamı 3980 kuruştur bkz. AŞS. 59, 17/1.

⁶¹⁵ AŞS. 55, 34/1.

⁶¹⁶ Ayşe binti es-Seyyid Mehmed, ilk eşinden olan 150 kuruş mihr-i müeccelinin eşi hayattayken 140 kuruşunu kocasına hibe etmiştir. İkinci eşi es-Seyyid Mehmed Efendi'den de 200 kuruş mihr-i müeccel almıştır bkz. AŞS. 61, 23/1.

⁶¹⁷ AŞS. 54, 162/1.

⁶¹⁸ Bu kişilerin terekelerindeki menkul ve gayrimenkul listeleri Amasya'da belli bir ekonomik güce sahip olduklarını düşündürmektedir. Bkz. Tablo 7 çalışmada kullanılan terekelerin ayrıntılı listesi.

⁶¹⁹ AŞS. 50, 8/3.

⁶²⁰ AŞS. 61, 17/1.

etmiştir. Mihrini almadan vefat eden kadınların terekelerinde “*Mihr der-zimmet zevc-i mezbur*” (Kocasının zimmetinde mihr) ibaresi ile mihr miktarları yazılmıştır⁶²¹. Vefat eden erkek terekelerinin de ödenecek masraflar (minha’l-ihracat) kısmında eşlerine sağlıklarında ödemedikleri mihr miktarı yazılmıştır. 30 Temmuz 1784 tarihli kayıttaki Ziyare Köyü Soğuk Pınar Mahallesi’nden üç evlilik yaptığı anlaşılan İmamoğlu Hüseyin bin İbrahim’in terekesi incelendiğinde harcamalar kısmında boşandığı eşi Fatma’ya 25 kuruş, vefat eden eşi Hatice’ye 50 kuruş ve son eşi Fatma’ya da 100 kuruş mihr-i müeccel borcu olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca boşandığı eşi Fatma’nın açtığı davada eşinin nikah akdi sırasında Çay ağzı tarafında satın aldığı bağı mihr-i müeccel olarak kendisine hibe eylediğini şahitlerle ispat etmesi üzerine terekesinden 62 kuruş daha ödeme yapılmıştır⁶²². Acem Ali Mahallesi’nden iki evlilik yapan el-Hac Mustafa ibn Abdullah’ın eşlerinden Emine binti Osman’a 20 kuruş ve Ayşe binti Mehmed’e 30 kuruş mihr-i müeccelini ödemediği anlaşılmaktadır⁶²³.

Kadının mihr hakkını alabilmesi için eşler arasında ya zifafın gerçekleşmesi ya halvet-i sahih/hükmi zifaf⁶²⁴ vuku bulması ya da taraflardan birisi nikahtan sonra, zifaf ve sahih halvetten önce vefat etmiş olması gerekmektedir. Evlilik, zifaf veya halvetten önce kocanın isteğiyle sona ermişse, kadın kararlaştırılan mihrin yarısını almaktadır⁶²⁵. Çeribaşı Mahallesi sakinlerinden Emine’nin vekili Hüseyin, mahkemede Emine’nin Devehane Mahallesi sakinlerinden Hasırcı Hacı Hüseyin bin Ali’nin zevcesi olduğunu ve aralarında halvet-i sahiha bulunmaz iken Hacı Hüseyin’in müvekkili Emine’yi boşadığını belirtmektedir. Hal böyle olunca Emine, Hacı’nın zimmetinde olan 100 kuruş mihr-i müeccel ve 100 kuruş mihr-i muaccesinden 45 kuruşunu alıp kalan 55 kuruşu alabilmek için dava açmıştır. Ancak dava sürerken iki taraf aralarında anlaşmış, Hacı Hüseyin’in boşandığı eşi Emine ile arasında alacak verecek kalmamıştır⁶²⁶.

Eşlerden birinin vefatına kadar mihr ödenmemişse kadınlar ölen kocalarının terekesinden mihr-i müeccellerini talep edebilmekte, herhangi bir anlaşmazlık çıktığında gerek kendileri gerekse vekilleri aracılığıyla mahkemeye başvurabilmekteydiler. Örneğin ikinci eş olduğu anlaşılan Ayşe, eşi Ömer öldükten sonra terekesinde kalan semen hissesini

⁶²¹ AŞS. 50, 24/2; AŞS. 51, 86/2, 133/1; AŞS. 53 27/1; AŞS. 55, 34/1; AŞS. 56, 29/1, 81/1; AŞS. 59, 93/1, 98/1; AŞS. 61, 22/1, 31/1; AŞS. 62, 11/1, 14/2. Bu hususta örnekleri çoğaltmak mümkündür.

⁶²² AŞS. 61, 18/1.

⁶²³ AŞS. 60, 68/2.

⁶²⁴Eşlerin hiç kimsenin göremeyeceği kapalı ya da kapalı sayılan bir yerde yalnız kalmaları demektir. Bkz. Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 234.

⁶²⁵ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 234-237.

⁶²⁶ AŞS. 63, 21/4.

(satış bedeli hissesi), mihrini ve Dere Mahallesi'nde bulunan menzildeki hissesini alabilmek için eşinin oğlu Mehmed'e vekili vasıtasıyla dava açmıştır. Ancak aradan otuz sene geçtikten sonra Ayşe, Mehmed'den nakit 5 kuruş alarak bütün haklarından vazgeçtiğini belirtmiştir. Bu rakam muhtemelen sonrasında herhangi bir problem olması halinde mahkemeye feragat ettiğine dair bir belgenin olması amacıyla sembolik olarak verilmiştir⁶²⁷.

Bazen kadınlar vefat eden eşlerinin zimmetinde kalan mihr-i müeccellerini terekesinden ancak şahitlerle ispatlayarak alabilmişlerdir⁶²⁸. Bazen de mihrlerini alamadan vefat eden kadınların varisleri kocanın zimmetinde kalan mihr-i mirasçısı sıfatıyla alabilmiştir. Aile bireylerini karşı karşıya getiren bir kayıta Suvadiye Mahallesi'nden Fatıma binti Mustafa babasına “...validem müteveffiyeye Raife binti İsmail'in mezbur zimmetinde 100 guruş muaccel ve müeccel mihri olup zabt eylediğimde 60 para kıymetli alaca ve 30 para kıymetli müstemil verip şer'an ibra olmuş idim meada talep ederim” diyerek dava açtığını görmekteyiz⁶²⁹. Bir diğer davada ise vefat eden Fatıma binti Ömer'in veraseti zevci Mehmed bin Ahmed ile li-ebeveyn kız kardeşi Ümmü Gülsüm ve validesi Zeynep binti Mehmed'e intikal etmiştir. Ancak Ümmü Gülsüm'ün de vefatıyla hissesi zevci Hasan bin Recep ve küçük kızı Ayşe'ye kalmıştır. Fatma'nın annesi Zeynep ile kardeşinin kocası Hasan, Fatma'nın zevci Mehmed'in zimmetinde kalan 90 kuruş akar gülistanı, 3 kaytan sac, 12 hamam esbabı olan mihr-i müeccelini alabilmek için dava açmıştır⁶³⁰.

Başka bir örnekte ise vefat eden İbrahim bin Abdullah'ın veraseti eşi Ayşe ve kardeşi Ahmed'e intikal etmiştir. Ancak Ahmet'in de vefat etmesiyle veraseti eşi Hanife ile oğlu İsmail ve kızı Fâtıma'ya intikal etmiştir. Bu durumda hissesi ve mihrini alamayan Ayşe, mahkemeye gelerek Hanife'den ölen kocası İbrahim'in terekesinde kendi hissesine isabet eden miktarı ve mihr-i müeccelini talep etmiştir⁶³¹.

Amasya'da incelenen dava kayıtlarından dönemin şartlarına ve imkanlarına göre kadınların salahiyyetle mahkemeye başvurabildikleri ve çoğunlukla uğradıkları haksızlıkların mahkeme yoluyla izale edildiği görülmektedir. Bu çerçevede Amasya'da sakin şehirli yahut köylü mahkemeye ulaşabilen kadınların haklarının bilincinde olup hukuki avantajlarını kullanma kabiliyetlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Amasyalı kadınlar İslam hukukunun kendilerine sunduğu hakları kullanma noktasında çekimser

⁶²⁷ AŞS. 51, 94/1.

⁶²⁸ AŞS. 59, 27/1, 61/8; AŞS. 61, 18/1.

⁶²⁹ AŞS. 50, 40/4.

⁶³⁰ AŞS. 50, 4/3.

⁶³¹ AŞS. 59, 64/2.

davranmamıştır. Bununla birlikte Amasya’da kadınların çoğunun mihrlerinin alamadan vefat ettiği görülmüştür. Mihrini alamayan kadınlar ise eşleri hayattayken ya da öldükten sonra şahitlerle ispat ederek mihrlerini almaya çalışmışlardır. Zira kadın için mihr boşandıktan ya da eşi öldükten sonra hayatlarını idame ettirebilmek için bir teminat olarak görülmektedir. Mihr miktarı kişilerin sosyal ekonomik durumu ve sosyal statülerine göre değişiklik göstermiştir.

3.4. Eş ve Çocuk Sayısı

3.4.1. Çok Eşlilik

Osmanlı ailesi üzerine yapılan çalışmalarda toplum içerisinde birden fazla eşle evlenmenin yaygın bir gelenek olduğu şeklinde görüşler hâkim olsa da pratikte çok eşliliğin pek tercih edilmediğini yahut bütün Osmanlı coğrafyasında yaygın olmadığını söylemek mümkündür⁶³². İslâmiyet dört kadına kadar aynı anda evlenmeye izin vermiştir. Ancak erkeklerin bilhassa Türk ve Balkan kökenlilerinin büyük bir çoğunluğunun tek eşli evliliği tercih ettiği görülmektedir⁶³³. Pek çok erkek ikinci bir evliliğin neden olacağı ev içi sorunlarını ve toplum nezdinde küçük düşmeyi göze alamazdı. Osmanlı hanedanında dahi bir kadınla evlenmek isteyen üst düzey devlet memurunun önce eski eşinden ya da cariyesinden vazgeçmesi beklenirdi⁶³⁴. Kınalızâde Ali Çelebi de 1565 yılında Kanunî Sultan Süleyman döneminde yazdığı Ahlak-ı Alâî isimli eserinde “*Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can olmadığı gibi, iki eve de bir erkek yakışmaz.*” diyerek tek eşliliğin savunuculuğunu yapmıştır. O, tek eşliliği savunurken bu konuya işaret eden ayet-i kerimeyi esas almaktadır⁶³⁵.

Amasya’da da bu durumun geçerli olduğu tezimizin ana kaynağını oluşturan şer’iyye sicillerinden anlaşılmaktadır. Sicil içerisinde bulunan tereke ve hüccet kayıtları Amasya’daki eş ve çocuk sayıları hakkında bir fikir sahibi olmamıza olanak sağlamıştır. Buna göre mahkeme kayıtlarına göre Amasya’da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında incelenen 170 tereke sahibinin 141’i evlidir, bunların içinde yalnızca çok eşli 8 kişi

⁶³² İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 117.

⁶³³ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhittin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi*, C. 1, Aile Kurumu Başkanlık, Ankara 1992, s. 102.

⁶³⁴ Mehrdad Kia, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat*, s. 204.

⁶³⁵ Ayet-i kerime; “...eğer eşler arasında âdil davranamaktan korkarsanız bir kadınla yetininiz” buyrulmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi’de Aile*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., Ankara 1990, s. 156-57.

bulunmaktadır. Bu sayının toplam 141 evli tereke sahibi içindeki oranı % 5.4'tür⁶³⁶. Bununla birlikte siciller içerisinde bulunan mal paylaşım anlaşmazlığı, cinayet gibi dava örneklerinde de 6 kişinin çok eşli evlilik yaptığı görülmüştür⁶³⁷. Yani toplam çok eşli 14 kişinin olduğu tespit edilmiştir. Bu kişilerin 10'unda iki eşlilik görülürken 4'ünde eş sayısı üçtür. Amasya'da Tanzimat döneminde tereke kayıtları üzerinden ailenin nicel ve niteliksel yapısının işlendiği çalışmada, 417 evli tereke sahibinden 40 kişide (% 10) çok eşlilik tespit edilmiştir⁶³⁸.

Çok eşli evlilik yapan bu kişilerin çocuk sayıları toplamı ise 29'dur. Bunlardan iki eşli evlilik yapanlardan Osman b. Ömer ve el-Hac Mustafa ibn Abdullah tereke kayıtlarından çocuklarının olmadığı görülürken⁶³⁹ el-Hac Abdurrahman Efendi'nin veraset davasından tek çocuğunun⁶⁴⁰, Veli Bin Ömer'in tereke kaydından üç kız iki erkek çocuğunun⁶⁴¹, yine tereke kayıtlarından Mustafa Bin Abdulbaki'nin bir kız iki erkek çocuğunun⁶⁴², Ömer bin Osman'ın iki erkek çocuğunun⁶⁴³ ve veraset davasından hacda iken vefat eden Hacı Hüseyin'in bir kız bir erkek çocuğunun⁶⁴⁴, Kara Şeker Bağlarından Muhammed oğlu Seyyid Mehmed bin Hasan'ın iki erkek çocuğunun olduğunu görmekteyiz⁶⁴⁵. Ayrıca katledilerek vefat eden Ali bin Habib'in eşleri tarafından katilinin bulunması için açılan davada da iki erkek çocuğunun olduğu belirlenmiştir⁶⁴⁶.

Üç eşli evlilik yapan Camii Enderun Mahallesi sakinlerinden Molla Halil bin İsmail'in çocuğu bulunmazken⁶⁴⁷, Üçler Mahallesi sakinlerinden Sülükîzâde es-Seyyid İbrahim

⁶³⁶ XVIII. yüzyılda Kayseri Tereke Defterleri üzerine yapılan bir çalışmada 198 terke defteri üzerinde çok eşlilik yapan kişilerin oranı %5.05'tir. Bkz. Muhittin Tuş, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Konya 1999, s. 163; yine bu dönemde Ankara'da 812 evli Müslüman terekesinde çok eşliliğin oranı %12 olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, LIV/211 (1990), s. 950.

⁶³⁷ AŞS. 50, 6/6, 42/2; AŞS. 59, 40/1, 69/1, 92/1, 100/1.

⁶³⁸ Mehmet Akif Arıcan, *Tanzimat Döneminde Amasya'da Aile*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2002, s. 32-33.

⁶³⁹ AŞS. 58, 80/1; AŞS. 60, 68/2.

⁶⁴⁰ AŞS. 50, 6/6.

⁶⁴¹ AŞS. 53, 12/2.

⁶⁴² AŞS. 54, 163/1.

⁶⁴³ AŞS. 55, 51/1.

⁶⁴⁴ AŞS. 59, 69/1.

⁶⁴⁵ AŞS. 64, 84/1.

⁶⁴⁶ Davada Fatma ve Emine, "...murisimiz zevcimiz müteveffâ-yı mezbûr Ali târih-i kitâbdan bir gün mukaddem derûn-ı mahalle-i mezbûrede kimesnenin mülkü olmayan tarîk üzerinde tüfenk kurşunu cerhiyle mecrûhan katli bulunup kâtil nâ-ma'lûm olmağla mucibini ahâlî-i mahalle-i mezbûreden taleb ve da'vâ eylediğimizde darb ve cerh ve katlini cümlesi inkâr edip ba'de icrâ'il-kasâme üzerlerine ilzâm olunan diyet-i kâmileden kendi hisselerimize isâbet eden mikdârdan herbirimize ellîşer gurus ve sagîrân-ı mezbûrânın hisselerinden herbiri için bi'l-vesâye yüzer gurus ahâlî-i mahalle-i mezbûre bizlere edâ ve teslim eylediklerinde..." şeklinde eşleri Ali b. Yusuf'un katledilmesinden mahalleliyi sorumlu tutarak kendileri ve çocukları için mahalleliden diyet talep etmişlerdir. Bkz. AŞS. 59, 100/1.

⁶⁴⁷ AŞS. 50, 42/2.

Ağa'nın dört kızı⁶⁴⁸, Ziyare Köyü Soğuk Pınar Mahallesi'nden İmamoğlu Hüseyin'in üç erkek bir kızı⁶⁴⁹ ve Yakutiyye Mahallesi'nden Yüzbaşıoğlu Seyid Mustafa bin İbrahim'in bir kızı bulunmaktadır⁶⁵⁰.

Çok eşli evlilik yapan ailelere bakıldığında bazı aile reislerinin çok eşli evlilik yapmasında çocuk sahibi olma arzusu, neslini devam ettirme anlayışının etkili olduğu düşünülmektedir. Örneğin, iki evlilik yapan İbrahim Efendi bin Mehmed Efendi'nin ikinci eşi olan Rukiye'nin 2 kız 1 erkek olmak üzere üç çocuğu bulunmaktadır. İlk eş olan Ayşe'nin ise çocuğu yoktur. Bunu İbrahim Efendi'nin vefatından sonra Rukiye ve çocuklarının Ayşe'ye açtığı miras davasından anlıyoruz. İbrahim Efendi karısı Ayşe'ye mihr-i müeccel olarak 200 kuruş değerinde bir bağ teslim etmiştir. Ayşe de bu bağı 240 kuruşa el-Hac Mustafa'ya satmak istemiş ve söz konusu dut bağını Mustafa'ya iştirak etmiştir. Ancak İbrahim Efendi'nin diğer zevcesi Rukiye ve çocukları bu satışa karşı çıkarak kendi hisselerini talep etmişlerdir. Burada Ayşe'nin çocuğunun olmamasından dolayı ikinci bir evliliğin zuhur ettiği kuvvetle muhtemeldir⁶⁵¹.

Üç evlilik yapan Camii Enderun Mahallesi sakinlerinden Molla Halil bin İsmail'in çocuğunun olmadığı ise verasetinin, zevceleri Fatıma binti Rıdvan, Hüsnüye binti Abdullah ve Ayşe binti Ahmed ile kardeşi Kamer ve amcaları Seyid Ömer bin Rahman ve Mehmed bin Osman'a intikal etmesinden anlaşılmaktadır. Molla Halil'in *taaddüd-i zevcatı* yani çok evlilik tercih etmesinde çocuk sahibi olma, neslini sürdürme isteğinin büyük rol oynadığı görülmektedir⁶⁵². Buna benzer başka bir kayıta ise, çok eşlilik sebebinin erkek çocuk sahibi olma isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Üçler Mahallesi sakinlerinden olan Sülükîzâde es-Seyyid İbrahim Ağa'nın Hüseyin adlı kişi tarafından "*âlet-i cârihadan bıçak ile arkasından amden darb ve cerh ve müteessiren fevt oldu*" diyerek eşleri İlmiye binti Süleyman, Şerife binti es-Seyyid Osman ve Ayşe binti Abdullah ile kızları Zeliha, Ümmügülsüm, Rahime ve Ümniye tarafından açılan davada üç eşli olup hiç erkek çocuğunun bulunmadığı dikkat çekmektedir⁶⁵³. Bu kayıtlardan hareketle çok eşli evlilik yapmanın aile bütçesiyle çok da ilişki olmadığı düşünülmektedir. Zira 127 kuruş terekeye sahip Ömer bin Ali⁶⁵⁴ de ya da 232 kuruş

⁶⁴⁸ AŞS. 59, 92/1.

⁶⁴⁹ AŞS. 61, 18/1.

⁶⁵⁰ AŞS. 64, 82/2.

⁶⁵¹ AŞS. 59, 40/1.

⁶⁵² AŞS. 50, 42/2.

⁶⁵³ AŞS. 59, 92/1.

⁶⁵⁴ AŞS. 53, 12/2.

terekeesi olan el-Hac Mustafa bin Abdullah⁶⁵⁵ da iki eşli evlilik yapmıştır; 5115 kuruş terekeye sahip olan es-Seyid Mehmed bin Hasan da iki eşli evlilik yapmıştır⁶⁵⁶.

Sonuç olarak çok eşli aileler incelendiğinde, Amasya’da çok eşliliğin yaygın olmadığı hepsi olmasa da bazı aile reislerinin çok eşli evlilik yapmasında çocuk sahibi olma, soyunu devam ettirme, dini bir geleneği yaşatma anlayışının etkili olduğu söylenebilir. Zaten Türk devlet geleneğinde Müslümanlık öncesinde de çok eşliliğin nadir görüldüğünü söylemek yerinde olacaktır. Genellikle çekirdek aile şeklinde yaşamayı tercih eden Türklerde çok eşlilik hükümdar, yönetici ve daha çok zengin kişilerde görülmektedir⁶⁵⁷.

3.4.2. Çocuk Sayısı

Çocuk, aile müessesesinin devam etmesini sağlayan temel öğelerden biridir. *Kınalızâde Ali Çelebi’ye göre “ister kız olsun ister erkek olsun yeni doğan çocuk için şükredilmeli, terbiyesi ile meşgul olunarak güzel ahlak telkin edilmelidir”*⁶⁵⁸.

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısında tereke defterlerine bağlı olarak Osmanlı aile nüfusunu tespiti amacıyla yapılan bir çalışmada Orta Anadolu’nun belirli bir kısmında⁶⁵⁹ aile başına düşen çocuk sayısı ortalaması 2,33 olarak tespit edilmiştir. Şehirlerde aile başına düşen çocuk sayısının köylere göre daha düşük olduğu, ayrıca Müslüman ailelerde, gayrimüslimlere oranla daha düşük olduğu belirlenmiştir⁶⁶⁰.

Amasya’da 1750 ile 1800 yılları arasındaki sicillerden örneklem yöntemiyle 170 kişinin terekesi incelenmiş, 141 kişinin evli ve çocuğunun olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 130’u Müslim 11’u gayrimüslimdir. Bu ailelerin toplam çocuk sayısı 329’dur. Kabaca tereke başına 0,51 çocuk isabet etmektedir. Bu çocukların 146 tanesi kız olup 8’i gayrimüslim, 183 tanesi de erkek olup 11’u gayrimüslimdir. 1 çocuğu olan 46 aile (24 kız 22 erkek), 2 çocuğu olan 30 aile (25 kız 34 erkek), 3 çocuğu olan 18 aile (29 kız 25 erkek), 4 çocuğu olan 21 aile (37 kız 47 erkek), 5 çocuğu olan 7 aile (12 kız 23 erkek), 6 çocuğu

⁶⁵⁵ AŞS. 60, 68/2

⁶⁵⁶ AŞS. 64, 84/1.

⁶⁵⁷ Eski Türk toplum yapısını oldukça sarıh bir şekilde yansıtan Dede Korkut hikayeleri incelendiğinde kahramanların hepsi tek eşlidir. Hatta hikayelerinin birinde çocuğu olmadığı için toplumda hor görülen Dirse Han çözümü başka bir eş almakta görmemektedir. Yine Orhun kitabelerinde yönetici elitlerin nadir de olsa çok eşli olduğu görülmektedir. Ancak bu durum sembolik birçok eşliliklerdir. Bkz. Yasemin Kurtoğlu, *Eski Orta Asya Türk Devletleri’nde Aile*, TTK, Ankara 2019, s. 78.

⁶⁵⁸ Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi’de Aile*, s. 112-114.

⁶⁵⁹ Bu çalışma, Ankara, Kayseri, Konya ve Sivas başta olmak üzere Amasya, Adana, Ayıntab, Diyarbakır, Edirne, Manisa ve Trabzon şehirlerini kapsamaktadır.

⁶⁶⁰ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhittin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, s. 98.

olan 5 aile (6 kız 24 erkek), 7 çocuğu olan 2 aile (7 kız 7 erkek) ve 8 çocuğu olan 1 aile (4 kız 4 erkek) vardır. 4 ve üzeri çocuk sahibi olan kişilerden sadece Veli Bin Ömer (2 eş)⁶⁶¹ ile Sülükîzâde es-Seyyid İbrahim Ağa'nın çok ešli (3 eş) evlilik yaptığı, geri kalan kişilerin tek ešli olduğu tespit edilmiştir. Amasya'da ailedeki çocuk sayısı hiç çocuğu bulunmayan ailelerden 8 çocuklu aileye kadar vardığını göstermektedir. Sonuç olarak hem aile sayısı hem de çocuk sayısı olarak en fazla yığılma 1-4 arası çocuğu olan ailede meydana gelmiştir.

Evli olup çocuğu bulunmayan 23 kişinin ise 22'sinin Müslüman 1 kişinin de gayrimüslim olduğu belirlenmiştir. Bekar ya da dul 16 kişiden 14'ünün Müslüman 2'sinin gayrimüslim olduğu tespit edilmiştir. Yani incelenen terekeler içinde gayrimüslimlere ait olan toplam 14 tereke belirlenmiştir.

3.5. Boşanma

Aile kurumu her ne kadar ömür boyu devam edecek bir birliktelik olarak başlasa da eşlerin birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede problemler yaşaması ile bozulabilmektedir. İslâm hukuku böyle durumlarda öncelikle yakın akrabaların ya da saygın sözü geçen kişilerin eşler arasında arabuluculuk yapmalarını istemiş, eğer sorun çözülemez ise eşlerin boşanma kararını onaylamıştır⁶⁶².

Boşanma, Osmanlı Devleti'nde üç şekilde meydana gelmiştir. Bunlardan ilki kocanın ve bazı durumlarda kadının beyanıyla bir neden olmaksızın evliliğe son vermesi olan *talâk*, ikincisi kadının bazı haklarından vazgeçip karşılıklı anlaşma sağlayarak ayrılması olan *hul'* (*muhâla'a*) ve üçüncüsü de evliliğin belli nedenlerle kadı tarafından sona erdirilmesi olan *tefriktir*. Ancak talâk her üç boşanma şeklini kapsayan genel bir tabir olarak kullanılmıştır⁶⁶³. Boşanma hangi şekilde olursa olsun erkeğin eşini üç defa boşama hakkı vardır. Erkek bu hakkını “seni boşadım”, “boş ol”, “boşsun” diyerek teker teker ve ayrı zamanlarda talâk-ı ric'i (iddet süresi içinde tekrar karısına dönme imkânı veren bir boşanma şekli) olarak ya da talâk-ı bâin olarak kullanabileceği gibi⁶⁶⁴ talâk-ı selase yani

⁶⁶¹ AŞS. 53, 12/2; AŞS. 59, 92/1.

⁶⁶² H. İbrahim Acar, “Talâk“, *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 496.

⁶⁶³ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 106. Ayrıca bkz. İzzet Sak-Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhala'a (18. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2004, s. 92-140; M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma Tefrik”, *Osmanlı Araştırmaları*, 5, İstanbul 1986.

⁶⁶⁴ Taraflar iddet süresi içinde ya da iddet süresinin sonunda tekrar nikahlanarak karı-kocalık halini devam ettirebilmektedirler. Ancak aynı kişi ile boşanmanın 3'ü bulması halinde nikahın yenilenmesi bile tarafların bir araya gelmesi için yeterli değildir. Aralarında beynünet-i kübrâ adı verilen büyük ayrılık yaşandığı için kadın başkasıyla gerçek bir evlilik yapmadan ilk eşine dönemez. Bkz. H. İbrahim Acar, “Talâk”, s. 498-

“üç talakla boşama” şeklinde aynı anda da kullanabilmektedir⁶⁶⁵. Üçüncü defa vuku bulacak boşanmadan sonra yeniden evlenme birtakım şartlara bağlandığı için üç boşanmanın tek seferde kullanılması hoş karşılanmamaktadır. Ancak, hukuken geçerlidir ve koca istese de boşandığı eşiyle yeniden bir araya gelememektedir⁶⁶⁶.

Erkek tarafından sözlü olarak beyan edilen talakın gerçekleşmesi için mahkemeye kaydettirilmesi şart değildir, ancak boşanma sonrasında çıkabilecek sıkıntılarda kolaylık sağlanması adına pek çok kişi tarafından kadı sicillerine kaydettirilmiştir⁶⁶⁷. Boşanmanın gerçekleşmesi durumunda erkeğin vermek zorunda olduğu maddi yükümlülükler bulunmaktadır. Bunlar, mihr-i müeccel, iddet nafakası (hukuken tekrar evlenmenin yasak olduğu bekleme süresinin nafakası) ve oturacakları yerdir (me’uet-i süknâ)⁶⁶⁸. Erkek bu görevleri yerine getirmediği takdirde kadın mahkemeye başvurarak hakkını arayabilmektedir. Örneğin, 18 Eylül 1788 yılında Bağ-ı Helkıs Mahallesi sakinlerinden Havva binti Feyzullah vekili vasıtasıyla mahkemeye başvurarak 5 gün önce kendisini boşayan eşi es-Seyyid Mustafa b. Hüseyin’in 250 kuruş mihr-i muaccele ile 200 kuruş mihr-i müecceleyi, 200 kuruş kıymetli bir urgancı dükkânı, 30 kuruş nafaka, 20 zer-i mahbûb altın, 15 kuruş kıymetli bir sim kuşak ve 15 kuruş kıymetli bir sim kaftan ile sahip olduğu diğer eşyaların toplamı olan 804 kuruşluk emvali ödemediği için şikayetçi olmuştur⁶⁶⁹. Dar’ül-İslâm Mahallesi’nden Emine de eşi Osman’ın kendisini dört sene önce talak-ı selase ile tatlik (boşamak) ettiğini ancak eşinin ödemesi gereken 50 kuruş mihr-i müecceli, 40 kuruş bağ hissesi ve 10 kuruş zincir libasının toplamı olan 100 kuruşu⁶⁷⁰, Dere Mahallesi’nden Safiye de 5 sene önce boşandığı eşi Ali’nin zimmetinde kalan 20 kuruş mihr, nafaka-i iddeti, bir börk ve bir müstamel entariyi alabilmek için dava açmıştır⁶⁷¹. Boşanma sonrası genelde çocuklarının velayetini ve bakım işlemlerini

499; Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, MEB, İstanbul 1983, s. 390; ayrıca bkz. Saadet Maydaer, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, s. 305.

⁶⁶⁵ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 115-116; M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 113.

⁶⁶⁶ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, Aile Kurumu Başkanlık, Ankara 1992, s. 31.

⁶⁶⁷ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 110.

⁶⁶⁸ Ahmet Ekiz, “İslam Hukukunda İddet Bekleyen Kadının Hak ve Sorumlulukları”, *Mehir Dergisi*, Sayı 3, 1999, s. 74-75.

⁶⁶⁹ Es-seyyid Mustafa ise Havva’yı boşadığında kendi rızasıyla iddet nafakası, mihr ve diğer emvalinden feragat ettiğini söyleyerek bu beyanını da iki şahitle ispat etmiştir. Bkz. AŞS. 64, 89/2.

⁶⁷⁰ Belgede Osman’ın 50 kuruş mihr-i müeccel borcunu kabul ettiği kayıtlıyken diğerleri hakkında bir bilgi tespit edilememiştir. Bkz. AŞS. 50, 27/1.

⁶⁷¹ AŞS. 50, 33/2.

çocuklar 7 yaşına gelene kadar üstlenen kadın, mahkemeye gelerek nafaka talebinde bulunabilirdi.

Osmanlı toplumunda sık rastlanılan boşanma şekillerinden biri şartlı talaktır. Bu gibi durumlarda erkek boşamayı kendisinin ya da karısının belli bir işi yapması ya da yapmaması şartına bağlamakta, bu şartlar vuku bulduğunda ise boşanma direkt gerçekleşmektedir. Örneğin Gök Medrese Mahallesi'nden Fatma'nın kocası Mehmed, hapisanedeyken "*hapishaneden çıktığım gibi sakin olduğum menzilimi yakmaz isem avradım üç talak boş olsun*" diyerek şart koşturmuştu. Bunun üzerine Fatma da Mehmed'in hapisaneden çıktıktan on iki gün sonra evine gelip yakmaya kalkıp kendisine de zarar vermeye çalıştığını belirtmiş ve kendisinden şikayetçi olmuştur. Mehmed ise cevabında "*hapisten çıktıktan sonra yakmaz isem zevcem selase ile tatlik olsun demiş idim*" diyerek kendini savunmuştur. Ancak Mehmed'in hapiste iken önünde şart verdiği kişinin şahitlik yapmasıyla boşanmanın gerçekleştiğine karar verilmiştir⁶⁷². Burada Fatma'nın kendisine zarar vermeye çalışan eşinden kendi lehine şahitler bularak boşanmak istediği aşikardır. Bir başka şartlı boşanmada ise Bayezid Paşa dan Hüseyin, Kürd Mehmed'in nikahında olan Ayşe'yi bir buçuk aydır fuzuli zapt etmesine rağmen hala menziline olduğu için şikâyet etmiştir. Zira daha öncesinde eşini "eğer sen eniştenin hanesine gidersen üç (talak) üzerime olsun" diye uyardığını da belirtmektedir⁶⁷³.

Toplum içinde çok sık rastlanılan diğer bir boşanma türü olan muhâla'a da ayrılık talebi genel olarak kadınlardan gelmekte ve kocalarını ikna etmek amacıyla boşanma halinde, mihr, iddet nafakası, ödenmemiş evlilik nafakası gibi bazı haklarından feragat edeceklerinin teminatını vermektedirler. Kadınlar muhâla'aları kaydettirmeye özellikle iddet sürelerinin sona erip yeniden evlenmek istediklerinde eski kocalarının bir müdahalesiyle karşılaşmamak adına dikkat etmişlerdir⁶⁷⁴. 3 Temmuz 1762 yılına ait olan kayıta Dere Mahallesi'nde sakin olan Ayşe, 5 kuruş mihr-i müecceli ve nafaka iddetini eşi Veli'nin zimmetinde bırakarak muhalla'a (resmen boşanma) ile boşanmış ve 15 gün sonra da mahkemeye gelerek kaydettirmiştir⁶⁷⁵. 16 Ağustos 1780 yılında da Çıkrık Mahallesinden Ayşe binti Ali mahkemede zevci Musa bin Süleyman ile aralarında anlaşarak eşinin zimmetinde olan mihr-i müeccel, nafaka ve bakım masraflarından

⁶⁷² AŞS. 50, 27/5.

⁶⁷³ AŞS. 50, 34/1.

⁶⁷⁴ Saadet Maydaer, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", s. 311-12; Muhala'a ile boşanma hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İzzet Sak-Alaaddin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhala'a (18. Yüzyıl Şer'iyeye Sicillerine Göre)", s. 92-140.

⁶⁷⁵ AŞS. 50, 16/1.

feragat edip muhâla‘a-i sahîha ile hul’ olduklarını kaydettirmişlerdir⁶⁷⁶. 23 Ağustos 1780 yılında Kurşunlu Mahallesi sakini Mehmed bin Ali, zevcesi Emine binti Abdullah’ı hüsn-i rızasıyla hul’ eylediğini kaydettirmiştir⁶⁷⁷.

Bazı durumlarda eşler aralarında anlaşarak boşanmakta ve mahkemeye gelerek bu işlemi resmiyete dökmetedirler. 13 Şubat 1783 tarihinde Kılıççı Mahallesi sakinlerinden Abdullah bin Ahmed boşadığı eşi Fatıma binti Osman ile mahkemeye gelerek ortak tasarruflarında bulunan bağın satışını daha sonra bir sıkıntı yaşamamak adına kaydettirmişlerdir. Buna göre Fatıma binti Osman’ın, bağın satılmasının ardından eşi ile aralarında bir ortalık kalmadığı ve kendisini boşadığında bağın satış bedeli olan 600 kuruşun 100 kuruşunu kendisine verdiği ve karşılığında mihr-i muaccele ve müeccele ile iddet nafakasından kendi rızası ile feragat ettiği resmiyete dökülmüştür. Bu şekilde boşanan karı koca arasında herhangi bir alacak verecek kalmamıştır⁶⁷⁸.

İslâm hukuku mihr ödeyen kocanın bir kusuru olmadığı halde karısı tarafından terk edilmesine izin vermemektedir. Kadın için çekilmez bir hal alan evliliğinde eşinin bir suçu yoksa kadının eşinden aldığı mihr-i geri ödemesi ya da buna karşılık gelecek başka bir mal/para ile ödeme yapmasıyla ayrılmasına izin verilmektedir⁶⁷⁹. Köprü kazasından Derviş Abdünnebi bin Mehmed mahkemeye gelerek zevcesi Zeynep’e verdiği 60’ar kuruş mihr-i muaccel ve müecceli ile zimmetinde olan 26 kuruşu kendisine ödemesi karşılığında anlaşarak muhala’a ile boşandığını kaydettirmiştir⁶⁸⁰.

Amasya’da bazen zimmilerin de boşanma işlemleri için kendi hukuk mercileri yerine şer’i mahkemeyi tercih ettikleri görülmektedir. 1780 yılında Karatay Mahallesi’nden Anna Veledi Varteris isimli zimmiye uzak beldelere giden nikahlı eşinden haber alamadığı ve geçimini sağlayacak bir güce sahip olmadığını belirterek mahkemeden nafaka talep etmiştir. Mahkeme de kendisine 25 kuruş nafaka bağlanmasına karar verilmiştir⁶⁸¹.

3.6. Vesayet ve Nafaka

Osmanlı Devleti’nde ailenin eşlerin boşanması ve eşlerden birinin veya her ikisinin vefatı halinde dağılması durumunda bakıma muhtaç aile üyeleri için koruyucu müesseseler

⁶⁷⁶ AŞS, 58, 37/2.

⁶⁷⁷ AŞS, 58, 37/3.

⁶⁷⁸ AŞS, 60, 58/2.

⁶⁷⁹ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, s. 33.

⁶⁸⁰ AŞS, 63, 4/1.

⁶⁸¹ AŞS, 57, 94/1.

tatbik edilmiştir. Bunların başında vesayet gelmektedir. Aile üyelerinden birinin vefatı halinde terekesinde kaydedilen mal varlığı içinden defin masraflarının yapılması, mevcut borçlarının sahiplerine ödenmesi, varsa vasiyetinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Arta kalan mal varlığı da varisleri arasında bölüştürülmektedir. Veraset sıralamasında öncelik eş ve çocuklara aittir. Onların ardından anne-baba ile kardeşler gelmektedir. Bunların haricinde kardeş çocuklarına da miras bırakıldığı görülmektedir. Varisi olmayan kişilerin ise malları beytül-mâla kalmaktadır⁶⁸².

Vesayet, buluş çağına gelmeyen, mallarını muhafaza ve işletme iradesine sahip olmayan kişilerin tasarruf hakkının bir başkasına devredilmesidir⁶⁸³. Özellikle çocukların, bakıma muhtaç reşit ya da akli dengesi yerinde olmayan kişilerin mallarının muhafazası için aile içinden veya yaşadığı mahalleden bir kişi vasi olarak tayin edilmiştir⁶⁸⁴. Sicillerde vasiler için “*diyânet ve istikâmeti ve her vechle vesâyete ehliyeti ihbâr olunan*”, “*mütedeyyin ve müstakîm olduğu lede’ş-şer’ zâhir olan*” şeklinde geçen ifadelerden reşit, akli başında hür ve vesayet uhdesinden gelebilecek kriterlerinin olmasına ve bu kişilerin güzel ahlaklı, dürüst ve güvenilir kişiler olmasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır⁶⁸⁵.

Vasiler göreve getirilme şekillerine göre farklı isimler almıştır. Kişi hayattayken ölümünün ardından defin işlerinin görülüp vasiyetinin yerine getirilmesi, varisleri arasında mal dağılımının yapılıp borçlarının ödenmesi için görevlendirilen kişiye “*vasî-i muhtâr*” denilmektedir⁶⁸⁶. 1763-64 senesinde Şeyh Çıkrık Mahallesi sakinlerinden olup hacda vefat eden Kalburacı Hacı Hüseyin, daha önceden vefatı halinde terekesinden gerekli yerlere harcama yapması için Pabuççu Sakallı Mehmed’i vasî-i muhtâr tayin etmiştir⁶⁸⁷. Seyide Şerife Hatun da mahkemede eşinin vefatından önce kendisini, çocuklarının ve terekesinin vasi-i muhtârı olarak seçtiğini belirtmektedir⁶⁸⁸.

Vasî-i muhtâr tayinini kişi ölmeden önce yaptığı için ölümünden sonra verasetinin kime intikal ettiği konusunda anlaşmazlık çıkabilmektedir. Bunlardan birinde beytül-mâl emini olan es-Seyyid Salih Efendi mahkemeye gelerek Hızır Paşa Mahallesi sakini Bozoklu Uzun Osman’ın vefatıyla geride eşi Müslime’den başka bir varisi olmadığından

⁶⁸² Beytül-mâla kalan tereke örnekleri için bkz. AŞS. 59, 62/3, 100/2, 104/1; AŞS. 62, 14/1, 15/1.

⁶⁸³ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, s. 33; Haldun Eroğlu, “On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasi Tayini: Antalya Örneği”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, C. 50, Ankara 2007, s. 286.

⁶⁸⁴ AŞS. 59, 4/2, 5/1, 10/1, 28/1.

⁶⁸⁵ Hüseyin Muşmal-İrem Gürbüz, “Osmanlı’da Vasilik Kurumu: Konya Örneği” *Turkish Studies*, Ankara 2018, s. 209.

⁶⁸⁶ Hüseyin Muşmal-İrem Gürbüz, “Osmanlı’da Vasilik Kurumu: Konya Örneği”, s. 206.

⁶⁸⁷ AŞS. 51, 48/1.

⁶⁸⁸ Seyide Şerife Hatun, eşinin terekesinin vasi-i muhtârı olması nedeniyle eşine 8 kuruş borcu olan Ali Çelebi’nin üçte birini verip geri kalanını vermediği için dava açmıştır. Bkz. AŞS. 59, 90/3.

dolayı terekesinin beytü'l-mâla kaldığını ancak Müslime'nin Kürt Çayı olarak bilinen mevzideki bağı ve harir karhane kurbunda iki oda ve cüz-i avludan oluşan menzili gereksiz işgal ettiği gerekçesiyle dava açmıştır. Müslime'nin vekili Ömer, bu durumu kabul etmekle birlikte Kürt Çayı'ndaki bağı Müslime'nin 80 kuruşa sattığını 40 kuruşuyla borcunu ödeyip 35 kuruşunun müvekkilinin zimmetinde olduğunu ve menzilin de Müslime'ye eşi tarafından mihr olarak verildiğini belirtmiştir. Müslime ise eşi Ömerzâde Osman Beşe'nin ölümünden önce kendisini terekesinden teçhiz ve tekfin masraflarının yapılması ve mihrinin verilmesi için vasî-i muhtâr atadığını ve kendisinin de kabul ettiğini şahitler huzurunda ispat etmiştir⁶⁸⁹. Başka bir örnekte de Camii Enderun Mahallesi sakinlerinden Mehmed bin Ömer, Kurşunlu Mahallesi sakinelerinden olup vefat eden Alime binti Mustafa'nın verasetinin Alime'den önce vefat eden kızı Züleyha'nın akli dengesi yerinde olmayan Ali bin Ebubekir'in vasisi olduğu için kendisine düşmesi gerekirken aynı mahalleden es-Seyyid Ali'ye intikal ettiğini belirterek dava açmıştır. Mehmed'in mahkemede iddiasına ilaveten şahitler huzurunda Alime ile akrabalık ilişkileri olduğunu ispat etmesi terekenin kendisine devrini sağlamıştır. Ancak es-Seyyid Ali de karşı bir dava açarak Alime'nin ölmeden 10 gün önce defin masrafları için kendisini vasi tayin ettiğini belirtmiştir. Konunun araştırılması sonucu kadı, Hamza Beğzâde el-Hac Abdullah ve Hüseyin Efendi bin Ali isimli kişilerin şahitliğiyle Alime'nin vasiyetini kabul etmiş ve Mehmed'in hissesinin dahi es-Seyyid Ali'ye teslim edilmesine karar vermiştir⁶⁹⁰.

Kişi, vefat etmeden önce bir vasi tayin etmediyse vasi, kadı tarafından belirlenir ve bu kişiye de “musa leh”, “vasiyy-i kadı” ya da “vasiyy-i mansub” denilmektedir⁶⁹¹. Kadı tarafından tayin edilen vasilik, öncelikle anne-baba ve birinci dereceden yakın akrabalara, bu kişilerin var olmadığı durumlarda ise vasilik mahalle ahalisinden uygun şartlara sahip ve vasilik görevini kabul eden bir kişiye teslim edilmektedir⁶⁹². Kılıççı Mahallesi sakini Kara Osman bin Abdülkadir'in vefatıyla yetim kalan üç çocuğuna babalarından intikal eden mal varlığını korumak ve çocukların özel işlerini görmek üzere anneleri⁶⁹³, yine aynı şekilde Dere Mahallesi'nde yaşayan Ayşe'nin ölümüyle geride bıraktığı iki çocuğuna “rüşd ve sedâdına değin” babaları vasi olarak tayin edilmiştir⁶⁹⁴. Farklı örneklerde ise

⁶⁸⁹ AŞS. 51, 95/1, 95/2.

⁶⁹⁰ AŞS. 59, 9/2, 10/1.

⁶⁹¹ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, s. 584.

⁶⁹² Hüseyin Muşmal-İrem Gürbüz, “Osmanlı'da Vasilik Kurumu: Konya Örneği”, s. 205.

⁶⁹³ AŞS. 51, 83/1, 85/1, 95/3; AŞS. 59. 61/1, 62/2, 67/2.

⁶⁹⁴ AŞS. 59, 5/1.

ninenin⁶⁹⁵, dedenin⁶⁹⁶, amcanın⁶⁹⁷ ve mahalle efradından “*mukaddime ve müstakime*” yani, dürüst ve güvenilir olan bir kişinin⁶⁹⁸ vasi olarak atandığı görülmektedir. Başka bir kayıтта, Bâğ-ı Helkis Mahallesi’nden cinayete kurban giden Ali b. Habib’in varisi eşleri Fatma, Emine ve oğulları Mehmed ve Ahmed’e intikal etmiştir. Çocuklar bakıma muhtaç olduğu için kendilerinin ve babalarından kalan malların muhafazası için vasi olarak Mehmed’e annesi Emine, Ahmed’e ise büyükannesi Ayşe binti Ali uygun görülmüştür⁶⁹⁹. Vasiler, görevlerini yerine getirmeleri karşılığında herhangi bir ücret almamaktadır. Ancak kişi, bir vasi tayin ederken bir miktar taahhüt ediyorsa vasi bunu alabilmektedir⁷⁰⁰. Örneğin Şeyh Çıkrık Mahallesi sakinlerinden olup 1763-64 senesinde hacda iken vefat eden Kalburacı Hacı Hüseyin, vefatından önce Pabuççu Sakallı Mehmed’i vasî-i muhtâr tayin etmiş, ölümü halinde terekesinden gerekli yerlere harcamaları yapmasını, kendisine de 10 kuruş vasî-i muhtâr ücreti alıp kalan miktarı mahalle avarızı ve Pabuççu Çarşısı’ndaki camın tamir edilmesi gibi hayır işlerine harcamasını istemiştir⁷⁰¹. Sicillerden anlaşıldığı kadarıyla Amasya’da ölen kişilerin çocuklarına ya da yetim kalan çocuklara intikal eden emvalin muhafazası için görevlendirilen vasiler genellikle “*vasî-i mansûb*”, “*vasî-i nasb* olarak belirtilen kadı tarafından tayin edilen vasilerdir.

Aile fertleri olmayan gayrimüslim çocuklarının da bakımı ve kendilerine ebeveynlerinden kalan malların muhafazası için yapılan vasi atama işinin şer’iyye mahkemelerinde kadı tarafından yapıldığı kayıtlara yansımıştır. Pazar Sûfla Mahallesi sakinlerinden olup anneleri vefat eden Kara Bey ve Agop isimli iki küçük çocuğun *rüşd ve sedâdlarına* değin emvallerini korumak üzere mahkeme tarafından dedeleri vasi olarak tayin edilmiştir⁷⁰². Mahkeme, boşanma ya da ölüm sonucu yetim kalan çocukların bakımını üstlenerek rüştlarına değin mallarını korumak için “*nafaka ve kisve baha*” adıyla çocukların ihtiyaçlarına sarf etmek üzere belirlenen bir meblağı vasî-i muhtâra ödemekteydi⁷⁰³. Ayrıca bu vasiler de vesayeti altında bulunan kişiler için gerek duyulduğunda mahkemeye müracaat ederek nafaka talebinde bulunabilmekteydi. Böyle durumlarda vasi, vasilik süreci boyunca koruması altındaki çocuğun ihtiyaçların sağlamak üzere günlük olarak belirlenen bir miktarı harcayabilmekteydi. Ebeveynlerinin ölümüyle yetim kalan

⁶⁹⁵ AŞS. 59, 28/1.

⁶⁹⁶ AŞS. 59, 61/2.

⁶⁹⁷ AŞS. 51, 90/1; AŞS. 59, 4/2.

⁶⁹⁸ AŞS. 51, 88/2.

⁶⁹⁹ AŞS. 59, 100/2, 100/3.

⁷⁰⁰ Hüseyin Muşmal-İrem Gürbüz, “Osmanlı’da Vasilik Kurumu: Konya Örneği”, s. 212.

⁷⁰¹ AŞS. 51, 48/1.

⁷⁰² AŞS. 59, 62/1.

⁷⁰³ Rifat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, s. 1031.

çocukların nafakası varsa ailesinden intikal eden mal ve mülkten karşılanmaktaydı. Böyle bir mal varlığının olmadığı durumlarda ise yetimin akrabaları devreye girmektedir⁷⁰⁴. Şeyh Ahi Saadeddin Mahallesi'nden Kasroğlu Mehmed, mahkemede nafakaya ihtiyaç duyduğunu beyan ederek vasisi olduğu sulbi Hüseyin'in kendi malından nafaka talep etmiştir. Kadı, çocuğun kendi malından günlük 9 akça nafaka harcanmasına izin vermiştir⁷⁰⁵. Köyceğiz Mahallesi sakini Fatma binti Ömer de eşi vefat edince iki küçük çocuğunun vasisi olarak bakımını üstlenmiş ve talebi üzerine çocukların babalarından kalan emvallerinden her biri için günlük 8'er akçe nafaka ve kisve-bahâ verilmesi uygun görülmüştür⁷⁰⁶. Yine Saraçhane Mahallesinden Ümmü Gülsüm de yetim kalan dört çocuğuna vasi tayin edilmiş ve mahkemeden “*vasiyyeleri olduğum sağır-i mezbûrların kendi emvâllerinden olmak üzere kadr-i mu'arref nafaka ve kisve bahâ farz u takdîr olunmak matlubumdur*” diyerek nafaka talebinde bulunmuştur. Kadı kendisine her bir çocuk için yevmi 9 akçe nafaka ve kisve bahâ ödenmesine karar verilmiştir⁷⁰⁷. 17 Ocak 1783 tarihli bir başka kayıta da Camii Enderun Mahallesi yaşayan Kazzaz (İpekçi) Mehmed bin Ömer, mahkemeye gelerek vesayetinde olup akli dengesi yerinde olmayan Ali'nin, vefat eden babası Ebubekir Ağa ve ondan önce vefat eden annesi Zeliha'dan kalan mal varlığından nafaka talep etmiştir.⁷⁰⁸

Vasilerin himayelerinde olan çocukların bakımı ile vesayet altındaki emvallerinin tasarrufu ve korunması hususunda denetilmeleri için görevlendirilen kişiler bulunmaktadır. Nâzır olarak anılan bu kişiler, vasilerin resmi olarak yardımcıları ve denetleyicileri olup hem vesayet hem de nezaret görevine sahiptir. Nâzırların mûsâ lehler gibi vesayetinde olan malları tasarruf etme yetkisi yoktur onların asıl görevi mûsâ lehin yaptığı tasarrufları denetleyerek ihtiyaç halinde yardım etmektir⁷⁰⁹. Yetim kalan dört çocuğuna vasilik yapan Ümmü Gülsüm'e de çocukların dedeleri Ali bin İsmail nazır olarak tayin edilmiştir⁷¹⁰. Başka bir kayıta ise Yakutiye Mahallesinden Sarı Mehmedoğlu

⁷⁰⁴ Hüseyin Muşmal-İrem Gürbüz, “Osmanlı'da Vasilik Kurumu: Konya Örneği”, s. 221-223.

⁷⁰⁵ AŞS. 59, 28/1.

⁷⁰⁶ AŞS. 59, 101/3.

⁷⁰⁷ AŞS. 59, 61/1; Ayrıca Yâkûtiyye Mahallesi'nde babasının vefatıyla yetim kalan es-Seyyid Ahmed'e “*ruşd-i sedâdına değîn emvâlini hıfza ve tesviye-i umûr-ı sâ'iresine ammî-i Ömer bin Mehmed vasi nasb*” tayin edilmiş iken müteveffa'nın eşi Ayşe Hatun, mahkemede Mehmed bin Mehmed'in zevci iken öldüğünü ve terekesinden kendisine nafaka tayin edilmesini talep etmiştir. Kendisine yevmi 9 akçe nafaka ve kisve bahâ bağlanmıştır. AŞS. 59, 4/2, 4/3.

⁷⁰⁸ AŞS. 60, 50/2.

⁷⁰⁹ Hüseyin Muşmal-İrem Gürbüz, “Osmanlı'da Vasilik Kurumu: Konya Örneği”, s. 223-24.

⁷¹⁰ AŞS. 59, 61/2.

Mehmed'in oğlu Ahmed'in emvalinin tasarrufuna vasi olarak seçilen Ömer isimli kişiye nazır olarak yetimin annesi Ayşe binti İbrahim tayin edilmiştir⁷¹¹.

Vasilik, vasinin ölmesi veya vasisi olunan kişinin, ergenliğe erişip mallarını kendisi kontrolünde tasarruf edebilecek düzeye geldiğini belirterek vasisinin üzerinden mallarını almasıyla sona ermektedir. Anne ve babası ölen “*cünûn-ı mutbık ile mecnûn*” (akli dengesi yerinde olmayan) es-Seyyid Osman'ın vasisi olan büyükannesi Zeynep'in vefat etmesiyle yeniden bir vasi tayin etmek gerekli olmuştur. Buna göre baba, eşi öldüğü için yeniden bir evlilik yaptıysa önceki eşinden olan çocuklara, vasi olarak babanın veya annenin akrabaları arasından öncelik sıralamasına göre bir kişi tayin edilmektedir. Bu bağlamda mecnunun ölen babası Süleyman'ın terekesi⁷¹² ikinci eşi olduğunu düşündüğümüz Ayşe Hatun'un zimmetinde olduğu için babasından kalan emvali muhafaza etmek ve yetimin bakımını üstlenmek üzere vasi olarak Ayşe Hatun'un tayin edilmesi uygun görülmüştür. Ancak, Köyceğiz Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Hüseyin'in mahkemede mecnunun baba tarafından akrabalık bağlarının olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurması ve şahitler huzurunda iddiasını ispat etmesiyle de tereke, mecnun adına kendisine intikal etmiştir⁷¹³.

Şer'iyye sicillerine yansıyan davalarda vasilik hakkını suiistimal edip vesayeti altındaki mala zarar veren vasilerin hemen görevinden azledildiği görülmektedir. Örneğin Köyceğiz Mahallesi sakinlerinden Ayşe binti es-Seyyid Ömer'in vasisi olan İpekçioğlu Süleyman'ın tasarrufunda bulunan emvali kendi umuruna sarf ederek zarara uğrattığı tespit edilerek görevinden ihraç edilmiş, yerine “*dîndâr ve müstakîme ve emânetkâr ve her vechile vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdir ve mu'temedün-aleyhâ olup*” Fatma binti Ömer Hatun tayin edilmiştir⁷¹⁴. 1 Şubat 1783 yılında da Kurşunlu Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Ebubekir Ağa'nın mecnun oğlu Ali'nin babasından intikal eden mal varlığına hıfz ve ruiyyete vasi olan Merzifonlu Emir Hacızâde es-Seyyid Ali ibn es-Seyyid Ali çocuğun 1200 kuruşluk emvalini kendi umuruna sarf etmesi üzerine ihraç edilmiştir. Mahkeme tarafından onun yerine akrabası Fazlızâde es-Seyyid İsmail ibn Mehmed vasi tayin edilmiştir⁷¹⁵.

⁷¹¹ AŞS. 59, 67/1.

⁷¹² Tereke için bkz. AŞS. 59, 72/1.

⁷¹³ AŞS. 59, 28/1, 57/2.

⁷¹⁴ AŞS. 59, 78/1; bu görev tesliminde eski vasi üzerinde olan malların miktarı 333,5 kuruş olarak kayıtlı iken yeni vasiye teslim edilen miktar 100 kuruştur bkz. AŞS. 59, 78/2.

⁷¹⁵ AŞS. 60, 147/1.

Amasya şehrinde ebeveynlerini kaybeden çocukların haklarının korunması hususunda vasi ve nazırlık kurumu önemli görevler üstlenmiştir. Nitekim kadı sicillerindeki örnekler bu konuda yapılan uygulamaları açık bir şekilde göstermektedir. Vasi olarak tayin edilen kişilerin dürüst, güvenilir, adaletli ve iyi kişiler olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Yetim ya da bakıma muhtaç çocukların vasiliğini üzerine alıp suistimal edenler hakkında gerekli işlemlerin yapılmasından çekinilmemiştir.

3.7. Ailenin Ekonomik Durumu

Bu bölümde örneklem yönteminden hareketle incelediğimiz 170 tereke kaydından şehrin farklı mahalle ya da köylerinde yaşayan, birçok farklı meslek dalıyla meşgul olan Müslim ve gayrimüslim aileleri ekonomik yönüyle ele almaya çalışacağız. Aşağıdaki tablo bize tereke sahiplerinin ekonomik durumu hakkında fikir vermektedir.

Tablo 2.6: Tereke Miktarları

Cinsiyet	1-100 kuruş		101-500 kuruş		501-1000 kuruş		1001 kuruş ve üzeri		Toplam
	Müsl	G.müsl.	Müsl.	G.müsl.	Müsl.	G.Müsl.	Müsl.	G.Müsl	
Kadın	5	-	26	2	10	-	10	-	53
Erkek	7	1	29	5	22	1	45	5	115
Toplam	12	1	55	7	32	1	55	5	168 ⁷¹⁶

Yukarıdaki tabloya baktığımızda 1-100 kuruş arasında mal varlığına sahip tereke sahiplerinin toplam sayısı 13, 101-500 kuruş arasındakilerin 62 kişi, 501-1000 kuruş arasındakilerin 33 ve 1001 kuruş ve üzeri olanların sayısının 60 olduğu görülmektedir. 1-100 ve 101-500 grubunu ekonomik olarak fakir ya da orta-alt tabaka olarak; 501-1000 grubu orta ve 1001 ve üzeri grubunu da zengin olarak adlandırırsak tereke sahiplerinin 75'inin fakir ya da alt tabaka; 93'ünün de orta ya da zengin tabakaya mensup olduğunu görürüz. İncelenen bu tereke kayıtlarına göre Amasya da 1750 ile 1800 yılları arasında en fazla tereke sahibi olan 101-500 grubu (62) ile 1001 ve üzeri grubunun (60) toplamları

⁷¹⁶ Bu kayıtlardan ikisi vefat eden anne babadan kalan ortak terekeyi ihtiva etmektedir. Tereke sahibi olarak kadın ya da erkek ayrımı yapılamadığından dolayı kadın ya da erkek toplamına dahil edilmeyip tereke toplamına dahil edilmiştir.

birbirine oldukça yakındır. Bu da Amasya’da kişiler arasındaki gelir dağılımında hayli yüksek bir fark olduğunu göstermektedir. Yani tereke sahiplerinin neredeyse yarısı gelir düzeyi açısından fakir ve orta-alt sınıftan diğeri yarısı zengin ve varlıklı sınıfa dahildir. İncelenen bu 170 tereke sahiplerinin mal varlıkları toplamı 253,800 kuruştur⁷¹⁷. Buna göre kişi başına düşen gelir ortalaması ise 1.492 kuruştur. 53 kadın terekesinin mal varlığı toplamı 46.207 kuruş iken 113 erkek terekesinin mal varlığı toplamı ise 206.342 kuruştur⁷¹⁸. Amasya şehrinin en zengini 20.850 kuruşluk mal varlığı ile el-Hac Abdulkadir oğlu Hafız Hacı Mehmed bin Hacı Mustafa’dır. Hacı Mustafa’nın terekesinin yarısı (10.392,5 kuruş) öldükten sonra başkalarının zimmetinde kalan alacak hakkından oluşmaktadır. Ayrıca 7.130 kuruş değerinde duthane ve bağı ile 1.045 kuruş değerinde dükkanları bulunmaktadır⁷¹⁹. Ona en yakın tereke 13.025,5 kuruş mal varlığına sahip olan el-Hac İbrahim bin Mehmed’e aittir. Kendisinin 650 kuruş değerinde bir evi, 3.570 kuruş değerinde böcekhaneli bağları, 580 kuruş değerinde de dükkanları bulunmaktadır⁷²⁰. En fakirleri ise 12 kuruş değerindeki mal varlığı ile Emetullah binti Mehmed⁷²¹, 27 kuruş değerindeki mal varlığı ile Hacı İsa bin Nahtuki ve 28 kuruş değerindeki mal varlığı ile es-Seyyid Hasan bin İsmail’dir⁷²².

Terekelere Müslim-gayrimüslim bağlamında baktığımızda ise; 170 tereke içerisindeki 156 Müslüman terekesinin gelirinin 241.687,5 kuruş iken 14 gayrimüslimin terekesinin gelirinin 12.112,5 kuruş olduğu görülmektedir. Gayrimüslim tereke sahipleri arasında en yüksek gelir sahibi Çırakçı Mahallesi’nden Mondros Veledi Mihail’dir. 4.046 kuruş değerinde gelire sahip olan Mondros’un aynı mahallede 500 kuruş değerinde evi, Kızbağ, Karasenir ve Çay mahallerinde 1.300 kuruş değerinde dutluk bağı bulunmaktadır⁷²³. Yukarı Suvadiye Mahallesi sakini Kazar Veledi Karabed’in terekesi de yüksek diyebileceğimiz bir gruptadır. Eşi ve oğluna intikal eden 1.921 kuruş değerindeki terekesinde gayrimenkul olarak aynı mahallede 15 kuruş değerinde bir ev ve Kirazlıdere mahallinde 200 kuruş değerinde üzümlük bağı bulunmaktadır⁷²⁴. 1 Haziran 1781 senesine ait tereke kaydında Ziyare Köyü’ne tabi Aşağı Mahalle sakini Kireki Veledi

⁷¹⁷Sicillerdeki terekelerin hepsi kuruş hesabı ile yazılmamıştır. Bazıları para bazıları ise akçe hesabı ile kaydedilmiştir. İncelenen 170 tereke kuruş hesabına çevrilerek değerlendirilmiştir. Osmanlı’da 1 kuruş=40 para iken, 120 Akçe=1 kuruş idi Bkz. Şevket Pamuk, “Kuruş”, *DİA*, C. 26, İstanbul 2002, s. 458.

⁷¹⁸Kadın-erkek terekelerin toplamına cinsiyet belirtilmeden kaydedilen ve 1.251 kuruş tutan iki tereke daha eklenince toplam tereke miktarı çıkmaktadır.

⁷¹⁹ AŞS. 53, 131-132-133-134.

⁷²⁰ AŞS. 60, 13/1.

⁷²¹ AŞS. 56, 29/1.

⁷²² AŞS. 61, 42/1.

⁷²³ AŞS. 53, 125.

⁷²⁴ AŞS. 61, 16/2.

Bayram isimli zimmi de 1.352 kuruş değerindeki terekesi ile yüksek gelir sınıfına dahildir. Terekesinde eşi, kız kardeşi ve üç kızına kalan Taşadacık, Saraycık, Kertil, Helkıs ve Adatepe mahallerinde toplam 975 kuruş değerinde üzümlük ve dutluk bağlardan oluşan gayrimenkulü bulunmaktadır⁷²⁵. Zimmiler arasında en düşük gelirli tereke Anasdas Veledi Toraki'ye aittir. Aslında Filibeli olan Anasdas, Saraçhane Hanı'nda misafir olarak kalırken vefat etmiş ve yakını olmadığı için 76 kuruş değerindeki terekesi beytülmale kalmıştır⁷²⁶. Bir sonraki düşük tereke ise Boyacı Melalun Veledi Otan adlı bir zimmiye aittir. 127 kuruş değerindeki terekesinde gayrimenkul olarak 25 kuruş değerinde bir bağ kaydedilmiştir⁷²⁷.

Kadın terekelerinde gelir düzeyi en yüksek olan kişi 5.129.5 kuruş terekesi ile Şerife binti es-Seyyid Mehmed'dir. Şerife'nin 500 kuruş değerinde bir evi, 1.600 kuruş değerinde böceklik bağları ve 209 kuruş değerinde altını (63 adet) bulunmaktadır. Ayrıca daha önceki vefat eden eşinin terekesinden 447,5 kuruş hisse ve şimdiki eşinin zimmetinde de 180 kuruş mihr-i müecceli vardır. Onu 4.553 kuruş mirası ile Saniye binti Hakkı⁷²⁸ ve 4.013 kuruş terekesiyle Aliye binti Ahmed takip etmektedir. 30 Mayıs 1781 tarihli tereke kaydına göre Aliye binti Ahmed'in veraseti *mevlâ itâka*⁷²⁹ cihetinden Kôr Ağazâde Mehmed bin Ömer'e intikal etmiştir. Buradan Aliye binti Ahmed'in azat edilen bir köle olduğu ortaya çıkmaktadır.

“Azat edilen köle ile efendisi arasında yapılan “velâi'l-itaka” adı verilen sözleşme sonucunda azatlı köle asabe ve ashabü'l-feraiız grubundan bir mirasçı bırakmadan ölürse malları diğer mirasçı gruplarına veya son mirasçı sıfatıyla devlete kalmayıp efendisine kalmaktadır”.

Azat edilen bir köle olarak Aliye binti Ahmed'in terekesinin Amasya'daki kadın terekeleri arasında oldukça iyi diyebileceğimiz bir gelire sahip olması ilginçtir. Terekeyi incelediğimizde Aliye binti Ahmed'in aynı mahallede 1.000 kuruş değerinde bir eve ve

⁷²⁵ AŞS. 59, 102/2.

⁷²⁶ AŞS. 59, 101/2.

⁷²⁷ AŞS. 55, 58.

⁷²⁸ AŞS. 55, 34.

⁷²⁹ “Mevlâ”nın çoğulu olan mevâlî kelimesi “koruyucu, yardımcı, dost, âzat eden efendi, âzat edilen köle” anlamlarına gelmektedir. Lügat anlamı itibariyle hem âzat eden efendi hem de âzat edilen köle olmak üzere birbirine zıt iki anlamı bünyesinde barındıran mevâlî kelimesi, terim olarak ilk İslâm fetihlerinin ardından gönüllü olarak Müslüman olan gayri Arap Müslümanları tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır. Mevâlîler, savaşta esir düşüp köle olan fakat daha sonra efendileri tarafından âzat edilenler (*mevâlî'l-itâka*) ve esir ya da köle olmadıkları halde İslâm'a girmelerine vesile olan Arap kabilesinin mevâlîsi sayılanlar ile kabile anlayışına dayalı sosyal yapıda iyi bir yer edinebilmek için güçlü Arap kabilelerinden biriyle velâ akdi (*mevâlî'l-muvâlât*) yaparak onun himayesine giren gayri Arap Müslümanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, “Mevâlî”, *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 424.

Musalla, Akbilek ve Karaağaç mahallerinde toplam 1.770 kuruşluk dut bağına, 184 kuruşluk altın ve değerli ziynet eşyaları ile çeşitli kumaşlardan dokunmuş pahalı giysilere sahip olduğu görülmektedir⁷³⁰.

Kurşunlu Mahallesi'nde ikamet eden Zeynep binti Mehmed Efendi'nin 13 Haziran 1781 tarihli tereke kaydına göre 3.980 kuruş değerindeki mal varlığı, kocası Salih bin Ali, çocukları Ali ve Fatma ile annesi Fatma binti Hasan'a kalmıştır. Zeynep Hanım'ın gayrimenkulleri Okmeydanı, Çay ve Karasenir mahallerinde 1.633 kuruş değerinde üzümlük ve dutluk bağ, arpacılar çarşısında 177,5 kuruş değerinde bir dükkân, bakkallar çarşısında da 100 kuruş değerinde dükkân hissesi ve Şamlar Mahallesi'nde 25 kuruş değerinde değirmen hissesinden oluşmaktadır. Buna ilaveten 300 kuruş değerinde koyun-keçiye ve diğer geliri yüksek olan kadınlar gibi değerli kumaşlardan oluşan dokuma kıyafet ve ziynet eşyalarına sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Zeynep Hanım'ın eşinin zimmetinde 500 kuruş ve farklı kişilerin zimmetinde 340 kuruş gibi bir alacağı bulunmaktadır⁷³¹.

Maddi durumu iyi olan bir diğer kadın tereke sahibi de Şan binti Mehmed'dir. Camii Enderun Mahallesi sakinlerinden olan Şan Hanım'ın terekesi eşi, oğlu ve annesine kalmıştır. Şan Hanım'ın terekesine bakıldığında aynı mahalle içinde 840 kuruş değerinde bir eve, Karasenir, Okmeydanı, Çaylar mahallerinde 1.920 kuruş değerinde üzümlük ve dutluk bağlara, Şamlar mevkiinde 250 kuruş değerinde değirmen hissesine, Berberler Çarşısı'nda 100 kuruş değerinde berber dükkânı, yine Berberler Çarşısı'nda 80 kuruş değerinde tüfekçi dükkânı, Bakkallar Çarşısı'nda 20 kuruş değerinde hisse, 300 kuruş değerinde koyun-keçiye ve bunların dışında çeşitli değerli eşyalara sahip olduğu görülmektedir. Tüm bunlarla birlikte Şan Hanım'ın Bahçıvan Mustafa bin Abdullah'a 166 kuruş, Güloğlu isimli zimmiye de şahitlerle ispatlanmış 17 kuruş borcu bulunmaktadır. Şan Hanım'ın terekesi kendisinin etkin bir şekilde sosyoekonomik hayatta var olduğunun ispatıdır⁷³². Amasya'da ekonomik geliri iyi olan kadınların servetlerini çoğunlukla ev, arsa gibi gayrimenkuller ile mücevher ve pahalı giysilere yatırdığı görülmektedir.

Terekelerde bazı kişiler meşgul oldukları mesleki isimlerle kaydedilmişlerdir. Meslek grupları belirtilen bu kişilerin mal varlıklarını tespit etmek mümkündür. Örneğin Keçeci

⁷³⁰ AŞS. 59, 104/2.

⁷³¹ AŞS. 59, 17/1.

⁷³² AŞS. 59, 10/2.

Manuk Veledi Serkes 298,5 kuruş⁷³³, Boyacı olan Melalun Veledi Otan 127 kuruş⁷³⁴, Çuhadar Mustafa Ağa bin Ebubekir 511 kuruş⁷³⁵, Şamdancı Ebubekir Ağa 2.928 kuruş⁷³⁶, Katip Ahmet Efendi 5.260,5 kuruş⁷³⁷, Müderris es-Seyyid el-Hac Mustafa Efendi 1.901,5 kuruş⁷³⁸, Kâtip es-Seyyid Ahmed Efendi 247 kuruş⁷³⁹, Kalaycı Mehmed bin Mehmed 1.665,5 kuruş⁷⁴⁰, İmam es-Seyyid el-Hac Halil Efendi ibn Abdullah Efendi 2.397 kuruş⁷⁴¹, şehir kethüdası Ali Efendi ibn Zeynelabidin 1.730 kuruş⁷⁴², Müftü el-Hac İsmail Efendi 4.256 kuruş⁷⁴³, Helvacı Hacı Hasan bin Abdullah 393 kuruş⁷⁴⁴, Çavuş el-Hac Hasan bin Mustafa 323 kuruş mal varlığına sahiptir⁷⁴⁵.

Vefat eden kişilerin terekelerinde yetiştirdikleri hayvanlar ile tarımsal ürünlerin kayıtlı olması sosyoekonomik faaliyetlerini anlamamız açısından oldukça kıymetlidir. Yakutiyye Mahallesi'nden Yüzbaşı Oğlu Seyid Mustafa bin İbrahim'in terekesinden hali vaktinin yerinde olduğu sonucunu çıkarabiliriz. 3.475,5 kuruş değerindeki terekesinde 800 kuruş değerinde bir ev ve 816,5 değerinde dutluk ve böcekhaneli bağa sahip olduğu ve buna ek olarak iki çift öküz ile keçi ve koyunlarının bulunduğu görülmektedir⁷⁴⁶. Bir kişinin çift öküzünün olması demek Halil İnalçık'ın tabiriyle "*O kişinin bugünkü değeriyle tarım yapmak için üç traktörü var demektir*" yani o dönemde iktisadi faaliyetlerin ölçüsü öküzdür⁷⁴⁷. İbrahim'in de iki çift öküzünün bulunması büyük arazi işlediğini düşündürmektedir. Bir başka kayıтта, Karasenir Bağı sakini olan Muhammed oğlu Seyyid Mehmed bin Hasan, eşleri Ayşe binti Hüseyin ve diğer Ayşe binti Ali ile oğulları es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid Hasan'a oldukça kapsamlı bir tereke bırakmıştır. Sekiz farklı mahalde 3.280 kuruş değerinde dutluk ve üzümlük bağı, Dar'ül-İslâm Mahallesi'nde 600 kuruş değerinde bir evi ile toplam 3.880 kuruş değerinde bir gayrimenkulü bulunmasının yanı sıra 3 camus öküzü, 4 kara sığır öküzü, kara sığır ineği ve danası, 4 camus ineği, malak, kısrak, kırat ve bargir, merkep ve 100 adet koyun-

⁷³³ AŞS. 51, 98/1.

⁷³⁴ AŞS. 55, 58/1.

⁷³⁵ AŞS. 55, 96/1.

⁷³⁶ AŞS. 57, 16-17-18-19.

⁷³⁷ AŞS. 58, 52/1.

⁷³⁸ AŞS. 58, 96/1.

⁷³⁹ AŞS. 59, 16/2.

⁷⁴⁰ AŞS. 59, 106/1.

⁷⁴¹ AŞS. 60, 26/1.

⁷⁴² AŞS. 60, 59/1.

⁷⁴³ AŞS. 61, 20/1.

⁷⁴⁴ AŞS. 61, 39/3.

⁷⁴⁵ AŞS. 64, 85/1.

⁷⁴⁶ AŞS. 64, 82/1.

⁷⁴⁷ Halil İnalçık, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Editör: Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 9-10.

keçisinin olması hayvancılıkla da uğraştığını ayrıca yoğurt ve süt gibi hayvansal gıdalar da üretebileceğini düşündürmektedir⁷⁴⁸.

Üçler Mahallesi'nden es-Seyyid Ahmed Efendi'nin terekesi de kendisinin bağ/bahçe ve hayvancılıkla uğraştığını düşündürmektedir. Ahmed Efendi'nin terekesinde 477 kuruş değerinde 150 adet koyun-keçi, Sevincir'de vaki çiftlik damı, kara sığır ineği, 5 çift camus (120 kuruş) 45 kile hinta (75 kuruş) ve 12 kile şa'ir (24 kuruş) kaydedilmiştir⁷⁴⁹.

Bazı tereke sahiplerinin terekesinde birçok kimseden alacak hakkı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum bu kişilerin arkadaşlarının ya da buldukları mahaldeki insanların paralarını işlettiğini yani faize verdiğini düşündürmektedir. Köyceğiz Mahallesi sakini olan el-Hac Abdülkadir oğlu Hafız Hacı Mehmed'in terekesinin neredeyse yarısını başkalarının zimmetinde kalan alacak hakkı oluşturmaktadır. Tereke sahibinin 60 kişinin zimmetinde toplam 10.392,5 kuruş alacağı kalmıştır⁷⁵⁰. Yine İslâm Mahallesi sakini el-Hac Hacı Ömer'in 2.687,5 kuruş değerindeki terekesinde 8 kişide toplam 1.852 kuruş alacağı görülmektedir⁷⁵¹. Hacı İlyas Mahallesi'nden Kalaycı Mehmed bin Mehmed'in 1.665,5 kuruş değerindeki terekesinde farklı mahallerden 46 kişinin zimmetinde bulunan 1.250 kuruş alacağı görülmektedir⁷⁵². Farklı kişilerin zimmetlerinde bulunan bu alacaklar kişilerin sattığı mal karşılığı olarak gerçekleşmiş olmakla birlikte verdiği borçların ya da faizin karşılığı olarak da görülebilir. Gayrimüslimler arasında da yukarıdaki örnekler kadar olmasa da o döneme göre iyi denilebilecek bir miktarda alacağı olan tereke sahipleri bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Köprübaşı Mahallesi'nden Serkes isimli zimminin 1.223 kuruş değerindeki terekesinin 550 kuruşunu farklı kişilerde bulunan alacak hakkı oluşturmaktadır⁷⁵³.

Bazı sicil kayıtları ilmiye sınıfı mensuplarının da faizcilik yaptığını düşündürmektedir. Sofuzâde Mahallesi sakini Müftü el-Hac İsmail Efendi de 4.256,75 kuruş değerinde kapsamlı bir terekeye sahiptir. Müftünün aynı mahallede 800 kuruş değerinde evi, dört farklı mahalde bulunan 1.720 kuruş değerindeki bağları, 130 kuruş değerinde bir hallaç dükkânı ile Çorum'da 40 kuruş değerinde dükkânı bulunmaktadır. Müftünün malları arasında 64 kitabının bulunması okumaya hayli düşkün olduğu göstermektedir. Ayrıca müftünün iki ambar hinta (buğday) penbe (pamuk) ve 217 kuruş değerinde harir (ipek)

⁷⁴⁸ AŞS. 64, 84/1.

⁷⁴⁹ AŞS. 58, 52-53.

⁷⁵⁰ AŞS. 53, 131-32-33.

⁷⁵¹ AŞS. 51, 117/1.

⁷⁵² AŞS. 59, 106/1.

⁷⁵³ AŞS. 59, 37/2.

mahsulü bulunmaktadır. Tüm bunlara ilaveten müftünün 127,5 kuruş zimem-i nâs olarak kayıtlı bir geliri vardır. Yani öldüğü zaman 15 kişinin kendisine borcu bulunmaktaydı⁷⁵⁴. Buraya kadar verilen örnekler Amasya halkının iktisadi faaliyetleri ve gelir kaynakları hakkında bir fikir sahibi olmamamızı sağlamıştır. Orta ve varlıklı olarak adlandırabileceğimiz kişilerin hemen hepsinin bir ev, üzümlük ya da dutluk bir bağa sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte incelemiş olduğumuz terekelerde çok fazla sayıda terekede sahibinin dut bağlarının olduğu tespit edilmiştir. Dut bağlarının bu kadar yoğun olarak belirtilmesi ipek böceği yetiştiriciliğinin mevcudiyetini göstermektedir. Yine bazı terekelerde dut bağı ile beraber böcekhaneler de belirtilmektedir. Bu kayıtlardan Amasya halkının bu dönemde ekseriyetle ipek böceği yetiştiriciliği ile ilgilendiği sonucu çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti nezdinde Amasya ve bulunduğu coğrafya, ipekböceği yetiştirilip ticaretinin yapıldığı bununla birlikte dokuma ve boyama işlemlerinin de gerçekleştirildiği bir alan olarak oldukça kıymetliydi. Bu durum XVI. yüzyılda transit yol ağı üzerinde bulunan Amasya'ya önemli avantajlar sağlamıştı⁷⁵⁵. Özellikle ipeğe ulaşımın kolay olması ipek dokumacılığını geliştirmiştir. Bununla birlikte ipek böceği yetiştiriciliğini yaygınlaştıramamıştır⁷⁵⁶. Amasya İran'dan gelen ipeği imalat merkezi Bursa'ya bağlayan yol üzerindedir⁷⁵⁷. Bu bağlamda Tokat'ta vergilendirilerek Amasya'ya gelen ipek büyük ihtimalle İran kökenlidir⁷⁵⁸.

XVII. yüzyılda Celâlî isyanlarının neden olduğu tahribat şehir demografisini büyük oranda olumsuz etkilemişti. Dolayısıyla ipek üretimi ve ticareti bu tahribattan üzerlerine düşen payı almış görünmektedir. Şehirde dokumacılar da dâhil olmak üzere pek çok kişi ipek böceği yetiştiriciliğine başlamıştır. Bunun yanı sıra İran ile yapılan savaşlar sonucunda ham ipeğin Anadolu'daki ipek üreticilerine aktarımı hususunda oldukça sıkıntılar çekilmeye başlanmıştır⁷⁵⁹.

⁷⁵⁴ AŞS. 61, 20/1.

⁷⁵⁵ Amasya, Anadolu'nun orta kol güzergâhında yer almaktadır. Bkz. İsmet Miroğlu, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", s. 241-251; Anadolu yol ağını ayrıntılarıyla ele alan Franz Taeschner, Amasya ve Tokat üzerinden Sivas'a giden yolun kuzeydoğu Anadolu'nun bel kemiğini oluşturduğunu ve tali yollarla diğer kollara bağlandığını belirtmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, s. 250-256.

⁷⁵⁶ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, 6/4, 2011, s. 718.

⁷⁵⁷ Özer Küpeli, "Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV. XVI. Yüzyıllar)", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, Haz. Nilgün Nurhan Kara-Latif Daşdemir-Özer Küpeli, Meta Yay., İzmir 2008, s. 393-94.

⁷⁵⁸ Suraya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 179.

⁷⁵⁹ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", s. 719.

XVII. ve XVIII. yüzyılda Avrupa’da dokuma sanayisinin gelişmesiyle birlikte daha ucuz ipekli kumaşlar üretilmeye başlanmış, kaliteli Türk ipekli dokumalarına olan ilgi azalmıştır. Devlet idarecileri de ipek dokumacılığının gerilemesi karşısında ipek böceği yetiştiriciliğini destekleme yoluna gitmiştir. Bu şekilde XVIII. yüzyılın başından itibaren Amasya’da yerel ipek üretimi artarak devam etmiş⁷⁶⁰ asıl zirvesine ise XIX. yüzyılda ulaşmıştır. Öyle ki bu husus Avrupalı tüccarların bile dikkatini çekmiştir. İngiliz konsolosların raporlarında ipek üretiminin Amasya’nın ekonomisinde önemli bir yer tuttuğundan bahsedilmiştir⁷⁶¹.

1750-1800 yılları arasını kapsayan sicil kayıtlarındaki tereke defterleri, veraset, satış hüccetlerinde dut bağlarının yanı sıra böcekheneli dut bağlarının sıklıkla konu olduğu dikkat çekmektedir. 12 Nisan 1781 yılına ait bir tereke defterinde, Üçler Mahallesinde yaşayan Şerife binti Ali’nin eşi Yahya bin Mehmed ile annesi Ayşe binti Ali ve çocukları Halil ve Hatice’ye intikal eden kalan verasetinde 150 kuruş değerinde İfasil nam mahalde dutluk ve böcekheneli bağ ayrıca 100 dirhem ipek (1,75 kuruş) ve 1 kıyye iplik (1,75 kuruş) kaydedilmiştir⁷⁶². Daha önce de bahsettiğimiz Camii Enderun Mahallesi’nden Şan binti Mehmed Efendi’nin 8 Mayıs 1781 tarihli tereke defterinde 1100 kuruş değerinde Karabekir isimli mahalde dutluk ve böcekheneli bağ, 750 kuruş değerinde Okmeydanı isimli mahalde dutluk bağ, 50 kuruş değerinde Frenkle? isimli mahalde dutluk bağ bulunmaktadırlar⁷⁶³. 13 Haziran 1781 yılına ait kayıta Kurşunlu Mahallesi’nden Zeynep binti Mehmed Efendi terekesinde de Karasenir’de dutluk ve böcekheneli bağ ile Okmeydanı’nda dutluk bağ toplam 1.600 kuruş değerindedir⁷⁶⁴. Kameruddîn Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Mehmed bin Mustafa’nın terekesinde 450 kuruş değerinde dutluk ve böcekheneli bağ ile 100 kuruş değerinde harir (ipek) bulunmaktadırlar⁷⁶⁵. Bu şekilde terekesinde dutluk ve böcekheneli bağ bulunan kişilerin sayısı hayli fazladır⁷⁶⁶.

⁷⁶⁰ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, “Osmanlı Döneminde Amasya’da İpekçilik”, s. 719; Hüsnü Yücekaya, “Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, Kış 2013, s. 273.

⁷⁶¹ Kaya Tuncer Çağlayan, “İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret”, *Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007)*, 1. Kitap, Amasya 2007, s. 314.

⁷⁶² AŞS. 59, 6/1.

⁷⁶³ AŞS. 59, 10/2.

⁷⁶⁴ AŞS. 59, 17/1.

⁷⁶⁵ AŞS. 59, 25/1.

⁷⁶⁶ Gümüşlüzâde Mahallesi’nden el-Hac Ömer bin Ali, Akbilek, ve Eyvaslı mahallinde 2. 500 kuruş bkz. AŞS. 59, 39/1; Dârü’l-İslâm Mahallesi’nden İsmail bin Osman 1.900 kuruş bkz. AŞS. 62, 11/2; Kurşunlu Mahallesi’nden es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi 700 kuruş bkz. AŞS. 64, 68/1; Yakutiyye Mahallesi’nden Seyyid Mustafa bin İbrahim 766,5 kuruş bkz. AŞS. 64, 82/1; Bayezid Paşa Mahallesi’nden Garip Hoca olarak anılan es-Seyyid Hüseyin Efendi bin Abdullah 450 kuruş değerinde dut ve böcekheneli bağa sahiptir bkz. AŞS. 64, 83/1; ayrıca Kara Şeker bağları sakinlerinden Muhammed oğlu Seyyid Mehmed bin Hasan ise 2.810 kuruş değerinde dutluk bağa sahiptir bkz. AŞS. 64, 84/1.

Bununla birlikte bazı terekelerde böcekhanelerden elde edilen ipek de kaydedilmiştir. 3 Eylül 1780 tarihli tereke kaydında Üçler Mahallesi sakini Kâtip Ahmed Efendi'nin Bazur bağında bir kıt'a dutluk ve böcekhanelik bağın sümünü 1.166 kuruştur ve buradan 22 batman 90 kuruş değerinde ipek elde edilmiştir. Ayrıca farklı bölgelerden elde edilen 240 kuruş değerinde 60 batman ipek kaydedilmiştir⁷⁶⁷.

Sicillere yansıyan satış hüccetlerinde bağ satışlarındaki yüksek meblağlar dikkat çekmektedir. 11 Ekim 1781 yılına ait kayıta da Devehane Mahallesi sakinelerinden Fatıma binti el-Hac Mustafa, Hafize, Reşide ve Ümmügülsüm binti el-Hac Yusuf ve Fatıma el-Hac Ömer ve Mustafa, "...etrâfı erba'adan es-Seyyid Ekmel Efendi ve Ahmed Efendi ve nehir ve tarîk-i âmmıyla mahdûd tut ve eşcâr-ı müsmire ve bir bâb böcekhaneyi müştemil bir kıt'a mülk..." bağlarını 670 kuruşa es-Seyyid İsmail Efendi'ye satmıştır⁷⁶⁸. Başka bir belgede de el-Hac İbrahim Ağa, vefat eden eşi Ümmühan binti Mustafa'nın ölmeden 6 ay önce

"...Yazu nâm mahalde kâin etrâf-ı erba'adan Eskici Osman ve Sayıcı el-Hâc Osman ve nehr-i kebîr ve tarîk-i âmmıyla mahdûd silk-i mülk-i sahihinde münselik ve tut ve eşcâr-i sâire ve böcekhaneyi müştemil bir kıt'a mülk bağınu..." Osman Ağa'ya 700 kuruşa sattığı belirtilmektedir⁷⁶⁹.

Şer'iyye sicilleri Amasya'da 1750'li yıllardan itibaren koza yetiştiriciliğinin rağbet edilen bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak asıl kozacılık XIX. yüzyılın başlarından ortalarına kadar müthiş bir ivme kazanmıştır. Dut bağlarının yüksek meblağlarla satılması ya da terekelere kaydettirilmesi bunu doğrular niteliktedir. Bununla birlikte böcekhaneye kayıtlarının çokluğu, böcekçiliğin Amasya'da bir sektör hâline gelmiş olduğunu göstermektedir. Öyle ki sicillerde Fransızlara ipek tohumunun satıldığı yönünde kayıtların olması Amasya'nın bu sektörün önemli şehirlerinden biri olduğunu göstermektedir⁷⁷⁰. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Amasya'da bulunan seyyah Lennep de

"hidrolik basınç yöntemi ile hacmi azaltılan kozanın buradan Avrupa'ya gönderildiğini ve burada Bay Metz'in sahibi olduğu büyük bir fabrikada işlendiğini belirtir. Ona göre, zaman içinde gerek işçilik gerekse su gücü ve

⁷⁶⁷ Kâtip Ahmed Efendi'nin 2.211 kuruş değerinde dutluk ve böcekhanelik bağı bulunmaktadır bkz. AŞS. 58, 52/1.

⁷⁶⁸ AŞS. 59, 53/1.

⁷⁶⁹ AŞS. 59, 87/1.

⁷⁷⁰ Hüsnü Yücekaya, "Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)", s. 279-81.

yakıt Avrupa'dan daha ucuz olduğundan işleme işinin Amasya'da yapılması daha karlı bir iştir” demektedir⁷⁷¹.

Amasya ipeğinin kalitesi ve bolluğu Avrupalı şirketlerin de dikkatini çekmiştir. Avrupalı tüccarları ipek kozası üreticilerine bir okka ipek böceği tohumu başına 40 para avans vermişlerdi. Bununla birlikte eski ipek çikrıklarını ve mancınıklarını modernize ederek buharlı koza ayırım havuzları kurmuşlardır. Ayrıca, batılı tüccarlar Amasya ve çevresinde ipekçiliğin daha modern ve verimli yapılabilmesi için batıdan bazı eğitimciler de getirtmişlerdir. Avrupalı tüccarların bu katkıları ile birlikte 1841 yılında, Amasya'da ipek üretimi bir önceki yıla göre oldukça bol, kaliteli ve verimli geçmiştir⁷⁷².

3.8. Sosyoekonomik Hayatta Kadın

Şer'iyye sicilleri kadınların günlük hayatın hemen her alanında etkin bir şekilde var olduğunu gösteren önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Sahip olduğu hakların bilincinde olan Osmanlı kadını, uğradığı haksızlıklarda ya da farklı konularda gerek vekilleri vasıtasıyla gerekse bizzat kendileri mahkemeye müracaat etmekten çekinmemişlerdir⁷⁷³.

Kadınlar ticari konularda, gayrimenkul alım-satımında, miras hakkı talebiyle hâkim karşısına çıkmış, bazen de İstanbul'a arzuhal göndermişlerdir. Taşradan İstanbul'a

⁷⁷¹ Ayşegül Kuş, “Henry John Van Lennep'e Göre Amasya”, s. 271.

⁷⁷² 1841 yılı toplam üretim 48.000 okka=132000 libre idi. Geçtiğimiz 1839 yılında 28000 okka=77000 libre olur. 1840 yılında 12000 okka=33.000 libreye 1838 yılında ise 18.000 okka= 49.500 libreye düşmüştü. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Tuzcu, *İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya*, Kayseri 2007, s. 158-59. Ayrıca XIX. yüzyılda Amasya'da dokumacılık ve ipek böceği yetiştiriciliği için bkz. Hüsnü Yücekaya, *Şer'iyye Sicillerine Göre 19. Yüzyılda Amasya, Kayseri, Tokat ve Trabzon Şehirlerinde Dokumacılık*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2011.

⁷⁷³ Osmanlı sosyal hayatı içerisinde kadınların yaşam alanı üzerine dikkat çekici çalışmalar yapan Ronald C. Jennings Kayseri özelinde yaptığı araştırmalarında kadınların düzenli olarak mahkemeye başvurduklarını söyler. Hatta Osmanlı taşrasında gerçekleşen davaların neredeyse ¼'ünde kadınlar davacı durumdadır. Osmanlı resmi kayıtlarından hareketle inşa edilen bu metinler kadınların rahatlıkla haklarını arayabildiklerini göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ronald C. Jennings, “Women in early 17th century Ottoman judicial records-The Sharia court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18/1, 1975, s. 53-114; benzer çalışmalar için bkz. Haim Gerber, “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700”, *International Journal of Middle East Studies*, 12, 1980, s. 231-244; Zübeyde Güneş Yağcı, “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, *Kadın/Women 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 2, 2005, s. 51-81; Jülide Akyüz, “Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 6, 2007, s. 75-91; kadınların imparatorluğun merkezden uzak farklı şehir ve kazalarından İstanbul'a gelerek Divan-ı Hümâyun'a sunduğu 40 arzuhal örneğinin baz alınarak yapıldığı çalışma için bkz. Ensar Köse, “Osmanlı Devleti'nde Kadınların Hak Arama Kültürü”, *Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri I*, 13-14 Mayıs 2016, s. 291-321; Veysel Gürhan, “Kadınların Dîvân-ı Hümâyun'a Şikâyet Haklarını Kullanmaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler (Diyarbakır Eyaleti 1 Numaralı Ahkâm Defterine Göre)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 10, S. 32, 2017, s. 323-347; Sevim Can, “Osmanlı Mahkemelerinde Kadın”, *Prof. Dr. Yavuz Ercan Armağanı*, Turan Kitabevi, Ankara 2008, s. 197-223.

arzuhal sunmak dönem şartları içinde büyük bir olaydı. Öncelikle bu arz kadıya olduğu gibi sözlü değil yazılı olarak yapılmaktaydı ve herkesin yapabileceği bir şey değildi. Dilekçenin İstanbul'a güvenilir biriyle gönderilmesi ve bu kişinin ihtiyaçlarının da karşılanması gerekmektedir. Ayrıca orada ilgili kişilere ödenecek harç, hediye ve hatta rüşvet gibi harcamalar oldukça külfetli bir işti. Bunu yapan kadın, ait olduğu toplum, aile ya da zümreyi temsil etmekteydi. Ne var ki her kadın aynı imkanlara sahip değildi⁷⁷⁴.

Kadınların ticari açıdan yaptıkları işlerin başında emlak alım satımı gelmektedir. Kadınlar birbirleriyle, eşleriyle, diğer erkeklerle ve farklı dinden insanlarla ticari ilişkiler içinde olmuşlardır. Birçok sicil kaydında Müslüman ya da gayrimüslim kadın, erkeklere gayrimenkul satmış ya da onlardan almıştır⁷⁷⁵. Bununla birlikte kadınlar borç alışverişine de girmiş, borcunu tahsil edemediği zamanlarda ise mahkemeye müracaat etmişlerdir. 15 Eylül 1762 tarihli kayıta Mehmed Paşa Mahallesi'nde yaşayan Şerife Satı binti Mehmed Ağa'nın, vekili olarak tayin ettiği zevci es-Seyyid Ahmed Efendi bin es-Seyyid Abdurrahman mahkemede müvekkilinin Pervane Beğ Mahallesi sakinlerinden Abdülfeza Efendi bin Osman Efendi zimmetinde 1.300 kuruş alacağı olduğunu beyan ederek ödenmesini talep etmiştir. Karşı taraf da bu iddiayı doğrulamıştır⁷⁷⁶.

Bazı hüccet kayıtlarından kadınların kendi rızaları dışında gayrimenkullerini satışa zorlandırıldıkları görülmektedir. 22 Haziran 1782 yılında Yakutiye Mahallesi sakinelerinden Ayşe binti Abdullah, mahkemeye gelerek 4 sene önce Ilıcak isimli mahaldeki dutluk bağını kendi rızası dışında zevci Mehmed'in Demirci Abdurrahman bin Mehmed'e sattığını beyan ederek dava açmıştır. Kendisinin bu satışı istemeyerek Abdurrahman'a yaptığını ve makbuzunu da yine istemeyerek aldığını belirtmiştir. Bu nedenle satışın feshedilmesini istemektedir. Abdurrahman ise Ayşe Hanım'ın bağı kendi isteğiyle sattıktan 2 sene sonra "*bâğ-ı mahdûd-ı mezkûru ben sana mükreheten (istemeden) bey eyledim*" diyerek dava açtığını ve davadan çekilmek için aralarında 20 kuruş üzerine sulh ettiklerini belirtmiştir⁷⁷⁷. Yine aynı şekilde 1761-62 senesinde Dere Mahallesi'nden Meryem binti Ahmed, 3 sene önce eşinin Çakallar mahallindeki bağını

⁷⁷⁴ Bu konuda Anadolu'da hem kurbanın hem de suçlayanın kadın olduğu bir cinayet olayını çözümleyen Faroqhi'nin çalışması için bkz. Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010.

⁷⁷⁵ Temenna Mahallesi'nden es-Seyyid Osman, Mehmed Paşa Mahallesi'nden Fatma binti Osman'dan evini 60 kuruşa almıştır. Bkz. AŞS. 50, 5/6; Sofular Mahallesi'nden Ali bin Hasan aynı mahalleden Naime binti Ali'ye evini 34 kuruşa satmıştır. Bkz. AŞS. 50, 28/5; Köyceğiz Mahallesi'nden Gülfidan binti Abdullah evini 100 kuruşa Küçük Osman Beşe bin İsmail'e satmıştır. Bkz. AŞS. 59, 38/2; ayrıca Acem Ali Mahallesi'nden Züleyha binti İsmail evini bkz. AŞS. 63, 36/4; Hatice binti Osman Ağa bağ ve böcekhanesini bkz. AŞS. 46, 21/1; Şerife Fatıma binti Hacı Yusuf da evini satmıştır bkz. AŞS. 54, 153/2.

⁷⁷⁶ AŞS. 50, 28/1.

⁷⁷⁷ AŞS. 59, 108/2.

Ali Beşe bin Ömer'e zorla sattırıldığını, kendisini dava edeceğini söylediğinde ise şiddete başvurarak kendisini darp ettiğini söylemektedir. Eşinin vefat etmesi üzerine Ali Beşe tasarrufundaki bağı geri istemektedir. Ali Beşe ise 3 sene önceki bu satışı onaylamakla birlikte davacı Meryem'in satışı sırasında bağda herhangi bir hakkının olmadığını, bağın zevci Hüseyin'in mülkü olduğunu beyan ettikten sonra satış işleminin gerçekleştiğini söylemektedir. Ne yazık ki bu davanın nasıl sonuçlandığı hakkında bir malumat yoktur. Ancak yine de bu kayıt, XVIII. yüzyılda bir kadının şiddetle nasıl bastırıldığını buna rağmen eline geçen ilk fırsatta hakkını aramaktan vazgeçmediğini göstermektedir⁷⁷⁸. Buna benzer başka bir dava örneğinde de Çırakçı Mahallesi'nden Fatıma binti İsmail, vekili aracılığıyla Gümüşlüoğlu Mahallesi'nden İvanos Veledi Eremya'ya Kara Senir köyünde 1.000 kuruş değerindeki bağını zapt ettiği için dava açmıştır. Davalı İvanos ise 5 sene önce eşinin, satış sırasında Fatıma Hanım'ın "*alakam yoktur*" dediği için bağı satın aldığını beyan etmiştir. Fatma, zevci el-Hac Mehmed'in Mollası Hasan Usta'nın kendisini darp ederek kılıç ile yaraladığı için o şekilde söylemek zorunda olduğunu belirtmiştir⁷⁷⁹. Bu iddiasına Bozhane Mahallesi'nden Mehmed bin Abdullah ve Soku Köyü'nden Ali bin Ömer'in şikayetini delil olarak göstermiştir. Mahkemede Hasan bin Mustafa'nın, 5 gün önce "*puşt anasını filan ettiğim*" şeklinde bu kişilere küfrederek odun ile darp ettiğini ve tazir cezası aldığını da belirtmiştir. Buna karşılık Hasan Usta da karşı bir dava açarak Ali'nin de kendisinin din ve imanına küfrettiğini söylemiş ve şahitlerle de bunu ispatlamıştır. İslam hukukuna göre kendisine küfredildiği şikayetiyle mahkemeye başvuran bir kişinin bu şikayetinin geçerli olabilmesi için şikayetçi olduğu kişiye aynı şekilde küfürle karşılık vermemesi gereklidir. Ali'nin aynı şekilde Hasan Usta'ya karşılık vermesi mahkeme tarafından ta'zire cezalandırılmasına neden olmuştur. Bu dava örneğinde Fatma Hanım iddiasının doğruluğunu ispatlamak için mahkemeye suçladığı kişinin karıştığı farklı olaylardaki mağdurların şikayetlerini sunarak suç işleyebilecek bir kişilikte olduğunu göstermeye çalışmıştır⁷⁸⁰.

Bunlara ilaveten kadınlar hemcinsleriyle ticari ilişkilerde bulunmuş ve bu ilişkilerden doğan anlaşmazlıklar sonucu da mahkemeye başvurmuşlardır. 1782 yılında Hacı İlyas Mahallesi sakinlerinden Alime bint-i el-Hac Ömer'in vekili Mesud Efendi aracılığıyla Kazgancı Mahallesi'nden Hatice binti Abdullah'tan şikayetçi olmuştur. Buna göre 27 yıl önce Hatice, Hacı İlyas Mahallesi'ndeki mülk arsasını 57 kuruşa Alime'ye satmıştır. 25

⁷⁷⁸ AŞS. 50, 29/4.

⁷⁷⁹ AŞS. 50, 3/5.

⁷⁸⁰ AŞS. 50, 4/1, 4/2. Ayrıca bkz. Dördüncü bölüm, Küfür ve Hakaret Olayları.

yıl sonra Hatice zevci Mehmed'in zoruyla arsayı istemeyerek sattığını kadı es-Seyyid Mehmed Şâkir Efendi huzurunda beyan edip ispatlamış ve satış parasını da istemeyerek zapt eylediğini söyleyerek yemin etmiştir. Böylece kadı satışı feshederek arsayı Hatice'ye geri vermiştir. Ancak karşı tarafta satışın rıza ile olduğunu söyleyerek ikinci bir dava açmıştır. Satış parasının isteyerek alındığına dair Amasya ve Turhal müftüleri el-Hac İsmail Efendi ve Abdülmecid Efendi'nin verdikleri fetva ve yine şahitlerin

“...Hatice arsa-i mahdûde-i mezkûreyi elli yedi guruşa bey'eylediğinden iki gün sonra târih-i kitâbdan iki sene önce semeni olan meblağ-ı mezbûr elli yedi kuruşu bizlerin huzûrunda bi't-tav' ve'r-rızâ ahz u kabz eyledi bizler bu husûsa bu vecih üzere şâhidleriz şehâdet dahi ederiz...” şeklinde ifadelerinin ardından arsanın Alime binti el-Hac Ömer'e teslimine karar verilmiştir⁷⁸¹

Vefat eden kişilerin yetişkinlik dönemlerindeki bilançolarını ortaya koyan tereke defterleri⁷⁸², incelediğimiz dönemin Amasya'sında kadınların aile içinde olduğu kadar ekonomik hayatta da mevcudiyetlerini göstermesi bakımından önemlidir⁷⁸³. Bu defterlerden önemli mal varlığına sahip olduğunu anlaşılan kadınlar dikkate değer bir yekûn tutan dut ve böcekhanelik bağları ve çeşitli meslek gruplarından müteşekkil çarşılardaki dükkân ya da dükkân hisseleriyle ticari hayatta yerlerinin almışlardır. Yukarıda da yeri geldikçe değinildiği gibi pek çok kadının çarşı içinde dükkânı ya da hissesi bulunmaktadır.

Kadınlar, kanunların kendilerine tanıdığı hakları kullanma konusunda bir çekince yaşamayıp gerekli gördükleri durumlarda kendileri veya vekilleri vasıtasıyla işlemlerini takip etmişlerdir. Ticari faaliyetlerin yanı sıra kadınlar yakınlarının mirasından kendilerine düşen hisselerini almak için de mahkeme yolunu tutmuşlardır⁷⁸⁴. Miras hukuku konusunda kadının hakkı erkeğin yarısı kadardı yani bir kız çocuğu ebeveynlerinden intikal eden mirastan ancak erkek kardeşlerinin aldığı yarısı kadarını

⁷⁸¹ AŞS. 59, 97/1.

⁷⁸² Suraya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, YKY, İstanbul 2021, s. 199.

⁷⁸³ Amasya ve Trabzon şehrinden örneklerle yapılan bir çalışma kadınların şehirde vakıf mütevelliliği, zaviyedârlık, han ve hamam işletmeciliği gibi idari görevler üstlenerek kamusal alanda da etkin olduğunu göstermektedir. Bkz. Turan Açıık, “Osmanlı Şehrinde İdarecilik Yapan Kadınlar (17. ve 18. Yüzyıllar), *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I*, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2016, s. 1351-1357.

⁷⁸⁴ Bu konuda İstanbul Galata mahkemesinin kayıtlarına dayanarak XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda kadınların mahkeme deneyimlerinin sınırları çiziliyor. Buna göre 703 dava örneğinde kadınlar hem müslim hem de gayrimüslimler içinde 1/4'ünü oluşturmaktadır. Bkz. Fatma Müge Göçek, Marc David Baer, “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, s. 51-52.

alabilmekteydi⁷⁸⁵. 1780-81 senesine ait bir kayıta Bağ-ı Helkıs Mahallesi'nde sakine olan Emine Hanım, vekili aracılığıyla başvurduğu mahkemede Halil Paşa hazretleri ve kardeşi es-Seyyid İbrahim Bey'den şikayetçi olmuştur. Buna göre Emine Hanım önceden vefat eden babası ve büyük nenesi Hatice Hanım'ın terekelerinden kendi hissesi olan Amasya sükunda Servarhan yakınlarında ekmekçi dükkânı, bedesten yakınında attâr dükkânı ve Ferhad mahallinde dutluk bağ ile Dana Köyü'nde üzümlük deşti bağına kardeşleri Halil Paşa ve es-Seyyid İbrahim Bey el koymuştur. Emine mahkemede babası ve büyük büyükannesinden kendisine kalan hisseyi talep etmektedir. Hatta bu konuda fetva bile aldırılmıştır. Fetvada

“Zeyd fevt olub oğulları Amr ve Bekri ve kızı Hindi terk etdikte Hind hissesinden Amr ve Bekr ile terekeden ma'lûmu'l-hudûd bir kıt'a dutluk ve bir kıt'a deşti bağ ve iki aded dükkân ve üzerine alâ tarîki't-tehârüc sulh olub Amr ve Bekr sulh kabûl idüb ve bedel-i sulhu Hind'e teslîm itdikden sonra şerâit-sıhhat-i sulhü tehârüc-i mevcûde olub sulh-ı mezbûr sahîh olur” şeklindedir⁷⁸⁶.

25 Kasım 1781 tarihli kayıta Zeyker Köyü sakinlerinden İbrahim bin Abdullah ölünce veraseti eşi Ayşe ve kardeşi Ahmed'e intikal etmiştir. Ancak Ahmet'in de vefatı ile veraset eşi Hanife binti Ali ile oğlu İsmail ve kızı Fatma'ya intikal etmiştir. Ayşe mahkemeye başvurarak Hanife'nin zevci Ahmed'in ölen kocası İbrahim'in terekkesinden kendi hissesine isabet eden miktarı ve mihr-i mü'eccelesini talep etmektedir. Taraflar daha sonra Hanife ile aralarında anlaşıklarını ve haklarına düşen miktarı kabul ettiklerini belirtmişlerdir.⁷⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde hali vakti yerinde pek çok kadının vakıf kurduğu, mallarını vakfettiği ya da bu kurumlara bağışlarda bulunduğu tarihi kaynaklarda yer almaktadır⁷⁸⁸.

⁷⁸⁵ Görgü tanıklığı konusunda da iki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığı ile eşdeğer olarak değerlendirilmiştir. Buna göre dört kadının tanıklığı iki erkek tanıklığı ile aynı yasal statüde olmalıdır. Ancak iki erkek tanık yoksa kanun, yeterli kanıt olması için bir erkek ile iki kadın tanık istemektedir. Bu durum kadınlara güvenilmediğinin bir göstergesidir bkz. Colin Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr”, s. 79; bununla ilgili olarak Bayezid Paşa Mahallesi'nden bir eve hırsızlık amacıyla giren birinin yaşlı ev sahibi ile karşılaşmış korkudan kalp çarpıntısı yaşayarak ölümüne neden olduğu bir dava kaydında, yaşlı kadının kalp çarpıntısından öldüğünü kabul edip hırsızlığı reddeden ve su yolu açma niyetiyle eve girdiği iddia edilen davalı Hasan Usta'ya karşı mahalle sakinlerinden es-Seyyid Ömer bin Ahmet ile Şerife binti Hüseyin, Fatıma binti Ali, Ümmügülsüm binti Halil, Zeynep binti Ali'den oluşan dört kadının şahitliği örnek olarak gösterilebilir. Burada dört kadın şahitliği yeterli gelmemiş olacak ki bir erkek şahit daha bulunması gereği duyulmuştur bkz. AŞS. 63, 5/4.

⁷⁸⁶ AŞS. 58, 98/1.

⁷⁸⁷ AŞS. 59, 64/23.

⁷⁸⁸ 1753 yılına ait Sivas Ahkâm defterinde kadınların tek başlarına ya da erkeklerle ortak olarak vakıf idaresinde görev aldıkları görülmektedir. Torumtay Medresesi Vakfı'nın mütevelliliği bir kadın ve erkek tarafından müşterek olarak yapılmıştır. Bkz. Ahmet Yüksel-Zafer Karademir, “Amasya'daki Sosyal ve Dini

Bazı kadınlar sahip oldukları mülklerini belli şartlar karşılığında vakfetmişlerdir. Bunlardan biri Lale Hanım'ın kızı olarak bilinen İsmihan binti Hacı Mehmed'dir. 6 Şubat 1782 tarihli belgeye göre İsmihan Hanım, 11 yıl önce Bayezid Paşa Mahallesi'ndeki evini vakfedip gelirini hayatta olduğu sürece kendisine, vefatı halinde ise Fatma binti Zeynelâbidîn ve onunla evlenen kişiye evlâd ve evlâd-ı evlâdına batnen ba'de batnin olarak verilmesinin şart koşmuştur⁷⁸⁹. Ekonomik olarak kendilerini geçindirecek gücü olmayan kadınlar da mahkemeye başvurarak yardım talebinde bulunmuştur. 6 Ağustos 1786 yılına ait bir kayıta Ezine sakinlerinden üçüz doğum yapan Amine binti Ahmed, eşinin fakir bir halde vefat ettiğini, çocuklarını geçindirecek durumunun olmadığını belirtmiştir. Ezine kazası nâibi, Amine binti Ahmed'in üç çocuğuna Amasya mukataasından günlük ikişer akçeden altı akçenin verilmesine karar vermiştir⁷⁹⁰. Amasya şehrindeki kadınlar, gerek birbirleriyle ya da erkeklerle gayrimenkul alım satımı yapmak, borç alıp vermek, dükkân işletmek gibi faaliyetlerle gerekse vakıf kurarak ya da sahip oldukları mülklerini vakfederek günlük hayatın içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Özellikle kendi istekleri dışında şiddete başvurularak kendilerine dayatılan kararlara karşı çıkmış mahkemede haklarını aramışlardır.

3.9. Gündelik Hayatta Kullanılan Eşyalar

Şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtları bize ölen kişilerin her türlü yeme-içme, giyim-kuşam, ev ve ziynet gibi eşyaları, sahip oldukları çeşitli kitapları, günlük ve mesleki alanlarda kullanılan araç ve gereçleri, ticaret, ziraat, çiftçilik gibi çeşitli meslek aletleri, hayvan cinsleri ile mihr, alacak-verecekleri ve sahip oldukları nakit para miktarları hakkında veri sunmaktadır⁷⁹¹. Terekelerin sunduğu bu veriler ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel durumunu yansıtmaya açısından büyük bir değere sahiptir. Biz de

Müesseselerin İktisadi Yaşamdaki Rollerini (I. Mahmud Devri 1730/1754)", *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. I, 4-7 Ekim 2017, Amasya, s. 734.

⁷⁸⁹ İsmihan Hanım birkaç sene sonra vazgeçip tekrar mülkünü geri almak için mahkemeye gelmiş ancak kadı vakfın devam etmesi için hüküm vermiştir. Buna rağmen Zahide binti es-Seyyid İbrahim evi zapt etmiştir. Zahide'nin vekili Mesut, İsmihan Hatun'un evini vakfedilip müteveliye teslim ettiğini söylediğinde kendisinin evin içinde sakin olup kendi eşyası ile yaşadığını ve vakfın söylenen şartlarda teslim edilmemesi üzerine tekrar mülke çevrilmesi için Fatma ile kadı huzuruna gelerek vakfın mülkiyete çevrilmesi için izin istediklerini belirtmiştir. Mülkiyet izninin verilmesi üzerine de müvekkili İsmihan birkaç ay evi zapt etmiş ve sonra vefat etmiştir. Böylece ev veresesine mülk olarak geçmiş ve Zahide'ye teslim edilmiştir. Ancak kadı müftüden fetva alarak vakfedilen evin vakıf şartları gereği Fatma ile zevci vekili es-Seyyid Hüseyin'e teslimine karar vermiştir. Bkz. AŞS. 59, 84/2-85.

⁷⁹⁰ AŞS. 62, 35/1.

⁷⁹¹ Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.

incelemiş olduğumuz 170 adet tereke kaydından hareketle Amasya'da insanların gündelik hayat içerisinde kullandıkları eşyalar ve kullanım yerleri hakkında bir fikir vermeye çalışacağız. Ancak bunu yaparken belgelerde geçen bütün menkul eşyaların isimlerini saymak yerine her terekede görülebilecek yaygın olarak kullanılan eşyalar üzerinde duracağız.

Amasya'da kullanılan ev eşyaları oldukça farklı ve geniş alanları kapsamaktadır. İncelenen terekelerin hemen hepsinde döşek, yorgan, yastık, çarşaf, yüz yastığı ve şilte gibi başlıca kullanılan yatak takımları mevcuttur. Bu eşyalar yünlü, pamuklu olarak ya da nakışlı, basma, beledi gibi kumaş türlerine göre çeşitlenmektedir. Dolap ya da yüklüklerde muhafaza edilen uyku takımları akşam uyku vakti çöktüğünde serilir sabah olunca tekrar yerine kaldırılırdı⁷⁹². “*Osmanlı evinde, ev halkının içinde yaşadığı tüm odalar, bir anlamda eski Türk konar-göçer kültürünün de etkisiyle ihtiyaca göre açılıp yayılan ve toplanan niteliğiyle farklı fonksiyonları getirecek özellikte kullanıma açılmıştı*”⁷⁹³.

Gündelik hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı evlerin zemininde ise büyük -küçük, eski-yeni olarak nitelendirilen kilimler⁷⁹⁴, halılar kullanılmıştır. Hemen her evde bulunan halıların bazıları sergilenmek üzere duvara asılırken daha küçük olanları namaz kılmak için, bazen de üzerinde uyumak için kullanılmıştır⁷⁹⁵. Neredeyse her terekede karşılaşılan eşyaların başında minder (kullanım ihtiyacına göre yan minder), yastık (kumaş türüne göre çeşitlenmektedir; örneğin basma, kadife, dimi ya da kullanım şekline göre yan yastığı olarak karşımıza çıkmaktadır), döşek, çarşaf, yorgan, sandık, bohça, aydınlatma için de mum, şamdan, fener ve şem'-i revgân gelmektedir.

Mutfakta kullanılan eşyalar her terekede genellikle aynı araç gereçlerden oluşmaktadır. Sahan, tas, kazan, bakraç, peşkir, tabak, bıçak, sim zarf türünden malzemeler yaygın olarak kullanılmaktadır. Yemekler genelde bir sini üzerinde yerde yenmekteydi. Eşyaları muhafaza etmek amacıyla sandık, sepet ya da çekmeceler kullanılmaktaydı. Mutfak eşyaları arasında evani-i nühhasiye olarak geçen bakır kap-kacaklar da sık rastlanılan eşyalardandır⁷⁹⁶. Ölen kişilerin terekelerinde geçen kahve takımı, kahve sinisi, kahve

⁷⁹² Suraya Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 177.

⁷⁹³ Ömer Demirel-Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, s. 710.

⁷⁹⁴ Halı ve kilimler için durumlarına göre müstamel, köhne gibi tabirler kullanılmaktadır.

⁷⁹⁵ Raphaela Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, s. 111.

⁷⁹⁶ Bakır tencere-sahan gibi eşyalar belli bir ekonomik gelire sahip birçok ailenin terekesinde mevcuttur. Bakırdan zehirlenmemek için mahalle ve köylerde dolaşan seyyar kalaycılara bu eşyalar düzenli olarak kalaylatılmaktadır. Bkz. Suraya Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 175.

ibriği, kahve fincanı, kahve değirmeni gibi aletlerin çeşitliliği kahvenin Amasyalıları için önemli bir içecek olduğunu göstermektedir. Karaşarlı Salih Beşe bin Müslî'nin, İsmail Beşe bin Hikmet Efendi'den bir batman kahveyi 12 kuruşa aldığı kaydedilmiştir⁷⁹⁷. Düşük gelirli kişilerin terekelerinde bile kahve eşyalarının mevcut olması kahvenin sevilen ve sık tüketilen bir içecek olduğunu göstermektedir⁷⁹⁸.

İnsanların kişisel bakımları için kullandıkları bazı temizlik eşyaları mevcuttur. Bunların başında da hamam takımı, hamam rahtı, leğen, güğüm, hamam tası, hamam havlusu, ibrik, misvak gelmektedir. Ayrıca ibadet için kullanılan eşyalar arasında abdest leğeni ve ibrikleri, seccade yer almaktadır. Terekelerden keyif ve koku verici maddeler olarak tütün (duhan), enfiye (tütün tozu) ve nargile kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Terekelerde yer alan gıda ürünlerinde ise fazla bir çeşitlilik görülmemiştir. Ekmek yapımı için kullanılan hınta/buğday ile bulgur, sade yağ (revgan-ı sade) kuyruk yağı, pekmez, bal (asel), peynir gibi yiyecek maddeleri mevcuttur.

Terekelerde kadın ve erkeklerin günlük hayatta kullandıkları kıyafetlerin renk, kumaş ve türüne göre oldukça çeşitli olduğu görülmüştür. Erkeklerin don, zıbın, gömlek, uçkur, kuşak, şalvar, cübbe, kaftan, poşu gibi giysiler giydikleri görülmektedir. Başlarında ise genelde sarık, kavuk, fes kullanılmıştır. Kadınlarda ise don, alaca entari, pamuklu entari, sim entari⁷⁹⁹, gömlek (melez, bürümcek, işli), ferace, şalvar, kemer, yemeni, peçe, çember, kürk gibi kıyafetler yoğunluktadır.

Kıyafetler toplumsal, kültürel, dini vb. sembol ve anlamlara da aracılık etmektedir. Osmanlı toplumunda ister Müslüman ister gayrimüslim olsun herkesin istediği kıyafeti istediği renkte giyme özgürlüğü bulunmamaktaydı. Kişilerin kıyafetleri mensup oldukları dinin kurallarına, örf adet ve geleneklerine ve ayrıca icra etmekte olduğu meslek türüne göre değişmekteydi. Dini bir zümre olarak toplumda önemli bir yere sahip olan ve giderek sayıları artan seyyid ve şeriflerin özel renkte kıyafet kullanmaları kuralı bulunmaktaydı. Asaletlerinin görünmesi adına çok erken dönemlerden itibaren seyyid ve şerifler için yeşil renk seçilmişti. Osmanlılar da bu kuralı devam ettirerek yeşil sarığa emirlik sarığı ya da siyadet alameti adını vererek sadad ve eşraftan olanların bu alameti kullanmalarını istemiştir⁸⁰⁰.

⁷⁹⁷ AŞS. 51, 107/1.

⁷⁹⁸ 145 kuruş değerinde bir terekeye sahip olan Hakala Köyü'nden Hüseyin bin Ali'nin terekesinde, 2 fincan, 2 ceviz zarf, 3 kahve sinisi ve kahve ibriği kayıtlıdır. Bkz. AŞS. 61, 22/1.

⁷⁹⁹ Kadınların terekelerinde en fazla görülen kıyafetlerin başında entari gelmektedir. Entarinin çiçekli, pullu, kutni, basma, ipekli, keten, Sivasi gibi birçok çeşidi bulunmaktadır.

⁸⁰⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Seyyid", *DİA*, C. 37, 2009, s. 42; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılar'da Nakibü'l Eşrafılık", Haz. Ali Dadan, *Marife*, 3, 2004, s. 432.

Osmanlı Devleti'nde Hz. Muhammed'in soyundan olduklarına dair ellerinde belgeleri bulunanlara bazı ayrıcalıklar verilmiştir⁸⁰¹. Bu ayrıcalıklardan faydalanmak isteyen bazı fırsatçılar da kendilerini bu zümreye dahilmiş gibi göstererek suiistimallerde bulunmaktan çekinmemişlerdir. Bu nedenle devlet, İstanbul'da *Nakibü'l-eşraf kaymakamlığını* ihdas ederek seyid ve şeriflerin şecerelerini araştırmak, defterlere kayıtlarını tutmak ve sahte soy iddiasında bulunanları tespit ederek cezalandırmak konusunda yetki vermiştir⁸⁰². 27 Ekim 1784 yılında Nakibü'l-eşraftan Seyyid Abdullah Ağa, mahkemede Çeribaşı Mahallesi'nden Seyyid Ahmed bin Hüseyin'i şerif olduğu söyleyerek yeşil sarık taktığı için dava etmiştir. Seyyid Ahmed ise cevabında, annesinin sâdâd-ı kirâmdan Ataçoğlu kızı Ayşe binti Fatıma binti Seyyid Ahmed soyundan olduklarını bu nedenle kardeşiyle yeşil sarığa sarındıklarını belirtmiştir⁸⁰³.

Terekelerde kadın ve erkeklere ait şahsi eşyalar bulunmaktadır. Bunlar arasında tüfenk, altın ya da sim tüfenk, tespih, sim kuşak, kadınlarda daha çok altın küpe, zümrüt küpe, inci küpe, altın kolluk, altın yüzük, inci gerdanlık gibi ziynet eşyaları da bulunmaktadır. Ölen kişilerin sahip oldukları ziynet eşyaları ekonomik durumlarına göre değişmektedir. Bazı eşyalar şekil olarak aynı olsa da kumaş cinsi, işlemesi ve mücevher cinsi bakımından farklılık gösterebilmektedir.

Çok az olmakla birlikte terekesinde kitap rastlanılan kişiler de bulunmaktadır. Kitapları olan kişilerin sayısının az olmasına rağmen bu kişilerin kitap sayısının fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan biri olan Devehâne Mahallesi sakinlerinden Mustafa bin İlyas'ın terekesinde 20 adet kitap kayıtlıdır⁸⁰⁴. Terekesinde kitap bulunanların genelini ilmiye sınıfına mensup kişilerden oluştuğu dikkat çekmektedir⁸⁰⁵. Örneğin Kâtip es-Seyyid Ahmed Efendi'nin 15 kitabı⁸⁰⁶, Müftü el-Hac İsmail Efendi'nin 64⁸⁰⁷ kitabı bulunmaktadır. Kitabı bulunan az sayıdaki ailenin ise genel olarak evlerinde Mushaf-ı Şerif ve En'am-ı Şerif (Kur'an'da En'am Cüzü) olduğu görülmüştür⁸⁰⁸.

⁸⁰¹ Seyyid ve şeriflere verilen ayrıcalıklar için bkz. Zeynel Özlü, "Osmanlı Devleti'nin Hz. Ali Ahfadı (Şerifler) İle İlgili Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 61, 2012, s. 228-235.

⁸⁰² Ş. Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 322; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 171-73.

⁸⁰³ AŞS. 63, 6/4.

⁸⁰⁴ AŞS. 59, 19/1.

⁸⁰⁵ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhittin Tuş, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", s. 716.

⁸⁰⁶ AŞS. 59, 16/2.

⁸⁰⁷ AŞS. 61, 20/1.

⁸⁰⁸ Ali bin Hüseyin'in terekesinde bir adet En'am-ı Şerif kayıtlıdır. Bkz. AŞS. 61, 50/2; es-Seyyid Molla Hüseyin bin Abdullah'ın terekesinde de Musaf-ı Şerif kayıtlıdır. Bkz. AŞS. 62, 14/1.

Terekelerde kişilerin sahip olduğu hayvanlara da yer verilmiştir. Bu hayvanlar kişinin yaşadığı yere ve yaptığı işe göre farklılıklar göstermektedir. Kırsalda daha çok koyun davar olarak nitelendirilen küçükbaş ile çift öküzü, kara sığır öküzü, kara sığır ineği, camus ineği, camus öküzü gibi büyükbaş hayvanlar; şehirlerde ise daha çok at, katır, merkep gibi genellikle taşımacılıkta, nakliye işlerinde kullanılan hayvanlar bulunmaktadır. Bununla birlikte Üçler Mahallesi'nden Mehmed bin Mehmed'in 18 adet arı peteği olduğunun kaydedilmesi arıcılık faaliyetlerinin de yapıldığını göstermektedir⁸⁰⁹. Ayrıca bel, kazma, balta, kürek gibi aletlerin kaydedilmesi de yapılan ekonomik ve zirai faaliyetler hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

⁸⁰⁹ AŞS. 61, 29/1.

4. GÜNLÜK HAYATTA ASAYİŞİ BOZAN OLAYLAR

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhran gerek yönetim merkezinde gerekse taşra kırsalında toplumu ciddi oranda etkilemeye başlamıştır. Özellikle merkezi otoritenin güç kaybetmesiyle ortaya çıkan farklı unsurlar taşrada baskı, zulüm ve kargaşa dönemi yaşatarak hayatı olumsuz etkilemiş, asayiş ve kamu düzenini altüst etmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amasya'da cinayet, gasp, yaralama, baskı, haksız vergi, kız kaçırma, rüşvet, iltimas gibi gündelik hayatın toplumsal düzenini bozan asayiş olayları meydana gelmiştir. Haliyle bu gayri hukuki eylemler sicillerde karşılık bulmuştur. Tabi Amasya şehrindeki tüm istenmeyen hadiselerin bu defterlere yansıdığı düşünülmemelidir. Tarihsel bağlamda zaten hareketli ve kaotik bir toplumsal yapıya sahip olan bu şehirde elbette kadıların veyahut taşrada devletin şikâyet makamlarına ulaşamayan pek çok hadisenin olduğunu, hatta dönemin en sansasyonel hadiselerinin belki de kayda geçmediğini söylemek yerinde olacaktır. Yine de siciller en azından şehirdeki suç oranı hakkında bilgiler sunacak ve bir genelleme yapabilme imkanına erişmemizi sağlayacaktır.

4.1. Cinayet ve Yaralama Olayları

4.1.1. Cinayet

Bir insanın öldürülerek yaşama hakkının elinden alınması İslam dinince yasaklanmış olup büyük günahlardan sayılmaktadır. İslam hukukunda kasten adam öldürmenin cezası kısas, diyet-kan parası ödemesidir⁸¹⁰. Kısas, kasten adam yaralama ya da öldürme suçlarının vukuu bulması durumunda suçun failinin işlediği suça denk bir ceza ile cezalandırılması anlamına gelmektedir. Faile kısas cezasının verilebilmesi için suçu akli başında olarak kasten işlemiş olması gerekmektedir. Bununla birlikte kısas cezası, *canda* (*kisâs fi'n-nefs- adam öldürme*) ve *uzuvda* (*kisâs fi-mâ düne'n-nefs, kisâs fi'l etrâf, kisâs fi'l-curûh- yaralama*) olmak üzere iki kısma ayrılmış olup⁸¹¹, incelenen sicillerinde Amasya'da uzva karşı yapılan kısasa dair bir kayıt tespit edilememiştir.

⁸¹⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 119.

⁸¹¹ Şamil Dağcı, "Kısas", *DİA*, C. 25, 2022, s. 488-90.

İslam hukukunda adam öldürmek; bilerek ve isteyerek adam öldürmek anlamına gelen katl-i amd, kasıt benzeri yani şibh-i amd, hataen katl, teşebbüsen katl ve hataya benzer bir fiil olmak üzere beş çeşide ayrılmaktadır. Cerhin yani yaralamanın ise amden cerh, hataen cerh, hata hükmünde cerh, teşebbüsen cerh olmak üzere dört çeşidi vardı⁸¹². Bu şekilde failin suçunu kasten veya kazara işlenmesine bakılarak hafifletici-ağırlaştırıcı sebep ilkesi uygulanmaktaydı. Bir kişi suçunu bıçak, kılıç, keskin taş ya da sivri ağaç gibi kesici, delici ve parçalayıcı bir aletle işlemişse ya da yakarak bir kişinin ölümüne neden olmuşsa bu olaylar kasten öldürmeye girmekte ve kısası gerektirmekteydi. Ancak dayak atmak gibi doğrudan bir kimseyi öldürmek amacı taşımayan eylemler ya da kazara meydana gelen olaylar kasıt benzeriyle öldürmeye girdiğinden dolayı kısas gerektirmemekteydi⁸¹³.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amasya’da kısasın cinayet davalarında cezai bir işlem olarak uygulandığını görmekteyiz. 1781 senesinin Ocak ayında Amasya kadısı Derviş Mustafa İstanbul’a bir şikayet bir mektubu göndererek, bir sene önce Havza’ya tabi Halyâs Köyü’nden Seyyid Mustafa’nın işlerini halletmek için Amasya’ya gittiğinde; Amasya şehrinin önde gelen kişilerinden mutasarrıf Abdullah Bey, Yüzbaşı oğlu Mustafa, Zihnioğlu Zaîm, Molla Halil oğlu Hacı İbrahim, Gözdaşoğlu Mustafa ve birkaç kişi daha bir araya gelerek Seyyid Mustafa’nın, Hacı Eyyûb oğlunun evine girerek kendisini öldürdüğünü beyan eden bir arzuhali Sivas beylerbeyine sunduğunu belirtmektedir. Sivas beylerbeyi de iddianın araştırılması için 1780 yılı Ekim ayının ortalarında Enderun ağalarından İsmail’i görevlendirmiştir. İnceleme sonucu iddiayı gerçekleştiren şehrin ehl-i örf ve ehl-i şer zümresine mensup kişiler, Seyyid Mustafa’nın bir sene önce Amasya’ya geldiğinde gece gündüz bir an ve bir saat kendi hâlinde olmayıp *şürb-i hamr ile me’lûf* (içki içmeyi huy edinmiş) olduğunu ve *ceyf-i leylde* (bir gece yarısı) Hamamcı Osman’ın hanesine girerek eşi Emine’yi *fi’l-i şenî’ kasdıyla* (ırzına geçmek üzere) zorla dışarı çıkarıp bağ ve bahçelere götürmeye çalıştığını ve bu esnada gelen Hamamcı Osman’ı zevcesini kurtarmaya çalışırken Çerkez bıçağı ile öldürdüğünü belirtmişlerdi. O sırada Amasya Sancağı mütesellimi olan Seyid Abdullah Bey de maktulün mirasçıları olan amca çocukları Osman ve Kara Osman’ın talebiyle es-Seyyid Mustafa’yı yargılamak üzere mahkemeye getirtmişti. Mahkemede hâkim Seyyid

⁸¹² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri I*, s. 118-123.

⁸¹³ İlhan Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *AÜHF*, C. 52, S. 1, Ankara 2003, s. 170.

Mehmed Şâkirzâde, mirasçılarının ellerindeki fetva gereği Hamamcı Osman'ı öldürdüğünü kabul eden es-Seyyid Mustafa'nın kısasan katlini istemiştir⁸¹⁴.

Başka bir örnekte de maktulün yakınları mahkemeye başvurarak kısas cezası talep etmiştir. 1763 yılına ait bir kayıta maktul es-Seyyid Süleyman Ağa'nın eşi ve oğlu, Köyceğiz Mahallesi'nden Mehmed bin Mehmed'in, Kara Süleyman'ı sabaha karşı bir handa kısıtırarak siyah kabzalı bir hançer ile göğsünden yaralayarak öldürdüğünü iddia etmiş bu suça karşılık da mahkemeden kısas istemişlerdir. Her ne kadar Mehmed bu iddiayı kabul etmese de Kocacık Mahallesi'nden Mahmud bin Mustafa ve Beyazıt Paşa Mahallesi'nden Ali Beşe bin Habib'in şahitliği murislerin mahkemeden kısas kararını almalarını sağlamıştır⁸¹⁵.

Yukarıda da görüldüğü üzere mahkemeden kısas cezasının çıkabilmesi için belirli prosedürler takip edilmektedir. Öncelikle maktulün yakınlarının kısası talep etmesi, sonra ortaya atılan cinayet iddiasının delillerle ispatlanması gerekmektedir⁸¹⁶. Yukarıdaki iki örnekte de davalı veya davacının iddialarını kanıtlama noktasında mahalle ahalisinin şahitliği cezanın karara bağlanması konusunda oldukça etkin bir faktör olmuştur. İlk örnekte mahalle ahalisinin Seyyid Mustafa hakkında *“gece gündüz bir an ve bir saat kendi hâlinde olmayıp şürb-i hamr ile me'lûf (içki içmeyi huy edinmiş)”* şeklindeki beyanı kastedilen suçu işleyebilecek bir kişiliğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Kayıtlardan mahkemede kısas cezasının çıkmasıyla birlikte ne yazık ki kısasın uygulanıp uygulanmadığına dair bir kayıt tespit edilememiştir.

Mağdur olan tarafın velisinin fail ile aralarında sulh yaparak kısası istemediği ya da kısasın mümkün olmadığı durumlarda ise devreye faile para veya mal olarak verilmesi gereken bir bedel olan diyet cezası girmektedir⁸¹⁷. *“Diyet, İslam hukukunda bir şahsın haksız olarak öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması halinde ceza ve kan bedeli olarak ödenmekteydi”*⁸¹⁸. Diyetin miktarı hadislerde 100 deve olarak belirtilmiştir. Bazı hadislerde diyet miktarı 1.000 dinar altın, 12.000 dirhem gümüş, hatta 200 sığır, 2.000 koyun veya 200 elbise olarak da geçmektedir⁸¹⁹. Fatih Kanunnâmesi'nde ise *“Eğer adam öldürse yerine kısas etmeseler, kan cürmi, bay olup bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse dört yüz, eğer altı yüze gücü yeterse iki yüz akçe, andan aşağı hallü olursa yüz akçe ve*

⁸¹⁴ AŞS. 59, 31.

⁸¹⁵ AŞS. 51, 100/2.

⁸¹⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri I*, s. 118-119.

⁸¹⁷ İlhan Akbulut, *İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, s. 171.

⁸¹⁸ Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *DİA*, C. 9, 1994, s. 473.

⁸¹⁹ Ali Bardakoğlu, “Diyet”, s. 475.

fakir olursa elli akçe cürm alına” şeklinde diyetin miktarı belirtilmiştir⁸²⁰. Bu husus II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerine ait kanunnâmelerde benzer şekilde dile getirilmiştir⁸²¹.

23 Mart 1782 tarihli bir kayıta Üçler Mahallesi’nde 15 sene önce kardeşi Ahmed tarafından bıçakla darp edilerek öldürülen Sülükîzâde es-Seyyid İbrahim Ağa’nın varisleri⁸²² “*müteveffâ-yı mezbûr es-Seyyid İbrahim Ağa’ı târih-i vesîkadan on beş sene mukaddem mezbûr Hüseyin âlet-i cârihadan bıçak ile arkasından amden darb ve cerh ve müteessiren fevt oldu*” diyerek açtıkları davadan kısas kararı aldırılmadan Ahmed’in 240 kuruş ödemesi karşılığında sulh ile çekileceklerini belirtmişlerdir⁸²³.

Sulh yaparak anlaşmaya varmak Osmanlı toplumunda yaygın bir şekilde kullanılan bir uygulamadır. Taraflar arasında *muslihûn* adı verilen bir kişinin aracılığı ile belirli bir bedel üzerinden anlaşma sağlanabileceği gibi, davalı taraftan hiçbir şey talep edilmeksizin *meccânen* (parasız) sulhun yapıldığı davalara rastlanmak da mümkündür⁸²⁴.

16 Mayıs 1762 yılında Merzifon’a bağlı Horoz Pınarı Mahallesi’nden Fatıma binti Mustafa, mahkemede Amasya da Köyceğiz Mahallesi’nden es-Seyyid Mustafa bin Mehmed, Şamice Mahallesi’nden Ömer bin Ali ve Seyid Mehmed bin İsmail’in, oğlu Abdurrahman bin Mehmed’i Çıkrık Mahallesinde yolda darp edip ölümüne neden olduğu için şikâyet etmiştir. Davalıların iddiayı reddetmesi üzerine maktulün babası, davalılarla 3 sene önce eşi Fatma’nın vekili sıfatıyla 30 kuruş üzerine sulh yaparak anlaşmış ve davadan vazgeçmiştir⁸²⁵.

Sicillerde öldürülen kişilerin yakınlarının mahkemeye gelerek katilin tespit edilip diyetin belirlenebilmesi adına keşif talep ettikleri görülmektedir. Buna göre; Fethiyye Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Hâfız Abdullah’ın varisleri⁸²⁶, Sel deresi olarak bilinen bölgede Hâfız Abdullah’ın kendi hâlinde giderken dutluk arasında bulunan Hüseyin bin Osman tarafından tüfek kurşunuyla sol küreği üzerinden vurularak öldürüldüğünü iddia etmiş ve olayın araştırılmasını istemişlerdir. Yapılan incelemeler sonucu mahalleden iki kişinin de

⁸²⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri* I, s. 349.

⁸²¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri* II, III, IV.

⁸²² Zevceleri İlmiye binti Süleyman, Şerife binti es-Seyyid Osman ve Ayşe binti Abdullah ile sulbiye kebîre kızları Zeliha, Ümmü Gülsüm, Rahime ve Ümmiye.

⁸²³ AŞS. 59, 92/1.

⁸²⁴ Zeynep Dörtok Abacı, “Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri”, *OTAM*, S. 20, 2006, s. 110-111. Ayrıca bkz. Mustafa Avcı, “Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 1, 2017, s. 11-71.

⁸²⁵ AŞS. 50, 13/1.

⁸²⁶ Validesi Havva binti Ali ile kardeşleri es-Seyyid Hâfız Mehmed ve kız kardeşi Fatıma.

görgü tanıklığıyla olay açığa çıkarılmış ve Hüseyin suçlu bulunmuştur⁸²⁷. Başka bir örnekte de 21 Temmuz 1755 yılında Gök Medrese Mahallesi'nden Hasan ve Hüseyin bin Musa kardeşler mahkemeye gelerek Bektaş İbrahim ibn Mehmed'in kardeşleri Ali'yi göğsünden bıçak ile alnından da balta ile yaralayarak katlettiği belirterek keşif talep etmişlerdir⁸²⁸. Geldigelen nahiyesine tabi Bulduklu Köyü sakinlerinden bir kişi köyünden çıkıp kendisinin olduğu tarafa gelmek üzere iken dört ayrı kişi tarafından dört yerinden bıçaklanarak öldürüldüğünü ifade etmiş, dem-i diyet namına katillerin öldürülen kişinin köyünden ve civar bölgelerden araştırılıp kanun önüne çıkarılmalarını istemiştir⁸²⁹.

Bazı davalarda diyetin gayrimenkul olarak da ödendiği görülmektedir. 31 Aralık 1786 tarihli dava kaydında Bayezid Paşa Mahallesi sakini Emine binti Abdülfettah'a kardeşi İbrahim'i öldüren Hasan bin İbrahim tarafından diyet olarak bir ev verilmiştir. Ancak bu ev Hasan bin İbrahim'in ağabeyi kasap Hacı Osman tarafından bir buçuk sene önce vakıf olduğu belirtilerek zapt edilmiştir. Emine mahkemede evin kendisine teslimini istemektedir⁸³⁰. Emine'nin hakkı olan evin kendisine teslim edilip edilmediği hakkında sicillerde başka bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Ölümlerle sonuçlanmayan olaylarda ise diyet, suçun işlenişinde kasıt olup olmadığı, meydana gelen yaralamanın boyutu ve herhangi organ kaybının olup olmadığı varsa hayati fonksiyonu, tek-çift oluşu gibi hususlara dikkat edilerek belirlenmektedir⁸³¹. Kaza sonucu öldürme olaylarında suçlanan kişinin kısas edilme ihtimali ortadan kalmakta ve sadece diyet davası söz konusu olmaktadır. 21 Ekim 1786 tarihinde Bayezid Paşa Mahallesi sakini Zahide Hatun, saray-ı atik ustası Hasan Usta'yı, annesi Fatıma Hatun'un evinin kilidini su yolu açtırma bahanesi ile kırdığını, o sırada gelen annesinin de korkudan *hafakani* (kalp çarpıntısı) baş göstermesi sonucu ölümüne neden olduğu belirterek mahkemeye vermiştir. Hasan Usta, kapıyı kırıp içeri girdiğini kabul edip, Fatma Hatun'un korkudan kalp krizi geçirerek ölümüne neden olduğunu reddetmiştir. İddiasına göre Fatıma Hatun, kendisi su yolu yaptığı sırada kapıyı açıp "*benim evimde ne gezersin*" dedikten sonra kalp krizi geçirmiş ve vefat etmiştir. Ancak mahalle sakinlerinden es-Seyyid Ömer bin Ahmed, Şerife binti Hüseyin, Fatıma binti Ali, Ümmü Gülsüm binti

⁸²⁷ Hüseyin'in diyeti verip vermediği konusunda herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir. Bkz. AŞS. 59, 21/2.

⁸²⁸ AŞS. 50, 6/4.

⁸²⁹ AŞS. 46, 43/1.

⁸³⁰ AŞS. 63, 15/3.

⁸³¹ Ali Bardakoğlu, "Diyet", s. 476.

Halil, Zeynep binti Ali'nin şahitliğiyle olayın doğruluğu ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte Hasan Usta'ya ne ceza verildiği kaydedilmemiştir⁸³².

Failin belli olmadığı yaralama ya da cinayet olaylarında ise asıl görev köy veya mahalle halkına düşmektedir⁸³³. Böyle vakalarda birbirini tanıyan ve birbirlerine kefil olan mahalle halkının tanıklığı büyük önem arz etmektedir⁸³⁴. Osmanlı Devleti'nde ahali gündelik hayatları içerisinde hem asayiş hem de sosyal hayat bakımından kolektif bir yapıya sahiptir. Bunun bir sonucu olarak, eğer aralarından “yaramaz kimesne” çıkar ise her türlü sorumlulukları yüklenmeyi kabul ederek birbirlerine kefil olmaktadır. Mahalle içinde bir kişinin uygunsuz hal ve hareketleri bulunduğu, görevini suistimal ettiği⁸³⁵ ya da hakkında herhangi bir soruşturma açıldığında ilk olarak mahalle ahalisine başvurulmaktadır. Mahalle halkı “*iyi kimesne*” ve “*doğruluk ve istikamet üzere*” olduğuna dair kefil olup şahadet ederse soruşturma genel olarak o kişinin lehine sonuçlanmaktadır⁸³⁶.

Eğer faili meçhul cinayet meydana gelmişse öldürülen kişilerin yakınları mahkemeye gelerek katilin ahaliden sorulması için dava açabilme hakkına sahiptir. 12 Nisan 1785 tarihli bir dava kaydında Akdağ nahiyesine bağlı Boyalı Köyü sakinlerinden olan Mehmed b. Musa mahkemeye gelerek anne ve babasının katilinin tüm köy halkından sorulmasını istemiştir⁸³⁷.

Mahallelinin ortak yükümlülüklerinden biri, kim tarafından yapıldığı bilinmeyen cinayet ve yaralama olaylarının faillerini bulmak, eğer bulamazlarsa da bu kişilerin diyetini ödemektir⁸³⁸. Kim tarafından yapıldığı bilinmeyen bir cinayet olayında cesedin köy veya mahallede, yol ya da cami gibi umuma açık bir yerde bulunması halinde, mahalleli öldürülen kişinin ailesine diyet ödemek zorundadır. İslâm hukukunda *kasâme* olarak bilinen ve özel bir yemin türü olan bu uygulamada, umuma açık bir bölgede faili meçhul bir ceset bulunduğu, öldürülen kişinin mirasçıları tarafından bölge halkından 50

⁸³² AŞS. 63, 5/4.

⁸³³ Bursa'da kötü şöhrete sahip bir kadın olan Tuti'nin öldürülmesi sonrasında akrabaları tarafından katil ya da katilleri cesedin bulunduğu yerdeki mahalle halkına sorulmuş katilin bulunamaması üzerine maktulün yakınları mahalle ahalisinden diyet talep etmiştir. Bkz. Suraiya Faroqi, “Bursa'da Cinayet: bir Cui Bono Vakası”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza (18-20. Yüzyıllar)*, Der. Noemi levy-Alexandre Toumarkine, Türk Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008, s. 68-79.

⁸³⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 79-80.

⁸³⁵ Böyle durumlarda mahallenin önde gelen kişileri toplanarak görevini eksik yapan ya da suistimal eden kişileri şikâyet etmektedir. Bkz. AŞS. 63, 14/5.

⁸³⁶ Tahsin Özcan, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife*, S. 1, Bahar 2001, s. 132-133.

⁸³⁷ AŞS. 61, 80.

⁸³⁸ Tahsin Özcan, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, s. 146.

erkeğin maktulü öldürmediğine ve kimin öldürdüğünü de bilmediğine dair yemin etmesi istenmektedir. Eğer mahallede 50 kişi yoksa yemin bu sayıya kadar tekrar edilmektedir⁸³⁹. Yeminin ardından diyeti, yöre halkı arasında eşit bir şekilde paylaştırılarak maktulün yakınına teslim edilmektedir. Bu şekilde halkın, yaşadığı bölgede asayiş ve düzeni yürütmesi bir bakıma sağlanmış olmaktadır⁸⁴⁰. Ayrıca bu uygulama, insanlara zarar verecek eğilime sahip kişilerin davranışlarından mensubu olduğu topluluğun mesul tutulmasından dolayı suç işlemede caydırıcı bir rol taşımaktadır. Bu şekilde, bir yandan *kan davası-öç alma* duygusunun önüne geçilirken diğer yandan da öldürülen kişinin ailesinin mağduriyeti telafi edilmek istenmektedir⁸⁴¹.

Kasâmenin uygulanabilmesi için öldürülen kişinin ailesinin şikâyetinde bulunarak dava açması gerekmektedir. Ayrıca maktulün bulunduğu yer, diyeti kimin ödeyeceği konusunda da belirleyicisi olmuştur. Ceset, kişiye ait bir mülkte bulunmuşsa diyet mülkün sahibinden tahsil edilecektir. İşte o zaman bölge halkı kasâmeden kurtulmuş olur ancak cesedin kamuya ait bir arazide bulunması halinde diyet, devlet tarafından maktul yakınlarına ödenmektedir⁸⁴².

Osmanlı hukukunda etkin bir role sahip olup eski zamanlardan beri uygulanan kasâme müessesesinin Amasya'daki adli olaylarda da uygulandığı görülmektedir. 18 Nisan 1782 yılında Bâğ-ı Helkis Mahallesinden cinayete kurban giden Ali bin Habib'in eşleri Fatma, Emine ve oğulları Mehmed ile Ahmed, mahkemede mahalle ahalisinden bazı kişileri⁸⁴³ şikayetçi olmuştur. Buna göre Fatma ve Emine, tüfek kurşunuyla katledilen eşleri Ali b. Habib'in mahalle içinde boş bir arazide cesedinin bulunması ve katilinin de meçhul olması üzerine olayın mahalle ahalisinden sorulmasını talep etmiştir. Mahalle ahalisinin cinayeti inkâr etmesi sonucu kasâme uygulamasına gidilmiş eşlere 50'şer ve çocuklara 100'er kuruş olmak üzere toplam 300 kuruş diyet ödenmiştir⁸⁴⁴.

⁸³⁹ Kasâmenin farklı şehirlerdeki uygulamaları için bkz. Murat Çelikdemir-Mustafa Demir, "18. Yüzyılda Ayntab'da Suç ve Ceza (1750-1775)", *GAUN AAD*, C. 1, S.1, 2018, s. 26.

⁸⁴⁰ Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *DİA*, C. 24, 2001, s. 529; Aybars Pamir, "İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kasâme Müessesesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 54, S. 4, Ankara 2005, s. 343-344.

⁸⁴¹ Aybars Pamir, "İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kasâme Müessesesi", s. 345-346.

⁸⁴² Aybars Pamir, "İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kasâme Müessesesi", s. 356.

⁸⁴³ el-Hâc Hüseyin Efendi bin Ahmed, es-Seyyid Mehmed bin Mahmud, Vâsi Çelebizâde es-Seyyid İsmail Efendi, İbrahim bin Ali, el-Hâc Ali bin Hasan, Sülüklüoğlu es-Seyyid Ömer bin Osman ve Debbâğ es-Seyyid Ali bin Osman.

⁸⁴⁴ "derûn-ı mahalle-i mezbûrede kimesnenin mülkü olmayan tarîk üzerinde tüfenk kurşunu cerhiyle mecrûhan katli bulunup kâtil nâ-ma'lûm olmağla mucibini ahâlî-i mahalle-i mezbûreden taleb ve da'va eylediğimizde darb ve cerh ve katlini cümlesi inkâr edip ba'de icrâ'îl-kasâme üzerlerine ilzâm olunan diyet-i kâmileden kendi hisselerimize isâbet eden mikdârdan herbirimize ellişer guruş ve sagîrân-ı mezbûrânın hisselerinden herbiri için bi'l-vesâye yüzer guruş ahâlî-i mahalle-i mezbûre bizlere edâ ve teslim eylediler" AŞS. 59, 100/1.

4.1.2. Yaralama

Amasya şehrinde yaşayan insanlar, aralarında çeşitli anlaşmazlıkların yaşanması sonucu çıkan yaralama ve darp olaylarını mahkemeye intikal ettirerek yaralayan taraftan şikayetçi olmuşlardır. Örneğin, Camii Enderun Mahallesi'nden Mehmed bin Hasan, Emir Ahmed bin İbrahim'in kendisini Kuşak çarşısındaki demirci dükkanında çalışırken çakı ile sol gözünün üzerinden⁸⁴⁵, 4 Şubat 1763'te Merzifon'dan Mustafa Beşe, Ladik'ten es-Seyyid Hüseyin Beşe ve Ali Beşe'nin bir gün önce Amasya'da Saraçlar içinde üzerine saldırarak kendisini bıçak ile sol omuzundan⁸⁴⁶, Sunkuroğlu Medresesi'nden es-Seyyid Ali bin Hasan, Abdullah Paşa Medresesi'nden Molla Mustafa bin Ahmed ve Molla Ahmed bin Ali'nin kendisini "bıçağımın ucunu kırmışsın" diyerek hançer kabzası ile⁸⁴⁷, Şeyh Ahi Mahallesi'nden Hasan bin Cafer Nurullah bin İsmail'in kendisini başının sağ tarafından bıçak ile⁸⁴⁸ darp ettiğini belirterek bu kişilerden şikayetçi olmuşlardır.

Yaralama olayları genellikle bıçak, hançer, çakı, balta gibi keskin aletlerle yapılırken bazıları da odun, değnek ya da yumrukla yapılmıştır. 25 Nisan 1763 yılında Kedağra kazasına tabi Çoban? Köyü'nden Yakup bin Hasan, es-Seyyid Mehmed bin Mehmed'i ve zevcesi Fatıma'yı büyük bir sinirle yumruklayarak⁸⁴⁹, Kayacık Köyü'nden Ali bin Mehmed, Abdurrahman bin Abdulkadir'i odun ile⁸⁵⁰, Kamerüddin Mahallesi'nden Veli Sipahi bin Mehmed, Mehmed bin Salih'i değnek ile darp etmiştir⁸⁵¹.

Başka bir dava kaydında Seyyid Ali, dağa oduna gittiğinde zevcesinin hamama gittiğini, o esnada hamamın camının bir uşak tarafından kırıldığını ve cam kırığının hamamdaki mahkeme kâtibi Ahmed Efendi'nin eşinin ayağına battığını, bunu kendi sabi kızının yaptığını sanarak kızını dövmeye başladığını belirtir. Bununla da kalmayıp kızını kurtarmaya gelen zevcesini de dövüp kulağının sağır belinin tutmaz olmasına neden olduğunu belirtir. Zevcesinin kavgadan sonra, üç ay vücudunun tutmadığını ve bir çocuk düşürdüğünü belirterek şikâyetinde bulunmuştur⁸⁵².

⁸⁴⁵ AŞS. 50, 33/6.

⁸⁴⁶ Helkıs Mahallesi'nden es-Seyyid Ali bin Mehmed ve Dere Mahallesi'nden Abdurrahman bin Yusuf'un şahitliğiyle olay doğrulanmıştır. Bkz. AŞS. 50, 43/3.

⁸⁴⁷ AŞS. 50, 5/6.

⁸⁴⁸ AŞS. 50, 23/3.

⁸⁴⁹ AŞS. 50, 50/2.

⁸⁵⁰ AŞS. 50, 14/3.

⁸⁵¹ AŞS. 50, 30/3.

⁸⁵² AŞS. 56, 75/2; kadınlar arasında hamam kavgaları gündelik hayatın akışında sık rastlanılabilecek bir haldir. Tarihi belirtilmeyen kayıta Ebu'l-vakuf Mustafa zevcesi Ayşe Hatun'un hamamda dellalbaşî zevcesi Tuti Hatun'u darp ettiği kaydedilmiştir. Bkz. AŞS. 65, 5/4.

İslam hukukunda işlenen suçlara karşılık verilen cezalar genellikle şahsi olsa da aksinin olduğunu gösteren uygulamaların (kasame) olduğuna yukarıda değinmiştik. Ancak bazı yaralama davalarında davacılar, davalıdan başka kimseyi zan altında bırakmamak için özel ihtimam göstermiştir. 11 Mayıs 1764 yılında Meydan Mahallesi sakinlerinden Geliş Mustafa ibn Ebubekir, şafak vaktinde Ulus Köyü'nden geçerken Havzalı Çatçal Mustafa'nın kendisini sağ koltuğunun altından büyük bıçak ile yaraladığını, harcının sadece bu kişiden alınıp, Ulus köyü ahalisinden ya da başka bir kişiden alınmasına asla rızasının olmadığını belirterek olaydan sadece davalı olduğu kişiyi sorumlu tutmuştur⁸⁵³. Kaza sonucu gerçekleşen olaylarda da yine mahkemeye gelinip olayda kimsenin suçunun bulunmadığı özellikle belirtilmiştir. 1764 yılında meydana gelen bir vakada, dağda odun kırarken balta ile ayağını kazara yaralayan Sofuzade Mahallesi sakinlerinden Seyid Ali bin Ahmed, kimseyi zan altında bırakmamak adına mahkemeye gelerek "*aherden ve ahali-i mahalleden hiç kimesneden davam yoktur*" diyerek bu yaralamada kimsenin suçu olmadığını belirlemiştir⁸⁵⁴. 5 Ağustos 1762 yılında Mustafa bin Mehmed de beş yaşlarındaki kızı Fatma'nın evlerinde ocak başında uyurken ateşin iki bacağına isabet edip alev alması sonucu vefat ettiğini subaşına bildirerek olaydan kimseyi sorumlu tutmamıştır⁸⁵⁵.

4.2. Hırsızlık

Hırsızlık, İslam hukukunda verilen ceza bakımından had ve ta'zir olarak ayrılmaktadır. Cezası had olan hırsızlık da basit hırsızlık yani küçük hırsızlık ve büyük hırsızlık (soygun) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır⁸⁵⁶. Başkasının malını onun rızasını almadan gizlice almak anlamlarına gelen *sirkat*, *serika* kelimeleriyle basit hırsızlık kastedilmektedir. Türk hukuk tarihinde eşkıyalık, soygun, silahlı gasp yani kat'u't-tarık adı verilen nitelikli hırsızlık ise başkasına ait olan malın zor kullanarak elinden alınmasıdır. Ta'zir cezası verilen hırsızlık ise haddin uygulanmadığı ya da yankesicilik gibi kişinin gözü önünde ancak rızası olmadan herhangi bir kuvvet kullanmadan başkasına ait bir malın çalınması şeklinde ikiye ayrılmaktadır⁸⁵⁷.

⁸⁵³ AŞS. 51, 119/1.

⁸⁵⁴ AŞS. 51, 36/1.

⁸⁵⁵ AŞS. 50, 23/1.

⁸⁵⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri 1*, s. 111; Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 390.

⁸⁵⁷ Ömer Menekşe, *XVII. Ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Hırsızlık Suçu ve Cezası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 20.

İslâm ceza hukukunda hırsızlık suçunun hadd-i sirkat (çalınan malın tazmini) ve kat'-i yed (el kesme) olmak üzere iki ceza şekli vardır. Hanefilere göre hadd cezası için çalınan mal duruyorsa iadesi istenir, durmuyorsa tazmin ettirilemez. Kat'-i yed de ise hırsızlık yapan bir kişiye el, ayak kesme ve hapis cezası verilmektedir⁸⁵⁸. Aslında Kur'an'da sadece el kesme cezasının yazılı olmasına rağmen daha sonra ayak kesme ve hapis de eklenerek ceza yükü ağırlaştırılmıştır. Hanefilere göre kişinin yaptığı ilk hırsızlık olayında sağ eli, ikincide ise sol ayağın kesilmesi uygun görülmüştür. Hırsızlığın tekrar etmesi halinde ise tövbe edilene kadar hapis cezası verilmiştir⁸⁵⁹. Hırsıza el kesme cezasının verilebilmesi için çalınan malın belirli bir ekonomik değere sahip olması gerekmektedir. “*Nisap miktarı*” olarak ifade edilen bu asgari değer ne kadar olması gerektiği konusunda bazı ihtilaflar bulunmaktadır⁸⁶⁰. Nisap miktarına ulaşılmadığı durumlarda ise failin cezası haddenden daha alt bir cezaya (genelde para cezasına) dönüşebilmektedir⁸⁶¹.

Osmanlı kanunnamelerindeki “*Eğer at uğurlasa elini keseler, kesmezler ise iki yüz akça cerime alın*” şeklindeki maddeler, yargıya intikal eden hırsızlık olayında hâkime iki ceza arasında seçim hakkı vermemektedir. Ancak suç unsurlarında bir eksikliğin olduğunda had yerine uygulanacak cezayı göstermektedir⁸⁶².

Sabit olan hırsızlık hadiselerinde faile ölüm cezasının nadir de olsa verildiği görülmektedir. Ancak bu cezaya neden olabilecek suçlar kısas, isyan etme ve zina (recm) ile sınırlandırılmıştır. Ancak Yavuz Sultan Selim Kanunnamesinde ve Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesinde esir çalma, dükkâna girerek yapılan hırsızlık ve tekrar eden hırsızlık olaylarında hırsızın asılacağına belirten düzenlemelerin yer alması ta'ziren idam cezası verilip verilemeyeceği sorusunu şüpheli hale getirmektedir⁸⁶³. Ne var ki tekrarlanan hırsızlık hadisesinde ölüm cezasının verildiğini gösteren örnekler de mevcuttur. Adana'da yaşanan bir olayda Ahmed bin Abdülkerim, farklı zamanlarda farklı kişilerin merada otlayan hayvanlarını çalmıştır. Aslında merada bulunan hayvanların

⁸⁵⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri I*, s. 112.

⁸⁵⁹ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, s. 141.

⁸⁶⁰ Bu konudaki görüşler için bkz. Adnan Akalın, *İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Malla İlgili İhtilaflar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 83-100; Yasemin Baba, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları”, *İÜHKM*, C. 71, S. 1, 2013, s. 97.

⁸⁶¹ Örneğin merada otlayan hayvanlar hırs (koruma) altında olmadıkları için çalınması durumunda el kesme cezası uygulanamayacaktır. Hırsızlıkta çalınan malın koruma altında bulunması haddin uygulanabilmesi için şarttır.

⁸⁶² Ömer Düzbakar, “İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu: 16-18. Yüzyıllarda Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, Ağustos 2008, s. 84-85.

⁸⁶³ Yasemin Baba, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları”, s. 100.

koruma altında olmaması had cezasının verilmesi için gerekli koşullardan birinin eksik olduğunu göstermektedir. Ancak Ahmed bin Abdulkerim'in hakkındaki bütün suçlamaları kabul etmesi ve Ahmed'in bunu âdet hâline getirdiğine dair 16 kişinin şahitlik etmesi, hayvanları çalınan kişilerin mallarının iadesi ya da tazminini talep etmelerine rağmen hakkında katlinin meşru olduğuna dair hüküm verilmesiyle sonuçlanmıştır⁸⁶⁴.

Amasya'da kayda geçen basit hırsızlık olarak değerlendirebileceğimiz davalarda ev ve dükkân eşyalarının çalındığı görülmektedir. Hırsızlık iddiasıyla mahkemeye başvuran bir kişinin çalınan malın kendi mülkü olduğunu ispat etmesi gerekmektedir. 7 Mayıs 1762 tarihli dava kaydında, kendi mülkünde kaybolan bir eşyayı 2 yıl sonra Kocacık Mahallesi'nden Fatma binti Muslihiddin'in zimmetinde bulan Helkıs Mahallesi'nden Hacı Halil bin Ali, mahkemede Fatma'nın zimmetindeki bu eşyanın kendisine ait olduğunu iki kişinin şahitliği ile ispatlamıştır⁸⁶⁵. 26 Ocak 1786 tarihli bir başka dava kaydında da Hoca Süleyman Mahallesi'nden Halil Beşe, 4 sene önce evinden çalınan ikili entari, alaca yelek, bir çuka kenarı sim (gümüş) ve tüfek ucunu Fatıma binti Osman'ın zimmetinde bulduğunu belirterek dava açmıştır⁸⁶⁶. Kanunlar gereği suçun sabit olduğu hırsızlık olaylarında, öngörülen ceza olan el kesme cezası tatbik edilmiş olsa bile mağdurun, suçtan kaynaklanan zararının giderilmesi adına çalınan malın sahibine iade edilmesi gerekmektedir⁸⁶⁷. Bu iki davada da davacılar mağduriyetlerinin giderilmesi için çalınan eşyalarının kendilerine teslimini istemektedir.

1763 yılının Kasım/Aralık ayına ait bir kayıta ise, hırsızlık suçlamasıyla bir mağduriyet yaşanmıştır. Pervane Bey Mahallesi sakinlerinden Ali bin Abdullah vekili aracılığıyla Devehane Mahallesi sakini Dellalbaş Osman ve Köyceğiz Mahallesi sakini Şirbey İbrahim bin Mehmed'den şikayetçi olmuştur. İddiasına göre, bedesten yakınındaki dükkanının kilidi kırılıp içinden eşyaları çalınan Dellalbaş Osman, o tarafta çarşı bekçisi olması hasebiyle kendisinden şüphelenerek şiddetli bir şekilde ayaklarından darp etmiştir. Ancak daha sonra çalınan eşyalar, Zile Kasabası'nda Osman isimli kişinin zimmetinde bulunmuş ve kendisine teslim edilmiştir. Daha sonra Ali bin Abdullah, Dellalbaş Osman'dan nakit 15 kuruş alarak aralarında anlaşma sağlamıştır⁸⁶⁸. Bu davada hırsızlıkla

⁸⁶⁴ Ahmet Kankal, "Osmanlı Ceza Hukukuyla Alakalı İlginç Bir Belge", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 4, Ankara 1993, s. 197-201.

⁸⁶⁵ AŞS. 50, 4/5.

⁸⁶⁶ AŞS. 63, 4/2.

⁸⁶⁷ Yasemin Baba, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları", s. 84.

⁸⁶⁸ AŞS. 51, 93/1.

suçlanan ve üzerine bir de dayak yiyen Ali'nin mağduriyeti giderilmiş olsa da asıl hırsıza ne gibi ceza verildiği tespit edilememiştir.

Amasya'da ev ve dükkân eşyalarının yanı sıra kişilerin mülkiyetinde olan hayvanlarının da bazı kimseler tarafından çalındığına dair dava örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan biri 11 Haziran 1787 yılında meydana gelmiştir. Uykur Köyü'nden Seyyid Ali bin Halil,

“beş gün önce Amasya'ya Pazar kur'asına götürürken Çifşidan nam mahalde öküzüm yaylamağa koyuverdiğimizde öküzlerim ol mahalden kable'l-sirka olundu şimdi mezbur müşirin yedinde buldum sual olunup alı verilmesi matlubumdur” diyerek Girablı Şaban oğlu Musa bin İbrahim'i dava etmiştir.

Girab Köyü'nden Şaban oğlu Musa bin İbrahim de mahkemede Uykur Köyü altında Çifşidan adı verilen bölgede yaylar iken çaldığı bir çift manda öküzü, Gelkiras kazasından Saraycık Köyü sakini Yaylakbaşı oğlu Hüseyin'e 60 kuruşa sattığını söyleyerek Seyyid Ali'nin suçlamasını kabul etmiştir⁸⁶⁹. Hırsızlık yaptığını kabul eden Şaban oğlu Musa'ya ne gibi bir ceza verildiği malumumuz değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi had cezasının verilebilmesi için çalınan malın nisap miktarına ulaşması ve ayrıca koruma (hırz) altında olması gerekmektedir. Burada çalınan bir çift öküz nisap miktarına ulaşsa da merada otlayan hayvanların hırz (koruma) altında olup olmadıkları bilinmemektedir. Herkesin kullanımına açık olan cami, yol gibi yerlerde bekçi bulunduğu takdirde hırsızlık olmuşsa had cezası devreye girebilmektedir. Ne yazık ki veri eksikliği nedeniyle davanın ceza boyutu yine muğlak kalmaktadır⁸⁷⁰.

Başka bir vakada ise Akdağ nahiyesine bağlı Çukur Viran Köyü'nden Emine binti Mustafa, mahkemede Değirmendere bölgesinde eşi Ali bin Emir Hasan'ın, Osman bin Hasan ve Hasan bin Mehmed tarafından *“merkebimizi çaldı diyerek”* eşinin ağaç ile darp edildiğini ve üç gün içinde darba bağlı olarak öldüğünü belirterek şikayetçi olmuştur⁸⁷¹.

Amasya'da meydana gelen hırsızlık olaylarında el kesme haddinin uygulandığına dair bir kayıtla karşılaşılmamıştır. Yaşanan hırsızlık olaylarının genelinde defterlere şikâyet kaydı düşülmüş ancak öngörülen ceza hakkında bir bilgi verilmemiştir⁸⁷². Bununla

⁸⁶⁹ AŞS. 63, 32/3, 32/4.

⁸⁷⁰ Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, s. 387.

⁸⁷¹ AŞS. 50, 13/3.

⁸⁷² 1625-1650 yılları arasını kapsayan Amasya mahkeme kayıtlarından örneklerle Osmanlı hukukundaki hırsızlık suçunu değerlendirilen çalışmada da bu suça verilen hadd veya ta'zir cinsinden bir ceza türüne rastlanılmadığı belirtilmektedir. Bkz. Sibel Kavaklı Kundakçı, “İmdat Hırsız Var! 1625-1650 Amasya'sından Hırsızlık Hikayeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 47, Aralık 2016, s. 244-251.

birlikte genellikle hapsedilme, dayak, para ödeme gibi cezalar verilmiştir⁸⁷³. XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait şer'iyeye sicillerine dair yapılan bir çalışma, Osmanlı toplumunda el kesme cezasının nadiren uygulandığına dair bir örnek teşkil etmektedir. Burada hırsıza el kesme cezasının verildiği sadece 5 karar olduğu ve bunların da XVII. yüzyıla ait olaylarda verildiği belirtilmektedir⁸⁷⁴.

4.3. Gasp

Hırsızlık, sıklıkla gasp, eşkıyalık, yankesicilik gibi diğer suçlarla karıştırılmaktadır. Eşkıyalık ve gasp olayları şiddet ve tehdit uygulanması; dolandırıcılık, yankesicilik gibi suçlarda ele geçirilen malın nisap miktarında olup olmaması, koruma altında olması ya da gizli bir şekilde alınması yönleriyle hırsızlık olarak değerlendirilmemektedir⁸⁷⁵. Örneğin tarihi belirtilmeyen bir dava kaydında, Hacı Köyü hanında Bayburtlu Mustafa bin İsmail, Arapkırlı olan Mustafa bin Mehmed, Mustafa bin Salih ve Diyarbakır'lı Süleyman bin Abdurrahman'ın kendisini "*bir gün mukaddem hayvanına yem asmışsın*" diye darp edip yanındaki on adet fındık ve yirmi adet zer-i mahbup altınlarını aldıklarını belirtmiştir⁸⁷⁶. Buradaki eylemi hem şiddet içerdiği hem de malın gizlice alınması şartı ihlal edildiğinden dolayı gasp olarak adlandırabiliriz. Yine tarihi belirtilmeyen bir dava kaydında Hacı İlyas Mahallesi'nden Sadi bin Ali, Zire'den Mehmed bin Ali, Bulduklü Köyü'nden Hasan bin Mustafa ve Köyceğiz Mahallesi'nden Hüseyin bin Mehmed'in dört gün önce evine gelip 14 sim (gümüş) kuşak, 11 sim kuşak, 25 çuka zen cibase? kumaş zen entari gibi eşyalarına el koyduklarını belirtmesi gizliliğin olmamasından dolayı gaspa örnek teşkil etmektedir⁸⁷⁷. Bu iki dava kaydında mağdurların birden fazla kişi tarafından gasp edildikleri görülmektedir.

Amasya'nın kaza ve köylerinde sadece mal ve eşyaların değil gayrimenkullerin de gasp edildiği olaylar yaşanmıştır. 25 Aralık 1786 tarihli bir kayıta, Amasya'nın Karaköprü Bağı'nda yaşayan Hamza oğlu Seyyid Ömer, Melez oğlu Seyyid Ali ve Bali oğlu Seyyid Hüseyin, Kıl Yusuf adlı şahıs tarafından sakin oldukları bağın ve akçelerinin *ahz u kabz*

⁸⁷³ Osmanlı kanunlarında para cezaları halk tarafından zalimane bid'atler olarak görülmesine rağmen en yaygın ceza şekli olarak kullanılmıştır. Bu cezalara cürm, cerime veya eski Osmanlıcada kınlık adı verilmiştir. Bu tür cezalar Osmanlı ceza kanunlarının birçok hükümlerinde adedi kadı tarafından tayin edilen sopa gibi ta'zir cezasına bağlanmıştır. Bkz. Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", Çev. Selâhadin Eroğlu, *AÜHFD*, C. XXVI, 1969, s. 645.

⁸⁷⁴ Ömer Menekşe, *XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Hırsızlık Suçu ve Cezası*, s. 112.

⁸⁷⁵ Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", s. 385.

⁸⁷⁶ AŞS. 50, 8/4.

⁸⁷⁷ AŞS. 50, 27/2.

edildiğini belirtmişlerdir⁸⁷⁸. Tarihi belirtilmeyen başka bir dava kaydında, Zile sakinlerinden Ayşe binti Mehmed vekili Ahmed Beşe bin Mustafa aracılığıyla Şeyh Sadi Köyü imamı el-Hac Abdullah ve Yüzbaşı Halil bin İbrahim'in de içlerinde bulunduğu bazı kişilerin, zevci Hüseyin Mehmed'in katledilmesinden üç ay önce Çakal nam mevzide yolunu kesip gasp ettikleri 1 At beratı, 1 sim raht (eyer), 2 çift peştü, 1adet tüfek ve bir miktar akçenin iadesini talep etmiştir⁸⁷⁹.

15 Kasım 1762 tarihli davada Taşköprü kasabasından Alemdar Mustafa Ağa bin Ebubekir, Amasya'da beytülmal emini olan Molla İbrahim bin Mehmed'den şikayetçidir. Alemdar Mustafa Ağa, *abd-ı memlükü* yani kölesi Ali bin Abdullah'ı iki res katır ve bir res bargirini satın semenini kendisine getirmesi için Tokat'a göndermiştir. Ancak kölesi daha Amasya'ya vardığında vefat etmesi üzerine mallarına el koyulmuştur. Alemdar Mustafa Ağa da mahkemede şahitler huzurunda beytülmal emininin iki katır ve bir bargirini zapt ettiğinin belirterek kendisine teslim olunmasını talep etmiştir⁸⁸⁰. Gaspın konusu bazen bir hak da olabilmektedir. Başkasının mülkü olan bir evi, sahibinin izni olmadan kendi yararına kiraya veren bir kişi bu hakkı gasp etmiş olur. İslâm hukuku hırsızlık suçu için ceza belirlemiş olsa da gasp için bir ceza tayin etmemiştir⁸⁸¹.

4.4. Gayrı Ahlaki Olaylar

4.4.1. Küfür ve Hakaret (Şetm)

İslâm hukukunda suçlar;

*“şahsa karşı işlenen katl (cinayet'ün nefis) yani bir kimseyi öldürmek veya bir kimseyi çeşitli şekillerde yaralamak (cerh), Allah'a karşı işlenen hırsızlık, zina, şarap içme, kazif veya zina iftirası, yol kesme, irtidat veya ridde denilen İslâm dinini terk etmek ve hakkında ayet ve hadis bulunmayan, ceza takdirinin hâkime bırakıldığı tazir gerektiren suçlar olmak üzere üçe ayrılmıştır”*⁸⁸².

Sözlü saldırı olarak değerlendirebileceğimiz küfür, hakaret, iftira ve dedikodu yukarıda adı geçen üçüncü grup suçlara girmektedir. Küfür, kişinin kutsal değerlerine, mahremiyetine dair yapılan bir saldırı olduğu için büyük bir suç olarak algılanmaktadır.

⁸⁷⁸ AŞS. 63, 14/3.

⁸⁷⁹ AŞS. 50, 25/3.

⁸⁸⁰ AŞS. 50, 35/1.

⁸⁸¹ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler” s. 140.

⁸⁸² İlhan Akbulut, “İslâm Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, s. 167–168.

İslâm hukukuna göre eşe ve anneye karşı edilen küfürler ta'zîrle cezalandırılmaktadır⁸⁸³. Kişinin dinine yönelik yapılan küfürler ise ağır bir ta'zîr ve hapis cezası ile sonuçlanmaktadır. Ancak suçlunun böyle bir ceza alabilmesi için davacı tarafın aynı şekilde küfürle karşılık vermemiş olması gerekmektedir⁸⁸⁴.

Küfür, sicillerde “şetm” “şetm-i galiz”, “şütüm-ı galiz”, “itale-i lisan” olarak ifade edilen ve kişileri toplum nezdinde aşağılayarak psikolojik bir çöküntü yaşamalarına yol açan kötü ve hoş olmayan sözlerden oluşmaktadır⁸⁸⁵. Toplum içerisinde küfür, hakaret ya da iftira yoluyla sözlü saldırıya maruz kalanlar mahkemeye başvurarak tepkilerini göstermektedir. Bu şekilde mahkemeye yansıyan davalar azımsanmayacak kadar çoktur⁸⁸⁶. Amasya’da XVIII. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan zaman diliminde birçok kişinin kendisine küfür (şetm) ve hakaret eden kişilerden şikayetçi olduğu görülmektedir. Sicillere yansıyan kayıtlardan kişilerin birbirlerine teres (pezevenk)⁸⁸⁷, puşt⁸⁸⁸, şetm-i galiz (edepsizce sövmek)⁸⁸⁹, anasına, avradına, ağzına, dinine, imanına ve mezhebine şetm, kahpe avratlı diye küfür ve hakaret kelimeleri kullandığı tespit edilmiştir⁸⁹⁰.

Bazı kayıtlara küfür ve hakaret, nedenleriyle birlikte yansımıştır. Örneğin 7 Mayıs 1762 yılında Suvadiye-i Balâ’da yaşayan Mehmed bin Mehmed, başa giderken Dere Mahallesi’nden İbrahim Alemdar bin İlyas’a rast gelip “niçin benim hizmetkarımı aldın” dediğinde ağzına gözüne şetm ederek, hançer çekip üzerine yürüdüğünü daha sonra da kendisine küfrederek piştov (tabanca) ile darp ettiğini belirtmiştir. Davalı ise cevabında

⁸⁸³ Ta'zîr fıkhında had suçları ve cinayetlerdeki gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek, miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılmış cezaları ifade etmektedir. Ta'zîr cezasının şekli ve miktarının belirlenmesinde suçun türü ve büyüklüğü, suçlunun hali ve yol açtığı zararlar suçun işlenmesine etki eden unsurlar dikkate alınmıştır. Bu sebeple ta'zîr toplumun âdetlerine ve zamanın şartlarına göre değişiklik arz edebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncay Başoğlu, “Ta'zîr”, *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 198-199.

⁸⁸⁴ Mehmed Salih Erkek, “17. Yüzyılda Mardin Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları”, *ACTA TURCICA*, C. 2/1, 2009, s. 53-54. Ayrıca bkz. Sabahattin Usta, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Toplumsal Şiddetin Bir Örneği Olarak Küfür”, *OTAM*, 47/Bahar 2020, s. 126.

⁸⁸⁵ Cemal Çetin, “Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği)”, *SUTAD*, Nisan 2019, 45, s. 65.

⁸⁸⁶ Cemal Çetin, “Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği)”, s. 76.

⁸⁸⁷ Hızır Paşa Mahallesi’nden Helvacı Seyid Mehmed bin Mustafa, es-Seyyid Osman bin Mehmed’e teres (Pezevenk) diyerek küfretmiştir bkz. AŞS. 50, 50/4.

⁸⁸⁸ Amasya’nın Sofu Köyü’nden Hasan bin Mustafa, Ali bin Ömer’e “puşt anasını filan ettiğim” şeklinde küfretmiştir. Bkz. AŞS. 50, 4/1.

⁸⁸⁹ Es-seyyid Mehmed bin Mehmed, Yakup bin Hasan’ı “asab-ı kebir ile darb ve şetm-i galiz (edepsizce sövmek) ile şetm edip”, zevcesi Fatıma’yı da yumruk ile darp etmiştir. Bkz. AŞS. 50, 50/2.

⁸⁹⁰ Çırakçı Mahallesi’nden Ahmed bin Mustafa, Ahmed bin Hüseyin’in kendisine gözülü/gözi eşine zina lafzıyla (AŞS. 50, 5/5); Emir Ali bin Mustafa, Emir Ali bin Osman’ın eşine (AŞS. 50, 6/2); Şamlar Mahallesi’nden Hasan bin Mustafa, Acem Köse Mustafa bin Ali’nin eşine zina mahziyla (AŞS. 50, 19/5); İsmail bin Ali, Hatip bin Hüseyin’in ağzına gözüne (AŞS. 50, 25/2); Şamlar Mahallesi’nden Ömer bin Mustafa, Kal’a i Balâ da İsmail bin Ömer’e dinine imanına ve kahpe avratlı diye (AŞS. 50, 33/4); Avşar Köyü’nden Ömer bin Ahmed’in anasına ve avradına (AŞS. 50, 44/5) sözleriyle şetm etmişlerdir.

piştov ve hançer ile üzerine hücum ettiğini kabul ederken Mehmed'in de kendisine şetm ettiğini belirtmiştir⁸⁹¹.

Günlük hayatta insanlar birbirlerine dinen hoş görülmeyen ifadeler de kullanmışlardır Buldukları Köyü'nden Ali bin Osman, Halil bin Halil'in kendisini “*merkeple tarlama girdi*” diyerek darp edip *kızılbaş* diye küfrettiğini belirtmiştir⁸⁹². Küfretmek sadece erkekler arasında yapılan bir eylem olmayıp kadın-erkek ya da kadınlar arasında da yaşanmaktaydı. Hızır Paşa Mahallesi'nden Seyyid Ömer Çelebi bin Abdi, Ümmühan binti Ömer ve Teslime binti Musa'nın dört gün önce evine gelip kendisine “*yalan şahidi kızılbaş*” dedikleri için davacı olmuştur. İddiasını mahalleden Abdullah Çelebi bin Hüseyin ve Teslime Hatun'un şahitliğiyle de ispatlamıştır⁸⁹³. Kızılbaş, Safevi Devleti taraftarlarına, her biri bir imamı temsil eden on iki dilimli kırmızı börk giymesinden ötürü verilen bir isimdir. Kızılbaşlığın kökeni 1240 yıllarındaki Babaîlik hareketine kadar dayanmaktadır. Amasya ve çevresi, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'da çıkan kızılbaş isyanlarının merkezi konumunda yer almıştır. Bu çatışmanın bölgenin kırsal nüfusu üzerinde ve onların yönetimle olan ilişkilerinde yıpratıcı etkileri olmuştur⁸⁹⁴. İsyancıların devletin merkezi otoritesini tehdit etmesi Safevi ve taraftarlarına sert ve keskin politikalar uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Şeyhlerine bir tür ilahlık atfetmeleri, sünnilige uzak batınî ve aşırı anlayışları nedeniyle kızılbaşlığa karşı bir husumet oluşmuş, kızılbaş ismi küçültücü bir nitelikte kullanılmıştır. Bu nedenle kızılbaş olarak atfedilen kişi bunu bir hakaret sayarak mahkemeye başvurmuş olabilmektedir⁸⁹⁵. Mahkeme kaydından da anlaşıldığı üzere Amasya halkı arasında kızılbaşlılık tarihsel bellekte sembolik bir anlam taşımaktadır. Halk arasında istenmeyen öteki, kızılbaşla ifade edilmiştir. Müslim ve gayrimüslimler arasında da meydana gelen bu tür hadiseler “kafir”, “cahud”, “yehuda” şeklinde ifade edilerek toplum nezdinde aşağılayıcı bir anlam içeren kelimeler olarak kullanılmıştır⁸⁹⁶. Kelimeler şekil olarak değişse de kullanılış amacı aynıdır. Amasya'daki bu örnek aslında şehrin kızılbaş isyanlarından ne derecede etkilendiğini göstermektedir.

⁸⁹¹ AŞS. 50, 5/1.

⁸⁹² AŞS. 50, 15/2.

⁸⁹³ AŞS. 50, 44/3.

⁸⁹⁴ Oktay Özel, “Changes in Settlement Patterns Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)”, s. 23-24.

⁸⁹⁵ İlyas Üzüm, “Kızılbaş”, *DİA*, C. 25, 2022, s. 546.

⁸⁹⁶ Mehmet Salih Erkek, “Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Olarak Küfür”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. 28, Aralık 2016, s. 233. Bu durum sonraki dönemlerde Anadolu halkını bezdiren isyancı Ermeniler için de söz konusudur. Zira bu dönemlerde de Ermeni fenomeni sembolik bir anlama bürünmüş ve hakaret terimi olarak kullanılmıştır. Yine Osmanlı-Rus savaşlarından bitap düşen halk kötüyü ve öteki “Moskof gavuru” ile imgelemiştir. Bkz. Mesut Karakulak, *93 Harbinde Rusya'da Osmanlı Esirleri*, Selenga Yay., İstanbul 2021, s. 64.

Nitekim bu dönemdeki kaotik ortamı yaşayan halkın hafızasında derin anlamlar bırakmış hatta belli gruplar için övünç kaynağı sayılacak bir sembol hakarete dönüşmüştür. Bu halkın üzerinde kalan bir intibadır. XVI ve XVII. yüzyıllarda kızılbaş üzerine sefere gidilirken aslında kızılbaşlar üzerine sefere gidilmediği yönünde haberler çıkarılmış, fetvalar verilmiş hatta Koca Ragıp Paşa İran'ın bu konudaki sulh teklifini kabul etmeyen devlet adamlarını ve Osmanlı ulemasını eleştirmiştir. Ulema ve devlet adamları arasında dini-mezhebi taassup bu şekilde eleştirirken halk katında kızılbaş kelimesi sövgü olarak kabul edilmiştir. Bölgede büyük yıkımlara neden olan kızılbaş ayaklanmalarından sünni-alevi tüm halk etkilenmiş olmasına rağmen sünni halk kendi arasında alevilere karşı bir cephe almış olabilir. Buna ilaveten dini inanışlarındaki aşırılık sunni halkı rahatsız etmiş de olabilir. Bu nedenle *kızılbaş* diye hakaret edilenlerin sünni olup bundan gocunup mahkemeye vermiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Kayıtlarda küfreden ile edilen kişilerin dini inanışı belirtilmediğinden dolayı bir aleviye kızılbaş dendiğinde küfür olarak kabul edip etmediği bilinmemektedir.

Çeribaşı Mahallesi'nden Fatma binti Ali, es-Seyyid Ahmed bin Mustafa'yı kendisine *kahpe* diye şetm edip darp ettiği ve yine İmdad? Deresi'nden Nazlı binti Ahmed de Tekye'den Ebubekir bin Ömer'i kendisini darp ederek küfrettiği için dava etmiştir. Ebubekir, hâkim tarafından ihtar ve ikaz cezası almıştır. Aynı şekilde Bayezid Paşa'dan Fatıma binti Abdullah da İbrahim bin Mahmud'dan, kendisini darp edip dinine küfrettiği ve “*ağam Osman bin Osman'ı üç sene mukaddem Sebil deresinde darp ve cerh ve katl eyledi*” diyerek şikayetçi olmuştur⁸⁹⁷.

Mehmed Paşa Mahallesi'nden Emine binti İbrahim de zevci Seyyid Mustafa bin Mehmed'i kendisini odun ile “*darb, cerh ve kahbe diye şetm*” ettiğini belirterek mahkemeye şikâyet etmiştir. Eşi ise Emine'yi darp etmediğini sadece küfrettiğini söyleyerek iddiayı kabul etmemiştir⁸⁹⁸.

Kadınların birbirleri arasında yaşanan hakaret olaylarının da sicillere yansıdığı görülmektedir. Buna göre 14 Temmuz 1762'de Kurşunlu Mahallesi'nden Fatıma binti Mehmed, Raife binti Yusuf'u “*Raife bana kahpe ruspi deyü şetm etti*” diyerek şikâyet etmiştir. Yine Yavri Köyü'nden Emine de Ahmet b. Mehmed ve onun zevcesi Ayşe'yi kendisine “*kahpe Ruspi*” diye şetm ettikleri için dava etmiştir⁸⁹⁹.

⁸⁹⁷ AŞS. 50, 5/5, 11/2, 44/2.

⁸⁹⁸ AŞS. 50, 3/4.

⁸⁹⁹ AŞS. 50, 19/2, 28/2.

Osmanlı toplumunda zor kullanarak bir kadının saçını kesmek de bir hakaret olarak algılanmaktaydı. Bu şekilde bir davranış kadınları aşağılayarak mahremiyetlerine yapılan bir saldırı anlamına gelmekteydi. 1764 yılının Mayıs ayında Kızılca Köyü'nde meydana gelen bir hadise bu konuda ilginç bir örnektir. Başlangıçta mağdur bir genç kız olarak görünen Emine binti Oruçoğlu İbrahim'in aslında intikam için bu yola girdiği ortaya çıkmıştır. Şöyle ki Emine, mahkemede 40 gün önce kendisi ile evlenmek isteyen es-Seyyid Osman bin Boşnak Mustafa'nın teklifini kabul etmeyip başkasıyla nişanlandığı için hiddetlenerek ayağından tutup zorla saçını kestiğini iddia etmiştir. İddianın muhatabı es-Seyyid Osman ise suçlamayı kabul etmemektedir. Osman, Emine'nin akrabasından kardeşi olarak gördüğü Bali oğlu Seyyid Ömer'in, babası Boşnak Mustafa'yı sol koltuğundan ak saplı bıçakla yaraladığını, kendisinin de babasının emriyle Seyyid Ömer'den şikayetçi olmak için Sivas valisine arzuhal sunduğunu belirtmiştir. Sivas valisinin emriyle düzenlenen mahkemede, es-Seyyid Ömer'in darp ve yaralamayı kabul etmesi üzerine Emine'nin kasıtlı olarak kendisine bu suçlamayı yaptığını belirtmektedir. Nitekim mahkeme Emine'den iddiasını delillerle ispatlamasını istemiştir. Ancak Emine iddiasını ispatlayamamasının sonucu olarak mahkeme kararınca uyarılmış, Osman'a da Emine'ye bir daha yaklaşmaması konusunda yemin verdirilmiştir⁹⁰⁰.

Kadın veya erkek olsun bir kişi hakkında dedikodu ve iftiralarda bulunmak namus ve şerefine yönelik yapılan ağır bir saldırı türüdür⁹⁰¹. Namusuna laf edilmesini kaldıramayan Sofular Mahallesi sakini Fadime binti Ali de Bayezid Paşa Mahallesi'nden Mehmed bin Hasan'a *fahişe* diye subaşıya evini bastırıp rezil ettiği ve niçin kendisini bu şekilde teşhir ettiğini sorduğunda da “*anama ve ağzıma zina lafzıyla şetm*” etti diyerek şikâyet etmiştir⁹⁰². Bu şekilde ortaya atılan iddiaların iftira olup olmadığını anlayabilmek için öncelikle olayın delillerle ispatlanması gerekmektedir. Hakkında kötü fiillerin duyulduğu kişilerin ahvalleri genellikle yaşadığı mahalle halkından sorulmaktadır. Ancak burada mahkemenin nasıl bir karar aldığı konusu karanlıkta kalmaktadır. Fadime, herhangi bir suç unsuru tespit edilemediği için yüksek ihtimalle iftiraya uğramıştır. Her ne kadar doğrulama imkânı olmasa da bu olayın, Mehmed'in geçmişten gelen bir husumet sonucu Fadime'yi toplum içinde rencide etmek istemesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiş olabileceği ihtimali bulunmaktadır. Ne yazık ki bunu tam anlamıyla bilmemiz mümkün

⁹⁰⁰ AŞS. 51, 119/3.

⁹⁰¹ İftiranın fiili türleri de bulunmaktaydı. Bunlardan en çok dikkat çekenleri, namuslu kişilerin evlerinin kapılarına katran sürmek veya boynuz asmaktır. Bu şekilde eylem yapılan kişilerin evde gayrimeşru yaklaşımları olduğu iddia edilmekteydi.

⁹⁰² AŞS. 50, 20/1.

görünmüyor. Ancak net bir şekilde söyleyebileceğimiz bir şey varsa, o da Amasya kadınlarının günlük hayatlarında hem sözlü hem de fiziki olarak şiddete maruz kaldıklarında mahkemeye başvurarak haklarını aramakta çekimser kalmadıklarıdır. Onlara bu hareket alanını Osmanlı şikâyet mekanizmalarına duydukları güven ve işleyiş vermektedir.

4.4.2. Zina ve Tecavüz

Osmanlı toplumunda bireylere “*mütedeyyin, ulu’l-emre itaatkâr, dünyanın düzeninden ve geleceğinden kendisini sorumlu tutmayan, nizam-ı alemi sorgulamayan ve bu yüzden de ne mekân değiştirmeye ne de tavır değiştirmeye hevesli olan*” şeklinde ideal insan tipi⁹⁰³ sunulmuştur. Osmanlı yöneticileri için “*İdeal insan tipinin*” en birincil özelliği, tımar sistemi içerisine yerleştirilen kurumlarla temelde bireye bir aidiyet vererek bir toplumun parçası olmasını sağlamaktır⁹⁰⁴. İkinci özelliği ise, toplumda yer alan diğer üyelerin bu bireyden “*rıza ve şükran üzere*” olmasını sağlamaktır. Nitekim toplumun rızası herhangi bir bireyin üzerinden çekildiğinde, o bireyin o toplum içinde barınması mümkün değildir. Bu şekilde *ideal tipin* dışına çıkan kişilerin yaşadığı topluma uyum sağlaması beklenmektedir. Bu düzen şekil olarak XIX. yüzyıla kadar varlığını devam ettirse de kaynaklarında yumuşamalar meydana gelmiştir. Tımar sistemi bireyleri bir mekâna ya da bir topluma bağlama özelliğini yitirmeye başlamıştır. Bu şekilde bir toplum içinde yer edinemeyip toplumun rızasını alamayan kişiler için bulunduğu mahalleden tard edilme uygulaması yürütülmekteydi. Ancak XVII ve XVIII. yüzyıllarda tard edilme, sabit olan suçlara karşı ceza olarak uygulansa da sıklığı azalmıştır⁹⁰⁵.

Günlük hayatta en çok vakit geçirilen alanların başında mahalle gelmektedir. Mahallede birbirinin davranışlarından sorumlu, bir dayanışma içinde yaşayan ahali, kendisine uyum sağlayamayan bireyleri resmi otoritelere şikâyet etmekten çekinmemektedir. Mahalle halkı, imam, müezzin, kethüda, subaşı ve diğer ehl-i örf ve ehl-i şer taifesi ile hareket

⁹⁰³Gerçek hayatta var olmayan ancak bireylere örnek olarak sunulan bu tipin özelliklerini kazanarak mümkün olduğunca ona benzeme çabası kişilerin yaşam felsefesini oluşturmaktadır.

⁹⁰⁴Osmanlı Devleti, vergi ödemekle yükümlü reayayı defterlere kaydederken ad ve baba adlarının yanı sıra, sakin oldukları mahalle veya köyü de belirtmiştir. Bu durum, kişinin sakin bulunduğu yerleşim yeriyle de tanınması keyfiyetini ön plâna çıkarmaktadır. Bu yönüyle bireyin aidiyeti, sakin olduğu mahalleyle bir anlam kazanmakta ve bir değer ifade etmektedir. Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 78-79; Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, 2005, s. 158.

⁹⁰⁵ Özer Ergenç, “İdeal İnsan Tipi Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2013, s. 423-426

ederek sosyal düzenin bozulmaması adına aralarına karışmış, iyi huylu olmayan, rahatsızlık veren davranış ve ilişki biçimlerini ortaya çıkarmaktadır⁹⁰⁶.

Mahalle ya da köy ahalisi, fiziksel ve psikolojik olarak kişiyi etkileyen genel ahlak ve aile düzenine aykırı suç işleyenlere karşı yaptırım uygulama hakkına sahiptir. Mahalleli uygunsuz davranış sergilediğini düşündükleri kişilerin *kapısına katran sürerek*⁹⁰⁷ bunu herkese duyurmakta ya da mahalleden ihraç etmekteydi⁹⁰⁸. Bu şekilde mahrem bir ilişkinin kamusal alana taşınarak ortaya çıkarılmaya çalışılması mahallelinin bakış açısını göstermektedir. Mahallelerde insanların en mahrem sayılabilecek yanlarının ortaya çıkarılması mahremiyet sınırlarını daraltmaktaydı⁹⁰⁹. Aksi halde bedelini hep birlikte ödemek zorunda kalacakları bir suç unsuruyla da karşılaşabilirlerdi. Başka şehirlerde ahlâk ve namus dışı davranışlarda bulunanların ihraç edildiğine dair birçok örnek olsa da Amasya da en azından incelenen dönem içinde bir ihraç kararına rastlanılmamıştır. Bununla birlikte gayri ahlaki davranışlara dair davaların mahkeme gündemini bir hayli meşgul ettiği de aşikardır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amasya’da zina, taciz, tecavüz, zorla alıkoyma gibi ahlaki kural ve kaideleri yıkan suçların yaşandığı görülmektedir. Bunlardan birinde 10 Ekim 1786 yılında Hızır Paşa Mahallesi sakinlerinden Folyakoğlu Ali, Hacıoğlu Osman’ı dava etmiştir. İddiasına göre bir gün önce Hacı oğlu Osman’ı kızı Ayşe ile uygunsuz bir vaziyette yakalamış ve tahammül edemeyip sol bacağından bıçakla yaralamıştır. Osman ise cevabında kendisini kızının çağırdığını söylemiş bunun üzerine ta’zir cezası almıştır⁹¹⁰.

⁹⁰⁶ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, s. 81.

⁹⁰⁷ Kapıya katran sürmek bir kişiyi kötölemek, dile düşürmek anlamındadır bkz. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 204; Kapıya katran sürme fiiliyle, o evde yaşayanların zina yaptığına dikkat çekilmek istenmektedir. Ancak bu şekilde isimsiz ihbar yapmak kişisel bir hesaplaşma olarak, “iftira atmak”, “karalamak” ve “hareket etmek” için kullanılan etkili bir suç aracına dönüşmüştür. Konya’da kapıya katran sürme olaylarına yönelik yapılan bir çalışmada, mahkeme kararının sonuçlarına göre kapısına katran sürülen kişilerin %92’si masumdur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Çetin, “Anadolu’da Kapıya Katran Sürme Vak’aları: Konya Şer’iye Sicilleri Işığında Hukukî, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)”, *Turkish Studies*, C. IX (1), 2014, s. 143-144.

⁹⁰⁸ Mahalleden ihraç edilmesi istenen kişilerin kendi halinde olmama, nâmahrem ile görüşmek, fuhuş yapmak, ehl-i ırza iftira, hırsızlık yapmak, şarap içmek, ehl-i fesâd ve yaramaz olma gibi oldukça geniş kapsamlı suçları bulunmaktadır. Bkz. Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, s. 166. Ayrıca bkz. Cemal Çetin, “Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)”, *History Studies*, S. 6, Aralık 2014, s. 43-70; Raif Kaplıanoğlu, Mahalle Hukukunda “Sû-i hâl”, “Hüsni Hâl” ve Mahalleden İhraç Kararları”, *Bursa Araştırmaları Dergisi*, S. 36, Bahar 2012, s. 49-57.

⁹⁰⁹ Fikret Yılmaz, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, s. 95-96.

⁹¹⁰ ASŞ. 63, 5/2; bu tür suçlar Osmanlı ceza kanunlarının birçok hükümlerinde adedi kadı tarafından tayin edilen sopa gibi ta’zir cezasına bağlanmıştır. Bkz. Uriel Heyd, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, s. 645.

İslâm hukukunda zina, had yani cezası hiçbir şekilde azaltılamayan, artırılmayan ve değiştirilemeyen suçlar arasında yer almaktadır. Zinanın cezası *recm* yani taşla öldürülmektir⁹¹¹. Ancak bunun için kişinin akli başında, ergin, evli ve Müslüman olması gerekmektedir. Bir kere evli olup herhangi bir nedenden ötürü boşanmış olsa dahi ceza aynıdır. Zina yapan bekarların cezası ise yüz değnektir⁹¹². Ceza hukuku alanında İslam hukukunu uygulayan Osmanlı Devleti'nde zina suçuna dair verilen cezalar kanunnamelerde belirtilmiştir. Fatih kanunnamelerinde cezalar sopa cezası (celd), sürgün ve hapis (tağrib) ve *recm* şeklindedir⁹¹³. Bu kanun ve cezalar aynı şekilde II. Bayezid⁹¹⁴, I. Selim⁹¹⁵ ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde de benzer kanuni düzenlemelerle uygulanmaya devam etmiştir⁹¹⁶.

Zina yapan kişinin ceza alabilmesi için zinanın dört erkek şahitle ispat edilmesi gerekmektedir. Ancak yine de kadın, yemin ve inkâr ederek cezadan kurtulabilmektedir. Osmanlı tarihinde, *recm* cezası bir kere verilmiş ve uygulanmıştır. Ancak olumsuz tepkilere neden olduğu için bir daha tekrarlanmamıştır. Zina suçunun ispatı zor olduğundan dolayı uygunsuz ilişkide yakalanan kadın ve erkeğe mahkemece verilen hüküm, zina isnadı şeklindedir. Bunlara verilen cezalar ise kürek, hapis ve para cezalarıdır⁹¹⁷. Zina ve fuhuş, Osmanlı ile ceza hukukunda birbirinden ayırt edilmeyerek evlilik dışı ilişki olarak görülmüş ve ikisi için aynı ceza öngörülmüştür. Kaçırma, taciz, tecavüz, livata, fuhuş gibi cinsel içerikli suçlar için kanunnamelerde sürgün, hadım etme, angarya gibi daha ağır cezalar belirlenmişse de şer'i kanunlarca konan idam cezasından bahsedilmemektedir⁹¹⁸. Zina kanıtlanması zor ciddi bir iddiadır; eğer bu iddiada bulunan bir kişi iddiasını kanıtlayamazsa, zinadan daha ağır cezası olan *kazf (iffete iftira)* suçunu işlemiş olur⁹¹⁹.

⁹¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Abdulmecit Mutaf, "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", *Turkish Studies*, III/4, İzmir 2008, s. 575-578.

⁹¹² Coşkun, Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler I", *AHFD*, C. 3, S. I, 1946, s. 133; Zübeyde Güneş, Yağcı, "Osmanlı Taşrasında Kadına Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği", s. 53.

⁹¹³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri I*, s. 108-109.

⁹¹⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri II*, s. 40-41.

⁹¹⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri III*, s. 88-89.

⁹¹⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri IV*, s. 296-98.

⁹¹⁷ İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", s. 39; İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 106-107.

⁹¹⁸ Orlin Sabev (Orhan Salih), "Ahlakın Arka Sokakları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Fuhuş ve Ceza", *Osmanlı İstanbulu IV*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s. 626.

⁹¹⁹ Coşkun, Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler I", s. 134.; Cemal Çetin, "Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği)", s. 80; Cihan Osmanağaoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 66, İstanbul 2008, s. 118.

Kadının zinaya zorlanması zinayı tecavüz boyutuna taşımaktadır. Bunun sebebi, zinanın kadının ırzına ve vücut bütünlüğüne saldırı olarak görülmesidir. Tecavüz, taciz, zorla alıkoyma kişilerin onur, şeref ve haysiyetlerini zedeleyecek fiili hareketlerdendir⁹²⁰. Taciz ve tecavüz, ahlaki değerler ile uyuşmayan, kişinin psikolojik ve fiziksel haklarına yapılan bir saldırı çeşididir. Tecavüz, erkek tarafından zor kullanmak suretiyle, başka bir kadın ya da erkeğin cinsel ilişkiye mecbur edilmesidir⁹²¹. Amasya’da erkeğe dair yapılan bir ırza geçme vakasıyla karşılaşılmazken kadınların mekân ayırt edilmeksizin taciz ya da tecavüze uğradıkları görülmektedir⁹²². Bunlardan birinde, Ortaköy’den Veli bin Hasan, mahkemede Mehmed bin Mehmed’in kardeşinin eşi olan Ayşe’nin kendi eşi Ayşe binti Hüseyin’i evine götürerek, orada Mehmed’in, eşi Ayşe’ye darp etmek suretiyle zorla zina ettiğini belirtmektedir. Veli bin Hasan, eşine bu kötülüğü yapan kişinin cezalandırılması için mahkemeye başvurmuştur⁹²³. Kişilerin maruz kaldığı tecavüz olaylarında suçluların cezalandırılması için olayın ispat edilmesi gerekmektedir. Tecavüzün ispat edilmesi hususunda zina suçundaki şartlar aranmaktadır. Bundan ötürü tecavüz suçunu işleyen kişi haddten çok ta’zir cezası ile cezalandırılmıştır⁹²⁴.

Günlük hayatın içerisinde kadı, mahkeme gündemini meşgul eden davalarda sanıklarla ilgili ileri sürülen iddiaların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını anlayabilmek için mahalleliye başvurmakta ona göre bir karar vermektedir. Mahallede meydana gelen bir olayda suçluların bulunup cezalandırılması konusunda mahalle halkına büyük bir iş düşmektedir⁹²⁵. Bu konuda Amasya halkı da fikir beyanlarıyla suçluların ceza almasını sağlamıştır. Dava kaydında adına rastlanılamayıp fiil’i şen’i (ırza geçmek) kastıyla saldırıya maruz kalan kadının eşi tarafından açılan dava da hâkim mahalle halkının şahitliğine başvurmuştur. 5 Temmuz 1762 tarihinde kayda geçirilen bu olayda Acem Ali

⁹²⁰ Zübeyde Güneş, Yağcı, “Osmanlı Taşrasında Kadına Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, *Kadın 2000*, Aralık 2005, s. 53; Belkıs Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *OTAM*, 29/Bahar 2011, s. 152.

⁹²¹ Cemal Çetin, “Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği)”, s. 72.

⁹²² Harput’ta genç oğlanlara yönelik fiil-i livata suçunun yaşandığına dair kayıtlar mevcuttur. Yoğun şikayetlerin ardından yörenin güçlü kişilerinden olan Halil ve adamları, Haziran 1631’de kanunsuz vergi alma, cinayet, darp, insan kaçırmak gibi birçok suçtan hâkim karşısına çıkmıştır. Mahkemeye gelen bu davalardan üçü “*Kardeşimin oğlu Kesbir’i kaçırdılar ve Halil’in oğlanı yaptılar*”, *küçük oğlumu kaçırdılar*”, “*babasının ona [Halil’e] borcu olduğunu iddia edip oğlum Murad’ı kaçırdılar ve sattılar*” şeklinde ifade vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Leslie Peirce, “İnsan Kaçırmanın Namuslu ve Namussuz Halleri: Osmanlı Dünyasında Hükümdarlar, Eşkiyalar ve Kahramanlar”, *Kebikeç*, 34, 2012, s. 54-55.

⁹²³ AŞS. 50, 48/1.

⁹²⁴ Belkıs Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, s. 152-53.

⁹²⁵ İbrahim Ethem Çakır, “XVI. Yüzyılda Ayntab’da Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü”, *Bilig*, Güz 2012, S. 63, s. 37.

Mahallesi'nden es-Seyyid Mustafa bin Osman, Hacı Hamza Mahallesi'nden Abdurrahman bin Mehmed'in dokuz gün önce *fil'i şeni'i* kastıyla gündüz vakti evine gelip eşine saldırdığını belirterek şikayetçi olmuştur. Mahalle ahalisinden *cem-i gafir* (büyük cemaat) olarak nitelenen bir grubun davalı hakkında olumsuz beyanıyla Abdurrahman'a hapis cezası verilmiştir⁹²⁶.

Mahalle sakininin mahalleli nezdinde bıraktığı intiba, suçlu veya masum olabileceğinin tespitinde önemli bir ölçüttür. Birbirlerinin davranışlarından sorumlu tutulan mahalle halkının şüpheli birinin "*sû-i hâli*" veya "*hüsn-i hâli*" ne şahitlik etmesi suçlu ya da suçsuz bulunmasını sağlamıştır⁹²⁷. Mahalle halkı suçlanan kişinin *kendi halinde olmama, bed lisân, nâ-mahrem ile muhalâta, fitne ve fesad ehli olma, şirret ve şekavet üzre olma, ef'al-i şeni'a ve evzâ-i kabîhada bulunma, şürb-i hamr, hevâ ve hevesine tabi olma, ehl ve iyâle taarruzdan halî olmama* gibi ifadelerle *sû-i hâline, kendi halinde, vakarlı ve mukayyet vs.* olduğunu belirterek de *hüsn-i hâline* şahitlik etmiştir⁹²⁸. 14 Temmuz 1762 yılında mahkemeye yansıyan bir olayda mahalle ahalisinin hüsn-i hâl beyanı kötü niyetli bir kişinin ceza almasını sağlamıştır. Mahkemede, Medrese Köyü'nden Osman Beşe bin Ömer, Ali bin Mustafa'nın yirmi beş gün önce oğlu İbrahim'in evine girip zevcesini *fil'i şeni'i* kastıyla alıkoymuşken gelinin bir fırsatını bulup kaçtığını belirtmiştir. Ali ise kendisinin İbrahim'in zevcesinin davet ettiğini söyleyerek kendini savunmuştur. Davanın kanun üzere sonuçlanmasını sağlamak adına kadı, İbrahim'in zevcesinin ahvalinin köy ahalisine sorulmasını istemiştir. Köylülerin kızın iyi halini bildirmeleri üzerine, Ali'nin *islah-ı nefis* olana kadar kaza zindanına atılmasına karar verilmiştir.⁹²⁹

Suçlanan davalının lehinde veya aleyhinde tanıklık yapmak mahallelinin ortak sorumluluklarından biridir. 10 Temmuz 1762 tarihinde mahkemeye gelen Orman mevziinden Kara Hüseyin'in zevcesi Fatıma binti Ali de Kamerüddin Mahallesi'nden Seyid Osman bin Hasan'dan davacı olmuştur. İddiasına göre Seyid Osman, sabaha karşı bağda evinin karşısına gelip kendisine *fil'i şeni'i* kastında iken firar ettiğini, kılıç torbasının dahi hala kapısında olduğunu söylemektedir. Osman hakkında Şamice Mahallesi'nden Seyyid Ali bin Hüseyin ve Hasan bin Hüseyin'in "*beş gün mukaddem mezbur Seyyid Osman sabah karib müdde-i mezburun menziline gelüb su-i kasd ettiği*

⁹²⁶ AŞS. 50, 16/3.

⁹²⁷ Raif Kaplanoğlu, Mahalle Hukukunda "Sû-i Hâl", "Hüs-i Hâl" ve Mahalleden İhraç Kararları", *Bursa Araştırmaları Dergisi*, S. 36, Bahar 2012, s. 51.

⁹²⁸ Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", s. 160.

⁹²⁹ AŞS. 50, 19/4.

bizim malumumuzdur” diyerek şahitlik etmesi mahkemenin davacı lehine karar vermesinde etkili olmuştur⁹³⁰.

Mahkeme zabıtlarının bize sunduğu veriler ışığında karalanan, namuslarına yönelik bir saldırıya maruz kalan kadınların mahkemeye gelerek *bana âr lâhık oldu* şeklindeki ifade verip aklanmayı talep ettikleri görülmektedir. Böyle bir konudan mustarip olan Satu Köyü’nden Kezban, 3 Temmuz 1762 tarihinde mahkemeye gelerek es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Osman’ı dava etmiştir. İddiasına göre es-Seyyid Osman, on beş gün önce kendisini *fiil’i şeni’i* kastıyla bir defa menzilinde ve bir defa yolda alıkoymuştur. Kezban, içine düştüğü durum verdiği büyük rahatsızlıktan dolayı olacak ki mahkemede şeref ve namusuna yönelik yapılan bu saldırıdan, kanunlar gereği aklanmayı isteyerek toplum nazarında itibarını temizlemeye çalışmıştır⁹³¹. Temenna Mahallesi’nden Ayşe binti Ali de mahkemede, Kılıççı Mahallesi’nden es-Seyyid Osman bin Ali’nin *fiil’i-i şeni’i* kastıyla “*ırzıma taarruz etti*” şeklinde beyan vererek şikayetçi olmuştur⁹³².

Başka bir davada Köyceğiz Mahallesi’nden Ayşe binti Mustafa, kızı Ayşe’yi Mehmed bin Osman’ın namahrem olmasına rağmen kendi köyüne ve daha başka yerlere götürdüğü için davacı olmuştur⁹³³. Aslında kaçırma olarak da nitelendirilebilecek bu olay kişinin şeref ve namusuna yönelik yapılan bir hakarettir. Birini kaçırmak ilk defa II. Bayezid tarafından suç kapsamına alınmış ve cezası belirlenmiştir. Buna göre II. Bayezid “*Kız ve oğlan çeken kişinin ve hıyanet ile bir ecnebînin evine giren kimsenin ve avret ve kız çekmeğe varan kimsenin emceği kesile!*” şeklinde hüküm vermiştir⁹³⁴. Ancak Osmanlı kanunnamelerinde suçların cezası genellikle para cezası bazı hallerde ise falaka cezası şeklinde uygulanmıştır. Hadım cezasının gerçekten uygulanıp uygulanmadığı dair bir söylemde bulunmak oldukça zordur⁹³⁵. Amasya şer’iye sicillerinde kaydedilen suç davalarında suçu sabit görülenlere ne gibi ceza verildiğini takip etmek birkaç istisna dışında mümkün olamamıştır. Defterlere çoğunlukla sadece şikâyet kaydı düştüğünden dolayı davaların seyri takip edilememiştir.

4.5. Miri Korularla İlgili Yaşanan Asayiş Sorunları

⁹³⁰ AŞS. 50, 17/3

⁹³¹ AŞS. 50, 16/2.

⁹³² AŞS. 50, 42/3.

⁹³³ AŞS. 50, 11/3.

⁹³⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 2, s. 42-43.

⁹³⁵ Leslie Peirce, “İnsan Kaçırmanın Namuslu ve Namussuz Halleri: Osmanlı Dünyasında Hükümdarlar, Eşkıyalar ve Kahramanlar”, s. 48.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının büyük bir kısmı miri arazi statüsündeydi ve mülkiyeti devlete aitti. Bu arazi grubuna giren yerler tarla, çayır, yaylak, kışlak, kuru vb. topraklardı⁹³⁶. “*Miri orman, miri dağ, kuru-yı miri, kuru-yı hass ya da kuru-yı hümayun*” olarak geçen ormanlar, büyük ölçüde askeri gereksinimler, İstabl-ı Âmire, hanedan mensuplarının avlanmaları ve İstanbul'un yakacak ihtiyacını karşılamak üzere ayrılmıştı⁹³⁷.

Osmanlı Devleti'nde padişah ile saray mensuplarına ait hayvanların barındığı has ahırın resmi adı İstabl-ı Âmire'ydi. İstanbul'da Topkapı Sarayı ve şehrin pek çok yerinde has ahırlar bulunmaktaydı. Ancak esas İstabl-ı Âmire Topkapı Sarayı'nın ikinci kapısından girilince sol tarafında yer almaktaydı⁹³⁸. Bu kurumun ana işlevi sarayın ve ordunun ulaşım hizmetlerini yerine getirmektir. Yolcu ve yük taşıma işlerinde kullanılmak üzere düzenli bir şekilde hayvan tedarikiyle birlikte bu hayvanların yetiştirilmesi ve beslenmesi için ihtiyaçlarının temini gerekmektedir. Özellikle asker ve mühimmat sevkinde, tedarik edilen malların nakliyesinde, resmi ya da sivil taşımacılık olmak üzere hayvanlar geniş kullanım alanına sahiptir⁹³⁹. İstabl-ı Âmire'deki saray hayvanları ve bunların takımlarıyla ilgilenen ve başka hayvan yetiştirmek için teşkilatlar kuran görevliler de bulunmaktaydı. Bunların en büyük amiri mirahur/mirahurdu⁹⁴⁰.

Has ahırın amiri olan mirahur, başlarda bir iken iş yoğunluğunun artmasından dolayı ikiye çıkarılmıştır. Bunlardan kurumun başında bulunana büyük mirahur, onun yardımcısına ise küçük mirahur denmiştir. Özenge veya rikab ağalarından olan büyük mirahur, İstabl-ı Âmire hizmetlilerine, saraçlara, yedekçilere, padişah develerine bakan sarbanlara,

⁹³⁶ Kışlak, kuru ve meraların tarihsel süreci ve hatta XIX. yüzyıldaki örneklerinden bazıları Amasya ve çevresinden olmak üzere bkz. Alper Fatih Ekinci, *Osmanlı Devleti'nde Kışlaklar (XIX. Yüzyıl)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2022.

⁹³⁷ Bekir Koç, “Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 10, 1999, s. 141-142.

⁹³⁸ Abdülkadir Özcan, “İstabl”, *DİA*, C. 19, Ankara 1999, s. 204; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s. 489; Has Ahır olarak kullanılan diğer mekanlara örnek olarak Yerebatan'da bulunan kış ahırları, Ahırkapı civarında bulunan Şadırvan ahırları, Sakalar ahır, Kadırga Limanı ahırları, araba bargirleri ahırları, Tersâne-i Âmire Divanhanesi ahırları, Edirne ve Yanbolu ahırları, Dâver Paşa Kışla-yı Hümayûnu ahırları gösterilebilir. Ayrıca bkz. Zeynel Özlü, “İstabl-ı Âmire'de (Has Ahır) Bulunan Hayvanlar ve Beslenmeleri Üzerine Bazı Notlar”, *Vakıflar Dergisi*, S. 32, 2009, s. 156.

⁹³⁹ Ahmet Uzun, *İktisadi ve Mali Yönleriyle İstabl-ı Âmire (1500-1900)*, TTK, Ankara 2020, s. 10-11.

⁹⁴⁰ Osmanlı saray teşkilatında mirahurluğun ne zaman ortaya çıktığı hakkında kesin bir bilgi olmasa da Fatih Sultan Mehmed devrine ait 1478 tarihli bir mevacib defterinde İstabl-ı Amire'nin İlyas Bey isimli bir mirahurun idaresinde, dokuz bölük halinde 129 kişiden meydana geldiğinin belirtilmesi söz konusu teşkilatın gelişmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan mirahurluğun daha erken bir tarihte, I. Murad veya Orhan Gazi devirlerinde ihdas edildiği düşünülebilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, “Mirâhur”, *DİA*, C. 30, s. 141-42; Mirahur unvanı 1837-38 yılından itibaren kaldırılarak yerine İstabl-ı Amire müdürlüğü getirilmiştir. Bkz. Ahmet Uzun, *İktisadi ve Mali Yönleriyle İstabl-ı Âmire (1500-1900)*, s. 64.

harbende denilen katırcılara nezaret etmektedir. Ayrıca has ahıra bağlı çayır ve koruların idarecisidir. Bütün bunların işlemleri onun arzıyla olmaktadır. Küçük mirahur ise ahır halkıyla arabacıları idare ederek padişah ve saray arabacılarını muhafaza ettirirdi⁹⁴¹.

Merkezdeki İstabl-ı Âmire Teşkilatı, genellikle saray halkının ulaşım işleri ve hayvanların bakımıyla ilgilenmekteydi. Bunun dışında kurumun hizmetlerinin kesintisiz devam edebilmesi için düzenli hayvan yetiştirilen, çayırlarından ot vb. ihtiyaç maddelerinin karşılandığı taşra korulukları, çayırlar ve kışlakların muhafaza edilmesi önem arz etmekteydi⁹⁴².

Anadolu ve Rumeli’de de bu görevleri yerine getiren büyük mirahura bağlı çeşitli hizmetliler grubu bulunmaktaydı. Bunlardan biri koruculardı. Bu grup, İstabl-ı Âmire’ye ait koruların bakımını yapıp muhafaza etmekle görevlendirilmiş bir hizmetli sınıftan müteşekkildi. Bekçi olarak da bilinen bu hizmetli grubu her yıl zamanı gelince korulardaki otları biçerek satarlar ve elde ettikleri hasılatı büyük mirahura teslim ederlerdi. O da bu bedeli her yıl Enderun Hazinesi’ne aktarırdı⁹⁴³. Merkezdeki büyük mirahurluğa tabi olan taşra kuru ve meralarının sınırları ve mevcut hayvanları her üç yılda bir tahrir olunarak defterlere kaydedilirdi⁹⁴⁴.

Has ahıra ait koruları muhafaza eden hassa korucuları iki kısım olup bunların bir kısmı bu hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye, bedel-i nüzul, celep keşan, imdad-ı seferiyye, araba iştirası, mubayaa vs. paralı ve parasız tekaliften muaf tutulurdu. Diğer kısım ise acemi oğlanları arasından alınıp has ahır hizmetine maaşlı korucu olarak verilmekteydi. Her korunun mevsiminde otları biçildikten sonra bu ot, o mahallin nalbant dükkanlarıyla hanlarında satılır hasıl olan para Nevruz’da diğer vergilerle beraber ceyb-i hümayun akçesi olarak hazineye teslim olunurdu⁹⁴⁵. Yer yer ve ayrı ayrı ocak halinde olan korucuların başlarındaki kişiye de kuru ağası denilmekteydi. Hassa koruları bazen büyük mirahurun arzı üzerine teftiş edilir ve bu teftişe bazen hassa rahtvanı memur edilirdi⁹⁴⁶.

⁹⁴¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s. 471-73.

⁹⁴² Ahmet Uzun, *İktisadi ve Mali Yönleriyle İstabl-ı Âmire (1500-1900)*, s. 15.

⁹⁴³ Diğerleri yund oğlanları, taylar ağası, voynuklardır. Bkz. Abdulkadir Özcan, “İstabl”, s. 204.

⁹⁴⁴ Ahmet Uzun, *İktisadi ve Mali Yönleriyle İstabl-ı Âmire (1500-1900)*, s. 147.

⁹⁴⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s. 498; Zeynel Özlü, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstabl-ı Âmire'nin Gelir ve Giderleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Bilig*, S. 65, 2013, s. 264.

⁹⁴⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s. 498-502; Bunların dışında çayır hizmetiyle görevli olup kendilerine başına yani çiftlik olarak verilen arazileri ekip biçmeleri için görevlendirilen voynuklar da bulunmaktaydı. Çayır voynukları, has ahıra ait atların bakımı ve otlatılması ile yine has ahıra ait çayırların biçilmesi, biçilen otların kurutulması, nakledilmesi ve ambarlara doldurulması, sefer voynukları ise sefer zamanında atların bakımı, atlar ve arabaların sürülmesi, ordudaki malzemenin muhafaza edilmesi gibi hizmetleri yürütmekteydiler. Bkz. Doğan Yörük, “1795'te Rumeli'deki İstabl-ı Âmire'ye Bağlı Kuru ve Çayırlarla İlgili Düzenlemeler”, *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*, Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay: 5, Konya 2020, s. 487.

Amasya’da da Saray-ı Âmire’ye ait hassa koruları bulunmaktaydı⁹⁴⁷. Bu korularda hizmet eden korucular, çayırların otunu biçip taşımakta ve karşılığında da tekalif-i örfiye ve şakkadan muaf tutulmaktaydı. Korularda hizmet eden görevliler kuru ağaları tarafından belirli zamanlarda denetlenerek nizamaya aykırı halleri engellenmekteydi. Lâdik, defter-i mufassala “*Hassa-i padişah çayırı*” olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Rum ili defterinde Paşa Sancağında kuru ağası Mehmed’in yaptığı 1754 senesi tahrir-i ceditinde, Istabl Âmire’ye tabi kuru görevlilerinin

“hasssa davarları güdüp eğil sayaları yayıp ve otlakların biçüp ve taşıyup kifayet eylediği halde mallarından otluk ve saman satın alıp asıtane-i saadete davar gütmek lazım geldikde yedekçilerin harc-ı rahların mallarından verip hizmet etmeleriyle hizmetleri mukabili ba-hattı hümayun şevketmakrun hane-i avarızdan ve bedel nüzul ve sürsat ve celep keşan ve menzil imdadiyesi ve arpa ve iştira ve mübayaka ve imdad-ı hazariye ve sefer-i hümayun vaki oldukda imdad-ı seferiyeden muaf ve gayrı muaf dahil olup mübayakadan vesair akçalı ve akçasız tekaliflerden ve tekalif-i örfiye ve şakkanın gelişinden muaf ve müslimler olup” şeklinde yaptıkları iş ve muaf tutuldukları vergiler sıralanmış, kuru hizmetlilerinin eskiden beri kanun üzere rüsum-ı serbest oldukları belirtilmiştir⁹⁴⁸.

Ancak 1759 yılının Şubat/Mart ayında Lâdik kuru ağası olan Ömer’in, merkeze yaptığı şikâyetinden düzenin eskisi gibi devam etmediği anlaşılmaktadır. Ömer, eskiden beri Lâdik korularındaki beylik çayırlarının otunu biçip taşıdıklarını, kendilerine tabi oldukları kuru ağaları dışında ulema ve ehl-i örf taifesinden kimsenin bir müdahalesi bulunmazken, bazı vilayet ayanlarının ehl-i örf taifesiyle birleşerek kâr gütmek amacıyla kendilerini rencide ettiklerini ve hazine korusunun zarar görmesine sebep olduklarını belirtmiştir⁹⁴⁹. Buna ilaveten köylerde sakin olan kuru hizmetlilerinin korularda yaptıkları ziraattan elde ettikleri mahsulün öşrünü miri yerine sahib-i arza verdikten sonra serbestiyet aldığı belirtilmiştir⁹⁵⁰.

Istabl-ı Âmire’yi, varlık nedeni olan hayvanlar (at, katır, deve, fil, eşek), görevli insanlar (yundcu, korucu, güreci, kullukçu vs.), son olarak bu iki unsuru üzerinde buluşturan çayır,

⁹⁴⁷ Anadolu’da Istabl-ı Âmire’ye bağlı diğer korular; Bursa korusu, Mihaliççık kazasında yer alan Akköprü, Eşkişehir (diğer adıyla Matlab) korusu ve İnönü korusudur. Bkz. Ahmet Uzun, *İktisadi ve Mali Yönleriyle Istabl-ı Âmire (1500-1900)*, s. 169.

⁹⁴⁸ AŞS. 49, 55/3; AŞS. 58, 86/1, 87/1.

⁹⁴⁹ AŞS. 49, 55/3.

⁹⁵⁰ AŞS. 49, 56/1.

koru, orman ve çiftlik üniteleri bir araya getirmektedir. Bu üç unsurun birinde meydana gelebilecek olan herhangi bir aksamanın sistemi sıkıntıya sokacağı bilindiğinden üç yılda bir düzenli tahrirlerle bunun önüne geçilmek istenmektedir. XVI. yüzyılda buna riayet edilse de XVIII. yüzyılda tahrir sürelerinin beş yıla çıktığı, hatta sefer zamanlarında tahrirlerin yapılamadığı anlaşılmaktadır⁹⁵¹.

Denetlemelerin ihmal edilmesi korulara bazı müdahalelerin önünü açmış ve ahaliyi hayli zora sokmuştur. Bununla birlikte çayır ve korulardaki suistimallere devlet anında müdahale etmeye çalışmış, çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Bu bağlamda bazı ehl-i örf taifelerinin kanunsuz olarak kuru görevlilerine tekalif-i örfiye ve şakka namıyla yükledikleri vergilerin kuru ağası marifetiyle ayan ve mütegalibeden geri alınarak zulümlerinin defedilmesi istenmiştir⁹⁵². Daha evvel 4 Temmuz 1720 tarihiyle çıkan hatt-ı hümayun, defteri hakaniye kaydedilip, 1730 senesinde cülus-u hümayun olması sebebiyle kuru ağalarının hakları yenilenerek defter-i cedide de kaydedilmişti. Defter-i hakaniye kaydedilen bu ferman gereği korucuların, eskiden olduğu gibi kuru hizmetleri karşılığında rusüm-ı serbestiyetleri kuru ağasına verilen beratla yenilenmiş, ehl-i örf ve sairleri taraflarından kuru hizmeti tevcihinde ahalinin rencide ettirilmemesi gerektiği belirtilmiştir⁹⁵³.

Alınan önlemler yeterli gelmemiş olacak ki İstanbul'a, bölgenin yerel idarecileri yani ehl-i örf ile kuru ağaları arasında, korulara bu kişilerin müdahaleleri noktasında şikayetler gelmeye devam etmiştir. Bu şikayetler hususunda Amasya ve Lâdik kadılarının bilgisine başvurulmuştur. Onların mahkeme önünde ifadeleri dinlenildiğinde, merkezden yollanan eminlerin haricinde başka kişilerin burada ziraat yaptıkları dile getirilerek bu ziraattan menedilmeleri istenmiştir. Bu konuda Lâdik sakinlerinden kuru-ı hümayun ağası Ömer, mahkemeye gelerek defter-i hakanide kayıtlı olan kuru ağalarının eskiden beri tasarruf ettikleri çayırlara, kaza ahalisinden bazı kişilerin taarruzda bulunduğunu ve ellerinde sahib-i arzdan aldıklarını belirttikleri temessükle çayırları ziraata açtıklarını belirtmiştir. Bunun üzerine ahalinin ziraattan menedilmesi, miri korulara korucular haricinde dışardan kimsenin müdahale ettirilmeyip eskiden olduğu gibi tasarruf edilmesi konusunda emirler gönderilmiştir⁹⁵⁴.

⁹⁵¹ Doğan Yörük, "1795'te Rumeli'deki İstabl-ı Âmire'ye Bağlı Kuru ve Çayırlarla İlgili Düzenlemeler", *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*, s. 487.

⁹⁵² İstabl-ı Âmire'ye bağlı Filibe ve Eskişehir koruluklarında da vergiden muaf tutulan kuru görevlilerine benzer olarak kanuna aykırı ek vergiler yüklenmiştir. Bkz. Ahmet Uzun, *İktisadi ve Mali Yönleriyle İstabl-ı Âmire (1500-1900)*, s. 150-51.

⁹⁵³ AŞS. 49, 56/1.

⁹⁵⁴ AŞS. 49, 57/1.

Yapılan uyarı ve düzenlemelere rağmen Ladik'teki kuru ahalisinin ellerindeki muafiyet ve serbestiyet beratlarına itibar etmeyen ehl-i örf ve ayandan bazı kişiler, kanunlara aykırı bir şekilde kaza ahalisine tekalif yükleyerek zulmetmeye devam etmiştir. Bu konuda İstanbul'a yapılan şikayetlerin birinde dizdar el-Hac Osman, Amasya'da yukarı kale hisarının yanında olan, kale ahailerinin eskiden beri koyun ve davarları otlatıp suyundan faydalandıkları Kırklar Çayı olarak bilinen kadim meralarını askeriden berat alarak zapt eden es-Seyyid Hüseyin'in kanun dışı aldığı bu beratının iptal edilmesini istemiştir. Bu şikâyet üzerine ulema taifesinden olan es-Seyyid Hüseyin'in kadı Hükkanizâde el-Hac İbrahim Efendi arzıyla 1755 senesinin Eylül-Ekim ayında askeriden aldığı beratın zayi olduğu ve 1759 yılında zayiden verilen beratın da hükümsüz olduğu bildirilmiştir⁹⁵⁵.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında miri korulara karşı yapılan müdahalelere devlet bir yaptırım uygulamış olsa da pek caydırıcı bir nitelik taşımadığı aşıkardır. Bu durum İstanbul'a yapılan sonu gelmeyen şikayetlerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu kez İstabl Âmire-i Evvel'e tabi havas-ı hümayun korularından Lâdik kazasında sakin olan ulemadan bazı kişiler birleşerek Lâdik kadısına müracaat etmiştir. İstabl-ı Amire hizmetini yapan kuru-yı hümayun hademelerinin, avarız menzili için 50.000 akçe, menzil hanesine tayinat için 40.000 akçe ve 40 bin akçe de irsaliye malını hazine-i amireye teslim ettikten sonra muaf ve serbestiyet alırken Sivas valisi, Amasya Sancağı mutasarrıfı ve onlara bağlı yönetici zümresinin zulmüne maruz kaldıkları belirtilmiştir. Bu konuda Amasya'nın önceki mutasarrıfı Süleyman Paşa'nın, müdahalesini gerektirecek bir durum yokken kanuna aykırı olarak zahire talebiyle kuru hademelerinden 7 kişiyi Çorum'da hapsedtiği ve 3 kişiyi de idam ettirdiği bildirilmiştir. Ulemadan birkaç kişinin bir araya gelerek hapsedilenlerin serbest bırakılması için yanına gittiklerinde onlara dahi kötü muamelede bulunmuştur. Böyle bir kötü muameleye maruz kalan ulema, suleha, sâdâd-ı kirâm ve kuru hademeleri paşanın bu davranışlarından kurtulmak için mahkemeye başvurmuştur. Şikâyeti değerlendiren merkezi idare, İstabl-ı d Âmire'den mübaşir tayin ederek mutasarrıfın bu zulmünün engellenmesi ve hapsedilenlerin serbest bırakılmaları emirini vermiştir. Bu durum Mirahor-ı evvel olan Es-seyyid Ahmed'e dahi bildirilmiştir⁹⁵⁶.

Sicillere yansıyan kayıtlardan korularla ilgili sıkıntıların yüzyıl sonuna kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. 1779, 1780 ve 1781 yıllarında çıkarılan hatt-ı hümayunlarda benzer

⁹⁵⁵ AŞS. 49, 96/2, 98/1.

⁹⁵⁶ AŞS. 51, 34/2.

hususlara değinilmiştir⁹⁵⁷. Ancak yine de müdahaleler devam etmiştir. Lâdik kuru ağası Ömer merkeze İstabl-ı Âmire-i Evvel'e tabi olan Lâdik korusunda ellerinde beratı olup deftere kayıtlı 945 görevli bulunduğu, bu görevlilere vali, mîr-i mîrân ve ehl-i örf görevlileri ile vakıf mütevellilerinin müdahalelerde bulunmaya devam ettiğini belirtmiştir. Canik muhassılı firari Hacı Ali Paşa tarafından tayin olunan Sitti Hatun Vakfi mütevellisi de kendine ait olan gelirlere kanaat etmeyip bazen kuru-yı hümayuna ait olan hasıllata bazen de kuru-i hümayuna kayıtlı çayırlara el uzatarak ceyb-i hümayun malının noksan çıkmasına neden olmuştur⁹⁵⁸.

Sicillere yansıyan verilere göre XVIII. yüzyılda eski nizam ve düzeni kalmayan miri koruculuk ehl-i örf, ehl-i şer ve yöre halkının müdahalesine açık hale gelmiştir⁹⁵⁹. Devlet görevlileri, hatt-ı hümayunlarla İstabl-ı Âmire'ye bağlı hayvanların yetiştirilmesi, bakımı, barınması vs. orman, kuru, çayır, çiftliklerde gerçekleştirildiğinden bu alanların tarıma açılarak daralmasına ve farklı kişilerin müdahalesine engel olmaya çalışsa da mevcut durumu değiştirememiştir. Yüzyıl sonuna kadar bu hususa yönelik şikayetler devam etmiştir.

4.6. Eşkivalık Olayları

Tarih boyunca merkezi otoritenin zayıfladığı ya da yok olduğu yönetim alanlarında her daim yönetim erkinin bıraktığı boşlukları tamamlayacak mikro güçler ortaya çıkmıştır. Aslında Orta çağ ile özleştirilen ve tamamen bireysel askeri yeteneklerin toplumda avantajlı konumlar elde edilmesine imkân sağlayan, yani bilek gücünün yönetim biçimi ve erkini belirlediği mikro yönetim biçimleri, imparatorluklar çağında da kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin doğu ve batı istikametinde eş zamanlı çetrefilli savaflara girişmesi, savaş ekonomisinin köylü üzerindeki vergi yükünü arttırması istikrarsız bir ortamın oluşmasına neden olmuştur.

⁹⁵⁷ Lâdik'in de tabi olduğu Anadolu ve Rumili defterinde aynı şekilde serbestiyet üzere bulunan İstabl-ı Âmire'ye tâbi mirî kuru, çayır ve görevlileri hassa davalarını gözetip ağıl ve sair işlerini yapıp otlakları biçip, taşıyıp ve kifayet eylediği hâlde mallarından otlak ve saman satın alıp İstanbul'a davar gitmek lâzım olduğunda yedekçilerin harc-ı râhların mallarından kullanılması üzerine bu görevlilerin hizmetleri karşılığı olarak hatt-ı hümayûn çıkarılarak "*hâne-i avâriz, bedel-i nüzul, sürsat, celebkeşan, menzil imdâdiyesi, araba, iştirâ, mübâya'a ve sâir akçelü akçesiz bütün tekâlifden, tekâlif-i örfiyye ve şakkanın küllîsinden*" muaf tutulmuşlardır. Bu şekilde kuru hizmetlilerinin rûsûm-ı serbestiyetleri kanun üzere olduğu belirtilmiştir. Bkz. AŞS. 58, 86/1, 87/1, 88/1.

⁹⁵⁸ AŞS. 58, 88/1.

⁹⁵⁹ 21 Aralık 1786 yılına ait kayıta da Lâdik korusunda aynı hususlara dair şikayetler yapılmaya devam etmektedir. Bkz. AŞS. 62, 28/1.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren dünya sistemindeki değişimle birlikte adım adım bir krize doğru sürüklenen Osmanlı Devleti'nde, bütün merkezileşme çabalarına ve yoğunlaşarak devam eden savaşlara rağmen elit ve köylü zümresi Avrupa'daki gibi ittifak kurarak devlete karşı isyan etmemiştir. Bunun en önemli nedeni devletin bu zümreler üzerindeki himaye ilişkilerini ve kırsal kesimde kurduğu denetim ağını başarılı bir şekilde yürütmesi olmuştur. Haliyle elit ve köylülerin devlete karşı birleşmesinin mümkün olmadığı, herkesin kendi başını kurtarmaya çalıştığı bir ortamda en çok ezilen de köylüler olmuştur⁹⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nin 1593-1606 Avusturya Savaşı karşısında askeri teknoloji bakımından aciz kalması sonucu devlet, Anadolu'da sekban ve sarıca ismiyle anılan yeni paralı bir birlik kurdu. Bu birliğin giderleri de avarız-ı divaniye olarak reayaya yüklendi. Köylerini terk ederek bu birliğe katılan topraksız gençlerin sayısı hızla arttı. Levend olarak da anılan bu köylüler Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetlerinin ana kahramanı oldular. Bu levend/sekbanlar XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ayan ile asi paşaların hizmetine girerek onlara büyük bir askeri güç sağladı. Maaşlarından tatmin olmadıkları durumlarda ise kolayca başka bir ayan ya da yerel idarecilerin maiyetine giderek onlar adına hizmete başladılar. Kapılanacakları bir yer bulmadıkları takdirde de büyük gruplar halinde kasaba ve köylerde gezerek zorla reayadan yiyecek, hayvan ve para tedarik etmeye başladılar⁹⁶¹. XVIII. yüzyılın başlarında nakit para ihtiyacının karşılanması adına devlet, miri mukataaları önce ömür boyu daha sonra babadan oğula geçmek suretiyle iltizama çıkarmıştı. Yüksek meblağlarla satışa sunulan bu mukataaları ancak şehirdeki askeri ve ulemeden kişiler, varlıklı esnaf aileleri ve tefeciler satın alabilmekteydi. İyice zenginleşerek güçlenen bu zümre maiyetindeki yerel nüfuzuyla birlikte kendi bölgelerini idare etmeye başlamıştı. Bu şekilde yerel zümrenin eline geçen topraklarda köylü en çok ezilen, mağdur olan kesim oldu. Köylü ya bu şekilde hayatını devam edecek ya da

⁹⁶⁰ Bunda Osmanlı toplumunun kendi yapısal dinamizmi ve devletin sosyoekonomik koşulları manipüle ediş tarzı etkili olmuştur. Özellikle toprakta özel mülkiyetin olmamasından dolayı elitler, devlet topraklarını dönüşümlü olarak tasarruf edebilmişlerdi. Tımar tahsis eden kişiler, vergi toplayıp toprağı idare etme imtiyazlarına sahip olmaktadır. Bunun karşılığında ise askerlerden oluşan bir kapıhalkı besleyerek seferlere katılım sağlamaları gerekmektedir. Tımar arazileri dağınık olarak bulunan hisselerden oluştuğu için, tımar sahiplerinin himayeleri altındaki bulunan kişileri bir araya getirmesi de zorlaşmaktaydı. Bununla birlikte imparatorluğun her bölgesinde tesis edilen mahkeme sistemi sayesinde köylünün yerel görevlilere karşı duyduğu rahatsızlığı bildirebilmekteydi. Bu şekilde köylüye verilen şikâyet hakkı devletle doğrudan iletişime geçmenin yolunu sunmaktaydı. Bu durum köylünün kırsaldaki gruplarla devlete karşı ittifak kurmalarının önüne geçmekteydi. Bkz. Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Kronik Yay. İstanbul 2021.

⁹⁶¹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C. IV, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2016, s. 29-31.

toprağını bırakıp eşkıya olacaktı. XVIII. yüzyılda had safhaya çıkan eşkıyalık olayları temelini, bu iktisadî değişim ve dönüşüm olayları üzerinde kurmuştur⁹⁶².

Devletin kaynaklarıyla zenginleşip güçlenen giderek ayanlık iddiasında bulunan mahallî aileler, levend-sekbanlardan oluşan kapı halkı ile birer zorba-mütegalibeye dönüştüler. Kapılarındaki maiyetlerine güvenerek hükümete kafa tutan bu zorbalara ancak idari makamlar verilerek itaate alınabilmişti. Devlet, Anadolu'daki bu karışıklıklara çiftini bozarak levend olan köylülerin neden olduğunu düşündüğü için bu kişileri paşa kapısında bir düzene bağlayıp işsizlikten kurtarmanın bir çözüm olacağını düşünmüştü⁹⁶³. Bu sefer de adalet dağıtması gereken kadı ve nâib ile sancakbeyi ve beylerbeyleri ayanların keyfiyeti doğrultusunda hüküm vermeye başlamıştı. Bu minvalde türlü adaletsizliklerin de önü açılmış oldu. Vilayetlere görevlendirilen valilerinin çoğu görev yerlerine gitmeyerek yerlerine mütesellimler tayin ettiler. Aynı şekilde hareket eden kadıların da yerlerine nâibleri göndermeye başlaması taşradan merkeze uzanan kademeli bir yönetim şeklini meydana getirdi⁹⁶⁴.

Vali paşalar emirlerindeki kalabalık kapı halkı ile göreve çıktıklarında bu kişilerin iaa ve masraflarını da halka yüklemekteydi. XVIII. yüzyılın başlarında yaşanan bir olayda Sivas beylerbeyi Süleyman Paşa'nın göreve çıktığında maiyetiyle birlikte Geldigelen kazasına konması yöre ahalisiyle arasında nahoş olayların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Binden fazla levent ile aynı kazada kalmak isteyen Süleyman Paşa'ya ahali karşı çıkmış, en sonunda paşa kendisinin Geldigelen kazasında levendatının da başka kazalarda kalacağı sözünü vererek sükuneti sağlayabilmiştir. Ancak paşanın sözünde durmaması kazaya dağılan levendat tairesinin 8 kişiyi öldürüp, 50 kişiyi yaralaması ve 11 bekar kızın ırzına geçip halkın mallarını yağmalamasıyla sonuçlanmıştır. Olayın büyüklüğü üzerine inceleme yapması için Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı Nasuh Paşa görevlendirilmiştir⁹⁶⁵.

⁹⁶² Mustafa Öztürk, "18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkialık Olayları", s. 188-89.

⁹⁶³ Bunlardan biri de Saruhan Sancağının idaresini üzerine alan Karaosmanoğulları'dır. Bölgede Karaosmanoğulları hem mutasarrıf ve mütesellim hem de şehir kethüdası, mültezim gibi önemli görevleri bünyelerinde toplamışlardı. Kendi çıkarları doğrultusunda hükümet kuvvetlerinin sancağa girmesini engellemek adına sancak dahilinde eşkıya faaliyetlerine izin vermemişlerdir. Ancak bu sefer de komşu sancakların ayanları ile çıkar çatışmaları yaşanmışlardır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkialık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955, s. 16-20.

⁹⁶⁴ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi VII-XIII/14-23*, Ankara 1975, s. 56-57, ayrıca ayanlık için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*.

⁹⁶⁵ Şaban Bayrak, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Eşkialık Olayları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1998, s. 43-44.

Anadolu'daki merkezi otorite zafiyetiyle güçlenen paşa ve ayan gibi yerel yöneticilerin baskı ve zulmünü arttırması, reyanın sürekli İstanbul'a içinde buldukları hali anlatan şikâyet dilekçeleri göndermelerine neden olmuştu. Ekonomik buhranla birlikte uzun süren savaşlar ihtiyaç duyulan asker ve zahirenin teminini büyük bir probleme dönüştürdü. Anadolu eyaletlerinin sancak, kaza, kasaba ve köylerinden elde edilen gelirlerin salimen İstanbul'a ulaştırılması için devlet, nüfuz sahibi yerel ailelere başvurmak zorunda kaldı. Bu kişilerin emrindeki köyün çift bozan reayasından oluşan levend kitleleri hem “*kapulu paşalı*” hem de eşkıya grupları halinde “devre” çıkmakta, kanunsuz olarak tekâlif-i şakka türünden vergi toplayarak halkı maddi olarak sömürmekteydi. Bununla da kalmayıp çoğunluğu bekarlardan oluşan bu gruplar ahlaki normlara aykırı hareketlere girmekten de çekinmiyorlardı. Paşa ve ayanların boşa kalan sarıca ve sekbanları kapılanacak bir kapı bulamadıkları takdirde dağlara çıkarak eşkıyalık yapmaktaydı⁹⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nde kendi küçük dünyasında ekonomik faaliyetlerini çeşitlendiremeyen güçsüz köylüler de aynı zamanda kendi üzerlerindeki otoritenin kaybolmasıyla organize olarak bulunduğu bölgede eşkıyalık hareketlerine başlamıştır. Devlet, bir nevi kendi bünyesinden bir otoriter, baskıcı ve devletin fonksiyonlarını gayri hukuki bir çerçevede sağlayan yeni bir oluşum üretmiştir. Geniş bir perspektiften düşünüldüğünde bu oluşumlar devlete karşı olmaktan ziyade geçici küçük yönetim alanı oluşturmak gayretinde olan eylemlerdi. Zira çoğunlukla bu tarzdaki oluşumlar eşkıyalık faaliyetleri, küçük topluluklara, kasabalara veya kervanlara yapılan saldırılardan müteşekkildi. Tabii bazı eşkıyalık faaliyetlerinin daha geniş kapsamlı olduğu da unutulmamalıdır. Ancak yine de merkezi otoritenin güçlü orduları karşısında uzun süre dayanamamışlardı. Bu bağlamda istikrarsız ortamlarda silahlanmanın artmasına paralel olarak ortaya çıkan silahlı çeteler, istikrarın sağlanmasıyla beraber eğer ideolojik bir temelden yoksun iseler kolaylıkla saf dışı bırakılabiliyorlardı. Özetle Osmanlı taşrasındaki eşkıyalık faaliyetleri esasında Osmanlı Devleti'nin merkezileşmek uğruna taşradaki köylüleri silahlandırmasına paralel olarak yaşanan ekonomik krizle beraber fakirleşen köylünün zorbalanarak daha güçsüz köylüler üzerinde egemenlik kurması ve yağmaya başlaması ile açıklanabilir. Yani devletin kırsalda beslediği paralı askerler, merkezi otoritenin muğlaklaştığı alanlarda kendi düzenini kurmaktan çekinmemiş ve devletin kendisine

⁹⁶⁶ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)”, s. 52; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, *Bellekten*, C. 38, S. 151, 1974, s. 449.

sağladığı silahla yine devletin güçsüz köylüsü üzerinde silahlı eylemlerde bulunarak onların yaşam olanaklarını gasp etmiştir⁹⁶⁷.

XVIII. yüzyılda eşkıyalık faaliyetlerinin artmasının bir nedeni de görevde kalma süresinin giderek kısalmasıdır. XVII. yüzyılın başlarından itibaren vali ve mutasarrıflar atanma süreçlerinde yaptıkları türlü masrafları, göreve geldiklerinde telafi etmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Göreve atanan vali ya da mutasarrıfların masraflarının telafisi için halka yüklediği aşırı vergiler, haksız salmalar, tekâlif-i şakka denen kanunsuz vergiler karşısında halk çifti çubuğu bırakıp dağ başlarına çekilmiş, etrafında toplandıkları bir kişinin liderliğinde eşkıyalığa başlamıştır. Eşkîya teftişine gönderilen müfettişlerin bu bahane ile halka yaptıkları zulüm, yeni eşkıyalıkların doğmasına vesile olmuştur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amasya ve çevresinde ortaya çıkan eşkıyalık olaylarının da diğer çevresel koşullarla birlikte şehir yöneticileriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyılın başlarında bölgesel güç olarak ortaya çıkan Zaralı ailesinin Amasya'daki faaliyetleri eşkıya güruhunun ortaya çıkmasında etkili olmuştur⁹⁶⁸. Ailenin önde gelen isimlerinden olan Mehmed Paşa, 1745 yılında Amasya mutasarrıfı, 1747 yılında ise Sivas valisi olmuş ve böylece Amasya'da etkin bir konuma yükselmiştir⁹⁶⁹.

Mehmed Paşa'nın, 1749 yılında Amasya'ya ait vergi gelirlerine el koyarak şahsi işlerinde kullanması eşkıyalık olaylarının hızla artmasına neden olarak paşa ile merkezi otoritenin arasını açmıştır⁹⁷⁰. Bununla birlikte sert ve baskıcı bir yönetim ile canından bezdirilen Amasya halkı, her fırsatta Mehmed Paşa hakkındaki memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Yine de 1750 tarihinde tembih ve ihtarlar rağmen fukaraya zulmedip ahaliyi rencide ettiği tespit olunan Mehmet Paşa'ya tekrar mutasarrıflık verilmiş, aynı hataları tekrar etmemesi hususunda uyarılar yapılmıştır. Daha sonra Trabzon Valisi olan İbrahim Paşa Sivas Valiliği'ne tayin edilmiştir⁹⁷¹. Bu vesileyle Sivas valisi olan İbrahim Paşa'ya fesat içinde olup reayayı zora sokan başıboş levendat makulelerini gördükleri yerde yakalayıp ibret için cezalandırılmalarını bildiren fermanlar gönderilmiştir⁹⁷².

16 Mayıs 1750 tarihli bir kayıтта, Kazgan Kaya'dan Varay'a kadar olan bölgedeki mahallere konan kapusuz levendat eşkıyasının başıboş gezerek konakçı ve kolcu akçesi

⁹⁶⁷ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s. 210-214.

⁹⁶⁸ Muhammed Aydın, *Sivas'ta Ayan Aileleri*, s. 46-47.

⁹⁶⁹ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, IV, İstanbul, 1996, s. 1078.

⁹⁷⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 41.

⁹⁷¹ BA. MD, 154/407; İlhan Ege, "Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralızâdeler", s. 78.

⁹⁷² AŞS. 45, 36/2.

adıylay reayaya vergi yüklediğinin ihbar edilmesi üzerine bir an önce eŐkiyanın ele geçirilip kanunen cezalandırılması için kethüda tayin edilmiştir. XVIII. yüzyılda bir davanın araştırılması için atanan görevlilerin kalabalık maiyetlerle hareket edip bütün masrafları gittikleri yerlerdeki halkın üzerine yükledikleri merkeze sık sık bildirilen bir husustu. Bunun önüne geçebilmek adına mutasarrıf ve mütesellimlere eşkiya takibi için en fazla 5 mübaşir tayin edilmesi, tayin olunan mübaşirlerin de reaya fukarasını sıkıntıya düŐürmemeleri hususunda uyarılar yapılmıştır. Ayrıca mbaŐirlerden kaza kaza gezererek reayayı rahatsız edip bayrak akçesi, kurban bahası ve gelgeç akçesi alan kapusuz levendat makulelerini tespit edip isimlerini tek tek kaydetmeleri istenmiŐtir⁹⁷³.

Bu sırada çeşitli faaliyetlerde bulunup merkezle arasını düzeltmiŐ olan Zaralızâde Mehmed Paşa, Sivas valisi olarak tekrar etkin bir konuma getirilmiŐtir⁹⁷⁴. Tekrar vali olan Mehmed Paşa'ya Havza bölgesinde başıboş gezip yol kesen levendat makulesinin halka karşı yaptığı türlü zalimlikleri önlemek için mücadele etmesi, tedbiri elden bırakmaması ve ceza uygulamalarından kaçınmaması istenmiŐtir⁹⁷⁵. Zaralı Mehmed Paşa Amasya'nın yerel ayanlarından Fazlıoğulları aracılığıyla Amasya'da yaptığı kanunsuzluklar köylerden kendisine güvenen yiğit ve levendlerin Amasya, Tokat ve Zile havalisindeki köyleri basarak, köylülerin mallarını yağmalamasıyla sonuçlanmıştır. Vergi tahsil işlemlerinin zorla yapılmaya çalışılması Pehlivan Mehmed önderliğinde blgedeŐakilik yapan levendlerin sayılarının hızla artmasında önemli etken olmuştur. Bu esnada Şehrin önde gelen isimlerinden İbekli Ömer Ağa'nın oğlu Mustafa Ağa da Mehmet Paşa'nın haksız uygulamaları karşısında kaçıp eŐkiyaların arasına karıŐmıŐtır⁹⁷⁶.

Zaralızâde Mehmed Paşa ve onun maiyetindeki Fazlıoğulları vergisini zaten demiŐ halka tekrar vergi yüklemesi Amasya halkının karşı koymasđ ile sonuçlanmıştır. En sonunda Mehmed Paşa Amasya mutasarrıflığından alınmış yerine Cevher Paşa tayin edilmiştir. Ancak onun mutasarrıflığı da çok uzun sürmemiştir. Cevher Paşa'nın da ahalinin üzerinde baskı kurduğu yönündeki Şikayetlerin sözüne güvenilir (mevsuk'ul-kelimin) kişiler

⁹⁷³ AŞS. 45, 37/1, 48 /1, 54/2, 70/2.

⁹⁷⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 41; Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, IV, İstanbul 1996, s. 1078.

⁹⁷⁵ AŞS. 45, 44/1. Bir bölgenin büyük yerel idari yöneticileri (ayanlar) ıkarları doğrultusunda hkmet kuvvetlerinin idare ettikleri sancağa girmesini engellemek adına sancak dahilinde eŐkiyalık faaliyetlerinin önüne geçmeye çalışmışlardır. Karamanoğulları da bunlardan biridir. Başlangıçta eŐkiyalık faaliyetlerinin yok edip sancağı ele geçirseler de sonrasında adaletsiz idari uygulamaları eŐkiyalık faaliyetlerinin daha da artmasına yol açmıştır. Saruhan Sancağındaki eŐkiyalık olayları için bkz. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da EŐkiyalık ve Halk Hareketleri*, s. 59-63.

⁹⁷⁶ Nam-ı diğer Srı Kadı oğlu bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 44; İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yn Ailesi: Zaralızâdeler*, s. 116.

tarafından merkeze iletilmesiyle mutasarrıflık görevine son verilmiştir⁹⁷⁷. Bu sırada eşkıya taifesi yollarda ve köylerde faaliyetlerini artırarak devam ettirmiş, yağma ve işkencelerde bulunmuştur⁹⁷⁸. Sivas'ta yaşayan Hacı Halil bin Ahmed, Sivas ile Tokat yanında Karkın Köyü'nde kapusuz levendatin kendisini durdurup üzerindeki parayı aldığını ve bu paranın Zünnünabâd kazasına tabi Kalecik Köyü'nden Hüseyin bin Mehmed'de olduğunu belirtmiştir. Hüseyin bin Mehmed ise üç ay önce Bağlıcalı Süleyman kethüdaya 8 kuruşa merkebini sattığını, paranın iddia edildiği gibi Hacı Halil bin Ahmed'e ait olmadığını belirtmiştir. Bu dava kaydı halkın yeri geldiğinde eşkıya taifesiyle iş birliği içinde olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte Hacı Halil bin Ahmed'in iddiasını doğrulayacak bir delili ya da şahidinin bulunmaması paranın ona ait olup olmadığı hususunu açıkta bırakmaktadır. Yine de bu dönemde eşkıyaların yol kesip insanların malını gasp ettiği, yağmalarda bulunduğu yönünde pek çok şikâyetin olması iddianın doğru olduğunu düşündürmektedir. Zira kanunlara karşı gelerek eylemlerde bulunup etrafına korku salan bu kişilerin kendilerine taraftar bulması pek zor olmasa gerek⁹⁷⁹.

Mehmet Paşa'nın valiliği döneminde türlü bahanelerle zimmetine geçirdiği parayı ödememesi, zorla halktan tahsil ettirmeye çalışması levend eşkıyasının türemesine neden olmuş ve paşanın sonunu getirmiştir. Devlet, kendi otoritesini korumak amacıyla harekete geçmiş, Çeteci Vezir Abdullah Paşa marifetiyle Zaralızâde Mehmet Paşa'yı idam ettirmiştir⁹⁸⁰. Hem idareci tahakkümü hem de levend ve diğer grupların eşkıyalık faaliyetleri hakkında şikayetlerin artmasıyla merkezi yöneticiler bir teftiş başlatarak bazı görevlileri eşkıya takibine sevk etmiştir. Zaralıların sebep olduğu eşkıyalık olaylarını bastırmak için de Amasya mutasarrıfı Ömer Paşa, nüfuz olarak güçlü Millioğlu Musa Bey ve alaybeyi Kürt Bekir Bey görevlendirilmiştir. Ancak Ömer Paşa, eşkıya taifesinden Mehmed Pehlivan'ın adamları tarafından vurulup vefat etmiş, Amasya Sancağı'na da oğlu Hasan Bey yönetici olarak tayin edilmiştir⁹⁸¹.

⁹⁷⁷ AŞS. 46, 51/1, 51/2.

⁹⁷⁸ XVIII. yüzyılda levendler hakkında yapılan şikayetlerin geneli kondukları yerdeki halka çeşitli adlar altında ağır vergi yüklemeleri, gayri ahlaki davranışlarda bulunarak kişilerin namusuna el uzatmaları ve yollarda yaptıkları soygunculuk faaliyetleri üzerinedir. Bkz. Şaban Bayrak, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Eşkıyalık Olayları*, s. 74-76; Ayrıca bkz. Mustafa Öztürk, "18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Tarihten Günümüze Ayıntap-Gaziantep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay. 23, Gaziantep 2018.

⁹⁷⁹ AŞS. 50, 28/3.

⁹⁸⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 46; İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralızâdeler*, s. 82.

⁹⁸¹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 46.

Zaralı ailesi, Sivas'ta meskûn olup siyasi geleceği Sivas halkının desteğine bağlı olduğundan dolayı Sivas'ta Amasya'daki gibi haksız faaliyetlere girişmemiştir. Aslında devlet, Paşa'yı Sivas dışında başka bir yerde görevlendirerek nüfuzunu kırmaya çalışırken bir nevi yeni zulümlerine de neden olmuş görünmektedir⁹⁸². Sivas Beylerbeyi'nin 1758 yılında Erzurum tarafından Sivas'a yönelen ve sayıları fazla olan eşkıyayı etkisiz hâle getirmede yetersiz kalması üzerine merkezi hükümet tekrar Zaralı ailesinin nüfuzundan istifade yoluna giderek Zaralızâde Feyzullah Paşa'dan olaya müdahalesini istemiş ve paşa çok kısa sürede eşkıyaları etkisiz hâle getirmiştir. Böylece Feyzullah Paşa mir-i miranlıkla Sivas valiliği görevine getirilmiştir⁹⁸³.

Nüfuzunu iyice genişleten Feyzullah Paşa devlete karşı bir takım olumsuz girişimlerde bulunmuştur. Onun bu faaliyetlerinden cesaretle Sivas ve çevre sancaklardan da ayanlığa soyunup halka zulmeden, eşkıyalık faaliyetlerine girişen birtakım kişiler türemiştir⁹⁸⁴. Devlet idaresi eşkıyaların reaya üzerindeki baskısına son vermek için daha öncesinde Erzurum tarafından Sivas'a gelip Merzifon'u ve daha sonra Çorum'u muhasara eden eşkıya cemiyetlerinin dağıtılması görevini Zaralızâde Vezir Feyzullah Paşa'ya vermiştir. Ancak eşkıyanın han-ı cedid üzerinden *su-i kasdıyla* (kötü niyet) Sivas üzerinde gezdiğinin ihbar olunmasıyla yeniden eşkıyaların üzerine gidilmiş Çalulu Çayırında bir buçuk saat süren bir mücadele sonucunda İnce Arap yeğeni Kara Selim, Bozoklu Hüseyin, Arapoğlu Mehmed gibi belli başlıları idam edilse de bir kısmı Haymana ve Karaman tarafına bir kısmı Bozok'ta olan hanelerine ve bir bölüğü de Erzurum tarafına kaçmayı başarmıştır⁹⁸⁵. Eşkîya taifesi birçok açıdan reayayı müşkül duruma sokmuş, savaşların getirdiği yük yetmezmiş gibi bir de eşkıya makulesi kanunsuz olarak reayaya vergi yüklemiştir. 13 Ocak 1759 yılına ait bir kayıta da Amasya ve Çorum sancaklarının kaza ve mezra ahalileri meydana gelen buğday kıtlığından (kaht-ı gılla) perişan olmuşken yeni harman döneminin gelmesiyle biraz refaha kavuştuklarını, ancak bu seferde kapusuz levendad taifesinin musallat olduğu belirtmiştir. Bu da yetmezmiş gibi buradaki halkın refahı için tayin edilen mübaşir ve eşkıya takibi için gönderilen askerlerin de gittikleri yerlerde sıkıntı çıkardığı ve reayadan füzuli şeyler talep etmekte oldukları bildirilmiştir. Bu nedenle mümkün olduğu kadar az atlı gönderilmesi, zaten kıtlıktan kırılan reayadan çok fazla bir şey istemeden verilen yiyeceğe kanaat edilmesi, konakçı, kurban ve güleç

⁹⁸² İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralızâdeler*, s. 117-18.

⁹⁸³ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 47.

⁹⁸⁴ AŞS. 49, 15/1.

⁹⁸⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 48.

akçesi alınmadan halkın güvenlik ve asayişinin sağlanmasına dikkat edilmesi istenmiştir⁹⁸⁶. Burada halkın bir sömürü sarmalı içerisinde kaldığı görülmektedir. İklimsel ve coğrafi şartların etkisiyle verimsiz geçen bir buğday hasadının ardından eşkıyaların musallat olup zaten az olan yiyeceğe el uzatması bir yana, halkın bu perişanlığına çare olması için gönderilen devlet memurlarının da bu durumdan faydalanmak isteyip kendi ihtiyaçlarını onlardan temin etmeye çalışması taşradaki manzarayı gözler önüne sermektedir. Taşradaki yerel ahali, ayan, eşkıya ve devletin görevlendirdiği idari yöneticilerin elinde iyice küçülmüştür.

Merkezden gönderilen emirlere rağmen eşkıya taifesi yol kesip devlet veya reaya ayırt etmeksizin gasp ve yağma faaliyetlerinde bulunmaya devam etmiştir. Bunlardan birinde Samsun gümrük emini tarafından nakit 7 bin kuruş ve poliçe tarikiyle 5 bin kuruş olan gümrük geliri, Tokat'a teslim edilmesi için sarbanbaşı (deveci) Ahmed'e verilerek pazarganlarla yola çıkarılmıştı. Ancak Lâdik kazasına tabi Deri Öz mahalline geldiklerinde Kızıoğlu Köyü hatibinin oğlu Osman isimli şaki 28 nefer eşkıya ile üzerlerine hücum ederek nakit ve poliçe toplamı olan 12 bin kuruş ile pazargan ve sarbanların para ve eşyaları toplamı olan 10 bin kuruşluk miktarı *nehb-i garet* (yağmalayarak) ederek bin kadar adamını helak etmişlerdi. Ayrıca sarbanların da 4 adamı ile iki atı yaralanmıştı. Bu olayın merkeze bildirilmesiyle derhal eşkıyanın yakalanıp gasp edilen para ve eşyanın tahsili için Sivas valisinin kapucular kethüdası mübaşir olarak tayin edilmiştir⁹⁸⁷.

1760 yılında mutasarrıf olan Süleyman Paşa eşkıya şiddetini bir miktar dindirseye de Paşa'nın Rumeli'ne gitmesini fırsat bilen eşkıyanın ele başı Deli Pehlivan Mehmed ve kethüdası İbeklioğlu Acar Mustafa başlarında 400 kadar levent eşkıyası ile Amasya, Çorum, Zile, Tokat, Merzifon havalisinde yol kesip köyleri yağma ederek Sivas vilâyetini tehdit etmeğe başlamıştır⁹⁸⁸. 21 Ekim 1761 senesinde mutasarrıf Cevher Paşa'dan şehrin ileri gelenleriyle birlikte reayayı müşkül duruma sokan ve haksız para talep eden levent eşkıyasının üzerlerine gidilip haklarından gelinmesi istenmiştir. Cevher Paşa da mütesellim Milli Musa Bey ve maiyetleriyle birlikte eşkıya üzerine gitmiş ancak Kutluca köyü civarında eşkıyanın kurduğu bir tuzak maiyetiyle birlikte dağılmasına neden olmuştur. Bu sırada Sarı Beyzâde Mehmed Bey, Cevher Paşa'yı bozan eşkıyayı takip

⁹⁸⁶ AŞS. 49, 47/2.

⁹⁸⁷ AŞS. 49, 72/2, 91/1.

⁹⁸⁸ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl s. 49; 1761 yılında Sivas ve çevresinde gücünü arttıran Feyzullah Paşa Diyarbakir Valiliği'ne getirilmiş, aynı yıl içinde ikinci defa Van ve Sivas valiliği görevlerine tayin edilmiştir bkz. Muhammed Aydın, *Sivas'ta Ayan Aileleri*, s. 49.

ederek başarılı bir harekatta bulunmuştur. Mehmed Bey, Deli Pehlivanın medâr-ı kuvveti olan Acar Mustafa'yı gerek para gerek makamla kendisine çekerek yardımını sağlamış ve böylece eşkıyayı bertaraf etmiştir. Eşkıya taifesine karşı sergilediği yararlı faaliyetler Mehmed Paşa'ya mîr-i mîrânlıkla 1761 yılında Amasya mutasarrıflığını getirmiştir⁹⁸⁹.

Cevher Paşa'nın başarısızlığı üzerine önceki mutasarrıf (1760 yılı) Süleyman Paşa ve 1762 yılı mutasarrıfı Mehmed Paşa, eşkıya taifesiyile girişilen mücadelede üstün başarı sergileyerek eşkıyayı tarumar etmiş, geride kalanı da Hüseyinâbâd ve Alaca bölgesine doğru kaçırmıştır. Paşaların bu başarıları takdir edilerek Çorum Sancağına giren eşkıyayı takip etmek üzere Mehmed Paşa Rûm-ili pâyesiyile Çorum Sancağına mutasarrıf olarak tayin edilmiştir. Süleyman Paşa ise tekrar Amasya Sancağı mutasarrıflığına getirilmiştir⁹⁹⁰. Bu gibi durumlarda idari makamın boş bırakılmaması elzem bir durum olduğundan 9 Mayıs 1763 yılında Süleyman Paşa tarafından ayan başı olarak seçtiği Gürcüzâde Halil Bey'e vaziyeti anlatan bir inha gönderilerek sancağın eşkıya saldırılarına karşı savunmasız bırakılmaması adına, sancağa dahil olana kadar bölgede kendisini temsil etmek üzere mütesellim olarak atandığını bildirmiştir⁹⁹¹.

Bu sırada eşkıyalarla ilgili şikayetler de gelmeye devam etmiştir. Bunlardan birinde resmi kışlak vergisini ödemek istemeyen bazı aşiret mensuplarının kapusuz levendat eşkıyasıyla birlikte hareket ederek eşkıyalığa başladığı bildirilmiştir. Bu haber üzerine eşkıyaların yakalanması hususunda özel ihtimam gösterilmesi ve kalabalık gruplar halinde köylerde gezerek reayaya korku salan levendat makulelerine karşı muharebeye girmekte çekinilmemesi konusunda sürekli uyarılar yapılmıştır⁹⁹². Ne yazık ki tüm bu uyarı ve müdahalelere rağmen şakilerin faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. 1763 yılının Ekim-Kasım aylarında Amasya sakinlerinden olan Kerezoğlu Garip oğlu Ali Köse Ağa'nın torunu ve zimmi Tatboran isimli şakiler gittikleri yerdeki ahaliden bazı kişileri darp edip yaralamış, Özbey oğlunun zevcesini ırzına geçmek üzere zorla evinden kaçırmış ve tüfenkçi başı alemdarını da katletmişlerdir. Bunların eşkıya oldukları ayan ve eşraf tarafından umumi olarak tahkik edilmiş ve yakalanıp cezalandırılması için harekete geçilmiştir⁹⁹³. En sonunda Çorum mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın Hüseyinâbâd ve Alaca tarafına kaçan eşkıyayı yok etmesiyle Amasya halkı rahat bir nefes alabilmiştir. Bu konuda büyük yararlılık gösteren Mehmed Paşa vezaretle Trabzon valisi ve İbekoğlu

⁹⁸⁹ AŞS. 51, 62/1, 67/3; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 50-51.

⁹⁹⁰ AŞS. 51, 74/2. Ayrıca bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 51;

⁹⁹¹ AŞS. 51, 75/1.

⁹⁹² AŞS. 51, 70/1, 72/2, 74/3.

⁹⁹³ AŞS. 51, 87/1.

Mustafa Ağa da silahtar ağası olmuştur. Bununla birlikte Amasya, Merzifon, Köprü ayarı da eşkıyanın ortadan kaldırılmasına hizmet ederek Amasya Sancağı'nın eşkıyadan temizlenmesine katkıda bulunmuştur⁹⁹⁴.

Vali ve mutasarrıf gibi önde gelen devlet idarecilerinin tevhîh beratlarında öncelikli görevlerinin *reaya taifesinin himayesini sağlayıp eşkıya zulmüne karşı korunması* şeklinde ifade edildiğini sicillerden tespit ediyoruz. Ancak XVIII. yüzyıl geneline bakıldığında vali, mutasarrıf ve kadı gibi şehir yöneticilerinin reayaya belki de eşkıyadan daha çok zarar verdiği hatta bu yöneticilerin uyguladığı baskıcı yönetim sonucu eşkıya taifesinin türeyip halkın sıkıntıya düşmesine neden olduğu görülmektedir. Bu konuda büyük ayan ailelerinin mensubu olan yönetici kesim merkezi idare tarafından sık sık uyarılsa da maiyetlerinde bulundurdukları kuvvetlerin verdiği güçle sonuç değişmemiştir. 1768 yılında Rusya ile savaşın başlaması yine en çok halkın mağduriyetine sebep olmuştur. 1772 yılında devam eden savaş dolayısıyla ziraat durmuş, kıtlık baş göstermiş çoğu asker görev yerini terk ederek sefere gitmemeyi tercih etmekteydi. Savaşın ilerleyen safhalarında firarların daha geniş boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Böyle bir vaziyet içinde belli bir güce sahip olan Canikli Ali Paşa'ya 1 Haziran 1772 yılında Amasya Sancağı malikane olarak verilmiştir⁹⁹⁵. Amasya'nın malikane olarak Ali Paşa'ya verilmesinin nedenlerinden biri maiyetindeki güç ile bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmek istenmesiydi⁹⁹⁶. Bir nevi istenen olmuş Ali Paşa mutasarrıf olunca onun şerrinden korkan levendat eşkıyası ve cepheden firar eden yeniçeriler bir başbuğ emrinde toplanarak Rumeli cephesine gönderilmiştir⁹⁹⁷.

1774 yılında Ali Paşa, Amasya Sancağı'na mütesellim olarak oğlu Battal Hüseyin Bey'i atamıştır. Battal Hüseyin Bey'in Amasya halkına karşı baskı yönetimi olayların yeniden alevlenmesine neden olmuştur⁹⁹⁸. 14 Aralık 1774 yılına ait bir kayıt halkın halini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Amasya kazasına tabi Ziyare Köyü sakini eşkıyalarından Kara Şaban oğlu es-Seyyid Halil bin İbrahim, oğlu Hasan ve Canikli Veli Ahmed önderliğinde toplanan bir grup⁹⁹⁹, derebeylik iddiasıyla akşam namazında köy ahalisi

⁹⁹⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 51-52.

⁹⁹⁵ Amasya Sancağı'nın mutasarrıflar için geliri imdad-ı hazariyesi 3.000 kuruş, imdad-ı seferiyyesi ise 16,5 kesedir. Bkz. Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s. 484.

⁹⁹⁶ Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s. 483-84; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 18.

⁹⁹⁷ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 59

⁹⁹⁸ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 60- 61

⁹⁹⁹ Hacı Salih Efendi bin İsmail Efendi Dal Mustafa ve Sazlı Ali'si ve Kalyoncu Ömer ve Gedikoğlu Kara Osman Ömer Ağa ve Türk Hasan Ali'si ve kapusuz oğlu ve Topal Çöpçü Ahmed kethüda, Gedik İbrahim, Mora Molla Mehmet Mustafa Beşe, Denbaloğlu Ömer, Hacı Ahmedoğlu Mustafa Bey, Hamza Beşeoğlu ve Bayramoğlu Kiraki.

ibadet ederken camii basarak hiçbir günahı olmayan 4 kişiyi katledip yaklaşık 40 kişiyi de darp etmiştir. Köy ahalisinden bazıları zincirlere vurularak hapsedilmiş bazılarının ise hanelerindeki eşyaları gasp edilmiş ve bakire kızlarına el uzatılmıştır. Bu olay üzerine köy ahalisi adı geçen kişilerin kendilerine yaptıkları zulmü anlatan şikayetlerde bulunmuşlardır. Şikayetler üzerine bab-ı ali tarafından Canik muhassılı vekiline bu kişilerin acilen yakalanarak Canik'e nakledilmesi ve olayın araştırılması için hassa hasekisinden ayan Ali Paşalı Ömer'in tayin edildiğini bildiren bir emir gönderilmiştir¹⁰⁰⁰. Birkaç ay sonra bu eylemi gerçekleştiren kişiler, mahkemeye başvurarak, aynı karye sakinlerinden Molla oğlu Ömer, Celal oğlu es-Seyyid Mustafa, Kuru Ahmed oğlu Ömer ve Kömürcüoğlu Mehmed'e karşı dava açmıştır. Adı geçen kişilerin kendilerine karşı birleşip Ali Paşalı Ömer'i mübaşir tayin ettirerek işledikleri suçlara karşılık 1000 kuruş cerime/para cezası tahsil ettirdiğini iddia etmişlerdir. Molla oğlu Ömer ve Celal oğlu es-Seyyid Mustafa, Kuru Ahmed oğlu Ömer ve Kömürcü Mehmed mübaşirin işlenen suçlara karşılık para aldığı iddiasını başta kabul etmese de yemin vermeleri istendiğinde kabul edip parayı geri ödemek zorunda kalmışlardır¹⁰⁰¹. Bu davanın uzun bir süre devam ettiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki 17 Mart 1775 yılında bu eşkıya taifesinin Canik muhassılı vekili tarafından Canik'te hapsedildiği ilam olunmuşken köy ahalilerinden bazılarının şikâyet edilmesi üzerine davanın Amasya kadısı huzurunda görülmesi istenmektedir¹⁰⁰². 9 Aralık 1775 yılında ise davanın Kayseri de görülmesi istenmiş, ancak suçluların cezaları ya da davanın gidişatı konusunda başka bir bilgi verilmemiştir¹⁰⁰³. İnsanların en saf haliyle kendilerini ilahi güce teslim ettikleri, kutsal olarak görülen bir ibadethanede böylesine büyük bir trajik olayın yaşanması eşkıya taifesinin gözünde mabetlerin hiçbir öneminin olmadığını göstermektedir. 40 kişiyi darp edip 4 kişinin ölümüne neden olan bu kişiler toplumsal huzur ve düzenin de katili olmuştur. Bütün ahlaksızlıklarıyla genç kızların namusuna göz dikmişlerdir. En ağır şekilde cezalandırılmaları gereken eşkıyalar, bölgenin önde gelen kişileriyle anlaşma yapıp sadece para cezasıyla davanın örtbas edilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Olayın büyüklüğünün mahiyetiyle davanın takip edilmesi, istedikleri sonuca ulamalarında engel olmuş olacak ki sonradan anlaşma yaptıkları kişileri de ele vermişlerdir.

¹⁰⁰⁰ AŞS. 54, 71/1.

¹⁰⁰¹ AŞS. 54, 88/3.

¹⁰⁰² AŞS. 54, 131/1.

¹⁰⁰³ AŞS. 54, 147/1.

Sivas Valisi Dağıstanî Ali Paşa tarafından 19 Haziran 1780 senesinde Amasya kadı, nâib ve ayanlarına gönderilen adalet buyruldunda reyanın asayişini ve huzurunu sağlamak için gerek kapulu gerek kapusuz makulelerinin kazalarına geldiklerinde misafir olduklarına kanaat etmeyip baskı ve korkuyla reyadan kurban ve güleç akçesi ve ‘ayidât-ı sâire almaya çalıştıklarının haberleri ihbar olduğundan hangi kaza ve nahiyeye gelirse gerekli miktarda yem ve yiyecek verdikten sonra yukarıda adı geçen akçeleri talep ettikleri taktirde kesinlikle vermemeleri eğer zor kullanırlarsa isim ve şöhretleriyle Sivas mahkemesine bildirmeleri konusunda uyarılmışlardır¹⁰⁰⁴. 1785 yılında da Anadolu ve Rumili taraflarında levendat makulelerinin hareketlerinden dolayı bazı reyanın hallerinin karışık ve dağınık olduğu, onları ele geçirmek için gönderilen mübaşirlerin de gittikleri yerlerde halka gereğinden fazla harç yükleyerek keyfi hareketlerde buldukları hususunda merkeze sürekli ihbarlar gitmiştir. Merkezden de bu kişilerin şehir yöneticileri ile birleşerek kendi nefisleri için reyaya tekalif yüklemekten vazgeçmeleri için fermanlar gönderilmiştir. Ancak tüm bu uyarılara rağmen mevcut durum bir türlü reyanın lehine dönememiştir¹⁰⁰⁵.

1787-88 yılına geldiğinde tarih tekrar tekerrür etmiş, Mikdat Paşa'nın baskıcı rejimine karşı Mecidözü tarafında Püsküllüoğulları olarak anılan bir eşkıya taifesi türemiştir. Mikdat Paşa hakkında taşradan giden şikayetlerin çoğalması merkezi hükümetin onun üzerindeki baskılarını da arttırmasına neden olmuştu. Aynı zamanda Mikdat Paşa'nın halk üzerindeki gayri meşru hal ve hareketleri halkın eşkıyalık hareketlerine katılmasının da yolunu açmıştır. Mikdat Paşa aslında bir nevi kendinin sebep olduğu bu eşkıyalar üzerine yürüyerek merkezi hükümetin baskılarını azaltmayı hedeflemiştir¹⁰⁰⁶. Bu sırada Ruslara karşı başlatılacak sefer için 17 Ağustos 1787 tarihli bir fermanla taşrada bulunan savaşa gücüne sahip tüm askerlerin, bir kişi bile geride kalmayacak şekilde nevruda Davut Paşa Sahrası'nda toplanması istenmiştir. Bununla birlikte Amasya Sancağı'ndan ordunun taşımacılık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere deve ve bargir talep edilmiştir. 150 deve ve 150 nefer asker sefer için yola çıkarılmıştır¹⁰⁰⁷. Amasya halkı bir yandan başlamakta olan bir savaş için lojistik talepleri sağlamaya çalışırken diğer yandan

¹⁰⁰⁴ AŞS. 58, 15/1, 18/1, 41/1; 9 Mart 1781 tarihli belgede de yine bu konular üzerinde durulmaktadır bkz. AŞS. 59, 112/1.

¹⁰⁰⁵ AŞS. 61, 64-65.

¹⁰⁰⁶ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 60.

¹⁰⁰⁷ AŞS. 64, 8/1-2.

idarecilerin baskısına ve bu baskıdan filizlenen eşkıyalara karşı bir mücadele vermekteydi¹⁰⁰⁸.

Mikdad Paşa, 1788 yılında Amasya Sancağını oğlu Hasan Bey'in idaresine bırakarak kendisinin uyguladığı yoğun baskı rejiminin sonucu olarak Mecidözü tarafında ortaya çıkan Püsküllüoğullarını takibe gitti. Gavur Ali adlı eşkıyanın idaresinde Amasya'nın batı ve güney tarafları sarılmış bir vaziyetteydi. Bu takip esnasında baskına uğrayan ve maiyeti dağılan Mikdad Paşa, canını zor kurtarıp Amasya'ya kaçmış, bu sayede Püsküllü oğulları daha da kuvvetlenmiştir¹⁰⁰⁹. Sonunda Sultan Abdülhamid, Amasya halkının şikayetleri ve Mikdad Paşa'nın eşkıya karşısındaki haline karşı kendisinin vezaretine son vererek Dimetoka'ya sürgün etmiştir¹⁰¹⁰.

1789 Eylül-Ekim aylarında Yüzbaşıoğlu olarak bilinen Amasya muhassılı Mehmed Emin Ağa döneminde Amasya Sancağı hasları geçen yıllara oranla değerinden fazlaya iltizam edildiğinden halka yüklenilen vergi çok ağır olmuştu. Bununla beraber Caniklioğullarının ve tabiiyetindekilerin zalimane hareketlerinden kurtulduğu için ahali buna fazla ses çıkarmamıştır. Amasya muhassılı Mehmed Emin Ağa kararlı tavrı sayesinde Püsküllüoğulları gizlendikleri yerlerde birer birer basılıp kimi idam, kimi de gizlendiği evlerle beraber ateşe verilmiştir¹⁰¹¹.

¹⁰⁰⁸ 1789-1839 yılları arasında devletin ordu ihtiyaçları için Amasya'dan talep ettiği ihtiyaçlar ve bunların karşılanıp karşılanmadığı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Sadık Çetin, *Şer'iyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri*.

¹⁰⁰⁹ Hasan Bey bu sırada henüz 12 yaşında ve lâlâsı olan Gözdaşoğlu Hâcı Mustafa Ağa'nın gözetimindedir. Bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 61.

¹⁰¹⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 62-63.

¹⁰¹¹ Amasya muhassılı Mehmed Emin Ağa'nın harp yerinden kaçıp Mecidözüne geldiğinin haberi alınan Çorum mutasarrıfı ve ber vech-i mâlikâne Mecidözü muhassılı Avkatlı Fındık Mustafa Paşa'yı idam ettirmesi Püsküllüoğullarının bertaraf edilmesinde etkili olmuştur. Püsküllüoğullarının takibine mütesellim Abdünnebi Paşa ve alaybeyi Hindioğlu İbrahim Ağa gönderilmiştir. Bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4 zeyl, s. 64-65.

SONUÇ

Şer'iyye Sicilleri tarih araştırmalarında birincil kaynak olarak yer alarak Şehir ya da b6lgelerin tarihi geçmiŐini aydınlatmada 6nemli veriler sunmaktadır. Osmanlı merkez ve taşra yapılanmasındaki mihenk taŐlarının çatırdamaya başladığı bir d6nem olan XVIII. y6zyılın ikinci yarısında Amasya Őehrini ele alarak Şehir toplumunun g6nl6k hayatından bir kesit sunulmaya 6alıŐılmıŐtır.

Amasya bulunduğu konumu, iklimi ve kendisine atfedilen 6zellikleri (Şehzade sancağı ve paşa sancağı gibi) dolayısıyla 6evre sancaklardan ayrıcalıklı konumda olan bir Őehirdir. XVIII. y6zyılın ikinci yarısında Sivas eyaletine tabi olan Amasya Sancağı, 11 kaza ve Amasya kazasına tabi 4 nahiyeden m6teŐekkildir. XVI. y6zyılın sonlarından itibaren tımar sisteminin 6nemini kaybetmesiyle tahrir defteri tutma usul6 de terkedilmeye başlanmıştır. 6alıŐma d6nemimizde Şehrin demografisi ile ilgili verileri cizye ve avarız defterleri bize sunmuştur. Amasya n6fusunu daha 6nceki yapılan 6alıŐmalarla karŐılaŐtıėımızda Şehir n6fusunda kademeli bir d6ŐuŐ6n olduğu g6zlemlenmiŐtir. N6fusun bu Şekilde kan kaybetmesinde Şehrin Cel6li gibi b6y6k 6apta tesirler bırakan bir isyanın ana yatağı olması dolayısıyla sosyo-ekonomik hayatın harap olması, idareci kimliği ile atanan kişilerin baskıcı y6netimi, halka y6kledikleri ağır vergi y6k6 ve bu y6kten yılan kişilerin baŐlattıkları eşkıyalık olayları, yine bu d6nemde sonu6ları t6m imparatorluğu etkileyen baŐarısız savaşlar etkili olmuştur.

Tezimizde bireyin g6ndelik hayatında yoğun olarak faaliyette bulunduğu alanlar irdelenmeye 6alıŐılmıŐtır. G6nl6k hayatta vakit ge6irilen alanların başında mahalle ve 6zel yaşam alanı olan evler gelmektedir. XVIII. y6zyılın ikinci yarısında 51 olan Amasya mahallelerini klasik d6nemle karşılaştırdığımızda bazılarının birleştiği ya da ayrıldığı, bazılarının da ortadan kalktığını s6yleyebiliriz. 1831 yılında yapılan n6fus sayımında Amasya'da kaydedilen mahalle isimleri ile XVIII. y6zyılın ikinci yarısındaki mahalle sayı ve isimlerinin uyumlu olduğu g6r6lm6Őt6r. Buradan Şehrin mahallelerinin tabi sınırlarına ulaŐtıėını s6yleyebiliriz. İncelediğimiz sicillerde gayrim6slimler Şehirde M6slimlerle i6 i6e aynı mahallelerde yaşamaktadır. Sadece 45 numaralı sicilde bulunan tevzi defterinde Yahudiyan olarak kaydedilen ayrı bir mahalle zikredilmiŐtir. Ancak daha sonraki kayıtlarda b6yle bir ayrıma rastlanılmamıştır. G6ndelik hayat i6erisinde 6zel alanı oluşturan Amasya evleri genellikle bir avlu i6erisinde tek veya iki katlı olarak inşa edilmiştir. Sicillere kaydedilen satış h6ccetleri, miras davaları gibi kayıtlardan evlerin

fiyatları, fiziksel özellikleri ile buldukları konumlarını tespit etmek mümkün olmuştur. Bununla birlikte sicillerden elde edilen veriler kale içinde yerleşmenin eskiye oranla azalmakla birlikte devam ettiğini de ortaya koymuştur.

İkinci bölümde tımar sisteminin yavaş yavaş geride bırakıldığı, iltizam sisteminin popülerleştiği ve daha sonra malikane sisteminin uygulamaya konduğu vergi ve toprak düzeni içinde kadim bir taşra kenti olan Amasya'nın durumu ele alınmıştır. Amasya Sancağı hem yönetici hem de yönetim şekli olarak farklı formlar geçirmiştir. Bu yüzyılda sancak, bey ya da paşalara ber vech-i arpalık olarak tevcih edilmiştir. Zamanla uzun süren ve büyük bir ekonomik külfeti olan savaşların finanse edilmesinde duyulan nakit ihtiyacının sürekli artması gibi nedenlerden dolayı mutasarrıf olarak anılan bey ve paşalara verilen haslar mukataaya çevrilerek açık arttırmayla mültezimlere ihaleye çıkarılmıştır. Bu sistem bir süre devletin ekonomi çarklarını döndürse de sürekli nakde duyulan ihtiyaçla bu mukataalar kaydı-ı hayat şartı ile malikane olarak verilmiştir. Amasya da 1772 yılında Canikli Hacı Ali Paşa'ya malikane olarak verilmiştir. Sancağa idareci olarak atanan mutasarrıflar ikamet yerlerinin başka bir şehir olması, sefere ya da eşkıya takibine gönderilmelerinden dolayı yerlerine vekil olarak bir mütesellim tayin etmişlerdir. Mütesellimler ise yerel ayan zümresinden ya da mutasarrıfın kendi kapı halkından belli bir nüfuza sahip olan kişiler arasından seçilmiştir. Yerel zümrenin bu şekilde idari bir güce sahip olması nüfuz ve kudretini arttıran güçlü ayan ailelerinin ortaya çıkmasına ve bir sistem olarak yerleşmesine neden olmuştur. Amasya XVIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Zaralızâde ailesinin ve son çeyreğinde ise Caniklizâde ve büyük husumet beslediği Çapanoğullarının idare sahası içindedir. Bu hanedan ayan aileleri zaman zaman yönetimle ya da birbirleriyle mücadele halinde olmuşlardır. Büyük ayan aileleri kendi nüfuz ve hakimiyet alanlarını büyütme kaygısıyla şehirli ya da köylü fark etmeksizin en çok yöre halkına zarar vermiştir. Uyguladıkları baskıcı yönetim, yaptıkları liyakatsiz atamalar ve yükledikleri ağır vergiyle reyanın sömürülmesine neden olmuşlardır. Bu bölümde yukarıda da değindiğimiz gibi mutasarrıf, mütesellim ve ayanlarla birlikte şehrin idaresinde etkin bir şekilde görev alan ehl-i örf ve ehl-i şer zümrelerin sorumlulukları ya da sorumsuzlukları ele alınmıştır. Merkezi yönetimin gücünün taşra şehirlerinin üzerinden eksilmesiyle görev suistimalleri ve çeşitli yolsuzluklara başvurulmuştur. Alaybeylerinin en çok parayı veren kişiye tımar tevcih etmesi ve bunlarında görev yerlerini terk etmesi ya da hiç sefere gitmemesi, yeniçerilikle alakası olmayan kişilerin serdar seçilmesi, herhangi bir soruşturma için taşraya gönderilen mübaşirlerin mübaşiriye ücretine kanaat etmeyip tüm ihtiyaçlarını gittikleri

yerdeki halka yüklemeleri, kale dizdarlarının rüşvetle suçlu salıvermesi, kanun dağıtmakla yükümlü kadıların tayin edildikleri yerlere gitmeyerek nâib göndermeleri ve bu nâiblerinde usulsüz işlere karışmaları gibi hukuk ve adalet dışı bu uygulamaları yapan, en çok da hukuk ve adalet dağıtmakla görevli olan üst düzey yöneticiler üzerinde durulmuştur.

Aile yapısını ele aldığımız üçüncü bölümde, Amasya'da tek eşliliğin yaygın olduğu, genel olarak 1 ya da 2 çocuk sahibi oldukları, ailenin dağılması durumunda ise nafaka, mihr ve vesayet konusunda kişilerin mağdur olamaması ve sosyal hayatına devam edebilmesine dikkat edildiği görülmüştür. Kadınlar mahkemeyi özellikle boşanma, nafaka ve mihr talebi, miras paylaşımı, alacak verecek işlemleri konusunda sık kullanmışlardır. Bununla birlikte uğradıkları herhangi bir haksızlık karşısında gerek vekil atayarak gerekse bizzat mahkemeye gelerek hak arayışında bulunmuşlardır. Aileye ekonomik açıdan bakıldığında ise 170 adet tereke kaydından 1750 ile 1800 yılları arasında en fazla tereke sahibi olan kişilerin mal varlığının 101-500 kuruş (62 kişi) ile 1001 kuruş ve üzeri (60 kişi) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Amasya'da kişiler arasındaki gelir dağılımına göre tereke sahiplerinin neredeyse yarısı gelir düzeyi açısından fakir ve orta-alt sınıfta iken diğer yarısı zengin ve varlıklı sınıfa dahildir. Toplumda belli bir statü sahibi kişiler diğer ahaliye göre daha iyi durumdadır. Bunların içerisinde kadınların da olduğu görülmektedir. Terekelerde çok fazla sayıda tereke sahibinin dut ve üzüm bağlarının olduğu tespit edilmiştir. Dut bağlarının bu kadar yoğun olarak belirtilmesi ipek böceği yetiştiriciliğinin mevcudiyetini göstermektedir. Yine bazı terekelerde dut bağı ile beraber böcekhaneler de belirtilmiştir. Bu kayıtlardan Amasya'da ham ipek üretimi ve ipekli dokumacılık ile bunlara dayanan ticari faaliyetlerin yoğun olduğunu söyleyebiliriz. Gündelik hayatta kullanılan eşyalar kişinin cinsiyetine, ekonomik gelirine, sosyal statüsüne göre değişkenlik göstermiştir.

Son olarak insanın gerek çevre koşullarının verdiği buhran ile gerekse yaradılış özellikleri açısından isteyerek ya da istemeyerek bazı suç olaylarına karıştığı her daim olagelen bir vakıadır. Amasya şehrinde de toplum içinde hem ferdi hem de kolektif olarak meydana gelen cinayet, adam yaralama, hırsızlık, gasp, zina, tecavüz, küfür, hakaret gibi pek çok olaylara rastlanılmıştır. Kadı sicillerine yansıyan bu davalarda kadı, davanın adalet üzere çözüme kavuşturulması için olay yerinde inceleme yapıp varsa tanıkların dinlenmesi hususunda görevliler tayin etmiş ve suçluların ceza almasına dikkat etmiştir. Nitekim sicillerde para, hapis gibi cezaların verilmesinin yanında genel eğilim şikâyet konusunun kaydedilip ceza hususunun muğlak bırakılması yönünde olmuştur. Örneğin bir cinayet

davasında suçu sabit olan kişiye kısas cezası verilmekle birlikte uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir. Yine Amasya'da hırsızlık suçu sabit olan kişilere el kesme cezasının uygulandığına dair bir kayıt da tespit edilmemiştir. Amasya'da meydana gelen asayiş olaylarında özellikle eşkıyalığın ön planda olduğu görülmüştür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amasya ve çevresinde ortaya çıkan eşkıyalık olaylarının diğer çevresel koşullarla birlikte şehir yöneticileriyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Büyük ayan ailelerinin ve onların maiyetindeki kişilerin idaresinde bulunan şehir halkının bazıları ağır vergi talepleri ile baskı ve kanunsuzluklar karşısında çözümü dağlara çıkmakta görmüş; reayanın malına ırzına göz dikmiştir. Yol kesip köy basmış halkın malını parasını gasp etmiştir.

Tablo-2.7 Çalışmada kullanılan Terekelerin ayrıntılı listesi

AMASYA'DA TEREKE SAHİPLERİ																	
Defter ve Numarası		Adı ADI	Dini		Çocuk Sayısı		Tereke Miktarı	Gayrimenkuller						Alacaklar	Borçlar	Eş Sayısı	Mahallesi
Defter No	Belge No		Müslim	G. Müslim	Erkek	Kız		Ev	Bahası	Bahası	Bağ/Bahçe /Arsa	Dükkan / Değirmen	Alacaklar				
		50					1/1							Ayşe binti Abdullah	X		4
50	3/2	Nimet-i İlahiye binti Ahmed	X		-	-	218								1	Hacı Hamza	
50	14/1	Es-seyyid Abdullah b. es-Seyyid Hacı Halil	X		-	-	296	46,5	1	210	1				1	Çökçe	
50	24/2	Ayşe binti Mehmed	X		1	2	420								1	İslâm	
51	86/2	Hanife binti Osman	X		X		66						60		1	Yakutiye	
51	87/2	es-Seyyid Maruf Mehmed	X		1		173								1	Bayezid Paşa	
51	96/1	Osman bin Abdullah	X		1	2	438,5	70	1	60	1			100	1	Kılıççı	
51	98/1	Keçeci Manuk Veledi Serkes		X	1		298,5								1	Fethiye	
51	99/2	Mehmed Beşe bin Kılıççı Osman	X		1	1	638			60	1	12	1	150	50	1	Sofular

51	117 /1	el-Hac Hacı Ömer	X		3	1	2687, 5	400	1	50	1	20 0	1	1852		1	Darüsselam
51	120 /2	Abdullah Ağa ibn- i Mustafa	X			1	2200	1000	1	1070	1					1	Herkes
51	133 /1	Habibe binti Abdullah	X				575							75		1	Köyceğiz
53	9	Emibani binti Nezir	X		4	2	1250									1	Çeribaşı
53	10	es-Seyyid Halil Bin İbrahim	X				255,5	65	1/ 2							1	el-Hac İlyas
53	12	Ömer bin Ali	X			1	89	12	1								Hızır Paşa
53	12/ 2	Veli Bin Ömer	X		2	3	127			65	3					2	Sofizâde
53	18	Fatma binti Abdullah	X		2	1	608			257	1			50		1	Camii Enderun
53	27	el-Hac es-Seyyid Salih bin Ali	X		2	2	2060, 5	400	1	560	4			390,5	50	1	Eski Kethüda
53	60	Köseoğlu Mehmed bin Hasan	X			1	1867, 5	300	1	1360	2				20	1	Camii Enderun
53	111	Mihail Veledi Kâkî		X			415	150	1/ 2							1	Eski Kethüda
53	125	Mondros Veledi Mihail		X		1	4046	500	1	1300	3					1	Çırakçı
53	131	el-Hac Abdülkadir oğlu Hafız Hacı Mehmed Bin Hacı Mustafa	X		6		20.85 0	500	1	7130	13	10 45	1 1	1039 2,		1	Köyceğiz
54	77	Hacı Halil Bin Osman	X				1110								12 5	1	Şeyh Gırık/Çıkrık
54	110	İbrahim Bin Hacı Mehmed	X		1		320									1	Fethiye
54	112	Süleyman Bin Mehmed	X		2		452	100	1	300	1					1	Bayezid Paşa
54	160	el-Hac Osman Bin Mehmed	X		3	2	1577									1	Üçler
54	162	Ömer Ağa Bin İsmail Ağa	X		2	2	2863	600	1						25 5	1	Cami-i Enderun
54	163	Mustafa bin Abdubaki	X		2	1	1200			1125, 5	1					2	Kurşunlu

54	241	Mustafa bin Ömer	X			1	100									1	Yakutiye	
55	16	Yörükbeyoğlu Hüseyin bin Hasan	X		1		792,5									15 0	1	Devehane
55	24	Rabi'a binti Hacı Mustafa	X			1	1269	85	1									Köyceğiz
55	25	Ayşe binti İsmail	X				222,5											Eski Kethüda
55	31	Havas binti Tâme?		X			277,5											Dere
55	32	Hatice binti Osman	X				363							15		1	Hızır Paşa	
55	34	Saniye binti Hakkı	X				4553	1600	1					300		1	Ahi Saadettin	
55	42	Hanife binti Mehmed Kethüda	X		1		513									1	Bayezid Paşa	
55	51	Ömer bin Osman	X		2		620	100	1	400	2			60	70	2	Kılıçcı	
55	52	Şerife binti Osman	X		2	2	431	150	1	60	1					1	Kılıçcı	
55	56	Mehmed Bin Mustafa	X			1	1100, 5	500	1	540	2					1	Devehane	
55	57	Saadettin bin Mustafa	X			1	300	100	1	125	2				30	1	Gökmedrese	
55	58	Boyacı Melalun Veledi Otan		X		3	127			25	1					1	-	
55	65	Zeyneb binti Mehmed	X		2	2	450									1	Şamlılar	
55	93	İbrahim bin Abdullah	X				386,5	200	1						20	1	Üçler	
55	96	Çukadar Mustafa Ağa bin	X			1	511	300	1	100	1					1	Zeyker Köyü Askı Mahallesi	
56	29/ 1	Emetullah binti Mehmed	X		1	1	1460										Çökçe	
56	81/ 1	Haşmi binti Abdullah	X		-	-	364	50	1	100	1					1	Sofuzade	
56	109 /1	Hacı Mustafa b. Ali	X		1	3	1789	300	1	1000	5					1	Sadeddin	
56	111 /2	Zahide	X		-	-	375	200	1	100	1					1	Pervane Bey	
57	6/1	Kırmacızade es- Seyyid Mehmed	X			2	8000	600	1	2000	2					1	Helkıs	

57	16/ 17/ 18/ 19	Şamdancı Ebubekir Ağa	X		1		2928						30		1	Hakala kazası Alevi Köyü	
58	23/ 1	Osman b. Ömer	X		1	2	239,5	30 kuruş	1	100					1	Hızır Paşa Mahallesi	
58	52/ 1	Kâtib Ahmed Efendi	X		2	1	5260, 5	437,5 hisse	1	2731						Üçler	
58	80/ 1	Osman b. Ömer	X		-	-	596	15	1				60		2	Acem Ali	
58	85/ 1	Es-Seyyid İsmail b. Mehmed	X		1	1	3059, 5	437,5	1	2022, 5					1	Üçler	
58	90/ 1	Mustafa b. Hasan	X		1	1	666	30	hi ss e	560				14 1	1	Üçler	
58	93/ 1	Fatma binti Hüseyin Ağa	X		1	-	575	100							1	Bağ-ı Helkis	
58	96/ 1	Müderres es- Seyyid el-Hac Mustafa Efendi bin Mehmed	X		2	-	1901, 5	1000		800					1	Mehmed Paşa	
58	97/ 1	Emine binti Hüseyin ¹⁰¹²	X		-	1	862								1	-	
58	100 /1	Şerife binti es- Seyyid Mehmed	X		2	2	5129, 5	500		1600					1	Köyceğiz	
58	103 /1	es-Seyyid Muhammed Efendi bin Mehmed	X		1	1	2888	-		1473			670		1	Köyceğiz	
59	6/1	Şerife binti Halil	X		1	1	306,5			150	1				1	Üçler	
59	10/ 2	Şân binti Mehmed Efendi	X		1		3.834 ,5	840	hi ss e	1920	4	45 0	4 2		18 3	1	Camii Enderun
59	11/ 2	Şerife binti es- Seyyid el-Hac	X			1	618,5								1	Çeribaşı	

¹⁰¹² 60 kuruş mihr-i müeccel, önceki zevcinin terekesinden düşen hisse230,5 kuruş

59	12/ 2	Süleyman bin Osman	X		1	2	91					18 0			1	Hızır Paşa
59	13/ 1	Osman bin Abdullah	X		1	2	405	130	1	10	1			17	1	Acem Ali
59	14/ 1	Mustafa bin İbrahim	X		2	1	151	13	hi ss e					65	1	Köyceğiz
59	14/ 2	Maruhos Veledi Serger		X	3	1	263			82	2				1	Bozahane
59	16/ 2	Kâtip es-Seyyid Ahmed Efendi	X		-	-	247								1	-
59	17/ 1	Zeynep binti Mehmed Efendi	X		1	1	3980			1633	3	30 2,5	3 2 hi ss e	340	1	Kurşunlu
59	19/ 2	Mustafa b. İlyas	X		2	1	188	100	½ hi ss e						1	Devehane
59	21/ 1	Hüseyin b. Osman	X			1	1771							32 8	1	Üçler
59	24/ 1	Mehmed b. Abdullah	X			2	586,5	520	68 hi ss e						1	Devehane
59	24/ 2	Mehmed bin Ahmed	X		2		200	10	hi ss e	20	hi ss e				1	Maramol Köyü
59	25/ 1	es-Seyyid Mehmed b. Mustafa	X		1	3	675	20	1	45	1	75	1		1	Kameruddin
59	27/ 1	Ahmed b. Mehmed	X			2	736	300	1	270	2			8	1	Karatay
59	37/ 2	Serkes Veledi [kesik]		X	1		1223	350	1	60	1			550	1	Köprübaşı
59	39/ 1	el-Hac Ömer	X			1	4917	500	1	2500 0	3			140	1	Gümüslüzade
59	53/ 2	Hatice binti el-Hac İsmail	X		-	-	545							308	1	Üçler

59	54/1	es-Seyyid Hasan bin İsmail	X		1		28 kuruş			4	2				1	Kocacık
59	57/1	es-Seyyid Ebubekir bin Osman	X		3	1	723,5			600	1				1	Kazgancı
59	59/1	İsmihan binti Abdullah	X			1	389,5								1	Üçler
59	60/1	Ahisa[?] binti Veledi Ahbrad[?]		X	2		204								1	Pazar Sûfla
59	60/2	İsmail bin Ali	X		1	3	3326	350	1	1700 0	2			862	1	Saraçhane
59	62/3	İbrahim bin Hüseyin ¹⁰¹³	X		-	-	49,5									Saraçhane Hanı
59	64/1	Mustafa bin Abdullah	X		1		318			300	1				1	Eski Kethüda
59	65/1	Safiye binti Mehmed	X		-	-	85	4	1						-	Şamlar
59	66/1	İsrador Veledi Eremya		X	1		1105			130	2				1	Gümüşlüzâde
59	68/2	Mehmed b. Mehmed(Sarı Mehmedoğlu)	X		1		1156	200	1	815	3				1	Yakutiye
59	69/2	Hüseyin bin Ali ¹⁰¹⁴	X		1	1	620	125	1	110	3				1	Sofular
59	70/1	Emine binti Hüseyin	X		3	2	102								1	el-Hac İlyas
59	71/2	Gür Mehmed bin İbrahim	X			4	2383	80	1	1450	3			277	1	Kal'a-i Bâlâ
59	72/1	Osman bin Süleyman	X		-	-	1627	300	1	950	3	31 5	2		-	Devehane
59	75/2	Havva binti Ali	X		2	2	197								1	Dere
59	87/2	Ümmühan binti Mustafa	X		-	-	392,5								1	Fethiye
59	90/2	Adilî Mehmed bin Musa	X		-	-	1222	40	hi ss e	900	1	12 0	1		-	Gökmedrese

¹⁰¹³ Amasya'da misafir olarak kalan İbrahim bin Hüseyin varisi bulunmamaktadır. Terekesi beytülmale kalmıştır.

¹⁰¹⁴ Ayrıca 2 erkek 1 kız torunu bulunmaktadır

59	90/ 3	el-Hac Ömer	X		4	3	404,5	50	1 ba b	65	2					1	Akdağ Nâhiyesi Saraycık Köyü
59	91/ 1	el-Hac Ahmed	X		3	1	887,5	27,5	1 ba b	312,5	4					1	Ziyare Köyü Soğuk Pınar Mahallesi
59	91/ 2	İlmiye binti Mehmed	X		-	-	320,5	75	1 ba b	100	1			113		-	Ziyare Köyü Aşağı Mahalle
59	93/ 1	Saniye bint-i Osman	X		-	-	210									1	Fethiye
59	93/ 2	es-Seyyid İbrahim	X				647	75	1							1	Şamlar
59	94/ 1	Emine binti Mustafa	X			1	260									1	Sofuzâde
59	94/ 3	Ömer bin İsmail	X		1		217,5	150	1							1	Samice
59	95/ 2	Fatma binti Abdullah	X		1	1	35	175	1							1	Bayezid Paşa
59	96/ 1	Emine binti el-Hac İsmail	X		1		392									1	Sofuzâde
59	98/ 1	Rukiye binti el- Hac Ömer	X		1	1	828,5	37,5	hi ss e	250	1					1	Şamice
59	100 /4	Hatice ve eşi es- Seyyid el-Hac Mustafa	X			1	955			125	1			637,5		-	Mehmed Paşa
59	101 /1	Osman bin Ali	X		1	1	700			650	2					1	Köyceğiz
59	101 /2	Anaşdas Veledi Toraki ¹⁰¹⁵		X	-	-	76										Saraçhane Hanı
59	102 /1	el-Hac Ali bin el- Hac Mehmed	X		-	-	512,5							464,5		1	Temenna
59	102 /2	Kireki Veledi Bayram		X		3	1352			975	7					1	Ziyare Köyü Aşağı Mahalle

¹⁰¹⁵ Misafir olarak Amasya'da kalmaktadır. Varisi bulunmamaktadır.

59	103 /1	Emine ve eşi Ali bin Habib	X			1	296			40	1			154,5		-	Bâğ-ı Helkis
59	104 /1	Mardiros ¹⁰¹⁶		X	-	-	259										Taş Hanı
59	104 /2	Aliye bint-i Ahmed	X		-	-	4013	1000	1	1770	3					-	Kurşunlu
59	105 /1	es-Seyyid Mehmed Emin	X		3	1	1489	100	1	990	3				41 0	1	Mehmed Paşa
59	106 /1	Kalaycı Mehmed bin Mehmed	X			1	1665, 5	120	1					1250, 5		1	Hacı İlyas
59	107 /2	Serrâcâde es- Seyyid Abdülehad	X		1	1	3484, 5	1400	1	30		10 0 60 0	1 hi ss e	225,5	92 7, 75	1	Devehane
60	4/2	Halil b. Mustafa	X		3	2	1492	350	1	780						1	Ziyare Köyü Yukarı Mahalle
60	11/ 2	Havva	X			1	941	160	1	310						1	Gümüşlüzade
60	13/ 1	el-hac İbrahim bin Mehmed'in	X		1	1	13.02 5,5	650	1	3570		58 0	5 ¹⁰¹⁷			1	Acem Ali
60	16/ 2	Yuğos Veledi		X	1	1	541	250	1	80						1	Aşağı Suvadiye
60	18/ 2	el-Hac Mehmed bin Mustafa			3	4	470 ¹⁰¹⁸	170	1	100						1	Çökçe
60	24/ 1	Fatıma binti Mehmed	X		1	-	417,5	-	1	-						1	Dar'ül-İslâm
60	26/ 1	İmam es-Seyyid el-Hac Halil Efendi ibn Abdullah Efendi	X		4	4	2397	800	1	1050		25 0	2			1	Çeribaşı
60	54/ 1	Mehmed bin Hasan			-	-	151	100	1							-	Pervane Bey

¹⁰¹⁶ Misafir olarak Amasya'da kalmaktadır. Varisi bulunmamaktadır.

¹⁰¹⁷ 5 dükkân 1 dükkân hissesi bulunmaktadır.

¹⁰¹⁸ Hasıl olan fiyat 470 olarak kayıtlı iken 450 kuruş çıkmaktadır.

60	59/ 1	Şehir kethüdası Ali Efendi ibn Zeynelabidin	X		3	2	1730	300	1	800						1	Kılıççı
60	68/ 2	el-Hac Mustafa ibn Abdullah	X		-	-	232		1	120						2	Acem Ali
61	6/1	Hatice binti Abdüllatif	X		2		115,5		1							1	Uzun Mustafa
61	7/1	Aliye binti Ali	X		-	-	448,5		1	50	1			50 ¹⁰¹⁹		1	Mehmed Paşa
61	8/1	Osman	X		1	1	696	400	1	40	1	27	hi ss e	170,2 5			Köyceğiz
61	9	Ayşe binti Ömer	X		-	-	689			500	1					1	Pervane Bey
61	15/ 2	Şerife binti Ali	X			1	257								12 5 1020	1	Üçler
61	16/ 1	Fatma binti İsmail	X		1		144								30 1021	1	Ahi Saadeddin
61	16/ 2	Kazar Veledi Karabed		X	1		1921	15	1	200	1				36	1	Yukarı Suvadiye
61	17/ 1	Fatma binti es- Seyyid Mustafa	X		1		1393, 5			900	2				10 m eh ir	1	Kocacık
61	18/ 1	İmamoğlu Hüseyin	X		3	1	1311	250	1	400	1					3	Ziyare Köyü Soğuk Pınar Mahallesi
61	19/ 1	Mehmed ibn-i Hasan	X		1	2	493,5	90	1	250	3				78 ,5	1	Sofular
61	20/ 1	Müfti el-hac İsmail Efendi	X		5		4256, 75	800	1	1720	4	17 0	2	115	21 9	1	Sofuzâde
61	22/ 1	Hüseyin b. Ali	X		-	-	145,5								11 7, 75	1	Hakala Köyü

¹⁰¹⁹ 50 kuruş zevcin zimmetinde kalan mihrdir.

¹⁰²⁰ 125 kuruş zevcin zimmetinde kalan mihrdir.

¹⁰²¹ 30 kuruş zevcin zimmetinde kalan mihrdir.

															4 ak çe		
61	23/ 1	Ayşe binti es- Seyyid Mehmed	X		2	1	2840, 8			450					60 5, 5	1 ¹⁰²²	Üçler
61	29/ 1	Mehmed b. Mehmed	X		2	1	379										Üçler
61	31/ 1	Ahmed b. Osman ¹⁰²³	X		3		247										Saray
61	39/ 3	Helvacı Hacı Hasan b. Abdullah	X		4		393										Hacı Hamza
61	40/ 2	Seyyid Osman b. Süleyman	X		-	-	1647, 5			1150	3					1	Eski Kethüda
61	42/ 1	Hacı İsa b. Nahtuki	X		-	-	27,72 5									1	Yeğenzade Hanı
61	50/ 2	Ali b. Hüseyin	X			1	616	80	1	400	1					1	Saraçhane hanı
61	54/ 2	Hafız Ahmed b. Ömer	X		1	1	400									1	Köyceğiz
61	55/ 1	Zeynep binti Hüseyin	X		4		180									1	Saray
61	55/ 2	Fatma binti İbrahim	X		1	3	213	110								1	el-Hac İlyas
61	58/ 2	Ömer b. Abdullah	X			1	614,7 5									-	Saraçhane Hanı
62	6/1	Mehammed bin Hüseyin	X		2	2	557,5									1	Kal'a-i Bâlâ
62	7/1	Osman kethüdâzâde Mehammed Ağa	X			1	620									1	Kılıççı
62	8/2	Tünekoğlu Seyyid Mehammed	X		1		1048									1	Üçler
62	11/ 1	Şerife binti Mehammed	X		2	1	3057									1	Gümüslüzâde
62	11/ 2	İsmail bin Osman	X		2	2	1189, 5									1	Dârü's-selâm

¹⁰²² Ayşe'nin ikinci evliliğidir.

¹⁰²³ Eşi hamiledir.

62	14/1	es-Seyyid Molla Hüseyin bin Abdullah	X		-	-	92,5									-	Sultan Hatun Medresesinde müderris
62	14/2	Şerife binti İbrahim	X		-	-	197									1	Kurşunlu
62	15/1	Monla ¹⁰²⁴ Süleyman bin Abdullah	X		-	-	59,5									-	Merzifon
62	15/2	Gergerli es-Seyyid el-Hac Kasım	X			1	668,5									1	-
62	16/1	Gergerli es-Seyyid Abdurrahman bin Mustafa	X			1	536									-	Sultan Hatun Medresesi'nde sakin
62	20/1	Nergis binti Abdullah	X		-	-	71									1	İslâm
63	44/1	Sulukizâde Seyyid İsmail Ağa b. Ali	X		1		3076,5	900	1	1350	3					1	Üçler
63	48/1	Seyyid Mehmed bin İbrahim	X		5	1	1541	200	1	570	2	100	1	298		1	Sofuzâde
64	68/1	es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi	X		1	2	7891,5	450	½	850	3				1031,5	1	Kurşunlu
64	82/1	Yüzbaşı Seyyid Mustafa bin İbrahim	X			1	3474,5	800 k	1	816,5	22			90	772,5	3	Yakutiyye
64	83/1	es-Seyyid Hüseyin Efendi bin Abdullah	X		1	1	1054,5	250	1	450	1					1	Bayezid Paşa
64	84/1	Muhammed Seyyid Mehmed bin Hasan	X		2		5115	600	1	3280	8			20		2	Kara Senir Bağları
64	85/1	Çavuş el-Hac Hasan bin Mustafa	X		5	1	323	150	1	10	1					1	Kurşunlu
64	91/1	es-Seyyid İsmail Ağa bin Ali	X		1		4067	900	1	1350	3			35		1	Üçler

¹⁰²⁴ Merzifon'da bulunan Hacı Ramazan medresesinde yaşamaktadır.

64	92/ 1	...Osman	X			1	1160	150	1	25	1	67 5	2			1	Çökçe
64	92/ 2	Sadullah bin Halil	X		3		352	300	1							1	Mehmed Paşa

KAYNAKÇA

Amasya Şer'iyeye Sicilleri

A.Ş.S. 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Dahiliye: 7439.

Mühimme Defteri (MD): 153/37, 154/374, 154/407, 154/407

Abou-El-Haj, Rıfa'at Ali, (2018). *Modern Devletin Doğuşu, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara.

Acar, H. İbrahim, (2010). "Talâk ", *DİA*, C. 39, İstanbul, s. 496-499.

Açık, Turan, (2016). "Beşe Unvanı Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı 62, (2015/2) İstanbul, s. 37-64.

Açık, Turan, (2016). "Osmanlı Şehrinde İdarecilik Yapan Kadınlar (17. Ve 18. Yüzyıllar)", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I*, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun, s. 1351-1357.

Açıkel, Ali, (2008). "Rum Eyaleti" *DİA*, C. 35, İstanbul s. 225-226.

Afyoncu, Erhan, (2005). "Mîrâhur", *DİA*, C. 30, İstanbul, s. 141-142.

Aiou, Sophia, (1999). "Osmanlı Dünyasında Hıristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer'iyeye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17-18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, Der. A. Buturovic- İrvın Cemil Shick, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, s. 253-280.

Aka, İsmail, (1991). *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara.

Akalın, Adnan, (2006). *İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Malla İlgili İhtilaflar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,

Akbulut, İlhan (2009). "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *AÜHFD*, C. 52, S.1, Ankara, s.167-181.

Akdağ, Mustafa, "Genel Çizgileri ile XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6-7, s. 201-247.

- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 14, s. 51-61.
- Akdağ, Mustafa, (2010). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, YKY., İstanbul.
- Akgündüz, Ahmet, (2009). “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 13-48.
- Akgündüz, Ahmet, (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, (Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri)*, C. I, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmet, (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, (II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri)* C. II, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmet (1991), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, (Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri)*, C. III, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmet, (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, (Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım: Merkezi ve Umumi Kanunnâmeler)*, C. IV, İstanbul.
- Aktan, Hamza “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi II*, Aile Kurumu Başkanlık Yay., Ankara 1992, s. 396-433.
- Akyüz, Jülide, “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan “Mehir” Hakkında Bazı Düşünceler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, 2005, s. 213-230.
- Akyüz, Jülide, (2007). “Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 6, s. 75-91.
- Arıcan, Mehmet Akif (2002). *Tanzimat Döneminde Amasya'da Aile*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Arnold, David, (1995). *Coğrafi Keşifler Tarihi*, Alan Yay., İstanbul.
- Arsal, Sadri Maksudi, (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk*, TTK, Ankara.
- Arslan, Muhammet, (2007). *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- ARTAN, Tülay, (1998). “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

- ARTUK, İbrahim, (2013). “Zer-i Mahbûb”, *DİA*, C. 44, İstanbul, s. 281-282.
- Aydın, Erhan, (2022). *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, Kronik Yay., İstanbul.
- Aydın, M. Âkif, (1992). “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi*, C. II, Aile Kurumu Başbakanlık Yay., Ankara.
- Aydın, M. Akif, (1986). “Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma Tefrik”, *Osmanlı Araştırmaları*, V, İstanbul, s. 1-12.
- Aydın, M. Akif, (2018). *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yay., İstanbul.
- Aydın, Muhammed, (2015). *Sivas'ta Ayan Aileleri*, Belediye Yay., Sivas.
- Bardakoğlu, Ali, (1998). “Hırsızlık”, *DİA*, C. 17, İstanbul, s. 384-396.
- Bardakoğlu, Ali, (1992). “Bulûğ”, *DİA*, C. 6, İstanbul, s. 413-414.
- Bardakoğlu, Ali, (2001). “Kasâme”, *DİA*, C. 24, İstanbul, s. 528-530.
- Barkan, Ö. L., (2001). “Tımar”, *İA*, C. 12/1, Eskişehir s. 187-332.
- İnalcık, Halil, (2012). “Tımar”, *DİA*, C. 41, İstanbul, s. 168-173.
- Barkan, Ö. Lütfi, (1997). “Avârız”, *İA*, C. 2, Eskişehir, s.13-19.
- Sahillioğlu, Halil, (1991). “Avarız”, *DİA*, C. 4, İstanbul, s. 108-109.
- Baltacı, Cahit, (1991). “Arpalık”, *DİA*, C. 3, İstanbul, s. 392-393.
- Barkey, Karen, (2021). *Eşkâ-yalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Kronik Yay. İstanbul
- Baş, Ergin, (2008). *62 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Başar, Fahamettin, (1995). “Fetret Devri”, *DİA*, C. 12, İstanbul s. 481-482.
- Başar, Fahamettin, (2013). “Yörgüç Paşa” *DİA*, C. 43, İstanbul, s. 566-567.
- Baçoğlu, Tuncay, (2011). “Ta'zir”, *DİA*, C. 40, İstanbul, s.198-202.

- Batmaz, Eftal S., (1995). *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Bay, Abdullah, (2007). *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum.
- Bayer, Seniha Saadet, (1999). *61 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ.
- Bayrak, Şaban, (1998). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Eşkıyalık Olayları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya.
- Buzpınar, Ş. Tufan, (2006). "Nakîbüleşraf", *DİA*, C. 32, İstanbul s. 322-324.
- Cahen, Claude, (1988). "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", Çev. Y.Yücel-B. Yediyıldız, *Belleten*, LI/201, s.1375-1431.
- Can Sevim, (2008). "Osmanlı Mahkemelerinde Kadın", *Prof. Dr. Yavuz Ercan Armağanı*, Turan Kitabevi, Ankara s. 197-223.
- Cevger, Gürkan, (2017). "Ahkâm Defterlerine Göre Amasya Kazası'nda Gündelik Yaşam 81742-1752", *Uluslararası Amasya Sempozyumu 4-7 Ekim 2017*, Amasya, s. 129-142.
- Ceylan, Eda, (2019). *Caniklizade Battal Hüseyin Paşa*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun
- Cin, Halil, (1974). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara.
- Çadırcı, Musa, (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara.
- Çağlayan, Kaya Tuncer, (2007). "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret", *Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007) I Kitap*, Amasya, s. 313-325.
- Çakır, İbrahim Ethem, (2012). "XVI. Yüzyılda Ayntab'da Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü", *Bilig*, S. 63, Güz s. 31-54.
- Çelebi, Evliya, (2006). *Seyahatnâme*, II. Kitap, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul.

- Çelik, Buket, (2020). *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sivas.
- Çelikdemir, Murat-DEMİR, Mustafa, (2018). “18. Yüzyılda Ayntab’da Suç ve Ceza (1750-1775)”, *GAUN AAD*, C. 1, S.1, s. 24-35.
- Çetin, Cemal, (2014). “Anadolu’da Kapıya Katran Sürme Vak’aları: Konya Şer’iye Sicilleri Işığında Hukukî, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)”, *Turkish Studies*, C. IX (1), s. 133-156.
- Çetin, Cemal, (2019). “Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği), *SUTAD*, Nisan, s. 61-86.
- Çetin, Cemal, (2014). “Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)”, *History Studies*, S. 6, Aralık 2014, s. 43-70.
- Çetin, Sadık, (2018). *Şer’iyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya’ında Merkez-Taşra Münasebetleri*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Gaziantep.
- Çiçek, Kemal, (2001). “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi”, *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, s. 31-49.
- Dağcı, Şamil, (2022). “Kıyas”, *DİA*, C. 35, İstanbul, s. 488-495.
- Demirel, Ömer, (2009). “Sivas”, *DİA*, C. 37, İstanbul, s. 278-282.
- Demirel, Ömer, GÜRBÜZ, Adnan, TUŞ, Muhittin, (1992). “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara.
- Demirel, Ömer, TAŞ, Muhiddin, GÜRBÜZ, Adnan, (1992). “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara.
- Dernschwan, Hans, (1987). *İstanbul ve Anadolu’ya Seyehat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- Düzbakar, Ömer, (2008). “İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu: 16-18. Yüzyıllarda Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, Ağustos 2008, s. 79-105.

- Efendi, Mustafa Vazih, (2011). “*Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi*”, *El-Belâbilü’r-Râsiyye fî Riyâzi Mesâili’l-Amâsiyye*, Haz. Ali Rıza Ayar, Recep Orhan Özel, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya
- Ege, İlhan, (2006). *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A’yân Ailesi: Zaralızâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Ekinci, Alper Fatih, (2022). *Osmanlı Devleti’nde Kışlaklar (XIX. Yüzyıl)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Ekiz, Ahmet, (1999). “İslam Hukukunda İddet Bekleyen Kadının Hak ve Sorumlulukları”, *Mehir Dergisi*, S. 3, s. 74-75.
- Elam, Nilgün, (2010). “Fetret Dönemindeki Güçler Dengesinin Bizanslı Tanıkları: Dukas ve Halkokondyles’in Historiaları ve Anonim Grekçe Kısa Kronikler” 1415-1423, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, C. IV II. Kısım, 20-24 Eylül 2010, Ankara, s. 999-1022.
- Emecen, Feridun, (2013). *.XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara
- Emecen, Ferudun M., *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- Endreasyan, Hrand Der, (2013). *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi (1608-1619)*, Everest Yay., İstanbul.
- Ergenç, Özer, (2013). “İdeal İnsan Tipi Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul, s. 423-428.
- Ergenç, Özer, (2013). “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul s. 32-39.
- Ergenç, Özer, (2013). “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul s. 75-84.
- Ergenç, Özer, (2013). “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, s. 94-104.
- Ergenç, Özer, (2013). “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, s. 85-93.
- Ergenç, Özer, (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012.

- Erkek, Mehmed Salih, (2009). “17. Yüzyılda Mardin Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları”, *ACTA TURCICA*, C. 2/1, s. 52-60.
- Erkek, Mehmet Salih, (2016). “Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Olarak Küfür”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. 28, Aralık s. 223-247.
- Eroğlu, Haldun, (2007). “On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasi Tayini: Antalya Örneği”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, C. 50, Ankara, s. 285-288.
- Eroğlu, Haldun, (2006). *Osmanlı'da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Eyice, Semavi, (2001). “Kale”, *DİA*, C. 24, İstanbul, s. 234-235.
- Faroqhi, Suraiya, (2021). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven-Özgür TÜresay, YKY, İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya, (2008). “Bursa'da Cinayet: bir Cui Bono Vakası”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza (18-20. Yüzyıllar)*, Der. Noemi levy-Alexandre Toumarkine, Türk Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya, (2004). “Kentlerde Toplumsal Yaşam”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, Eren Yay., İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya, (2009). *Orta Halli Osmanlılar*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya, (2010). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğubatu Yay., Ankara.
- Faroqhi, Suraiya, (2011). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya, (2010). “18. Yüzyıl Anadolu kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul s. 7-27.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta çağdan 21. Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.
- Genç, Mehmet, (2000). “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Genç, Mehmet, (2012). *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Gerber, Haim (1980). "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12 s. 231-244.
- Göçek, Fatma Müge, Marc David Baer, (2010). "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Gökbilgin, M. Tayyib, (1965). "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 6, s. 51-61.
- Günay, Nilüfer Alkan, (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa
- Güneş, Hüseyin, (2014). *Lale Devri'nde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya.
- Güneş, Hüseyin, (2001). *Lale Devri'nde Amasya (XVIII. Yüzyılın ikinci Çeyreği)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun.
- Gür, A. Refik, (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Gürbüz, Adnan, (2007). "15 ve 17. Yüzyıllarda Amasya Kalesi", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri I. Kitap*, 13-15 Haziran Amasya, s. 85-104.
- Gürbüz, Adnan, (1993). *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora tezi, Ankara.
- Gürbüz, Adnan, (2001). *XV ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Gürhan, Veysel, (2017). "Kadınların Dîvân-ı Hümayun'a Şikâyet Haklarını Kullanmaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler (Diyarbakir Eyaleti 1 Numaralı Ahkâm Defterine Göre)", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 32, s. 323-347.
- Halaçoğlu, Yusuf, (2003). *Osmanlı Devleti Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara.
- Halaçoğlu, Yusuf, (2003). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara.
- Heyd, Uriel, (1969). "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", Çev. Selâhadin Eroğlu, *AÜHFD*, C. 26, s. 645-659.

- Hızlı, Mefail, (2001). “Bursa’da “Tekâlif’i Örfiyye” Uygulamaları (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2, s. 27-41.
- Hüsameddin, Abdizâde Hüseyin, (1986). *Amasya Tarihi*, C. I, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Ankara.
- Hüsameddin, Abdizâde Hüseyin, (1986). *Amasya Tarihi*, C. II, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Ankara.
- Hüsameddin, Abdizâde Hüseyin, (1986). *Amasya Tarihi*, C. III, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Ankara.
- Issawı, Charles, (2020). “Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914) Bazı Gözlemler ve Sorunlar” *Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünyada Tarihindeki Yeri*, Timaş Yat., İstanbul, s.171-186.
- İmber, Colin (2010). “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet”, Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mihr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- İmber, Colin, (2004). *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, (2020). Derleyen Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul.
- İnalcık, Halil, (1998). “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- İnalcık, Halil, (1988). “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 7-8, s. 33-54.
- İnalcık, Halil (2005). *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren yay. İstanbul.
- İnalcık, Halil, (1993). “Cizye”, *DİA*, C. 8, İstanbul, s. 45-48.
- İnalcık, Halil, (2016). *Devlet-i Aliyye*, C. 4, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- İnalcık, Halil, (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, YKY., İstanbul.
- İpşirli, Mehmet “Beylerbeyi”, (1992). *DİA*, C. 6, İstanbul s. 69-71.

- İpşirli, Mehmet, (2006). “Nâib”, *DİA*, C. 32, İstanbul, s. 312-313.
- İpşirli, Mehmet, (2021). *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Yay., İstanbul.
- İslamoğlu, Huricihan (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay., İstanbul.
- J. Griswold, William, (2002). *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul
- Jennings, Ronald, (2019). C. “17. Yüzyıl Osmanlı Kayseri'sinde Kadının Yargısal Yetkilerinin Sınırları”, Çev. MİDİLLİ, Muharrem, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 34, s. 153-183.
- Jennings, Ronald, (1975). C., “Women in early 17th century Ottoman judicial records-The Sharia court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18/1, s. 53-114.
- Kafadar, Cemal, (2017). *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yay., İstanbul.
- Kankal, Ahmet (1993). “Osmanlı Ceza Hukukuyla Alakalı İlginç Bir Belge”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, S. 4, Ankara, s. 197-201.
- Kaplanoğlu, Raif, (2012). “Mahalle Hukukunda “Sû-i hâl”, “Hüs-i Hâl” ve Mahalleden İhraç Kararları”, *Bursa Araştırmaları Dergisi*, S. 36, Bahar s. 49-57.
- Karadeniz, Yılmaz, (1996). *H. 1182 Şer'iyeye Siciline Göre Amasya'nın İdarî, Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapısı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Karadeniz, Yılmaz-GÜNGÖR, Birol Bayram, (2009). “Amasya Sancağı'nda Mukataa ve Vergi Gelirleri”, *SBARD*, S. 13, Mart s. 183-195.
- Karagöz, Rıza, (2003). *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara.
- Karakulak, Mesut, (2021). *93 Harbinde Rusya'da Osmanlı Esirleri*, Selenge Yay., İstanbul.
- Karasu, Hamit, (2018). “1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Yıllarında Çapanoğulları”, *III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (03-05 Mayıs)*, Yozgat s. 716-722.
- Karpat, Kemal, (2020). “Osmanlı Tarihinin Dönemleri Karşılaştırmalı Yaklaşım” *Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünyada Tarihindeki Yeri*, Timaş Yay., İstanbul, s. 147-160.
- Kastritsis, Dimitris, (2010). *Bayezid'in Oğulları: 1402-1413 Osmanlı İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil*, Kitapyayınevi, İstanbul.

- Kavaklı Kundakçı, Sibel, (2016). “İmdat Hırsız Var! 1625-1650 Amasya’sından Hırsızlık Hikayeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 47, Aralık, s. 244-251.
- Kavaklı, Sibel, (2011). *XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Amasya (Şer’iyye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Kaynakçı, Ahmet Gökhan, (2020). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Konya*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kazıcı, Ziya, (2017). *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, Kayıhan Yay., İstanbul.
- Kıa, Mehrdad, (2013). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat*, Pozitif Yay., İstanbul
- Kılıç, Orhan, (2017). “Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Şehzâdelerden Mutasarrıf Paşalara Amasya Sancağının Yönetimi”, *I. Amasya Araştırmalar Sempozyumu (13-15 Haziran 2007)*, I. kitap, Amasya.
- Kılıç, Orhan, (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elâzığ.
- Kınal, Füzuran, (1962). *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara.
- Kıvrım, İsmail-Elmacı, Süleyman, (2011). “Osmanlı Döneminde Amasya’da İpekçilik“, *Turkish Studies*, 6/4, s. 715-728.
- Koca, Salim “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu’nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35, s. 35-84.
- Koca, Salim, (2002). “Eski Türklerde Sosyal Hayat ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, C. 3. Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- KOÇ, Bekir, (1999). “Osmanlı Devleti’ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 10, s. 139-158.
- Koçak, Zülfiye, (2018). “Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2018/7, s. 167-210.
- Koçyiğit, Fazilet, “Amasya Gökmedrese Camii Üzerine Bir Değerlendirme” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 35, s. 423-431.
- Konan, Belkıs, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *OTAM*, 29/Bahar 2011, s. 149-172.

- Köse, Ensar, (2016). “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Hak Arama Kültürü”, *Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi bildiri I*, 13-14 Mayıs 2016, s. 291-321.
- Kurtoğlu, Yasemin, (2019). *Eski Orta Asya Türk Devletleri’nde Aile*, TTK, Ankara.
- Kuş, Ayşegül, (2016). “Henry John Van Lennep’e Göre Amasya”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/1, Yaz, s. 253-276.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, (2009). “Seyyid”, *DİA*, C. 37, 40-43.
- Küpelî, Özer, (2008). “Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV. XVI. Yüzyıllar)”, *Prof.Dr. Necmi Ülker’e Armağan*, Haz. Nilgün Nurhan Kara-Latif Daşdemir-Özer Küpelî, Meta Yay., İzmir, s. 393-94.
- Kütükoğlu, Mübahat S., (2020). *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK, Ankara.
- LEWIS, Raphaela, (2006). *Osmanlı’da Günlük Yaşam*, Adapa Yayınevi, Ankara.
- Mahmut, Kaşgarlı, (2006). *.Divanü Lugati’t Türk*, Çev. Besim Atalay, C. I, TDK, Anlara.
- Maydaer, Saadet, (2007). “Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, , s. 299-320.
- Mcgowan, Bruce, (2004). “Ayanlar Çağı 1699-1812“, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, Eren Yay., İstanbul.
- Mcgowan, Bruce, (1981). “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara, s. 1327-1332.
- Menekşe, Ömer, (1998). *XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı’da Hırsızlık Suçu ve Cezası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Mert, Özcan, (1991). “Âyan”, *DİA*, C. 6, İstanbul, s. 195-196.
- Mert, Özcan (1993). “Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi”, *DİA*, C. 7, İstanbul, s. 151-154.
- Miroğlu, İsmet, (1997). “Osmanlı Yol Sistemine Dair”, *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. M. Münir Aktepe’ye Armağan)*, İstanbul, s. 241-251.
- Muşmal Hüseyin-Gürbüz, İrem (2018). “Osmanlı’da Vasilik Kurumu: Konya Örneği” *Turkish Studies*, Ankara, s.199-236.

- Mutaf, Abdulmecit, (2008). “Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı’da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar”, *Turkish Studies*, III/4, İzmir s. 573-597.
- Nedkoff, Boris Christoff, (1944). “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, Çev. Şinasi Altundağ, *Bellekten*, VIII/ 32, s. 599-652.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1991). “Baba İlyas” *DİA*, C. 4, İstanbul, s. 368.
- Oğuzoğlu, Yusuf, (1988). “Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*. Ankara, s. 1-10.
- Oğuzoğlu, Yusuf, (1994). “Dizdar”, *DİA*, C. 9, İstanbul, s. 480-481.
- Olçay, Osman Fevzi, (2010). *Amasya Şehri*, Sad. Harun Küçük, Kurtuluş Altunbaş, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya.
- Onat, Jülide Akyüz, (2011). “18. Yüzyıl Amasya Kazasına Tahmil Olunan Vergiler”, *History Studies*, 3/2, S. 321-336.
- Ortaylı, İlber, (1980). “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. I, İstanbul 1980, s. 33-40.
- Ortaylı, İlber, (2020). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Kronik Yay., İstanbul
- Ortaylı, İlber, (2021). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Kronik Yay., İstanbul.
- Ortaylı, İlber, (1992). “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat, Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi*, C. II, Aile Kurumu Başkanlık, Ankara, s. 79-80.
- Ortaylı, İlber, (2010). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay., İstanbul.
- Osmanağaoğlu, Cihan, (2008). “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 66, İstanbul, s. 109-177.
- Osmanlı Tarihi Yazıları*, (2013). Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Ostrogorsky, Georg, (1999). *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Buket Işıltan, TTK, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin, (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, MEB, İstanbul.
- Örenç, Ali Fuat, (2006). “Mutasarrıf”, *DİA*, C. 31, İstanbul s. 377-379.

- ÖZ, Mehmet, (2007). “Amasya’nın Bir Kültürel-Siyasi Merkez Olarak Çevresiyle İlişkisi Canik (Samsun) Örneği”, *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri I. Kitap*, 13-15 Haziran 2007 Amasya, s. 65-76.
- Özbaran, Salih, (2017). *Bir Osmanlı Kimliği (14-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Özcan, Abdulkadir, (1999). “İstabl”, *DİA*, C. 19, Ankara s. 204. s. 203-206.
- Özcan, Selim, (2015). “Amasya’da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3 (5): 69*, Aralık, s. 70-95.
- Özcan, Tahsin, (2001). “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi “, *Marife*, S. 1, Bahar, s. 132-133.
- Özdemir, Rıfat, (1990). “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Belleten*, LIV, s. 993-1050.
- Özdemir, Rıfat, (1993). “Avârız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV, 22-26 Eylül 1986, Ankara, s. 1561-1613.
- Özel, Oktay, (2000), “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 1-31.
- Özel, Oktay, (1993). “*Changes in Settlement Patterns Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*”, Manchesters University Department of Middle Eastern Studies, Doktora Tezi,
- Özel, Oktay (2016). *The Collapse Of Rural İn Ottoman: Amasya, 1576-1643*, Leiden: Brill,
- Özkaya, Yücel (1992). “Anadolu’da Büyük Hanedanlıklar”, *Belleten*, C. 56, S. 217, Aralık, s. 809-845.
- Özkaya, Yücel, (1792). “Canikli Ali Paşa”, *Belleten*, C. 36, S. 44, Ankara s. 483-489.
- Özkaya, Yücel (1978). “XVIII. yüzyılın ilk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, C. 42, S. 168, Ekim, s. 667-723.
- Özkaya, Yücel, (1999). “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlar”, *Osmanlı*, C.6, Ankara s. 165-173.
- Özkaya, Yücel, (1994). *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, TTK Yay. Ankara

- Özkaya, Yücel, (1981). “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Tevzi’ Defterlerinin Kontrolü”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 135-168.
- Özkaya, Yücel, (1974). “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Bellekten*, C. XXXVIII, S. 151, s. 445-491.
- Özkaya, Yücel, (1977). “XVIII. Yüzyılda Mütessellimlik Müessesesi”, *AÜDTCF Dergisi*, 28/3-4, Ankara s. 369-390.
- Özkaya, Yücel, (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul.
- Özlu, Zeynel, (2009). “İstabl-ı Âmire’de (Has Ahır) Bulunan Hayvanlar ve Beslenmeleri Üzerine Bazı Notlar”, *Vakıflar Dergisi*, S. 32, s. 155-172.
- Özlu, Zeynel, (2012). “Osmanlı Devleti’nin Hz. Ali Ahfadı (şerifler) ile İlgili Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 61, s. 228-235.
- Özlu, Zeynel, (2013). “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstabl-ı Âmirenin Gelir ve Giderleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Bilig*, S.65, , s. 259-284.
- Öztürk, Mustafa, (2018). “18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, *Tarihten Günümüze Ayıntap-Gaziantep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay. 23, Gaziantep, s. 185-214.
- Öztürk, Hüseyin, (1990). *Kınalızâde Ali Çelebi’de Aile*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., Ankara
- Öztürk, Mustafa, (1997), “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, *OTAM*, 8 s. 249-293.
- Özvar, Erol, (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, Kitapevi Yay., İstanbul.
- Pamir, Aybars, (2005). “İslam ve Osmanlı Hukuku’nda Kasâme Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.54, S. 4, Ankara s. 343-344.
- Pamuk, Şevket, (2013). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Pamuk, Şevket, (2002). “Kuruş”, *DİA*, C. 26, İstanbul s. 458-459.
- Parlatır, İsmail, (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara.
- Paşa, Sava, (1955). *İslam Hukuk Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., C. 1, Ankara.
- Peirce, Leslie, (2012). “İnsan Kaçırmanın Namuslu ve Namussuz Halleri: Osmanlı Dünyasında Hükümdarlar, Eşkıyalar ve Kahramanlar”, *Kebikeç*, 34, s. 41-60.

- Pul, Ayşe, (2020). *Celali Kaçgunu Celaliler ve Kuyucu Murad Paşa*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Quataer, Donald, (2009). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev., Ayşe Berktaş, İletişim Yay., İstanbul.
- Radushev, Evgeni (ed.) “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, *Balkan İdentities*, Sofya-İstanbul, s. 1-15.
- Saadettin, Hoca, (1992). *Tâcü't-Tevârih*, II, Neşr. İ. Parmaksızoğlu, Ankara
- Sabev, Orlin (Orhan Salih), (2016). “Ahlakın Arka Sokakları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Fuhuş ve Ceza”, *Osmanlı İstanbul’u IV*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul s. 621-642.
- Sak, İzzet, (2006). “Osmanlı Toplumunda Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Konya Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, s. 493-523.
- Sak, İzzet, (2012). “Şer’iyye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 7, s. 117-135.
- Sak, İzzet-Aköz, Alaaddin (2004). “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhala’a (18. Yüzyıl Şer’iyye Sicillerine Göre), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15., s. 92-140.
- Savaş, Saim, (1993). “XVIII. Asırda Sivas’ta Bir A’yan Ailesi Zaralızâdeler”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. VIII, İzmir, s. 81-97.
- Serbestoğlu İbrahim, (2006). “Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizâdelerin Sonu 1805-1808“, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 1, Güz, s. 85-105.
- Serbestoğlu, İbrahim, (2016). “Ayanlar Çağında Amasya’nın İdaresi: Caniklizâdeler ve Amasya”, *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu*, 8-10 Kasım Girne Kıbrıs, Bildiri Kitabı, s. 59-82.
- Serbestoğlu, İbrahim, (2018). *19. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya
- Sevmez, Şule, (2019). “Hıtbe (kız İsteme) Hakkında Varid Olan vel-Muvatta’da Geçen Bir Hadisin Tahric ve Tahlili”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2019/1, s. 41-58.
- Strabon, *Geographika*, (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, Çev., Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.

- Süreyya, Mehmet, (1996). *.Sicil-i Osmanî, IV*, İstanbul.
- Şahin, Canay, (2003). *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Canizlîzâdes (1737-1808)*, The Institute of Economics And Social Sciences of Bilkent Unversty, Ankara.
- Şahin, İlhan, (2010). “Şehir”, *DİA*, C. 38, İstanbul, s. 446-449.
- Şahin, İlhan, (1991). Feridun Emecen, “Amasya”, *DİA*, C. 3, İstanbul s. 1-4.
- Şimşirgil, Ahmet, (1989). “Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği “, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, s. 289-299.
- Tabakoğlu, Ahmet, (2012). *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay. İstanbul.
- Taeschner, Franz (2010). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. I-II, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Tankut, Gönül, (1973). “Osmanlı Şhrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı”, *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara, 25-29 Eylül 1970)*, C. II, Ankara s. 773-779.
- Tanyeli, Uğur, (1987). *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.Yüzyıl)*, İstanbul 1987.
- Taş, Hülya (2007). “Osmanlı Diplomatikası ile İlgili Bir Kitap Vesilesiyle”, *Belleten*, 71/262, Ankara, s. 997-1027.
- TAŞ, Hülya (2008). “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *BİLİG*, kış/2008, S. 44, s. 25-44.
- Tekgül, Nil (2013). “Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda “Mahremiyet” Halkaları”, *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 411-433.
- TOK, Özen, (2005). “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şhrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, s. 55-173.
- Turan, Şerafettin, (1992). “Şehzade Bayezid”, *DİA*, C. 5, İstanbul, s. 230-231.
- Turan, Şerafettin, (1992). “II. Bayezid”, *DİA*, C. 5, İstanbul, s. 234-238.
- Toruk, Ferruh, “Amasya Kent Dokusunun Fiziksel Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 31, s. 35-70

- Tuş, Muhittin, (1999). “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Konya, s. 157-191.
- Tuzcu, Ali , (2007).. *İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya Belediyesi Yay., Kayseri.
- Uluçay, Çağatay, (1955).*18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul.
- Urak, Gediz, (1994). *Amasya ’nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analizi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Usta, Sabahattin, (2020). “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Toplumsal Şiddetin Bir Örneği Olarak Küfür”, *OTAM*, 47/Bahar 2020, s. 121-138.
- Uygunuçarlar, E. Erhan, (2019). *Kenanzâdeler*, Kitabevi Yay., Sivas.
- Uzun, Ahmet, (2020). *İktisadi ve Mali Yönleriyle İstabl-ı amire (1500-1900)*, TTK, Ankara
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1974). “Çapanoğulları”, *Bellekten*, S. 150, 1974, s. 215-261.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (2014). *Osmanlı Devleti ’nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 2014.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1964). *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı *Osmanlı Tarihi*, C. 4, Bölüm 1-2, TTK, Ankara 1978.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1975). “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, *Bellekten*, C. 39, S. 156, s. 659-696.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (2004), “Osmanlılar’ da Nakübü’l Eşrafılık”, haz. Ali Dadan, *Marife*, 3 s. 431-438.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı “Sivas ve Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti”, *Bellekten*, C. 32, S. 125, 1968, s. 161-167.
- Üçok, Coşkun, (1946). “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler I”, *AHFD*, C.III, S. I, s. 125-146.
- Ünlü, Mucize “Osmanlı Devleti’ nin Son Döneminde Amasya Hapishanesini İslah Faaliyetleri”, *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri I. Kitap*, 13-15 Haziran 2007 Amasya, s. 166-184.
- Üzüm, İlyas, (2022). “Kızılbaş”, *DİA*, C. 25, s. 546-557.

- Türkiye 'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1983.
- White, Sam, (2012). *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Alfa Yay., İstanbul
- Yağcı, Zübeyde Güneş (2005), “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, *Kadın/Women 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 2, s. 51-81
- Yasemin Baba, (2013). “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları”, *İÜHKM*, C. 71, S. 1 , s. 97. s. 79-106.
- Yavuz, Hasan Ali, (1999). *1777-1780 Yılları Arasında Amasya*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Yılmaz, Fikret, (2000). “XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, *Toplum ve Bilim*, S. 83, 1999/2000, s. 92-110.
- Yınanç, Mükremin Halil, (1977). “Danişmendliler”, *İA*, C. III, MEB, s. 468-479.
- Yiğit, İsmail, (2004). “Mevâlî”, *DİA*, C. 29, Ankara s. 424-426.
- Yörük, Doğan, (2020). “1795'te Rumeli'deki İstabl-ı Amire'ye Bağlı Kuru ve Çayırarla İlgili Düzenlemeler”, *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*, Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay: 5, Konya.
- Yücekaya, Hüsnü, (2013). “Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)“, *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, Kış 2013, s. 269-283.
- Yücekaya, Hüsnü, (2011). *Şer'iyye Sicillerine Göre 19. Yüzyılda Amasya, Kayseri, Tokat ve Trabzon Şehirlerinde Dokumacılık*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Yücel, Yaşar, (1974). “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, C. 38, S. 152, Ankara, s. 667-708.
- Yücel, Yaşar, (1983). *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398) Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Yüksel, Ahmet-Karademir Zafer, “Amasya'daki Sosyal ve Dini Müesseselerin İktisadi Yaşamdaki Rollerini (I. Mahmud Devri 1730/1754)”, *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. I, 4-7 Ekim 2017, Amasya, s. 721-736.

ÖZGEÇMİŞ	
Adı Soyadı	Merve KARAKULAK
Yabancı Dili	İngilizce
Orcid Numarası	0000-0003-2309-8648
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10510982
Lise	Trabzon Fatih Lisesi
Lisans	Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mesleki Deneyim	
Akademik Çalışmalar	1. 2.